LUND UNIVERSITY

Bjersjöholm : gods och slott

Johansson, Sölve

1992

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Johansson, S. (1992). *Bjersjöholm : gods och slott*. (Skånsk senmedeltid och renässans; Vol. 13). [Publisher information missing].

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

SKRIFTSERIE UTGIVEN AV
VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

13

Bjersjöholm
Gods och slott

AV
SÖLVE JOHANSSON
STEN SKANSJÖ
FLEMMING BEYER
NIELS ERIK JENSEN
HANS HENRIK ENGQVIST
ERIK ROSENGREN

Lund University Press

Förord

Till samtliga personer som givit sitt stöd åt och medverkat i de undersökningar på vilken boken vilar riktas ett varmt tack. Ett särskilt tack bör ägnas godsägare Lars Ahlström, utan vars tillstånd att få obegränsad tillgång till slottet undersökningarna aldrig blivit av. Ett stort tack riktas även till medförfattarna, som på olika sätt deltagit i gjorda undersökningar. Det har varit historikern, docent Sten Skansjö, museumsinspektör, arkitekt MAA Flemming Beyer, arkitekt MAA Niels Erik Jensen, docent, arkitekt MAA Hans Henrik Engqvist och antikvarie, fil. kand. Erik Rosengren. I detta sammanhang bör även docent Göte Paulsson nämnas såsom sekreterare i redaktionen för Vetenskapssocieteten i Lunds skriftserie Skånsk senmedeltid och renässans. Från början organiserades undersökningen som en uppmätningsövning i regi av Institutionen för konstvetenskap vid Lunds universitet i vilken deltog Richard Bengtsson, Kersti Berggren, Gustav Christiansen, Laila Kazim, Annette Landen, Ronnie Lindholm, Annette Stenlundh, Maria Stein, Sigfrid Trygg och Jane Wilander somrarna 1977 och 1979. Som lärare fungerade docent Bo Lindberg, fil. kand. Lars Berggren samt undertecknad. I ett senare skede deltog fil. kand. Mabel Cronwall, liksom arkitekt MAA Jan Bloch Lynbech, forskningsingenjör Thomas Bartholin med assistent William J. Callahan, docent Bo Lindberg, fil. kand. Bengt Skans och konservator Våga Lindell-Andersson samt arkitekt MAA Torben Hjelm och civilingenjör Ryszard Kruszynski i olika delar av undersökningen.

Nämnda uppmätningsövning 1977 resulterade i en omgång fältritningar länga för länga som samma år renritades och därefter 1984-86 - i samband med renoveringsarbeten på slottet - kompletterades och omritades av undertecknad med hjälp av nämnda Torben Hjelm. Fasaduppmätningarna är resultatet av en nyuppmätning av undertecknad 1977-78 med stöd av bl a Gunnar Redelius fasadritning från 1972 och detaljuppmätningar utförda av nämnda Jane Wilander och Mabel Cronwall.

För ekonomiska bidrag till undersökningen tackas Juris Doktor Kocks stiftelse Lund, Letterstedtska föreningen Stockholm, Elna Bengtssons fond Stockholm, Einar Hansens forskningsfond Malmö, Nordenstedtska stiftelsen Lund, Vetenskapssocieteten Lund och Riksantikvarieämbetet Stockholm. Därutöver har materiella resurser ställts till förfogande av Institutionen för konstvetenskap Lund i samband med omnämnda uppmätningsövningar. Slutligen ett stort tack till Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och personalen på Bloms Boktryckeri för arbetet med den sista fasen av projektet.

Trollhättan februari 1992
Reviderat september 1993

Sölve Johansson
Fil. kand., arkitekt

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av
Vetenskaps-Societeten i Lund

13

Bjersjöholm

Gods och slott

AV
SÖLVE JOHANSSON
STEN SKANSJÖ
FLEMMING BEYER
NIELS ERIK JENSEN
HANS HENRIK ENGQVIST
ERIK ROSENGREN

WITH AN ENGLISH SUMMARY

Lund University Press

REDAKTIONSKOMMITTÉ

BENGT HANSSON
ERIK CINTHIO
NILS LEWAN
GÖTE PAULSSON
GÖRAN PALM
BENGT PAMP
OSCAR REUTERSVÄRD
STEN SKANSJÖ

SKRIFTSERIEN »SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS«
HAR TILLKOMMIT MED EKONOMISKT BISTÅND
AV FÖLJANDE PERSONER OCH FÖRETAG:

DIREKTÖR EDW. BERGER, HALMSTAD (†)
KONSUL THORSTEN BERGH, MALMÖ (†)
DIREKTÖR HOLGER CRAFOORD, LUND (†)
FRÖKEN GERDA COLLIANDER, LUND (†)
DIREKTÖR JÖRGEN FAXE, MALMÖ
DIREKTÖR P. EG. GUMMESON, ÖRKELLJUNGA (†)
HOVJÄGMÄSTARE G. A. HAGEMANN, BJERSJÖHOLM (†)
DIREKTÖR EINAR HANSEN, MALMÖ
ADVOKAT EMIL HEIJNE, STOCKHOLM (†)
AMBASSADÖR GUNNAR JARRING, VIKEN
BYGGMÄSTARE HARRY KARLSSON, LUND (†)
DISPONENT NILS KJELLSTRÖM, MALMÖ (†)
PLANTSKOLEÄGARE BIRGER LINDBERG, ÅKARP (†)
DIREKTÖR SVEN LUNDBERG, HELSINGBORG (†)
FRU MARGIT LUNDSTRÖM, HILDESBORG
DIREKTÖR FRANS MÖLLER, LUND
CIVILINGENJÖR J. O. NAUCLÉR, PERSTORP (†)
BYGGMÄSTARE ANDERS NEVSTEN, MALMÖ (†)
BYGGNADSINGENJÖR GOTTFRID NILSSON, MALMÖ (†)
ADVOKAT WILH. PENSER, ESLÖV
TRÄVARUHANDLARE P. PERSSON, MALMÖ (†)
DOCENT GAD RAUSING, LONDON
DIREKTÖR HANS RAUSING, WADHURST
DIREKTÖR RUBEN RAUSING, LAUSANNE (†)
HERR SVEN RAUSING, MALMÖ
DIREKTÖR MED. LIC. BO SAHLIN, ESLÖV (†)
INGENJÖR SVEN D. SONESSON, STOCKAMÖLLAN (†)
KAMMARHERRE NILS SWARTLING, SVÄNGSTA (†)
GREVE STIG THOTT, SKABERSJÖ (†)
ÖVERINTENDENT MED. OCH FIL. DR. ÅKE WIBERG, APERTIN (†)
FRU KLARA WIJKANDER, F. KOCK, GÖTEBORG (†)
BANKDIREKTÖR ANDERS WINBLAD, LUND
AB ALLHEMS FÖRLAG, MALMÖ
BLEKINGE MUSEI- OCH HEMBYGDSFÖRBUND, KARLSKRONA
BRYGGERI AB FALKEN, FALKENBERG

BRÖDERNA EDSTRAND AB, MALMÖ
EBBE KOCKS STIFTELSE, LUND
GAMLA SPARBANKEN I LUND (nuv. SPARBANKEN FINN)
AB CWK GLEERUP BOKFÖRLAG, LUND (nuv. LIBER AB)
AB GLEERUPSKA UNIVERSITETSBOKHANDELN, LUND
GULDVARUAKTIEBOLAGET G. DAHLGREN OCH CO, MALMÖ
JUNEX KONFEKTIONS AB, HUSKVARNA
KARLSHAMNS YLLEFABRIKS AB, ÅKEHOLM
AB KLIPPANS FINPAPPERSBRUK, KLIPPAN
KNUT OCH ALICE WALLENBERGS STIFTELSE, STOCKHOLM
KOCKUMS JERNVERKS AB, KALLINGE
KOCKUMS MEKANISKA VERKSTADS AB, MALMÖ
AB LANDSVERK, LANDSKRONA
AB MALCUS HOLMQUIST, HALMSTAD
MALMÖ SPARBANK, MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
MALMÖ YLLEFABRIKS AB, MALMÖ
MANUFAKTUR AKTIE BOLAGET I MALMÖ
NYA SPARBANKEN I LUND (nuv. SPARBANKEN FINN)
AB HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI, LUND
OXIE HÄRADS SPARBANK, MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
SKANDIAKONCERNEN, STOCKHOLM
SKANDINAVISKA BANKEN, STOCKHOLM
SKÅNSKA BANKEN, MALMÖ
SKÅNSKA BRANDFÖRSÄKRINGSINRÄTTNINGEN, LUND (nuv. WASA)
SKÅNSKA CEMENT AB, MALMÖ (nuv. SKANSKA AB)
SKÅNSKA HYPOTEKSFÖRENINGEN, LUND
SPARBANKEN BIKUPAN I MALMÖ (nuv. SPARBANKEN SKÅNE)
STRÖMMA BOMULLS SPINNERI AB, KARLSHAMN (nuv. GUSTAF WERNER AB)
SVENSKA AB BROMSREGULATOR, MALMÖ (nuv. WILH. SONESSON AB)
SVENSKA SOCKERFABRIKS AB, MALMÖ (nuv. SOCKERBOLAGET)
SYDSVENSKA DAGBLADET AB, MALMÖ
TORNA BARA OCH HARJAGERS HÄRADS SPARBANK, LUND
(nuv. SPÄRBANKEN FINN)
TRELLEBORGS GUMMIFABRIKS AB, TRELLEBORG (nuv. TRELLEBORG AB)
ÖRESUNDSVARVET AB, LANDSKRONA

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS
Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund
13

Bjersjöholm
Gods och slott

AV
SÖLVE JOHANSSON
STEN SKANSJÖ
FLEMMING BEYER
NIELS ERIK JENSEN
HANS HENRIK ENGQVIST
ERIK ROSENGREN

WITH AN ENGLISH SUMMARY

Lund University Press

Johansson, Sölve (ed); Skansjö, Sten; Beyer, Flemming; Jensen, Niels Erik; Engqvist, Hans Henrik; Rosengren, Erik. Bjersjöholm. Gods och slott. (Bjersjöholm. The estate and the ancient castle.) Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund 13. ISBN 91-7966-169-6.

The book is a wide comprehensive survey of Bjersjöholm, a Scanian estate, with the remains of a castle-construction from the end of the 16th century.

Historian Sten Skansjö gives a description of the principal features of Bjersjöholm from its earliest history going back to the Viking era, when it was situated in the village of Bjäresjö, to the origins of the estate and the renaissance castle at the end of the 16th century. By the middle of the 14th century the manor-house had been moved from Bjäresjö to its present location and the remains of this medieval fortified estate are to be found under the foundations of the castle.

Threrafter follows a biography of the nobleman and builder Björn Kaas and his family by Sölve Johansson, architectural historian. He also presents a description of the plan of the 16th century castle projected against the background of the archeological surveys of the building and other surveys that have been carried out.

The two architects Flemming Beyer and Niels Erik Jensen describe a special survey of the original beams supporting the roof of the eastern wing and a comparative examination of Bjersjöholm and Danish mansion-building during the 16th century is made by architect Hans Henrik Engqvist.

Finally antiquarian Erik Rosengren discusses the architectural history of the castle between 1718 and 1987 and in this context also describes the still existing parts of the residence that were added during the second half of the 18th century.

Lund 1991 pp. 277

Tryckt med ekonomiskt stöd från
Humanistisk-samhällsvetenskapliga
forskningsrådet

Lund University Press
Box 141, S-221 00 Lund, Sweden

Art nr 20225
ISBN 91-7966-169-6

LUND 1992
BLOMS BOKTRYCKERI AB

Förord

Till samtliga personer som givit sitt stöd åt och medverkat i de undersökningar på vilken boken vilar riktas ett varmt tack. Ett särskilt tack bör ägnas godsägare Lars Ahlström, utan vars tillstånd att få obegränsad tillgång till slottet undersökningarna aldrig blivit av. Ett stort tack riktas även till medförfattarna, som på olika sätt deltagit i gjorda undersökningar. Det har varit historikern, docent Sten Skansjö, museumsinspektör, arkitekt MAA Flemming Beyer, arkitekt MAA Niels Erik Jensen, docent, arkitekt MAA Hans Henrik Engqvist och antikvarie, fil. kand. Erik Rosengren. I detta sammanhang bör även docent Göte Paulsson nämnas såsom sekreterare i redaktionen för Vetenskapssocieteten i Lunds skriftserie Skånsk senmedeltid och renässans, liksom professor Sten Åke Nilsson, Institutionen för konstvetenskap vid Lunds universitet, som följt undersökningen och dess publicering under hela dess förlopp alltsedan idén väcktes våren 1977. Från början organiserades den som en uppmätningsövning i vilken deltog Richard Bengtsson, Kersti Berggren, Gustav Christiansen, Laila Kazim, Annette Landen, Ronnie Lindholm, Annette Stenlundh, Maria Stein, Sigrid Trygg och Jane Wilander somrarna 1977 och 1978. I ett senare skede deltog fil. kand. Mabel Cronvall, liksom arkitekt MAA Jan Bloch Lynbech, forskningsingenjör Thomas Bartholin med assistent William J. Callahan, docent Bo Lindberg, fil. kand. Bengt Skans och konservator Våga Lindell-Andersson samt arkitekt MAA Torben Hjelm och civilingenjör Ryszard Kruszynski i olika delar av undersökningen.

För ekonomiska bidrag till undersökningen tackas Juris Doktor Ebbe Kocks stiftelse Lund, Letterstedtska föreningen Stockholm, Elna Bengtssons fond Stockholm, Einar Hansens forskningsfond Malmö, Nordenstedtska stiftelsen Lund, Vetenskapssocieteten Lund och Riksantikvarieämbetet Stockholm. Därutöver har lärarresurser och materiella resurser ställts till förfogande av Institutionen för konstvetenskap Lund i samband med omnämnda uppmätningsövningar. Till mycket stor del har det för bokens författare varit frågan om att släppa till av dyrbar fritid utan mer än en mycket blygsam ekonomisk ersättning, liksom frågan om att visa prov på ett stort tålamod gentemot en redaktör som vid flera tillfällen av yttre omständigheter tvingats lägga redaktörsskapet på hyllan. Slutligen ett stort tack till Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet och personalen på Bloms Boktryckeri för arbetet med den sista fasen av projektet.

Trollhättan februari 1992

Sölve Johansson
Fil. kand., arkitekt

Innehåll

1 Inledning. Av *Sölve Johansson* 1
1.1 Aktuell beskrivning 1
1.2 Förhandsöversikt av anläggningens historia 4
1.3 Undersökningen. Bakgrund och syfte 6
1.4 Framställningens disposition 8
1.5 Litteratur och forskning om Bjersjöholm 8
1.6 Källor och litteratur 12
1.6.1 Otryckta källor 12
1.6.2 Litteratur 12

2 Från vikingatida stormansgård till renässansslott – Bjersjöholm under äldre historisk tid. Av *Sten Skansjö* 14
2.1 Inledning 14
2.2 Vikingatid och tidig medeltid 15
2.2.1 Tidstypiska storgårdsstrukturer 15
2.2.2 Bynamnet och diskussionen om de skånska *-husa*-orterna 17
2.2.3 Vikingagård och runstenar i Bjäresjö 19
2.2.4 Den äldremedeltida huvudgården i Bjäresjö 20
2.2.5 Sammanfattning 24
2.3 Huvudgårdens läge: Från Berghusagård till Berghusaholm 25
2.3.1 Inledning 25
2.3.2 De äldsta skriftliga källuppgifterna 25
2.3.3 Gälkaren Åke Ingvarsen (Båd) och Bjersjöholm 27
2.3.4 Traditionsuppgifter kring en medeltida huvudgård i kyrkbyn 30
2.3.5 Den arkeologiska undersökningen i Bjersjöholm 32
2.3.6 Orsaker till den förmodade flyttningen cirka 1350 38
2.3.7 Pest och utflyttning? 39
2.3.8 Upplösning av ett äldre godssystem? 40
2.3.9 De medeltida adelsborgarnas tid 44
2.3.10 Några borgtyper i tiden 45
2.3.11 Sammanfattning 46
2.4 Rotfeld-släkten och det senmedeltida Bjersjöholm 47
2.5 Godsbildningen på 1500- och 1600-talen 51
2.5.1 Inledning 51
2.5.2 Godsbildningen kring Bjersjöholm 51
2.5.3 Godsdriftens storlek 54
2.5.4 Landbogårdarna under Bjersjöholms gods 57

2.5.5 Huvudgårdsexpansion genom byreduktion? 61
2.5.6 Traditionsuppgifter om avhysning av bygårdar 65
2.5.7 Sammanfattning av godsbildningens förlopp 65
2.5.8 Bjersjöholm i ett förklaringsperspektiv 67
2.6 Källor och litteratur 70
2.6.1 Otryckta källor 70
2.6.2 Tryckta källor 71
2.6.3 Litteratur 71
2.7 Använda förkortningar 75

3 Byggherren och hans familj. Av *Sölve Johansson* 76
3.1 Inledning 76
3.2 Björn Nielsen Kaas 79
3.3 Källor och litteratur 87
3.3.1 Tryckta källor 87
3.3.2 Litteratur 87

4 1500-talsslottet – Bjersjöholms gamla slott 1576–cirka 1700. Av *Sölve Johansson* 88
4.1 Inledning 88
4.2 Situation och omgivning 88
4.3 Placering och huvudform 90
4.4 Byggkroppens utveckling 1576–1890 101
4.5 Södra längan 108
4.5.1 Exteriör 108
4.5.1.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser 108
4.5.1.2 Äldre avbildningar och beskrivningar 113
4.5.2 Plan och interiör 116
4.5.2.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser 117
4.5.2.2 Äldre avbildningar och beskrivningar 122
4.6 Östra längan 122
4.6.1 Exteriör 122
4.6.2 Plan och interiör 130
4.7 Västra längan 140
4.7.1 Exteriör 140
4.7.2 Plan och interiör 144
4.8 Norra längan 145
4.8.1 Exteriör 145
4.8.2 Plan och interiör 146
4.9 Ladugårdens byggnader 147
4.10 Källor och litteratur 148
4.10.1 Otryckta källor 148
4.10.2 Litteratur 149

5 **Østfløjens tagværk på Bjersjøholm.** Av *Flemming Beyer og Niels Erik Jensen* 150
5.1 Indledning 150
5.2 Tagværket over den østre længe 153
5.2.1 Indledning 153
5.2.2 Bevaringstilstanden 153
5.2.3 Tildannelse af tømmeret 154
5.2.4 Opsnøring af tagværket 156
5.2.5 Afbinding og samlinger 158
5.2.6 Nummerering 159
5.2.7 Rejsning 160
5.2.8 Bomærker og udsmykning 161
5.2.9 Diskussion og konklusion 161
5.2.10 Datering 164
5.3 Baggrund og udviklingslinjer for Bjersjöholms tagværk 164

6 **Bjersjöholm og 1500-årenes herregårdsbyggeri.** Av *Hans Henrik Engqvist* 167
6.1 Indledning 167
6.2 Hovedbygningen 169
6.3 Hovedbygningens hvælv 169
6.4 Hovedbygningens indretning 172
6.5 Østfløjens inretning 175
6.6 Vestfløjens inretning 177
6.7 Hovedbygningens ydre udsmykning 177
6.8 Østfløjens ydre udsmykning 180
6.9 Vestfløjens ydre udsmykning 181
6.10 Borgeby 183
6.11 Kilder og litteratur 186
6.11.1 Utrykte kilder 186
6.11.2 Litteratur 186

7 **Bjersjöholms slotts byggnadshistoria 1718–1987.** Av *Erik Rosengren* 187
7.1 Inledning 187
7.2 Källor och litteratur 187
7.3 Perioden 1718–1847 188
7.3.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser 188
7.3.2 Tryckta och arkivaliska källor 192
7.3.3 Rekonstruktion av östra längans herrskapsvåning 199
7.3.4 Sammanfattning och slutsatser 204
7.4 1847–1987 205
7.4.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser 205
7.4.2 Tryckta och arkivaliska källor 206
7.4.3 Sammanfattning och slutsatser 216

7.5 Källor och litteratur 219
7.5.1 Otryckta källor 220
7.5.2 Litteratur 220

8 English summary 221

BILAGOR

I Aktuella uppmätningar med murverksanalyser 226
II Christopher Hartungs uppmätningsritningar från 1680 243
III 1695 års syneprotokoll 251
IV Registreringsschema över östra längans takstol 270
V Ägarlängd 277

1 Inledning

Av Sölve Johansson

1.1 Aktuell beskrivning

Bjersjöholms gods, även benämnt Bjersjöholm, i Bjäresjö socken, Herrestads härad ligger i ett backlandskap fyra kilometer nordväst om Ystad. Två kilometer nordväst om Bjersjöholm ligger Bjäresjö och 1 $^1/_2$ kilometer åt öster ligger Hedeskoga, två kyrkbyar med gammal och vägledes förbindelse till godset. Därtill ska nämnas att det funnits ännu en by med kyrka – Lilla Tvären vid Källesjö gård cirka 1,5 kilometer söderut – med vilken godset är förknippat. Östersjön, som man kan blicka ut över från den kulle – bjerget – varpå Bjersjöholms nya slott ligger, återfinns ytterliggare 1,5 kilometer åt söder (fig. 1:1).

Här finns idag två slott – det gamla och det nya . Det senare, vilket man kan se från landsvägen mellan Malmö och Ystad, uppfördes i en italieninspirerad stil 1848–1850. Byggherre var godsets dåvarande ägare lagman Tage Sylvan och arkitekt dansken Ferdinand Meldahl.[1] Bakom det nya slottet, vid höjdens fot i norr, i en dal av ängsmark – den under 1800-talet utdikade Bjärsjöholmssjön – ligger Bjersjöholms gamla slott från 1500-talet (fig. 1:2 och 3). För att komma dit måste man passera godsets ekonomibyggnader, som bildar en förborg framför slottet (fig. 1:4).

Efter det att det gamla slottet stod färdigt degraderades det gamla slottet till att i fortsättningen enbart fylla underordnade funktioner. Det blev en nyttobyggnad, med bl.a. en smedja och arbetarbostäder, som i ett fall fungerade fram till 1960-talets mitt. Sedan övergavs slottet och förvandlades till en s.k. överloppsbyggnad utan funktion för sin ägare. Därmed förföll det snabbt och naturens krafter hotade att fullständigt ruinera anläggningen. Det hela såg fullständigt hopplöst ut, men under åren 1985–1987 genomfördes med medel från Riksantikvarieämbetet skyddsarbeten som hade till syfte att stoppa förfallet och ge slottet ett varaktigt skydd »til tag og fag». Bjersjöholms gamla slott blev byggnadsminne 1986 och därmed fick det ett lagligt skydd.

[1] Bjersjöholms nya slott är Ferdinand Meldahls andra förverkligade projekt efter huvudbyggnaden till herrgården i Öja, öster om Ystad, som tillkom 1848–49 på uppdrag av samma byggherre. De båda byggnaderna påminner starkt om varandra vad det gäller huvudform och stil. H. H. Madsen 1983, s. 173 f.

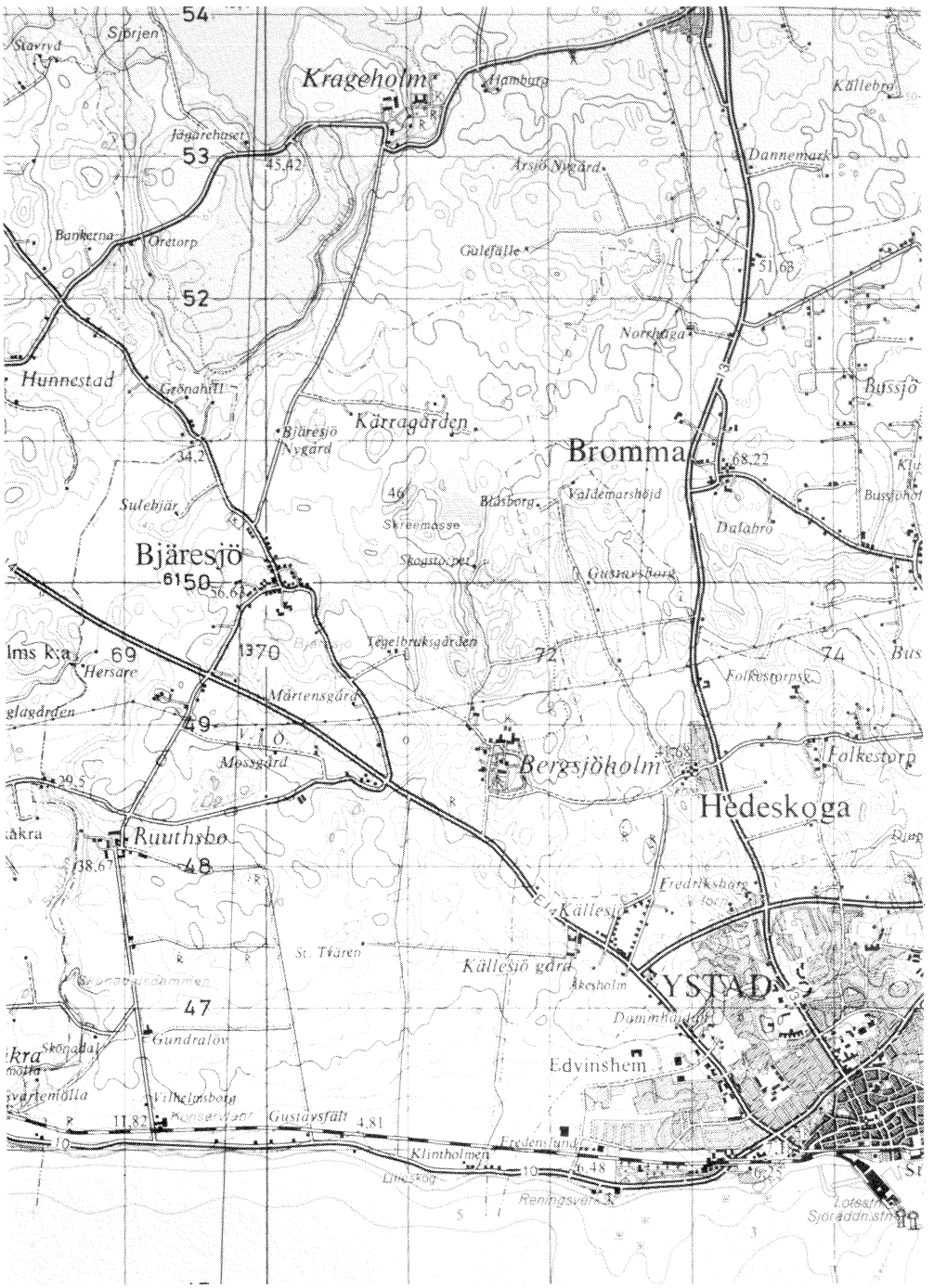

Fig. 1:1. Utdrag ur Topografisk karta över Sverige från 1985, utvisande området kring Bjersjöholm. Skala 1:50 000. (Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning, Statens lantmäteriverk 1989-01-02.)

Fig. 1:2. Flygfoto över Bjersjöholms godsmiljö från söder omkr. 1985. (Foto: M. Riddersporre, Trelleborg. Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning, Försvarsstaben).

Fig. 1:3. Vy av Bjersjöholms gamla slott från nordväst 1976. (Foto: W. Backen, Lomma).

1.2 Förhandsöversikt av anläggningens historia

Som en orienteringshjälp till läsaren ges här en förhandsöversikt av anläggningens historia.

Som byggherre till slottet står riksrådet och länsmannen i Malmöhus län Björn Nielsen Kaas och grundläggningen torde ha ägt rum 1576. En inskriftstavla bär detta årtal tillsammans med texten: BIØRN. KAASES. FERNE. OC. MØRNE. F. CRISTENZE. NILSDATTER. och ätterna Kaas och Björns samt Rotfelds och Högs hjälmprydda vapensköldar.

Anläggningen var ursprungligen fyrlängad och vattenomgärdad. Den norra längan – delvis på platsen för ett transformatorstorn och en mindre byggnad från 1924 – försvann så tidigt som omkring 1790. Hundra år senare revs huvuddelen av den södra längan, uppförd som huvudbyggnad med portgenomgång. Idag återstår av denna länga enbart den östra delen med nytt tak anpassat till den östra längans takriktning. Östra och västra längorna är i sin helhet bevarade. Ladugårdens byggnader är från 1700-talet och senare tider, men de är grupperade på samma sätt som ursprungligen och liknar en förborg.

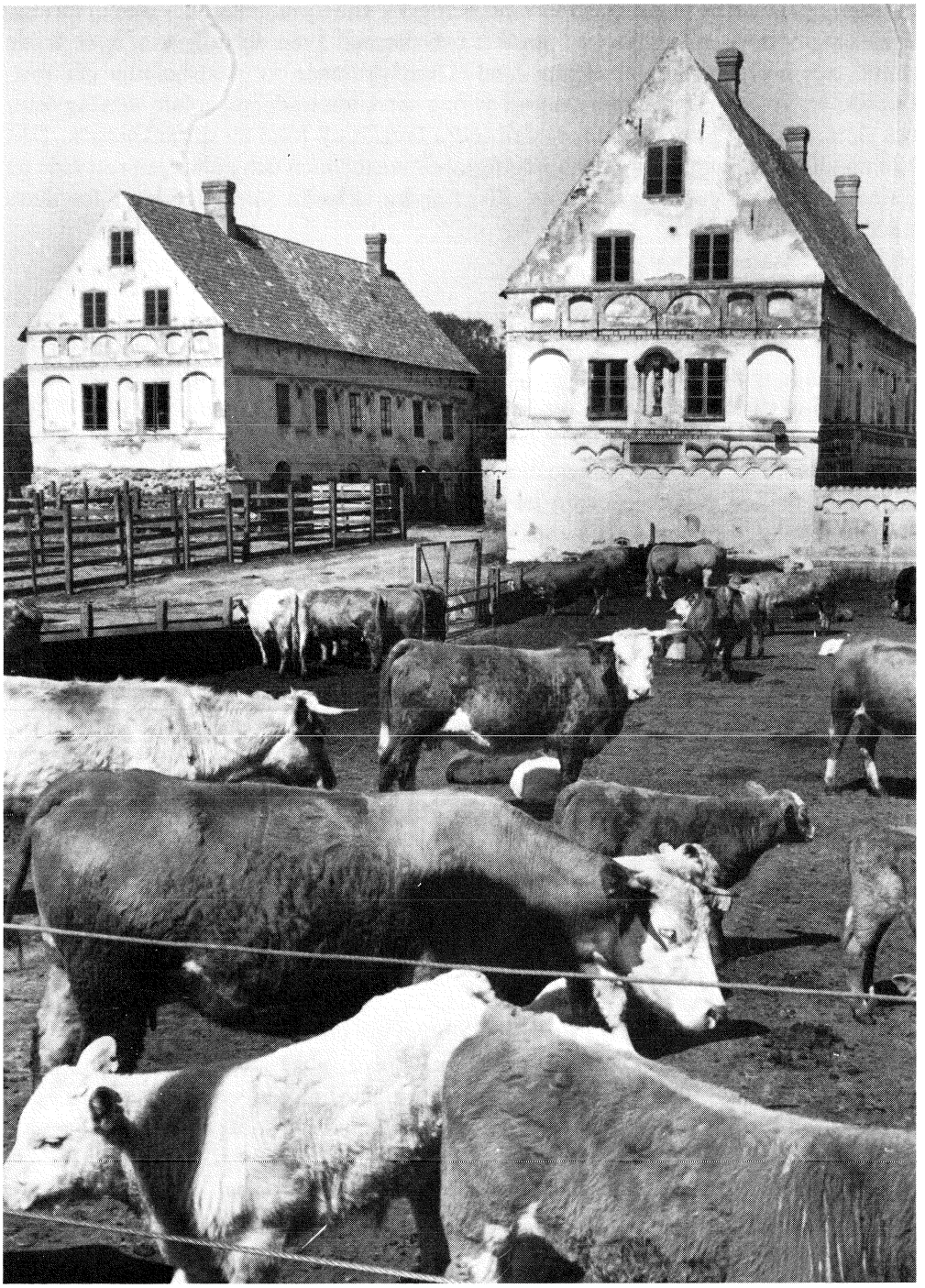

Fig. 1: 4. Bjersjöholms gamla slott från kreatursfållan i sydost i maj 1977. (Foto: K. Ivarsson, Ystad).

Efter 1800-talets utdikningar försvann den sjö – Bjärsjöholmssjön – som ursprungligen omgav slottsanläggningen i nordost och därmed även de vallgravar som skilde slotts- och trädgårdsholmarna från land. Utsträckningen av slottsholmen går fortfarande att skönja i topografin, liksom av den särskilda trädgårdsholme som låg öster om slottet. Enligt litteraturen revs den södra längan till följd av sjösänkningen. Den kan nämligen ha medfört att den underliggande rustbädden och pålningen ruttnade då grundvattennivån samtidigt sänktes. Flera andra skånska slott råkade ut för detta under motsvarande tid.

1.3 Undersökningen. Bakgrund och syfte

Föreliggande undersökning av Bjersjöholm tog sin början som en uppmätningsövning för en grupp studenter vid Konstvetenskapliga institutionen i Lund våren 1977. Eftersom det gamla slottet var en övergiven och i sin helhet tillgänglig anläggning, bedömdes det kunna ge värdefull information om äldre tiders byggnadsskick. Samtidigt utvecklades tanken på att göra en mer omfattande byggnadsundersökning, emedan Bjersjöholm utgjorde ett fint exempel på ett skånskt slott från övergången mellan senmedeltid och renässans. En sådan utforskning ansågs vara viktig för den arkitekturhistoriska forskningen, men ökad kunskap om slottet och dess kvaliteter och betydande värde skulle också kunna ge underlag för en nödvändig restaurering.

En första undersökningsgrupp bildades med Sölve Johansson som ansvarig. Olika antikvariska myndigheter gav stöd åt undersökningsprojektet och lämnade värdefulla synpunkter på dess uppläggning.

Efter förberedande undersökningar somrarna 1977 och 1978, presenterades de första resultaten i en rapport i januari 1979. Denna gav underlag till en byggnadshistorisk översikt, som publicerades i Ale (3/1980). Därmed vidgades intresset för Bjersjöholms gamla slott.

Så småningom väcktes tanken att ge ut undersökningen i breddad och fördjupad form. Därvid framstod skriftserien Skånsk senmedeltid och renässans, utgiven av Vetenskapssocieteten i Lund, som ett utmärkt forum. När denna skriftserie startades mot slutet av 1940-talet, hade ett arbete om de skånska renässansborgarna högsta prioritet, men projektet kom aldrig att realiseras.

1982 gick forskningsarbetet kring Bjersjöholm in i ett nytt skede. Vetenskapssocieteten i Lund antog arbetet för publicering med Sölve Johansson som samordnare och redaktör. Till undersökningen knöts nu även arkitekterna Flemming Beyer och Niels Erik Jensen från Danmark för att göra en särskild undersökning av den välbevarade gamla takstolen i östra längan. En dendrokronologisk analys av takstolen gjordes av Thomas Bartholin och William Callahan vid Kvartärgeologiska avdelningen vid Lunds universitet. Vidare blev docent Hans Henrik Engqvist vid Kunstakademiets Arkitektskole i Köpenhamn en aktiv part i undersökningen och historikern Sten Skansjö engagerades för att skriva ett avsnitt om Bjersjöholm under medeltiden och som godsbildning under framför allt 1500- och 1600-talen.

Bjersjöholm blev 1981 också föremål för ett examensarbete av arkitekt Jan Bloch Lynbech i restaurering vid Kunstakademiets Arkitektskole i Köpenhamn. Studerande i ämnet bebyggelsevård vid arkitektursektionen vid Lunds Tekniska Högskola genomförde här en övning i restaurering hösten och våren 1983/84, liksom ännu en övning våren 1987. Resultaten av nämnda arbeten har kommit föreliggande undersökning till nytta.

När skyddsarbetena på slottet kom igång hösten 1985 kom undersökningen in i ett nytt läge. Framför allt förelåg en ökad möjlighet till byggnadsarkeologiska iakttagelser och undersökningar, då byggnaderna rensades från allt skräp.

Syftet med undersökningen har i första hand varit att visa den ursprungliga slottsanläggningens utseende för att sedan vidga perspektivet och jämföra denna anläggning med samtida slott och herrgårdar i Danmark och Skåne. Vidare har det varit viktigt att försöka ge en uppfattning av Bjersjöholm som ett storgods från slutet av 1500-talet, liksom att presentera byggherren Björn Kaas och följa slottets öden framåt i tiden. Den fyrahundraåriga perioden präglas av ombyggnader och förfall.

Eftersom anläggningen står öde, men även på grund av det snabbt tilltagande förfallet, har den varit tillgänglig på ett helt unikt sätt. Egentliga murverksundersökningar har emellertid begränsats till ett minimum av hänsyn till risken för ökat förfall. Friläggande av gammalt murverk har framför allt gjorts där murytor på 1920-talet försågs med skadlig cementputs.

Som ett utmärkt instrument för rekonstruktionen fungerar vidare de planmätningar som Christopher Hartung gjorde 1680 (bilaga II)[2]. De kan jämföras med Gerhard von Burmans samtida avritning och ett syneprotokoll från 1695 (bilaga III)[3]. Möjligheten att följa slottets byggnadshistoria efter grundläggningstiden fram till våra dagar ligger i byggnadsarkeologiska undersökningar och i utnyttjandet av ett tämligen rikt arkivaliskt material, t.ex. kartor, avbildningar och beskrivningar. Vad gäller möjligheten att på säker grund jämföra Bjärsjöholms gamla slott med samtida slott och herrgårdar i Danmark går detta bra, då forskningsläget här är gott, bl.a. till följd av den av Nationalmuseet på 1940-talet initierade herrgårdsundersökningen. De skånska slotten är förvånansvärt dåligt undersökta, vilket begränsar möjligheten till jämförande undersökningar. Inom ramen för »Ystadprojektet – det sydsvenska kulturlandskapets förändringar under 6000 år», genomfördes med början 1985 en större arkeologisk utgrävning av en medeltida stormansgård vid Bjäresjö kyrka. Denna undersökning berör direkt synen på Bjersjöholms medeltida historia, liksom en under sommaren 1986 gjord arkeologisk provundersökning i marken under 1500-talsslottet. Här påträffades rester av en medeltida anläggning, som föregått slottet.

[2] Christopher Hartungs sex planuppmätningar av Bjersjöholms slott återfinns i Riksarkivet i Stockholm, Rydboholmssamlingen. De upptäcktess i samband med H. H. von Schwerins arkivundersökningar om Skånska slott och herrgårdar och publicerades av honom 1933.

[3] Burman-Fischer 1957, pl XVIII; Syn av Bjersjöholm 7/11 1695. Kammarkollegiets arkiv, Stockholm.

1.4 Framställningens disposition

Det är naturligt att inleda framställningen med att presentera Bjersjöholm som gods och slottsmiljö, med sin medeltida bakgrund och under 1500- och 1600-talen, ur historikern Sten Skansjös perspektiv och med utnyttjande av arkeologiska resultat från Bjäresjö och Bjersjöholm. Ett sådant avsnitt ger en grundläggande historisk förklaring till uppförandet av 1500-talsslottet. Därefter följer en kortfattad presentation av byggheren Björn Kaas och hans familj. En sådan presentation, såsom ett försök att åstadkomma ett familjeporträtt, tjänar som bakgrund, men kan även ge en förklaring till anläggningens utformning och tidiga byggnadshistoria.

Den del av framställningen som behandlar monumentet inleds med en redogörelse för slottets ursprungliga utformning och tidiga byggnadshistoria 1576–cirka 1700. Framställningen bygger i huvudsak på byggnadsarkeologiska iakttagelser och på en analys av äldre avbildningar och beskrivningar. Resultatredovisningen tar upp slottsanläggningens situation och omgivning, placering och huvudform, byggkroppens utveckling 1576–1890 och en redogörelse för slottet länga för länga. Som komplement till den allmänna byggnadshistoriken för ursprungstiden redovisas sedan den särskilda takstolsundersökning som genomförts av den ursprungliga takstolen i östra längan. Därefter placeras Bjersjöholm i relation till 1500-talets övriga herrgårdarkitektur i Danmark och Skåne. I detta avsnitt analyseras även slottets funktion och yttre utsmyckning närmare. Slutligen behandlas slottets byggnadshistoria från 1718 fram till tiden för de restaureringsarbeten som genomfördes 1985–1987.

I form av bilagor presenteras aktuella uppmätningsritningar i form av situationsplan, fasader, planer och sektioner med murverksanalyser, Christopher Hartungs uppmätningsritningar från 1680 i färg, 1695 års syneprotokoll, ett registreringsschema över östra längans takstol och en ägarlängd från 1300-talet fram till idag.

1.5 Litteratur och forskning om Bjersjöholm

Den litteratur från 1700- och 1800-talen som berör Bjersjöholm ger en mycket begränsad information. I *Carl von Linnés Skånska resa 1749* (1751) är intresset naturligtvis koncentrerat till trädgården.[4] Linnés beskrivning kompletteras av den medföljande *landshövdingen Carl Hallonborgs marginalanteckningar* publicerade 1913.[5] *J. Lorentz Gillbergs Beskrifning öfwer Malmöhus Lähn* (1765) tar upp Bjersjöholm som säteri och ekonomisk enhet med gårds- och ladugårdsbyggnader, trädgårdar, odlingar och tillhörande hemman och torp.[6] *Ulrik Thersners Fordna och närvarande Sverige* (1823?) är den första publicerade beskrivningen som har ambition att redogöra för gårdens och byggnadernas historia om än i romantisk och delvis felaktig form.[7] Än mer romantisk

[4] C. von Linné 1975, s. 297 f. (1751).

[5] Historisk tidskrift för Skåneland 1913, s. 299 och 353.

[6] J. L. Gillberg 1765, s. 74 f.

[7] U. Thersner 1946, s. 50, pl 55 (1923?). Planschen ritad 1819 och graverad 1822.

är redogörelsen för Bjersjöholm i *A. C. Psilanders Ystad historia* (1858).[8] Den första grundliga redogörelsen återfinns i *Gustaf Ljunggrens Skånska herregårdar* (1859) som innehåller en redovisning av Bjersjöholms ägare och en kortfattad byggnadhistorik.[9] I det senare sammanhanget noteras att den av Psilander redovisade sägnen om att Bjersjöholm skulle ha fungerat som nunnekloster saknar grund. De tre nämnda 1800-talsverken illustreras av bilder på slottet. Bjersjöholm nämns vidare i *Carl Georg Brunius Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857* (1860) och i *Nils Gustaf Bruzelius Antiquarisk Beskrifning öfver Bjersjö eller Bergsjö socken (Bierghusa, 1383) i Herrestads härad, Malmöhus län, Skåne* (Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, 1868–1869).[10]

Den regelrätta utforskningen av de skånska herrgårdarna från renässanstiden inleddes under slutet av 1800-talet i samband med det då utvecklade romantiskt färgade intresset för denna stilepok. Det markeras av *Gustaf Upmarks artikel »Skånska herrgårdar under renässanstiden»* (1896) som bl.a. berör Bjersjöholms slott.[11] Det sägs att det anlades 1576 av Björn Kaas enligt nämnda inskriftstavla. Med utgångspunkt från Gerhard von Burmans avritning från 1680 beskrivs den yttre gestaltningen. Denna visar att gaveln på den södra längan i öster har en avtrappad form, men att de övriga tycks ha svängda renässansprofiler. Som egendomlig noteras dekorationen, med »höga rundbågiga väggnischer mellan fönstren» . . . »samt låga segmentformiga nischer nedom taklister och midtelband».[12] Bjersjöholms gamla slott inordnas i övergångsskedet mellan medeltid och renässans. Gustaf Upmark menar vidare att Skåne befann sig i detta övergångsskede under lång tid. Renässansantydningarna skulle ha varit få och tillfälliga, även om byggföretagen var många. »Formfattigdomen» bröts först efter inkallandet av nederländska byggmästare och arkitekter omkring 1580.

Med August Hahr kom undersökningsverksamheten igång på allvar vad det gäller svenska slott och herrgårdar från senmedeltid och renässans, inberäknat såväl Vasatidens svenska anläggningar som de skånska renässansborgarna. Bjersjöholm beskrivs av *August Hahr i Studier i Vasarenässansen och dess förutsättningar* (1913) som en »enhetlig arkitektonisk skapelse».[13] Anläggningen sägs vara fallfärdig. Samma beskrivning återkommer i *Skånska borgar* (1914), där den inordnas i en i detta sammanhang upprättad typologi såsom ett exempel på Typ IV »den slutna fyrlängade borgen med sambyggda huslängor, omgivande en vanligen kvadratisk borggård samt med i regel torn och utsprång».[14] Det sägs att denna borgtyp framträdde på 1530-talet med hänvisning till Trolleholm (då Eriksholm) såsom det tidigaste mest utvecklade exemplet (1538). Till denna typ hör även Svaneholm (omkring 1530), Torup (omkring 1540), Vidtskövle (1553) och en rad borgar där en äldre anläggning indrogs i den nya, nämligen Vegeholm (ombyggd 1530), Tomarp (mitten av 1500-talet), Knutstorp (1551)

[8] A. C. Psilander 1858, s. 284 ff., pl 18.
[9] G. Ljunggren 1859.
[10] C. G. Brunius 1860, s. 36 f.; N. G. Bruzelius 1868–1869, s. 153 ff.
[11] G. Upmark 1896, s. 57 f.
[12] a.a., s. 57.
[13] A. Hahr 1913, s. 133.
[14] dens. 1914, s. 8 ff.

och Vanås (1566). Så sent som 1633–1644 uppstod Vrams Gunnarstorp som en fyrlängad anläggning och Krageholm blev fullt kringbyggt först 1639.[15] August Hahr säger att det i Bjersjöholms östra länga synes ingå en äldre del. Han syftar förmodligen på den återstående delen av södra längan som nu ingår i östra längan. Det sägs också att de intressanta resterna av Bjersjöholm skulle bli föremål för närmare undersökning och uppmätning.[16] Någon sådan undersökning kom då aldrig till stånd. I August Hahrs övriga arbeten berörs Bjersjöholm i *Den äldre Vasatidens svenska borgar* och i artikeln *»Portalkarnap på skånska renässansborgar»* (båda 1917), liksom i *Skandinaviska adelsborgar från senare medeltid och nyare tidens början* (1927).[17]

I *Pär Axel Olssons Skånska herreborgar* (1922) redovisas för första gången en uppfattning om att anläggningen uppfördes i etapper. Här menas att den östra längan är äldst eftersom den gör ett mera ålderdomligt intryck än den ännu kvarvarande västra längan och har välvda källare delvis med gotiska ribbvalv.[18] Till denna tvåvåniga länga ska Björn Kaas ha lagt den tre våningar höga södra längan, med porten stödd mot den gamla östlängan och borgkvadraten har fullbordats med de två våningar höga västra och norra längorna.[19]

Bjersjöholms gamla slott blev i början av 1930-talet föremål för den första mera ordentliga undersökningen. Det var *Hans Hugold von Schwerin*, som i samband med arkivundersökningar rörande de skånska herrgårdarna, återfann Christopher Hartungs planuppmätningar från 1680, vilka sedan länge varit bortglömda. Därmed blev det möjligt att göra ett försök att rekonstruera slottets ursprungliga struktur med ett samtidigt användande av andra källor, t.ex. Burman-Fischers kopparstick (1680/1756), och 1695 års syneprotokoll. Undersökningen presenterades i en kortfattad monografi, *Bjersjöholm* (1933), såsom en rundvandring med stöd av gjorda iakttagelser, men någon byggnadsundersökning företogs ej. Som huvudresultat anges att den södra längan uppfördes först och kom att fungera som en separat huvudbyggnad.[20] De tre övriga längorna betraktas som mera tillfälligt och planlöst indelade och tillkomna en efter en och ej efter en från början given plan. Södra längan antas ha uppförts som ett fast hus av Björn Kaas 1576. Enligt August Hahrs typologi skulle denna byggnad hamna i typgrupp II: »Den enlängade med torn och framsprång försedda borgen».[21]

[15] Vrams Gunnarstorps slott blev föremål för en byggnadshistorisk undersökning sv Sölve Johansson och Erik Rosengren i maj–juni 1984. Denna undersökning tyder på att anläggningen utvecklades i tre etapper med utgångspunkt från ett senmedeltida stenhus (cirka 1530–1540) ingående i den östra längan. I etapp två tillkom den norra längan (cirka 1600) och i etapp tre 1633–1644 färdigbyggdes slottet. S. Johansson och E. Rosengren 1984.

[16] A. Hahr 1914, s. 11 och dens. 1927, s. 66.

[17] A. Hahr 1917, s. 141; dens. 1917, s. 158 och dens. 1927, s. 66.

[18] P. A. Olsson 1922, s. 77 f. och 143 f. Han menar att den östra längan uppfördes strax efter reformationen med tanke på att ribbvalvet i slottskapellet stöddes av en sandstenskolonn, vilken skulle ha hämtats från en då nedriven kyrka.

[19] Att porten skulle ha uppförts med stöd av den östra längan, i likhet med förhållandena vid Svaneholm är en missuppfattning eftersom vi på Bjersjöholm står inför resten av den södra längan. Att så är fallet var inte bekant för P. A. Olsson.

[20] H. H. von Schwerin 1933, s. 18 ff.

[21] A. Hahr 1914, s. 6.

Att Pär Axel Olsson angett den östra längan som äldst förklarar Schwerin med att han gjort en jämförelse med den ännu kvarvarande västra längan, inte med den till större delen försvunna södra längan – huvudbyggnaden. Han pekar vidare på att August Hahr i sin bedömning inte varit klar över att det i östra längan i söder ingår en del av denna länga. Schwerin menar att de östra och västra längorna uppförts som tillbyggnader till huvudbyggnaden i söder i nämnd ordning. Den norra längan betraktas som yngst med hänvisning till de tunna murarna åt gårdssidan och karaktäristiska senrenässansgavlar. Dessa längor skulle ha uppförts under 1500-talets sista årtionden. I Schwerins monografi om *Lundagårdshuset* (1933) anges ett förslag på gemensam byggmästare till de av Björn Kaas initierade byggnadsprojekten, nämligen Diiriik Byggmästare som nämns då Lundagårdshusbygget startade 1578.[22]

Därefter presenterades Bjersjöholms gods med sina två slottsbyggnader i en artikel av *Gertrud Serner i Svenska slott och herresäten* (1934).[23] I denna presentation ingår en redogörelse för godsets ägare under tidernas lopp och därefter en kortfattad byggnadshistorik med utgångspunkt från redan bekantgjorda informationer. I det sammanhanget tas även slottets senare öden upp till behandling. På motsvarande sätt presenteras Bjersjöholm av *Sven T. Kjellberg i Slott och herresäten i Sverige* (1966).[24] Här anges emellertid en annorlunda byggordning. Kjellberg menar att anläggningen tillkom i ett sammanhang med den södra längan – huvudbyggnaden – först och sedan den östra, norra och västra längan i nämnd ordning. Hänvisning ges till att den östra längans fasader komponerats för att harmonieras med huvudbyggnadens.

1972 gjorde Gunnar Redelius på Riksantikvarieämbetet en fotogrammetrisk uppmätning av slottets fasader och en skissuppmätning av dess planer i samband med en projekterad vårdinsats.[25] 1977 påbörjades den nu presenterade byggnadsundersökningen med ytterligare uppmätningar vilka varit planerade sedan länge med tanke på August Hahrs ord om en sådan 1914. Inom ramen för forskningsprojektet Medeltidsstaden gjordes ett komplement till rapporten om staden Ystad en omlandsstudie, *Ystad II av Sten Tesch* (1983). I den berörs Bjäresjö socken och den här kända huvudgården och säteriet Bjersjöholm (Bierghusagård 1344, Berghusaholm 1350).[26] Denna undersökning har vävts in i det redan nämnda Ystadprojektet påbörjat 1982 där Sten Skansjö ägnar sig åt stordrifter och slottsmiljöer i området från 1500-talets mitt fram till 1600-talet. I det sammanhanget har Bjersjöholm tjänat som exempel.[27]

[22] H. H. von Schwerin 1935, s. 13 f. Diiriick Byggmästare kan ha varit densamma som Diderich Thønnesson som verkade på Kronborg 1586. Med tanke på Bjørn Kaas ställning som länsherre i Malmöhus län är det inte otänkbart att han anlitat samma byggmästare som på Lundagårdshuset.

[23] G. Serner 1934, s. 105 ff.

[24] S. T. Kjellberg 1966, s. 25 ff.

[25] Uppmätningsritningar av Bjersjöholms gamla slott av Gunnar Redelius februari 1972, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, Vårdsektionen.

[26] S. Tesch 1983, s. 67.

[27] I Ystadsprojektet deltar förhistorisk arkeologi, medeltidsarkeologi, historia, kulturgeografi, kvartärgeologi, växtekologi och ortnamnsforskning. Den första publicerade rapporten berör medeltiden. By, huvudby och kyrka, Stockholm 1989. Den ger en god bild av förhållandena både på och omkring Bjersjöholm före tillkomsten av 1500-talsslottet.

1.6 Källor och litteratur

1.6.1 Otryckta källor

Kammarkollegiets arkiv, Stockholm

Andra Provinskontorets arkiv:
Syn av Bjersjöholm 7/11 1695 (konvolut 146: 3).

Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Vårdsektionen:
Uppmätningsritningar av Bjersjöholm av Gunnar Redelius 1972.

Riksarkivet, Stockholm

Rydboholmssamlingen:
Königsmarckska godshandlingarna, Svenska gods i Skåne, Bjersjöholm: Planuppmätningar av Christopher Hartung 1680 (6 st.).

1.6.2 Litteratur

Bjersjöholm med Ruuthsbo gods. Ystad 1937.

Bruzelius, N. G., Antiquarisk beskrifning öfwer Bjersjö eller Bergsjö (Bierghusa, 1383) i Herrestads härad, Malmöhus län, Skåne. *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning*. Lund 1868–69.

Brunius, C. G., *Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857*. Lund 1860.

Burman-Fischer: G. von Burman, Prospecter af åtskillige märkvärdige Byggnader, Säterier och Herre-Gårdar uti Skåne . . . år 1680 aftagne, ritade och samlade av ingenieur captain Burman . . . utgiftne år 1756 af Abraham Fischer, 1756, pl XVIII. Ny upplaga med text av K. F. Lindström, 1856 och utgivna i faksimiltryck av J. Kroon, 1957, med komplettering av 1856 års text av W. Karlsson.

By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid. Red. Hans Andersson och Mats Anglert. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm 1989.

Gillberg, J. L., *Beskrifning öfwer Malmöhus Lähn*. Lund 1765. (Facsimilupplaga, Lund 1980.)

Hahr, A., Studier i Vasarenässansen och dess förutsättningar. *Studier i Nordisk renässanskonst 1*. Uppsala 1913.

dens., *Skånska borgar*. Stockholm 1914–22.

dens., Den äldre Vasatidens svenska borgar. *Studier i Nordisk renässanskonst 3*. Uppsala 1917.

dens., Portalkarnap på skånska renässansborgar. *Tidskrift för konstvetenskap 2/1917*. Stovkholm 1917.

dens., *Skandinaviska adelsborgar från senare medeltid och nyare tidens början*. Uppsala 1927.

Hallenborg, C., Anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa. *Historisk tidskrift för Skåneland 1913*. Lund 1913.

Johansson, S., *Förberedande byggnadshistorisk undersökning av Bjersjöholms gamla slott, Malmöhus län, Ystad kommun*. Lund 1979 (stencil).

dens., Bjersjöholms gamla slott. En byggnadshistorisk översikt. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland 2/1980*. Lund 1980.

dens., och Rosengren, E., *Rapport från översiktlig byggnadshistorisk undersökning av Vrams Gunnarstorps slott, Norra Vrams socken, Bjuvs kommun, Malmöhus län*. Lund 1984 (stencil).

dens., Bjersjöholms gamla slott ur malpåsen. *Saxo. Kulturhistorisk årsbok för Skåneland 1986*. Degeberga 1986.

Kjellberg, S. T., Bjersjöholm. *Slott och herresäten i Sverige, Skåne 2*. Malmö 1966.

Linné, C. von., *Carl Linnaeus Skånska resa år 1749*. Stockholm 1975.

Ljunggren, G., *Skånska herregårdar, Band 6, Häfte 1*. Lund 1859.

Madsen, H. H., *Meldahls raedselprogram*. København 1983.

Olsson, P. A., *Skånska berreborgar*. Lund 1922.
Psilander, A. C., *Ystads historia*. Ystad 1858.
Rosengren, E., *Bjersjöholm – en renässansborg i farozonen*. Lund 1978 (stencil).
Schwerin, H. H. von., *Bjersjöholm*. Lund 1933.
dens., *Lundagårdshuset*. Lund 1935.
Serner, G., Bjersjöholm. *Svenska slott och herresäten 4*. Stockholm 1934.
Tesch, S., *Ystad II. En omlandsstudie*. Stockholm 1983.
Thersner, U., *Fordna och närvarande Sverige*. Lund 1946.
Upmark, G., Skånska herrgårdar under renässanstiden. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift 1894*. Stockholm 1896.

2 Från vikingatida stormansgård till renässansslott – Bjersjöholm under äldre historisk tid

Av Sten Skansjö

2.1 Inledning[1]

Även om fysiskt materiella betingelser som jordarter, topografi och klimat har haft stor betydelse som rambetingelser för det mänskliga utnyttjandet av naturlandskapets resurser, har dessa betingelser genom historien endast delvis bestämt människans aktiviteter i avsikt att utforma kulturlandskapet. Som samhällsvarelse har människan även påverkats av skilda sociala, ekonomiska, politiska och kulturella influenser. Dessa influenser har utövats i en samhällelig kontext, som har varierat över tid. För en period från vikingatidens slutskede till modern tid har sådana infuenser verkat inom ramen för ett antal maktcentra eller »institutioner». Inom dessa har regler skapats, hierarkier formats, rättigheter och plikter definierats, vanor etablerats och mänskliga relationer i allmänhet ordnats. Man kan för nordisk medeltid, 1500- och 1600-tal allmänt utpeka följande institutioner med betydande inflytande över utnyttjandet av landskapsresurserna: kronan, kyrkan, den adlige jordägaren/huvudgården, bysamhället och familjen.

Influenser från maktcentra av denna typ har alltså under perioden gjort sig gällande i ett sydskandinaviskt område som t.ex. Ystadsområdet. Det finns emellertid i fallet Bjäresjö–Bjersjöholm skäl att speciellt ta fasta på det som ekonomhistorikern M. M. Postan för det medeltida engelska samhället har utpekat som de två mäktigaste, mest allmänt förekommande och samtidigt mest karakteristiska institutionerna. Det gäller huvudgården och bysamhället.[2]

Dessa båda fenomen gör sig omedelbart gällande, när man skall behandla den historiska utvecklingen av kulturlandskapet inom Bjäresjö–Bjersjöholmsområdet. I viss mening kan man nämligen här belägga en unik kontinuitet för konstellationen *by och*

[1] Denna framställning är väsentligen identisk med en stencilerad arbetsrapport från 1986 inom forskningsprojektet »Kulturlandskapet under 6000 år», i dagligt tal »Ystadprojektet». Senare framkomna resultat inom eller utom Ysatadprojektet, har här inte kunnat beaktas. Som *anvisning* på relevanta publikationer från Ystadprojektet kan här dock nämnas H. Andersson & M. Anglert (red.), *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid* (1989); B.E. Berglund (red.), *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad Project.* (Ecological Bulletins No. 41; beräknas utkomma vid årsskiftet 1991–92.)

[2] *M.M. Postan*, The Medieval economy and Society. An economic history of Britain 1100–1500 (1972), s. 73 ff.

dominerande storgård ända från vikingatid till våra dagar. Under denna tid har det funnits många synliga och osynliga samband mellan storgården/huvudgården och byn. Vi kan under periodens lopp även konstatera viktiga förändringar i fråga om storgårdens läge och yttre gestaltning, liksom i dess förhållande till byn. Sådana förändringar kan ge indikationer om eller kasta ljus över väsentliga brytpunkter i storgårdens samhälleliga kontext.

Det är förändringar av denna typ som i det följande skall diskuteras med Bjäresjö by och Bjersjöholms huvudgård i fokus för undersökningen. Det kommer att ske inom en tidsram som i stora drag sträcker sig från 1000-tal till 1600-talets slut. Speciellt kommer uppmärksamheten att inriktas på perioden från och med högmedeltid till och med cirka 1600. Den bakre gränsen motiveras av att det är från denna period som det äldsta bevarade skriftliga källmaterialet härrör. Vid den främre tidsgränsen har godsbildningen och anläggandet av renässansslottet väsentligen avslutats. Utgångspunkten bör likväl i möjligaste mån tas i äldre förhållanden, och då är det naturligt och nödvändigt att anknyta till vissa namnvetenskapliga och arkeologiska iakttagelser.

2.2 Vikingatid och tidig medeltid

2.2.1 Tidstypiska storgårdsstrukturer

Vi kan inleda med att mycket kort beröra frågan, i vad mån man allmänt känner till existensen av storgårdar i Sydskandinavien dels under vikingatid och dels under tidig medeltid. Avsikten är helt enkelt att skaffa någon bakgrund i det kända forskningsläget, innan vi närmare beaktar de empiriska iakttagelserna kring fallet Bjäresjö. Om man i det syftet närmar sig moderna syntesframställningar över perioden, visar det sig snart att kunskapsunderlaget för närvarande visserligen är bristfälligt men icke desto mindre av stort intresse.

När det gäller *vikingatid* kan vi sedan 1970-talet komplettera iakttagelserna utifrån ett begränsat samtida inhemskt källmaterial med resultat från *bebyggelsearkeologin*. Det innebär bl.a. att den hierarkiska samhällsstruktur som t.ex. gravar och runstensmaterial pekat på kan konkretiseras med fysiska spår av enskilda vikingatida stormansgårdar. Det är framför allt grävningar i Jylland som visat spår av sådana anläggningar. Till de mest kända hör de vikingatida stormansgårdarna från Vorbasse. Under tidig vikingatid fanns det här en flergårdsby med långhus och grophus. Vid 900-talets slut tillkom tre markant stora gårdsanläggningar, omgivna av hägnader kring stora tomter. Den största av dessa var en verklig storgård, vars tomt omfattade en yta av drygt två hektar. I mitten av dessa tomter hade man uppfört stora huvudbyggnader i form av långhus av den s.k. Trelleborgstypen. Kring huvudbyggnaderna fanns ett antal mindre hus med skilda funktioner, t.ex. smedjor, vävstuga och stall. På den största av gårdarna har det funnits stallplats för 70–80 kreatur. Det är troligt att dessa storgårdar

åtminstone delvis har ersatt den tidigare bybebyggelsen på platsen. Liknande iakttagelser har gjorts vid Omgård, cirka sju mil norr om Vorbasse.[1]

Här kan vi inte gå djupare in i dessa problem och deras specifika anknytning till Bjäresjömaterialet. Den problematiken kommer att behandlas av Johan Callmer i samband med publicering av grävningsresultaten från Bjäresjö by (jfr referatet nedan). Av intresse är emellertid bl.a. det faktum att vi trots det begränsade materialet har fått kännedom om olika bystrukturer, varav vissa präglades av flera, till synes relativt likstora normalgårdar. Andra dominerades av en eller flera uppenbara storgårdar, som dyker upp i materialet från det dynamiska 1000-talet med dess betydande samhällsomvandling på flera plan (t.ex. riksbildning, folkökning, teknologiska förändringar, bybildning, stadsväsende, religionsförändringar osv.). Den varierade bystrukturen med såväl storgårdar som mindre enheter tycks peka fram emot tidigmedeltida förhållanden.

För *tidig medeltid* och *högmedeltid* har vi genom skriftliga källor kännedom om att det inom Norden, i varje fall i Danmark, har funnits storgårdar av en typ som i väsentliga avseenden har motsvarat det från flera håll i Europa kända s.k. *feodala storgodset*. Detta har förekommit bl.a. i England, Frankrike och delar av Tyskland. Även om vi har att räkna med stora variationer i tid och rum, har ett gods av denna form i princip varit organiserat i två huvuddelar, dels den s.k. *domänen* eller huvudgården, dels av tilliggande *mindre enheter*, som vanligen brukades av bönder, s.k. landbor. På domänen kunde det förekomma stordrift i den tidens mening, och arbetet här kunde dels utföras av lönearbetare (eller slavar), dels av landbor med gårdar i huvudgårdens närhet.[2]

För Danmarks del har man inom historisk forskning kunnat påvisa, att det under äldre medeltid (1100-tal, 1200-tal och tidigt 1300-tal) har förekommit dels ett omfattande ägande av jordegendomar hos vissa släkter och institutioner, dels att dessa egendomar har varit organiserade i ett godssystem, som skiljer sig från det man känner från senmedeltiden. Det gäller främst Hvide-släktens omfattande godsbestånd på Själland under 1100-talet, sådant vi känner detta genom framför allt donationer till Sorø kloster. Dessa egendomar var i stor utsträckning organiserade som stordrifter, vars jordtilliggande kunde anges till exempelvis 5 bol, 4 bol, 3,5 bol osv. Vissa kunde omfatta hela byar och innefatta underliggande landboenheter (enligt modellen: »huvudgården X med hela byn»). I andra fall kunde flera små byar ligga till en huvudgård. Dessa tidstypiska stordrifter ger sig framför allt till känna dels i brevmaterial från 1200- och 1300-talen, dels i jordeböcker över kyrkliga godskomplex från 1300-talet, särskilt Århuskanikernas jordebok från 1313 och Roskildebiskopens jordebok från 1370. Vid den senare tidpunkten var det högmedeltida storgodssystemet föråldrat och statt i upplös-

[1] *S. Hvass*, Jernalderlandsbyns udvikling i Hodde og Vorbasse, i H. Thrane (red.), Kontinuitet og Bebyggelse (1977), s. 39 ff.; *L.Chr. Nielsen*, Landsbyregulering og grubehuse. Aktuelle problemer i dansk vikingetidsforskning. META 1981: 1 s. 2 ff.; *K. Randsborg*, The Viking Age in Denmark. The Formation of a State (1980), s. 59 ff.; *N. Lund*, Vikingetiden. Dansk social historie 2 (1980), s. 40 ff. och s. 63.

[2] Se härom *T. Lindkvist*, Landborna i Norden under äldre medeltid (1979), s. 17 f. med kortfattad internationell bibliografi på s. 18 not 8.

ning, och det efterträddes av ett senmedeltida godssystem, som i princip kännetecknades av mindre huvudgårdsdrifter och större landbogårdsenheter (mera härom nedan s. 40 ff.). En huvudgård i det äldremedeltida danska systemet har enligt tidens terminologi betecknats som *mansio* eller, synonymt, som *curia* (efter cirka 1300 som *curia principalis*). Ibland har en sådan stordrift brukats under ledning av en förvaltare, en s.k. *bryte* (lat. *villicus*), och gården har i så fall kunnat betecknas som *curia villcalis*, dvs. »brytegård». Arbetskraften till en *curia* har dels varit s.k. *coloni*, dvs. landbor med för tiden normalstora gårdar, dels s.k. *inquilini* (med en dansk term *gårdsæder*), en brukarkategori med mycket liten egen gårdsdrift men med betydande arbetsplikt på huvudgården.[3]

Frågan blir så, om man i något avseende kan applicera dessa generella iakttagelser utifrån forskningsläget på ett enskilt fall som Bjäresjö/Bjersjöholm? En lämplig utgångspunkt för en diskussion om karaktären hos de vikingatida respektive äldremedeltida storgårdsindikationerna här tycks ortnamnet *Bjäresjö* erbjuda.

2.2.2 Bynamnet och diskussionen om de skånska *-husa*-orterna

Det står utifrån de äldsta skriftligen dokumenterade namnformerna klart att bynamnet *Bjäresjö* inte är något *-sjö*-namn. Det rör sig i stället om ett s.k. primärt bebyggelsenamn med efterleden *-husa*. Vi kan anföra förljande exempel på äldre skrivningar: *Berghusa* (1365), *Byarghusa* (1366), *Byærgysse by* (1387), *Byærese* (1474), i *Beridz* sn (1487), *Byærwsa*, *Byærisse* (1488), *Bieriisse*, *Biæresse* (1502), *Biergesse* och *Bierresöe* (1510).[4]

Frågan är här, hur långt bynamnet ensamt räcker som indikation på en namngivande storgård. Enligt meddelande från namnforskaren Göran Hallberg måste förleden i *Berghusa*, *Byarghusa* etc. åsyfta bebyggelsens läge vid eller på en höjd. Efterleden är en pluralform av ordet *hus*. Pluraliteten kan bero på det man brukar kalla »ortnamnspluralis», dvs. på en »automatisk» anslutning till ett etablerat ortnamnssystem, men har här snarare samband med en vikingatida eller tidigmedeltida gård »med dess komplex av hus för olika ändamål». Däremot har efterleden knappast något att göra med den betydelse av *hus* som senare under medeltiden efter tyskt mönster lånats in i Norden med innebörden 'befäst hus, slott' (jfr *Örbyhus* m.fl.).[5]

Det är alltså sannolikt ett antal framträdande hus på höjden som har lett till namngivningen av byn. Därifrån är emellertid steget långt till att i enlighet med Sten Tesch

[3] *P. Nørlund*, Jorddrotter paa Valdemarstiden. I: Festskrift til Kristian Erslev (1927), s. 141 ff.; *C.A. Christensen*, Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352–1437 (DHT 1960); *dens.*, Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede (DHT 1964); *G. Olsen*, art. Hovedgård. KLNM 6 (1961), sp. 698 ff.; *E. Ulsig*, Danske adelsgodser i middelalderen (1968), s. 19 ff. och s. 117 ff.; *T. Lindkvist* (1979) s. 39 ff. och s. 60 ff.; *K. Hørby*, Middelalderen. Dansk social historie 2 (1980), s. 117 ff.

[4] *Dipl. Dan.* 3. r. 7 nr 231 och 393; *Rep.* 1. r. nr 3604; *LÄU* 4 s. 200 f.; *Rep.* 2. r. nr 6016 och 6355; *LÄU* 6 s. 85 ff.; *Rep* 2. r. nr 11638; *ÆDA* IV s. 346.

[5] Meddelat av Göran Hallberg, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, i brev daterat 1986-03-17. Jfr *H. Ståhl*, art. Hus, KLNM 14, 1962, sp. 89 f.

sätta in denna *-husa*-bebyggelse i ett förmodat senvikingatida system av kungliga förvaltningsorter. Enligt Teschs tolkning skulle bybildning och kolonisation i en tidigare närmast obebyggd backlandskapsmiljö ha skett vid denna tid genom »en av kungamakten initierad och medvetet planerad» aktion. Det starkaste argumentet för den tidiga kungamaktens kraftfulla närvaro i denna bybildningsprocess blir i Teschs resonemang just namnen med *-husa* som efterled. Namntypen är företrädd på skilda håll i Skåne. Förutom *Bjäresjö* har vi i Herrestads hd *Kabusa*. I Ljunits hd *Kadesjö* (Katslösa sn), som 1457 skrevs *Kaddusse*, och det sedermera försvunna *Mattusa* (*Mattwse Mark* 1492).[6] Inte långt därifrån åt nordost har vi *Munkesjö* och *Ugglesjö* (Sövde sn, Färs hd). I det närmaste vill Tesch jämnställa dessa orter med de i hela Norden, dock i stor majoritet främst i Svealandskapen kända s.k. *husaby*-bebyggelserna. De svenska husabyarna har nämligen ofta kunnat påvisas tillhöra det kungliga ämbetsgodset (Uppsala öd), och enlig Tesch skulle de skånska *-husa*-orterna haft den dubbla funktionen av kungliga administrationsgårdar och vägröjare i kolonisationsprocessen.[7]

Utan att gå in i detaljkritik ifråga om de skilda hjälphypoteser varmed Tesch bygger upp sin tolkning måste likväl framhållas en avgörande brist i hans analogiresonemang mellan husabyar och *-husa*-orter. Kopplingen till kungamakten är klar beträffande de svenska husabyarna, och därmed får den omfattande diskussionen om dessa orters funktion en meningsfull utgångspunkt.[8] Möjligheterna att på motsvarande sätt positivt empiriskt koppla de skånska *-husa*-orterna till den *danska* kronans ämbetsgods framstår däremot som närmast obefintliga. Hur skulle exempelvis i så fall detta skikt av *husa*-bebyggelser förhålla sig till det från tidig medeltid/högmedeltid väl kända kungliga ämbetsgods som av samtiden betecknades som *kungalev*? Ingen av de skånska *-husa*-orterna återfinnes bland det faktiskt uppräknade kungalevsgodset i Kung Valdemars jordebok från cirka 1230.[9] Till denna oklarhet hör, att de skånska *-husa*-orterna vid närmare betraktande framstår som svåra att passa in i något gemensamt mönster. De är heterogena i de flesta relevanta avseenden: i fråga om kronologi (såväl förkristna som kristna namnelement; oftast sena skriftliga belägg), lokalisering (såväl centrala som semiperifera, semicentrala och perifera lägen kan diskuteras), storlek (från större kyrkbyar till ensamgårdar) och ägareförhållanden (de äldsta beläggen visar blandad ägarstruktur med kyrko, krono och världsligt frälse). Tesch beskriver själv sitt hypotesbildande i denna fråga som »att leka med tanken», men hans tolkning har vunnit viss anslutning i Mats Riddersporres uppfattning om att det är kunga-

[6] Namntypen behandlas av *G. Hallberg*, Skånes ortnamn A 11 (Ljunits härad) (1975), s. 37 ff.

[7] *S. Tesch*, Ystad II – en omlandsstudie. Medeltidsstaden 45 (1983), s. 64 ff.; *dens.*, »Vilda Östern». Bebyggelsekolonisation, landsbybildning och urbanisering i Ystadsområdet under vikingatid och äldre medeltid. I: Land og by i middelalderen 3. Symposium d. 26-28 oktober 1984 i Skanör, s. 75 ff.

[8] För denna diskussion, se t.ex. *S. Tunberg*, Några förvaltningshistoriska spörsmål. (HT 1947); *J. Rosén*, Kronoavsöndringar i äldre medeltid (1949), s. 71 ff.; *A. Steinnes*, Husebyer (NHT 1955); *S.U. Palme*, Hövitsmän och husabymän (Scandia 1958); *Å. Hyenstrand*, Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder (1974), s. 118 ff.

[9] *Kong Valdemars Jordebog I. Text.* Udg. af S. Aakjær 1926, s. 28. Ang. kungaleven, se *A. Andrén*, Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230 (Scandia 1983).

makten som står bakom den ursprungliga »husagården» i Kabusa.[10] Detta återstår emellertid att visa, om diskussionen skall kunna föras vidare utifrån denna premiss. Även om man av språkliga skäl kan frestas att associera till *husaby*-bebyggelserna, tillåter inte de i sig tämligen triviala *-husa*-namnen att man a priori nobiliterar de namnbärande bebyggelserna, än mindre att man upphöjer dem till kunglig nivå.

Av helt andra skäl har vi emellertid anledning att nobilitera det äldsta Bergusa/Bjäresjö. Det får då ske främst i kraft av resultaten från de arkeologiska undersökningarna inom bykärnan i Bjäresjö.

2.2.3 Vikingagård och runstenar i Bjäresjö

Inom ramen för det tvärvetenskapliga forskningsprojektet »Kulturlandskapet under 6000 år» (i dagligt tal »Ystadsprojektet») har forskning på flera fronter varit inriktad på Bjäresjö-Bjersjöholm, ett av projektets utvalda intensivundersökningsområden. Ännu (1986) föreligger inte några slutgiltiga resultat från dessa studier, som äger rum inom skilda ämnen som kvartärgeologi, växtekologi, arkeologi, medeltidsarkeologi, historia och kulturgeografi.[11] När det gäller det vikingatida, tidigmedeltida och högmedeltida Bjäresjö, har man emellertid efter 1985 års fältsäsong gjort *arkeologiska iakttagelser* av utomordentligt stort intresse för vår aktuella problematik. Även om utgrävningarna fortsätter under 1986 och den slutliga tolkningen sålunda inte föreligger, kan vi här ta utgångspunkten i preliminära tolkningar från denna undersökning.[12]

Enligt undersökningsledaren Johan Callmer visar det arkeologiska materialet att området för Bjäresjö by har varit bebott under delar av bronsåldern, och i södra delen av den historiskt kända bykärnan har man belagt bosättning från yngre järnålder och tidig medeltid. Av primärt intresse i detta sammanhang är framför allt det *gårdskomplex från sen vikingatid* som har påträffats på kullen omedelbart nordväst om kyrkan. Den vikingatida gården har av allt att döma bestått av ett antal olika träbyggnader, som burits upp av jordgrävda stolpar. Möjligen har en stavkyrka på den nuvarande stenkyrkans plats tillhört bebyggelsebilden.

Innan vi fortsätter redovisningen av de förändringar som gårdskomplexet på backen genomgick under 1100- och 1200-talen, kan det vara lämpligt att uppmärksamma ett annat källmaterial, som bör vara samtida med den senvikingatida gården. Det rör sig om tre *runstenar*, som att döma av de äldsta kända lägena har sitt ursprung inom det här

[10] *M. Riddersporre*, Lantmäterihandlingar som källmaterial vid retrospektiva bebyggelse- och kulturlandskapshistoriska studier. I: Land og by i middelalderen 3. Symposium d. 26–28 oktober 1984 i Skanör, s. 103 ff.; *dens.*, Fragment av medeltidens kulturlandskap (Ymer 1986), s. 52 ff.

[11] För presentationer av projektet, se *The cultural landscape during 6000 years. Report from the project dec. 1983*. Se även *G. Regnéll* (red.), *Kulturlandskapet – dess framväxt och förändring. Symposium sept. 1984*.

[12] Följande redovisning bygger dels på *J. Callmer*, Ett adelsnäste i Bjäresjö. Våra härader. Ljunits och Herrestads Hembygdsförening 19 (1986), s. 4 ff., dels på muntliga presentationer av Callmer inom ramen för Ystadsprojektets seminarieverksamhet.

aktuella undersökningsområdet: två har påträffats inom Bjäresjö bys ägor och en inom Bjersjöholms herrgårds ägor. De härrör alla tre från sen vikingatid (»Efter-Jelling»).[13]

Man kan här notera att två av runstenarna har rests efter personer, som båda betecknades som »hardha godhan dreng». Det har förts en omfattande diskussion om runstensmaterialets personbeteckningar och deras socialhistoriska och administrationshistoriska implikationer.[14] Det skulle föra för långt att här gå in i den diskussionen. Vi kan nöja oss med att konstatera att dräng-beteckningen i sådana sammanhang allmänt anses syfta på en yngre medlem av ett krigargille, medan det däremot framstår som mera oklart i vad mån vederbörande har stått i någon fast relation till den dåtida kungamakten, såsom medlem av kungens hird e.dyl. Adjektivet »god» anses i denna kontext ha betydelsen av »välbördig», »av förnäm, hövdingavärdig ätt» e.dyl.[15] Det finns därför goda skäl för uppfattningen, att stenarna rests efter personer på hög nivå i den dåtida sociala hierarkin och att dessa med säkerhet har tillhört eller varit associerade med en lokalt inflytelserik stormannakrets. I det perspektivet ligger sålunda runstensmaterialet i linje med vad arkeologiska iakttagelser och, i kombination härmed, bynamnet indicerar.

2.2.4 Den äldremedeltida huvudgården i Bjäresjö

Vi kan därmed vända åter till det bebyggelsehistoriska förloppet på kullen nordväst om Bjäresjö kyrka (fig. 2:1 och 2), sådant detta förlopp preliminärt har tolkats utifrån arkeologiska iakttagelser gällande perioden 1100-/1200-tal.[16] Samtidigt med att stenkyrkan vid 1100-talets mitt uppfördes i kalksten, genomgick gårdsanläggningen på backen en betydande ombyggnad. Bl.a. har man uppfört ett 6×6 m stort rum med anmärkningsvärt väl murade väggar i samma kvaderhuggna, gula stenmaterial som återfinnes i kyrkobyggnaden (fig. 2:3, 4 och 5). Enligt Callmer har rummet troligen ingått som sal i en större byggnad, som delvis varit av lättare konstruktion (korsvirke eller skiftesverk).

En betydande gårdsanläggning, en huvudgård, har alltså tillsammans med en kyrka placerats på en naturligt avgränsad backe. Den romanska stenkyrkobyggnaden i Bjäresjö kännetecknas av ett flertal speciella konstruktions- och dekorationselement, t.ex. brett västtorn, rundbågsfris, privataltare och kalkmålerier. Härtill kommer ett par romanska stenkistgravar, som påträffats under det forna tornrummets golv.[17] Så-

[13] *L. Jacobsen & E. Moltke*, Danmarks Runeindskrifter. Text (1942), s. 339 ff.

[14] Se t.ex. *A.E. Christensen*, Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk Baggrund (1969; ny uppl. 1977), s. 214 ff.; *K. Randsborg* (1980) s. 25 ff.; *N. Lund* (1980) s. 55 ff.; Jfr *S. Tesch* (1983) s. 63 f.

[15] *A.E. Christensen* (1969; 1977) s. 216 f.; Jfr *K. Randsborg* (1980) s. 40 ff.

[16] Se ovan not 12.

[17] *G. Anselm*, Stiftets kyrkor. I: Lunds stift i ord och bild (1947), s. 534 f.; Angående de år 1948 påträffade gravarna i Bjäresjö kyrka, se brev från Harald Olsson till Riksantikvarieämbetet 25/3 och 11/9 1948. (Sockendossier för Bjäresjö sn, ATA.) Se även *C. Wallin*, Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne (1951), s. 90. Om Bjäresjö kyrka, se även *M. Rydbeck*, Två Skånekyrkor med egenartad fasadornering. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1939, s. 1 ff.; *B. Sundnér*, Kan murningstekniken datera medeltidskyrkorna? I: Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio (1986), s. 199 ff. Inom

Fig. 2:1. Bjäresjö by med utgrävningsområdet för den äldremedeltida huvudgården i bildens vänstra kant intill den trädridå som avgränsar den mörka betesmarken väster om kyrkan. (Foto: M. Riddersporre, Trelleborg 1985. Godkänt ur sekretessynpunkt för spridning av Försvarsstaben.)

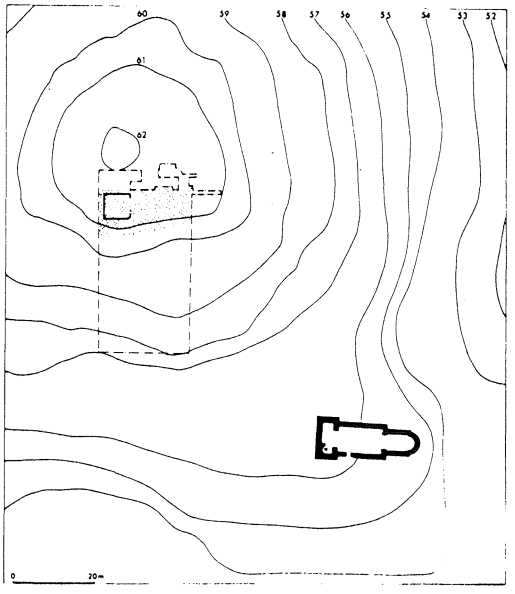

Fig. 2:2. Situationsplan över kyrkan och utgrävningsområdet i Bjäresjö. Kyrkan har sitt högmedeltida utseende med brett västtorn. På höjden nordväst om kyrkan påträffades rester av en gårdsanläggning med en kvadratisk stenkällare av samma stenmaterial som kyrkan är byggd av. Upprättad efter dokumentationsmaterial av Johan Callmer. (Ur H. Andersson & M. Anglert (1989); se ovan s. 14 not 1.)

Fig. 2: 3. Del av den äldremedeltida huvudgårdsanläggningen: murverk från en 6×6 *meter stor stenkällare i samma kvaderhuggna, gula kalksten som återfinns i Bjäresjö kyrka. (Foto: N. Rosengren, Sövestad 1986.)*

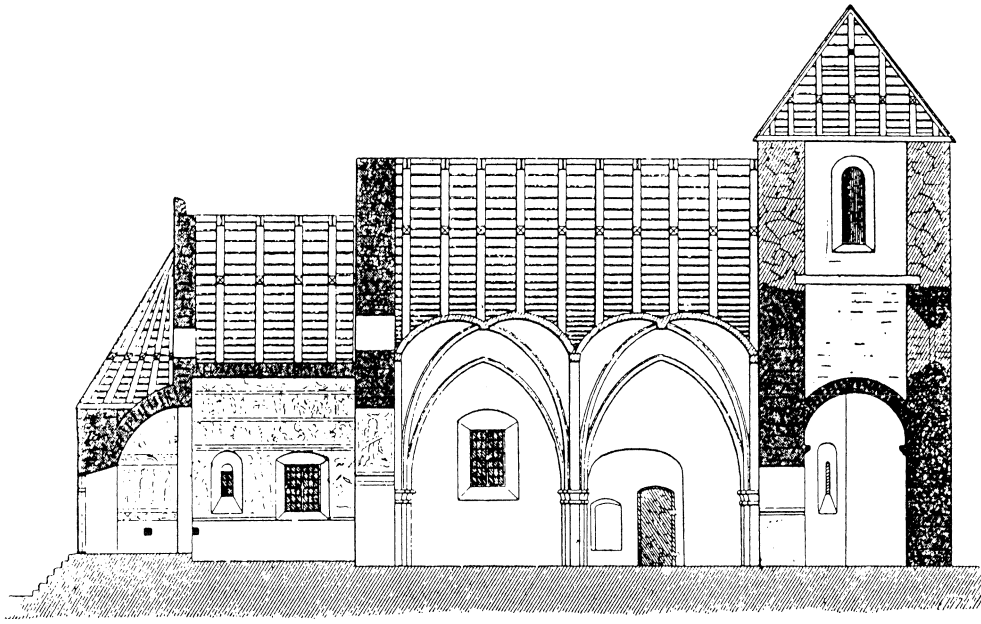

Fig. 2: 4. Bjäresjö gamla kyrka. Längdsektion mot söder enligt N.M. Mandelgren. Före restaureringen på 1890-talet. (Ur M. Rydbeck (1939).)

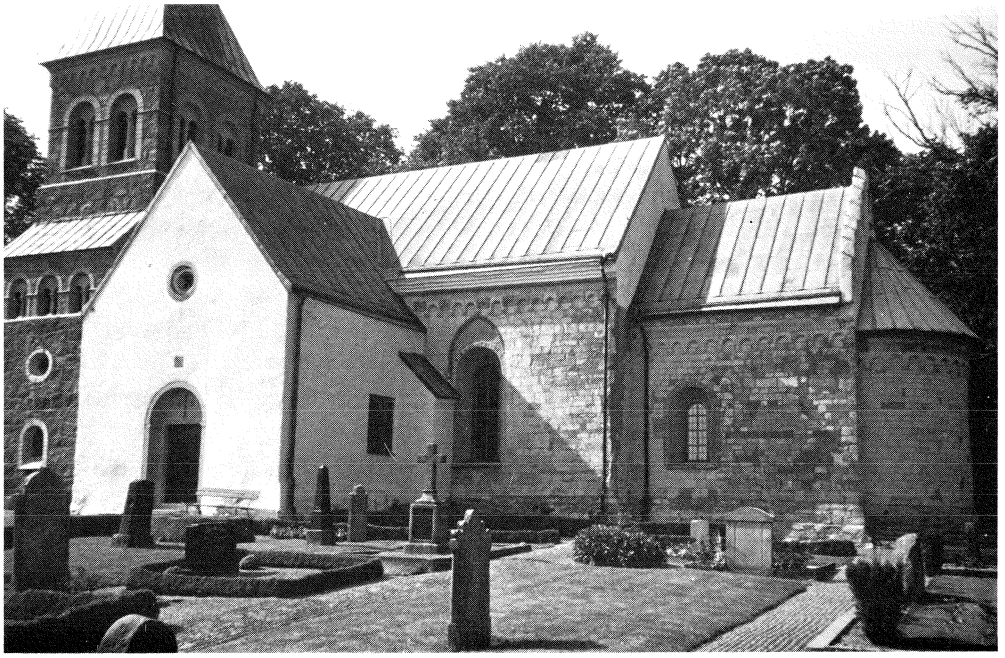

Fig. 2:5. Bjäresjö kyrka från sydost, med kvadermurverk av gul kalksten från ursprungstiden. (Foto: S. Johansson 1990.)

dana element måste, oberoende av vår faktiska kännedom om någon huvudgård i närheten, tolkas som samstämmiga indikationer på ett världsligt stormannainflytande vid kyrkans grundläggningstid. Vi står troligen inför en ursprunglig privatkyrka, eller »egenkyrka». Därmed avses – med en kortfattad definition – en kyrka, som har grundats av en jordägare, på vars mark kyrkan uppfördes och som ursprungligen i praktiskt-ekonomiskt avseende har förfogat över kyrkan. En egenkyrka fungerade inte enbart för grundaren och hans familj, utan den kunde vara offentlig och utgöra sockenkyrka för befolkningen omkring den. Ofta kunde den uppföras i miljömässigt samband med en huvudgård, och termen »gårdskyrka» kan i sådana fall vara adekvat.[18] Den omstän-

ramen för Ystadsprojektet har en kyrkobyggnadsundersökning påbörjats gällande hela undersökningsområdet, sålunda även Bjäresjö. För närvarande (1986) föreligger endast muntliga meddelanden härom från delprojekt B5 (B. Sundnér m.fl.).

[18] Beträffande de mer eller mindre synonymt använda begreppen »gårdskyrka», »egenkyrka», »patronatskyrka», »privatkyrka» och »stormannakyrka», se bl.a. *E. Cinthio*, art. Kyrka, KLNM 9 (1964), sp. 607 ff.; *dens.*, art. Kyrktorn, KLNM 10 (1965), sp. 26; *T. Dahlerup & I. Nylander*, art. Patronatsrätt, KLNM 13 (1968), sp. 137 ff.; *G. Smedberg*, Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie (1973), s. 88 ff.; *E. Nyborg*, Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri. I: Strejfys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg (1979), s. 38 ff.; jfr *dens.*, Den tidlige sognekirkeinkorporation. Festskrift til Troels Dahlerup (1985), s. 17 ff.; *B. Sundnér*, Maglarp. En tegelkyrka som historiskt källmaterial (1982), s. 101 ff.; Jfr *O. Ferm & S. Rahmqvist*, Stormannakyrkor i Uppland under äldre medeltid. I: Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/4 1985 (1985), s. 67 ff.

digheten att man i Bjäresjö för storgård och kyrka använt sig av samma byggnadsteknik, byggnadsmaterial m.m. tyder på en *samtidig arkitektonisk gestaltning av miljön på backen*. Resultatet bör ha erbjudit en imponerande anblick i en tid då stenbyggnader över huvud taget varit en exklusiv nyhet i en sydskånsk bymiljö. Enligt de arkeologiska resultaten har vi nämligen i Bjäresjö under 1100-talet även haft en bybebyggelse. Den var alltså dominerad av en huvudgård, som har haft nära anknytning till en kyrka.

Denna byggnad har så under 1200-talet ersatts på platsen av en annan huvudgårdsanläggning, som bl.a. bestått av en längre korsvirkeslänga. De daterbara fynden, främst en svit av mynt, pekar jämte andra iakttagelser på att huvudgården i sitt arkeologiskt kända läge på backen har rivits vid mitten av 1300-talet. Vad som därefter hände med huvudgården i byn är okänt i det arkeologiska materialet. Frågan kommer att diskuteras närmare nedan med utgångspunkt i de äldsta uppgifterna i det bevarade skriftliga källmaterialet från medeltiden.

Enligt Callmer är fyndmaterialet från utgrävningarna på backen av hög kvalitet, och det visar liksom det exklusiva byggnadsskicket klart på en huvudgårdsmiljö. Ett tjugotal mynt från Hardeknut (1035–1042) till Magnus Erikssons tid som skånsk kung (1332–1360), liksom bl.a. ridutrustningsdetaljer tyder på hög social status.

2.2.5 Sammanfattning

Vi kan kort sammanfatta de hittillsvarande arkeologiska iaktagelserna på följande sätt. Vi känner existensen av ett vikingatida gårdskomplex, vars närmare karaktär för närvarande inte går att bedöma, men som tillsammans med mynt, runstenar m.m. entydigt talar för en aristokratiskt präglad miljö redan under sen vikingatid. Under 1100-talet har en särpräglad huvudgårdsmiljö växt fram här med en samtidig arkitektonisk gestaltning av huvudgård och stenkyrka. Denna konstellation har sannolikt i flera avseenden dominerat den övriga bebyggelse, vars existens har påvisats men vars närmare karkatär (gårdar eller smärre enheter) återstår att utvärdera i samband med en mera slutgiltig arkeologisk tolkning. Huvudgården på backen har efter en ombyggnad på 1200-talet levat kvar fram till mitten av 1300-talet, då den av allt att döma har upphört att existera på denna plats.

De frågor, som här genast inställer sig är framför allt följande: Varför upphörde huvudgården på backen? Saknas varje form av kontinuitet mellan den äldremedeltida huvudgården i byn och renässansborgen vid Bjersjöholmssjön, eller har den senare i perioden från 1300-talets mitt fram till 1570-talet haft någon identifierbar och lokaliserbar föregångare?

2.3 Huvudgårdens läge: från Berghusagård till Berghusaholm

2.3.1 Inledning

Den allmänna kunskapen om medeltida huvudgårdars belägenhet ger inte mycket vägledning inför bedömningen av ett enskilt fall. Huvudparten av de medeltida huvudgårdarna i Sydskandinaviens bylandskap anses ha legat inom eller i omedelbar anslutning till bybebyggelser, men vi känner även existensen av ett flertal huvudgårdar, som har anlagts utanför byarna. Vi måste också räkna med möjligheten av att en huvudgård kan ha flyttat under medeltidens lopp.[1] När det gäller Bjäresjö-Bjersjöholm vet vi alltså genom den senaste tidens arkeologiska undersökningar att det under tidig medeltid och högmedeltid har funnits en huvudgårdsanläggning inom Bjäresjö by. Vi känner också väl till att Bjersjöholm åtminstone alltsedan renässansborgens tid har varit lokaliserad till borgholmen i Bjärsjöholmssjön cirka 2 km söder om Bjäresjö by. Frågan blir emellertid mot bakgrund av det nya forskningsläget, om vi har att göra med två helt fristående godscentra, eller om det har existerat en kontinuitet – en ägarmässig och i vissa avseenden en funktionell kontinuitet snarare än en strikt platskontinuitet – mellan huvudgården i byn och borgen vid sjön i så måtto att den senare har tillkommit som en fortsättning på den förra. Det förutsätter i så fall att huvudgården har nedlagts och flyttat ut ur byn vid någon identifierbar tidpunkt, antingen någon gång under senmedeltid eller i samband med anläggandet av renässansborgen.

Vi har hittills saknat säker kunskap om renässansborgens eventuella föregångare, och även om en huvudgård är skriftligt belagd under senmedeltiden (närmare härom nedan), har vi inga synliga fysiska lämningar av denna. Därför har man i tidigare forskning egentligen endast kunnat sväva i ovisshet om dess närmare lokalisering.[2] Genom studierna inom Ystadsprojektet har emellertid ny kunskap i frågan kunnat uppnås genom en kombination av arkeologiska iakttagelser och en analys av de äldsta skriftliga källorna. Det är dessa resultat som skall presenteras och diskuteras i föreliggande kapitel.

2.3.2 De äldsta skriftliga källuppgifterna

Redan de två äldsta bevarade källuppgifterna ger oss en fruktbar utgångspunkt för denna diskussion. År 1344 sålde frälsemannen Johannes Bengtsen av Bromma gods på Själland. Transaktionsdokumentet har bevarats i original. Det har sigillerats av säljaren jämte fyra personer. Det främsta av dessa medbeseglares sigill tillhörde en viss »Inghemari Karlsun de Byerghwsægaarth».[3] Här möter vi alltså uppgifter från hög-

[1] *H. Pedersen*, Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede (DHT 1904), s. 1 ff.; *S. Dahl*, Skånes herrgårdar under medeltidens senare del och omkring 1700. Ett bidrag till det skånska herrgårdslandskapets geografi (SGÅ 1942), s. 238 ff.; *G. Olsen* (1961) sp. 698 ff.

[2] Jfr t.ex. *G. Ljunggren*, Skånska Herregårdar, Bd 6 (1861), s. 191 ff.; *H.H. von Schwerin*, Bjersjöholm. En renässansborg från 1500-talets Skåne (1933), s. 22 f.; *S.T. Kjellberg*, Slott och herresäten i Sverige. Skåne 2. Malmöhus län/Södra delen (1966), s. 32 ff.

[3] *Dipl.Dan.* 3. r. 1 nr 87.

medeltidens slutskede om två av Herrestads härads huvudgårdsägare, den ene med sin huvudgård i Bromma, den andre med en huvudgård, som i normaliserad namnform bör skrivas **Berghusagård*. Genom formen på sitt sigill har Ingemar Karlsen hänförts till släkten Thott, även om han inte tycks kunna införas i något närmare känt släktsammanhang.[4] Han nämnes även i ett brev från 1350, vari han omvittnar en godsaffär gällande gods i Frosta härad. Detta brev är inte bevarat annat än i form av kortfattade regester (nio st.) i de s.k. Skånebrevsförteckningarna från 1680-talet. I en av dessa regester omtalas det sedermera förlorade brevet som »Joseph Niclisons canikz i Lund och Ingemar Karlsons af Byerghusaholm uthgifne wettnes skrifft».[5] Detta är den enda av de kända regesterna vari Ingemar Karlsens huvudgård namnges. Vi lägger här omedelbart märke till att namnformen på den huvudgård som Ingemar Karlsen skrev sig till 1350 är en annan än i det ovan refererade brevet från 1344: **Berghusagård* har blivit **Berghusaholm*.

Genom ägaren, Ingemar Karlsen, står det direkta sambandet klart mellan de i breven nämnda huvudgårdarna 1344 respektive 1350. Ett visst förbehåll måste likväl anföras på grund av den otillfredsställande traderingen av det förlorade brevet 1350.[6] Om man bortser från att brevets informationsinnehåll för övrigt är bristfälligt återgivet, verkar emellertid den traderade *namnformen* vara genuin, och det är denna , som här är av primärt intresse. Som vi strax skall se, ansluter den till nära samtida skrivningar, sådana dessa traderats i bättre bevarade dokument. Vi kan därför konstatera att det föreligger en ägarmässig kontinuitet och att det i detta avseende rör sig om »samma» huvudgård 1344 och 1350. Ett namnbyte har sålunda ägt rum, och detta blir bestående. Namnet **Berghusaholm* lever kvar som det enda kända huvudgårdsnamnet i Bjäresjö-Bjersjöholmsområdet under senmedeltiden,[7] och det övertas av renässansborgen från 1570-talet och har bibehållits in i våra dagar. Frågan är om namnbytet även har varit kopplat till en omlokalisering av huvudgården till ett nytt läge vid denna tid, dvs. mellan 1344 och 1350?

Namnet *Berghusagård* består av bynamnet med tillägget *-gård*. Det tillhör en namntyp som i det sydskandinaviska bylandskapet brukar beteckna den största gården i en by, och det har varit ett vanligt sätt att namnge en medeltida, adelsägd *huvudgård i by*.[8] Namnet *Berghusaholm* innehåller slutleden *-holm*, som från början bör ha betecknat en befäst gård eller borg, som i försvarssyfte anlagts på en naturlig eller genom vallgravsanläggningar skapad holme. Redan från slutet av 1200-talet anses emellertid

[4] *Rep.* 1. r. nr 2025; Jfr *C. Wallin*, Jens Holgersen Ulfstand och Glimmingehus (1979), s. 263 f. (Släkttavla VI. Ätten Thott); jfr *J. Raneke*, Svenska medeltidsvapen I–III (1982–85), vari Ingemar Karlsen inte omnämnes; *Å. Thott*, Ätten Thott under medeltiden (1983), s. 77.

[5] *Dipl. Dan.* 3. r. 3 nr 313.

[6] Angående den omfattande registrering av tusentals Skånebrev som gjordes i Stockholm på 1680-talet i anslutning till reduktionskommissionens verksamhet, se *I. Friedlænder*, Skånebrevsförteckningarna. Meddelanden från Svenska Riksarkivet för år 1958 (1961), s. 61 ff.

[7] Vi kan här bortse från det faktum att det samtidigt har funnits ännu en huvudgård i *Bjäresjö socken*, nämligen Gundralöv, känt som säte för riddaren Johannes Pedersen 1365 och 1366. (*Dipl. Dan.* 3. r. 7 nr 231 och 393.)

[8] *H. Pedersen* (1904) s. 39; *Kr. Hald*, art. Sätesgårdsnamn, KLNM 19 (1974), sp. 4 f.

denna namntyp ha givit upphov till uppkallelsenamn och så småningom rentav blivit något av en modebetonad kliché för att beteckna adelsägda huvudgårdar.[9] I fallet Berghusaholm ligger det emellertid närmast till hands att huvudgården verkligen har placerats i ett »vattenläge», eftersom vi associerar till renässansborgen med dess välkända läge vid Bjärsjöholmssjön. Det skulle i så fall förutsätta att huvudgården har flyttat ut ur Bjäresjö by vid 1300-talets mitt. Den hypotesen skall nu prövas i ljuset av övriga kända 1300-talsbelägg rörande Bjäresjö/Bjersjöholm. Vad talar alltså enligt detta material för eller emot en sådan flyttning? Vi inleder med att fortsatt granska de äldsta relevanta skriftliga källbeläggen.

2.3.3 Gälkaren Åge Ingvarsen (Båd) och Bjersjöholm

Ingemar Karlsen uppträdde i brevet 1350 tillsammans med Lundakaniken Joseph Nielsen. Denne har själv varit jordägare i Bjäresjö socken, vilket framgår av ett brev, som han utfärdade år 1365. Han förde häri titeln ärkedjäkne, vilket innebär att han har tillhört sin tids förnämsta skikt inom ärkestiftets prästerskap. Anledningen till brevet var att han nu har sålt den vattenmölla som han har ägt i Bjäresjö socken. För en senare tid är denna mölla känd under namnet *Hersare mölla*, och i det aktuella brevet omtalas den som »unum molendinum aquaticum Hersæta möllæ nomine in parochia Berghusa in Herwistadhaheret situm». Köparen av möllan var en frände till Joseph Nielsen (»cognato meo»), nämligen riddaren Åge Ingvarsen.[10] Denne är den andre kände ägaren till Bjersjöholm.[11] Det framgår av ett par brev från 1366.

Enligt det ena av dessa brev såldes något gods i Västra Hoby i Torna härad till »domino Achoni Inguarssun de Berghwseholm militi».[12] Det andra brevet från samma år är av större intresse för vårt sammanhang, eftersom det förmedlar ett samband mel-

[9] *H. Ståhl & Kr. Hald*, art. *-holm*, KLNM 6 (1961), sp. 648 ff.; *samma förf.*, art. Sätesgårdsnamn, KLNM 19 (1974), sp. 1 f. och 4 f. I en specialstudie av de medeltida huvudgårdsnamnen på *-holm* behandlar Ann-Christin Mattisson i en exkurs borg- och sätesgårdsnamn av denna typ på medeltida danskt område. Fem skånska namn behandlas, nämligen *Beritsholm*, *Bjersjöholm*, *Karsholm*, *Lindholmen* och *Näsbyholm*. Beträffande Bjersjöholm noteras namnändringen mellan 1344 och 1350. Enligt förf. kan denna namnändring »tyda på att gårdsplatsen flyttats under den mellanliggande tiden, men det är högst osäkert». Osäkerheten bottnar i ovisshet om läget för den medeltida huvudgården. På detta område kan alltså de inom Ystadsprojektet uppnådda resultaten numera på ett avgörande sätt komplettera kunskapsunderlaget (mera härom nedan). I övrigt noterar Mattisson som ett av sina resultat att borg- och sätesgårdsnamnen på *-holm* framträder i det danska källmaterialet i slutet av 1200-talet och att namntypen blir frekvent mot 1300-talets mitt. (*A.-C. Mattisson*, Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på *-holm* (1986), s. 194 ff. särskilt s. 204–208.

[10] *Dipl. Dan* 3. r. 7 nr 231.

[11] I tidigare litteratur möter man ibland uppgiften att Bjersjöholm år 1363 skulle ha sålts till danska kronan. (Se t.ex. *S.T. Kjellberg* (1966) s. 34 och s. 43; *J. Raneke* (1982–85) s. 18.) Det står emellertid utifrån bl.a. den geografiska kontexten i brevet (*Dipl. Dan.* 3. r. 6 nr 312) fullkomligt klart att transaktionen har gällt »Biritzholm», dvs. Beritsholm (det senare Bjärsjölagård, Färs hd), känt som ett av de skånska riksfästena under senmedeltiden. Det var f.ö. Åge Ingvarsen som 1363 i sin egenskap av »foghet i Skoonae» på kungens vägnar mottog Beritsholm »met stenhwset», två byar (Bjärröd och Kärrstorp) och två kvarnar.

[12] *Dipl. Dan.* 3. r. 7 nr 370. Att det rör sig om Hoby i Torna hd framgår av *Rep.* 1. r. nr 3524 (1386 2/5).

lan de båda tidigast kända ägarna till Bjersjöholm. Det är nämligen utfärdat av änkan till Ingemar Karlsen, Margarete Nielsdatter, när hon till riddaren Åge Ingvarsen »de Byarghusaholm» sålde en gård i Bjäresjö (»unam curiam meam in Byarghusa sitam»). För gården uppgavs i brevet dess storlek till ett halvt bol (»ad quam dimidium bool lacet») och dess pris till 50 mark nya skånska penningar. Vi får även reda på att gården var bebodd av en namngiven landbo (»Olauus Lalae»).[13] Bjersjöholmsägaren har sålunda fortsatt med att utvidga sina besittningar i huvudgårdens närhet, denna gång med en normalstor landbogård i kyrkbyn. Man får ett intryck av att Åge Ingvarsen är i färd med att återsamla ett tidigare samlat bygods med landbogårdar och vattenkvarn, ett gods som genom arv blivit splittrat. Möjligen har änkan Margarete Nielsdatter och ärkedjäknen Joseph Nielsen varit befryndade på fädernesidan, kanske rentav syskon. I så fall skulle Joseph Nielsens frändskap med Åge Ingvarsen kunna preciseras som svågerskap. Åge Ingvarsens hustrus släkttillhörighet är dock inte närmare känd.

Riddaren Åge Ingvarsen har själv tillhört den skånska släkten Båd. Han är känd i källmaterialet från 1360-talet, och han omtalas som död 1376 (se nedan). Att han var en man med en ekonomisk, social och politisk position utöver det vanliga, omvittnas inte bara av att han förde riddartitel och deltog i flera godstransaktioner utan framför allt av att han i perioden 1360–63 har haft framträdande funktioner i Valdemar Atterdags omedelbara närhet, dels som hövitsman (»capitaneus»), dels som *gälkare* (»prefectus Scaniae»).[14] Det senare betyder att han har beklätt det högsta världsliga ämbetet i det dåtida Danmark östansunds. Hans fader är med stor sannolikhet identifierbar genom en kalkmålad vapensköld på långhusets södra mur i fransiskanklostrets kyrka i Ystad. Skölden har tillhört en vapenfris, varav numera 20 sköldar är kända och som av Jan Raneke har daterats till 1300-talets förra hälft. På den här aktuella vapenskölden skymtar framstammen av en röd båt, och den bär texten: »Ingwar+Akaz+B», dvs. Ingvar Ågesen Båd.[15] Denne är inte i övrigt känd från det skriftliga källmaterialet, och vi känner inte hans sätesgård. Vi kan dock med goda skäl utgå ifrån att han i likhet med många av de personer och släkter som är representerade i vapenfrisen har tillhört ett toppskikt bland Ystadsbygdens adelsfamiljer och huvudgårdsägare.

Vi får genom detta material en intressant belysning av ett nära samröre mellan staden Ystad och det världsliga jordägarskiktet i dess omland. Detta framgår även klart av flera av de här berörda dokumenten, t.ex. av det senast refererade brevet från 1366, enligt vilket Åge Ingvarsen köpte en gård i Bjäresjö. Det sigillerades sålunda bl.a. av en av stadens förgrundsfigurer, fransiskanklostrets föreståndare, gardianen Åge Axelsen. En annan medbeseglare var f.ö. gardianens broder Jakob, som vid den tiden var väpnare men som sedermera blev känd som riddare, riksråd och ägare till Krageholm. De båda bröderna tillhörde släkten Thott.[16] Det finns skäl att här erinra om en

[13] *Dipl. Dan.* 3. r. 7 nr 393.

[14] *Dipl. Dan.* 3. r. 5 nr 395; ibidem 3. r. 6 nr 1, 249, 312 (jfr ovan not 11), 325 och 337; ibidem 3. r. 7 nr 116, 231, 263, 327, 370 och 393.

[15] *J. Raneke*, Vapenmålningarna i Ystads gråbrödrakloster. Ale 1968: 3, s. 16 ff.; *J. Raneke* (1982–85) s. 554.

[16] *Å. Thott* (1983) s. 74.

av den högmedeltida stadens viktigaste funktioner, sannolikt en av grundförutsättningarna för dessa städers framväxt, nämligen att svara mot de stora lokala jordägarnas behov av avsättning för överskottsprodukter.[17]

Gälkaren Åge Ingvarsen (Båd) har tvivelsutan tillhört denna krets av jordägare i Ystadsbygden. Som vi snart skall se har han även varit besutten på annat håll i det dåtida Danmark. Han har avlidit någon gång före 1376, då hans tidigare hustru, fru Anne Gerhardsdatter (av släkten Snakenborg), omtalar sig själv som änka efter herr Åge.[18] Hon har tydligen fått Bjersjöholm i boet, eftersom hennes andre make, väpnaren Peder Munk, år 1386 skrev sig till »Byarghusaholm» i samband med att de båda makarna skänkte gods till Lunds domkyrkas byggnadsfond.[19] Av intresse ur flera synvinklar är ett dokument från augusti 1387, en arvskifteshandling gällande arvet efter Åge Ingvarsen mellan fru Anne och hennes son, Peder Ågesen. Väpnaren Peder Munk företrädde här sin hustru, och han fick på hennes vägnar emottaga dels gods på Själland, dels gods i Göinge och dels följande gods i Herrestads härad: »1 curia in Swenstorp /. . ./ in Öyæ 1 curia, in Brame 1 curia dicta broythegard cum 3 curiis dictis fæsther, in Lille Thwærn 3 curie et in Magle Thwaern 2 curie, etiam 1 curia dicta fæsthe, 1 curia in Byærgysse by».[20] Det uppräknade godset avser dock inte herr Åges hela efterlämnade jordagods. Som bekant hade t.ex. en huvudgård som Bjersjöholm redan tidigare tillförts änkan och hennes nyvordne make. Ej heller omnämnes Hersare mölla, som torde ha tillhört godskomplexet alltsedan 1365 (se ovan). Det heter också uttryckligen att resten av herr Åges gods skall tillfalla sonen Peder, men dennes arvslott preciseras inte i detta eller i något annat bevarat dokument.[21]

Vi får emellertid en uppfattning om ett minimital på det landbogods som vid denna tid bör ha tillhört Bjersjöholm: 13 landboenheter av varierande storlek. Med tanke på vad som ovan sagts om ett äldre godssystem (ovan s. 16 f.; jrf även nedan s. 40 ff.)

[17] Se härom *E. Cinthio*, Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schonens. Kiel Papers '72. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum (1973), s. 57 ff.; *dens.*, Den sydskandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr 3 (1983), s. 33 ff.; Jfr *S. Tesch* (1983) s. 106 f.; *A. Andrén*, Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark (1985), s. 94 ff.

[18] *Rep.* 1. r. nr 3080. Beträffande släktskapsförhållandena, se *C. Wallin*, Ide Pedersdatter Falk till Gladsax. Ett bidrag till den nordiska senmedeltidens kultur- och personhistoria (1954). Exkurs II. Släkten Snakenborg, s. 105 ff.

[19] *Rep.* 1. r. nr 3524. Hos Raneke hänföres Bjersjöholm även till riksrådet Peder Axelsen (Thott), känd 1370, död 1376, de berömda Axelssönernas farfar (*J. Raneke* (1982–85) s. 93). Om det är riktigt skulle det strida mot den här anförda ägarräckan bestående av Åge Ingvarsen (Båd), dennes änka och hennes senare make, Peder Munk. Peder Axelsen skrev sig emellertid i privata angelägenheter till sin huvudgård i Härlöv (Gärds hd). (Se t.ex. *Dipl.Dan.* 3. r. 9. nr 31 och 493.) I storpolitiska sammanhang, ofta i tysskspråkig kontex (t.ex. dokumenten kring Stralsundsfreden 1370, bl.a. *Dipl.Dan.* 3. r. 8 nr 449–453) förekommer bland danska riksråd och hövitsmän i Skåne en »Peter Axelsson van Biernsholme» el. »Byernsholm» (m.fl. skrivningar). Det tycks här röra sig om en korrupt form för att beteckna *riksfästet* Beritsholm (Färs hd), och dessa belägg har knappast något samband med den privatägda adelshuvudgården Bjersjöholm. Jfr ovan not 11.

[20] *Rep.* 1. r. nr 3604. (Citerat efter denna källutgåva, som inte är strikt diplomatarisk.)

[21] Peder Ågesen anges av Raneke vara besutten i Göinge (Hanaskog m.m.) och i Småland. (*J. Raneke* (1982–85) s. 554.)

finns det också anledning att uppmärksamma ett par tydliga skånska exempel härpå i detta brev. De avser visserligen inte Bjäresjö-Bjersjöholm direkt utan snarare det landbogods som har varit knutet till denna och andra huvudgårdar inom Åge Ingvarsens godsbestånd på Själland och i Göingebygden. För södra Skånes del gäller det framför allt Brommagodset, som anges ha bestått av en brytegård med tre s.k. »fästor», vilket är den skånska motsvarigheten till de små enheter som på Själland har kallats »gård-sæder» och som på latin brukar återges med »inquilini».[22] Endast en gård i Bjäresjö by omnämnes i sammanhanget, och det kan mycket väl vara den gård som Åge Ingvarsen elva år tidigare förvärvat av Margarete Nielsdatter (se ovan). Eftersom inga avgifter eller arealangivelser förekommer i brevtexten, kan identiteten inte med säkerhet fastslås.

En detalj av intresse för vår huvudproblematik är den omständigheten att av de sex bynamnen i Herrestads härad är det endast *Bjäresjö* som i brevtexten 1387 har försetts med tillägget *by*: »Byærgysse by». Det är tänkbart att man antingen gjort detta som ett tillfälligt förklarande tillägg eller att man använt sig av en gängse, relativt fast namnkombination. I båda fallen talar namnskicket snarast för att man haft behov av att markera att det gällt just Bjäresjö *by* för att inte förväxla detta med, förslagsvis, **Byærgysseholm*. Den detaljen skulle i så fall snarast tala för tolkningen att Bjersjöholm redan vid denna tid saknade direkt fysiskt samband med Bjäresjö bykärna, dvs. att huvudgården redan nu hade brutits ut ur byn. Det finns emellertid ett par senare traditionsuppgifter som kan tala emot den tolkningen. Dessa skall diskuteras närmast, innan vi tar upp några nytillkomna arkeologiska indikationer.

2.3.4 Traditionsuppgifter kring en medeltida huvudgård i kyrkbyn

Från 1500-talets första decennium känner vi ett antal brev, som gäller en tvist mellan å ena sidan ärkebiskop Birger Gunnersen och å andra sidan Axel Brahe till Krageholm. Tvisten har dels gällt markaskäl mellan Skårby by och Krageholms ägor, dels äganderätten till ett par skogsområden i anslutning till denna gräns. På ett par ställen i det bevarade materialet omtalas en donation av en fru, som har bott i Bjäresjö kyrkby.

I ett par tingsvittnesbrev från Ljunits häradsting 1502 omtalas de båda skogsområdena »Seenholtt» och »Stubbe oore», vilka skulle ha legat som »rett æyedom till Biæeresse kyrcke oc Biæresse meen pleye aff ærilde haffue ther friidt hwghe wdj», medan ärkebiskopen i Lund hade egendomen i s.k. försvar. Detta förhållande anges ha rått »for langd ærilde tiid i triwssenstiwffue aar oc mere», dvs. i mera än 60 år.[23] I två brev från 1510 återkommer man till egendomsrätten till de båda skogspartierna. Breven är endast bevarade i regestform, det ena i Skånebrevsförteckningarna (3 varianter) och det andra i en brevförteckning på Lundagård från 1577. Enligt det förra brevet omvittnar sockenprästen i Bjäresjö, Hans Olsen, hur Bjäresjö sockenstämma

[22] *S. Dahl*, Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860 (1942), s. 93; *F. Skrubbeltrang*, art. Husmand, KLNM 7 (1968), sp. 144; *E. Ulsig* (1968) s. 117.

[23] *LÄU* 6 s. 85–90.

hade besvarat frågan om vem äganderätten till de omstridda skogsmarkerna tillkom: »Tå hafwa tolf gambla åldriga män giordt sin saligheetz edh, att een frue, som bodde wæstan wed kyrckian och hade sitt altare uppe i stöbelen (dvs. 'pelaren', möjligen 'tornet') i samme kyrckie, hade gifwet till samma kyrckie for:ne Stubbeöra och Seenholt . . .».[24] Den andra av de båda brevregesterna från 1510 gäller ett tingsvittne från Herrestads häradsting, enligt vilket skogområdena »haffuer weritt schiödt aff enn frue wdj Bierresöe till sanctj Lauritze kircke sammestedz . . .»[25]

Två källor omvittnar här en donation av en fru, som enligt det ena brevet skulle ha bebott en gård väster om kyrkan och ha haft ett altare i Bjäresjö kyrka. Uppgifterna skulle vid första påseendet klart kunna tyda på att den adelsägda huvudgården i byn, Berghusagård, har levat kvar under senmedeltiden. Det finns emellertid uppenbara källkritiska problem förknippade med denna tolkning. Det gäller inte bara brevens bristfälliga tradering utan även påståendenas tillförlitlighet: det rör sig här om en traditionsuppgift, som är baserad på minnesbilden hos ett antal åldriga män i byn och som egentligen är odaterad. Även om vi kan acceptera påståendet om att den åsyftade donationen har ägt rum, vet vi alltså egentligen inte ens under vilket århundrade det skulle ha skett. Om vi tar hjälp av det ena av de båda breven från 1502, kan vi endast komplettera med uppgiften om att de omvittnade egendomsförhållandena går tillbakatill »arilds tid», för över 60 år sedan. Det för oss till en oviss tidpunkt före cirka 1440, och närmare kommer vi inte med hjälp av dessa skriftliga källor. Likaväl som att de skulle kunna sägas tala för att Berghusagård har funnits i byn under senmedeltid skulle man kunna föreslå alternativa tolkningar. En sådan skulle vara, att den diffusa tidsangivelsen i själva verket tillåter oss att föra tillbaka donationen till tiden vid eller t.o.m. före 1300-talets mitt. En annan tolkning skulle vara, att det *samtidigt* har funnits en huvudgård i byn och en på holmen i sjön, varvid den förra kan ha tjänstgjort som änkesäte eller säte för någon syster till herren på Bjersjöholm. I anslutning till detta alternativ kan det förtjäna påpekas att vi i materialet har mött åtminstone en adelsfru, som kan tänkas ha agerat i ett sådant sammanhang: Margarete Nielsdatter, Ingemar Karlsens änka. Alternativen är givetvis mångfalt flera, och en säker identifiering av den donerande frun framstår som omöjlig.

Det som talar emot Berghusagårds fortsatta existens i kyrkbyn är en kombination av framför allt tre omständigheter: dels att de arkeologiska beläggen för huvudgården i byn upphör vid 1300-talets mitt, dels att de äldsta skriftliga uppgifterna belägger samma ägare för Berghusagård 1344 och Berghusaholm 1350 och dels att endast den

[24] *LÄU* 6 s. 319. Jfr *Rep.* 2. r. nr 11638. Jag har haft tillfälle att diskutera betydelsen av ordet »stöbelen» i brevregesten med namnforskaren Göran Hallberg, som menar att ordet i denna kontext kan tolkas enligt två alternativ. Dels kan det betyda 'pelare' e.dyl. I så fall åsyftas med stor sannolikhet den något över 1 m höga kolonett av kalksten som funnits i Bjäresjö kyrka men som nu är försvunnen. Dess ursprungliga plats är okänd, men enligt Monica Rydbeck bör den ha haft sin plats i absiden. (*M. Rydbeck* (1939) s. 5 ff.) Dels skulle emellertid ordet kunna beteckna 'tornet'. I så fall har det antingen i tornfoten eller uppe i en förmodad herrskapsläktare i det breda västtornet funnits privataltare för storgårdens ägare. Under alla omständigheter ger brevregesten en intressant antydan om ett samband mellan storgård och kyrka.

[25] *ÆDA* 4 s. 346.

senare huvudgården lever kvar enligt det skriftliga källmaterialet. Om en utflyttning till holmen verkligen har ägt rum samtidigt med det konstaterade namnbytet, borde det emellertid dessutom alltsedan cirka 1350 finnas fysiska lämningar från en företrädare till renässansborgen på borgholmen. Det var i avsikt att finna svar på detta spörsmål som vi inom Ystadsprojektets ram under försommaren 1986 företog en smärre undersökning på platsen.

2.3.5 Den arkeologiska undersökningen i Bjersjöholm

De stående resterna av Bjersjöholm har av byggnadshistorisk expertis bedömts vara en genuin renässansanläggning utan inslag av medeltida byggnadsdelar. Det har även bedömts gälla för de delar som nu är rivna men som är väl kända genom ett rikhaltigt dokumentationsmaterial. (Se nedan kapitel 4.) Den arkeologiska provundersökningen på borgholmen hade därför som främsta målsättning att konstatera om det över huvud taget fanns lämningar på platsen äldre än den stående byggnaden. Om äldre anläggningar påträffades vore det givetvis även angeläget att datera och likaså att klassificera dem i termer av social tillhörighet. Det har med andra ord gällt att avgöra, om här har funnits en äldre huvudgårdsmiljö eller inte.

Under ledning av medeltidsarkeologen Anders Reisnert genomfördes denna undersökning under fyra arbetsveckor med en liten arbetsstyrka bestående av 1,5 arkeolog jämte tillfälliga assistenter. Här meddelas några av de iakttagelser som har omedelbar relevans för den aktuella problemställningen.[26]

Med hjälp av maskingrävare påbörjades 5 sökschakt, varav två inne på borggården och ett i anslutning till den rivna norrlängans östgavel sedan slutgrävdes för hand (fig. 2: 6).

Schakt 1:

Det största schaktet upptogs inne på borggården, från den stående östlängan i västlig riktning. Här påträffades såväl ett flertal lagerbildningar som byggnadslämningar av äldre datum än renässansborgens tillkomst. Under det tydligt iakttagbara byggnadslagret till 1500-talsanläggningen framkom en påtaglig stenmurskonstruktion (fig. 2: 7, 8 och 9), som har tolkats som ett murhörn till en större ekonomibyggnad i korsvirke, av allt att döma dimensionerad till en byggnad i två våningar, enligt Reisnert tillhörande byggnadsfas 2. Nära botten fanns ett mäktigt gödsellager och närmast den sterila leran fanns en golvnivån. Inga fynd gjordes i det understa lagret, men i övrigt påträffades keramik av typer som kan dateras till 1300- och 1400-tal. Av avgörande intresse för vår problemställning är dessutom den omständigheten att den konstaterade grundmuren inte kan ha uppburit någon byggnad ovan mark samtidigt med

[26] Följande redovisning bygger på muntlig rapport av A. Reisnert.

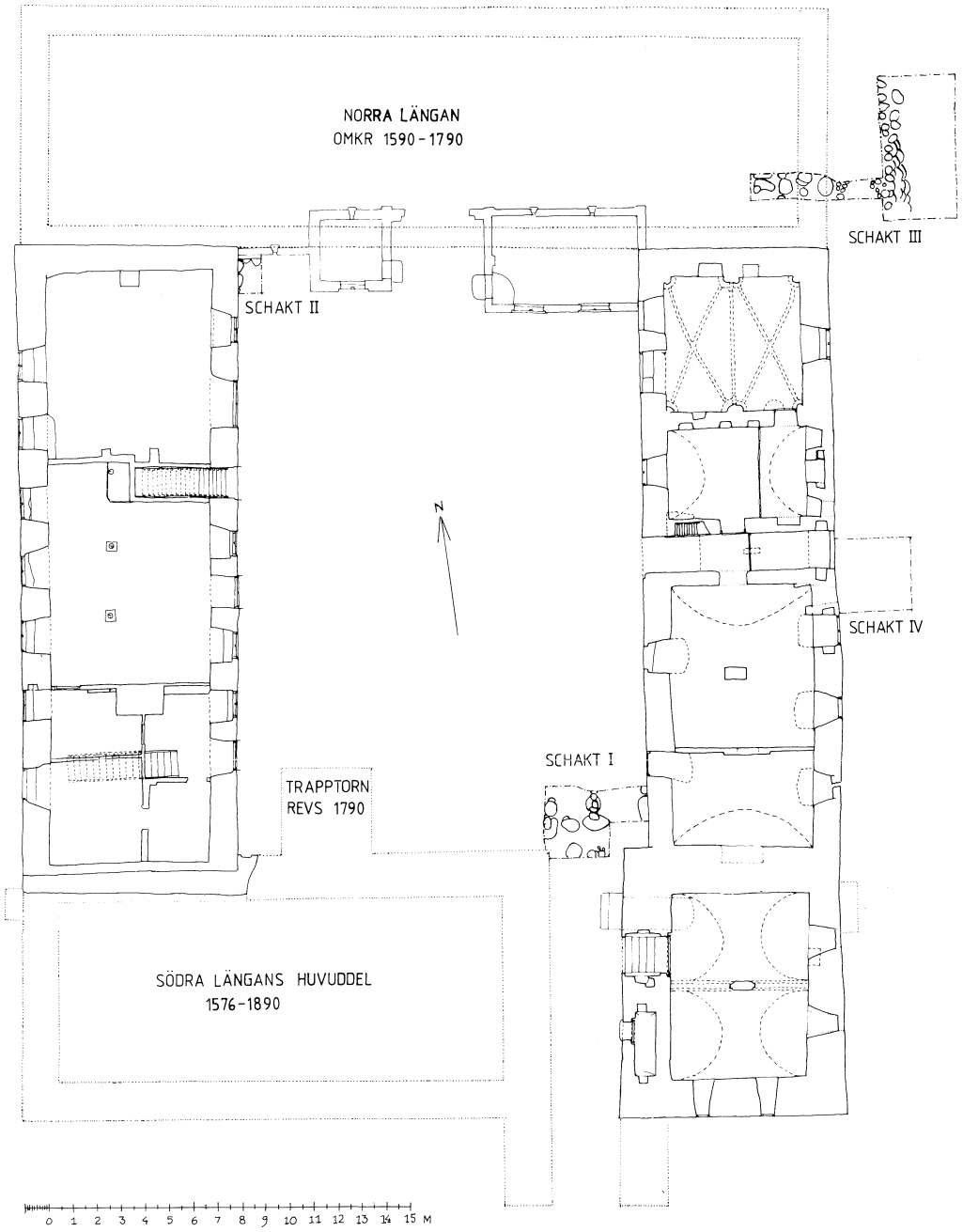

Fig. 2: 6. Den arkeologiska undersökningen på Bjersjöholm 1986. Plan över undersökningsschakten i relation till slottsanläggningen. Upprättad av Sölve Johansson 1988 efter dokumentationsmaterial av Anders Reisnert. Skala 1: 300.

Fig. 2: 7. Schakt 1 från sydväst med en stenmurskonstruktion som tolkats som fundament till en korsvirkesbyggnad från övergången mellan 1300- och 1400-talen. (Foto: S. Johansson 1986.)

renässansborgens södra (och äldsta) länga. I så fall skulle denna ekonomibyggnad nämligen delvis ha rest sig mitt i renässansanläggningens huvudportgång, dvs. i porthuset till söderlängan.

Schakt 2:

I det nordvästra hörnet av borggården grävdes ett mindre schakt i anslutning till den stående västlängan. Under borggårdens äldsta stenläggning kunde man identifiera byggnadslagret för renässanslängan. Under detta lager påträffades kulturlager med bl.a. tegel, järnföremål (en kniv, spik m.m.) och keramik, som har bedömts som senmedeltida. Nära botten fanns en stenläggning, som preliminärt har tolkats som rester av ett golv.

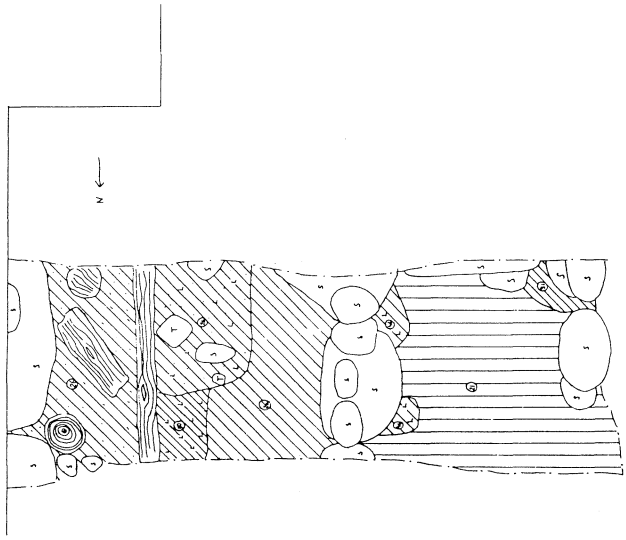

Fig. 2: 8. Plan av schakt 1, plan 9, från norr. I väster återfinns murhörnet till den förmodade korsvirkesbyggnaden (byggnadsfas 2?) och i öster ett lergolv med underliggande kullerstensgolv (byggnadsfas 1?) samt under denna nivå raseringslager med medeltida tegel och kalkbruk med fogrits som indikerar ännu en byggnadsfas. Uppmätning av Anders Reisnert 1986. Skala 1: 50.

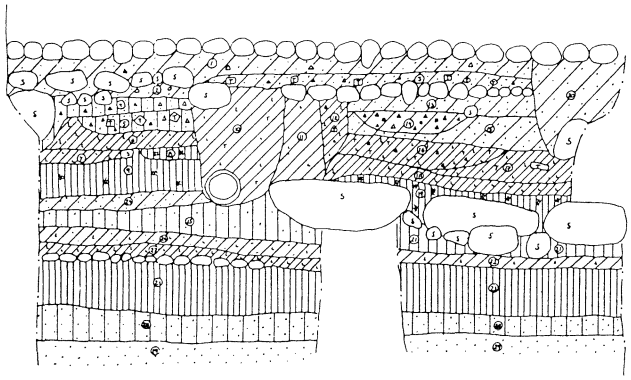

Fig. 2: 9. Sektion av schakt 1 från norr. En meter under den nuvarande stenläggningen återfinns stenmurskonstruktionen (byggnadsfas 2?), och åt öster 0,5 meter längre ned återfinns ett kullerstensgolv täckt av ett lergolv (byggnadsfas 1?). Observera att det under den nuvarande stenläggningen finns en äldre stenläggning, som torde vara från 1500-talet. Uppmätning av Anders Reisnert 1986. Skala 1: 50.

Fig. 2:10. Schakt 3 från öster med överst fundamentsten till den nedrivna norra längan och nedtill en stenkonstruktion, som tolkats som rester av en medeltida ringmur och vallgrav. (Foto: S. Johansson 1986.)

Schakt 3:

I ett schakt i nordöstra delen av borgholmen lokaliserades en del av grundmurarna till den rivna norrlängans östra gavel. Öster om denna påträffades dels en stenkonstruktion, som preliminärt har tolkats som en del av en äldre ringmur, dels en 2 m djup vallgrav (fig. 2: 10, 11 och 12). I dess botten fanns keramik av 1400-talstyp.

Denna begränsade arkeologiska undersökning har otvetydigt givet oss ny kunskap i fråga om det medeltida läget för Bjersjöholm. Det är sålunda å ena sidan tydligt att de anläggningar och fynd som påträffats under mark på borgholmen är äldre än renässansborgen. Å andra sidan är det för närvarande ingenting som tyder på att resterna kan föras längre tillbaka än ett stycke in på 1300-talet. När det gäller de medeltida läm-

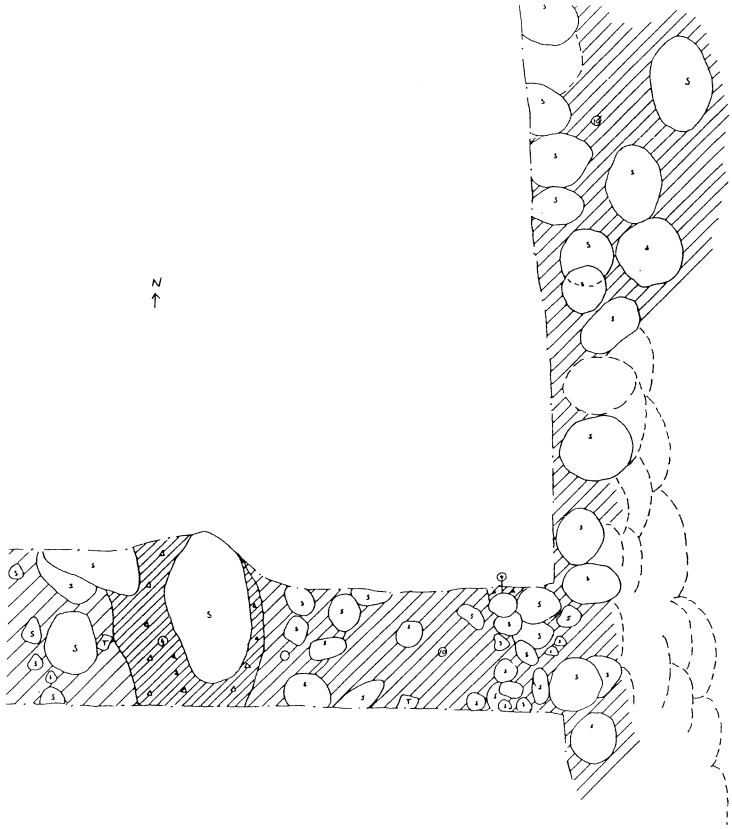

Fig. 2:11. Plan av schakt 3 från söder. I väster fundamentsten till den nedrivna norra längan och i öster den senmedeltida stenkonstruktionen och vallgraven. Uppmätning av Anders Reisnert 1986. Skala 1:50.

ningarnas tillhörighet till något bestämt socialt stratum medger omständigheterna en tolkning: förutom det särpräglade läget på en holme tyder den kraftiga grundmuren i schakt 1 tillsammans med vallgrav och murrester i schakt 3 på att vi här kan identifiera en speciell huvudgårdsmiljö: en ensamtliggande, befäst, medeltida vattenborg, som de skriftliga källorna utpekar som en privatägd adelsborg.[27]

De arkeologiskt konstaterade lämningarna dels i kyrkbyn och dels på borgholmen tycks i själva verket kronologiskt haka i varandra på motsvarande sätt som de skriftliga beläggens uppgift om Berghusagård 1344 hakar i uppgifterna om Berghusaholm från

[27] Beträffande medeltida borgtypologi och borgbyggandets utveckling i Sydskandinavien under medeltiden, se nedan s. 44 ff.

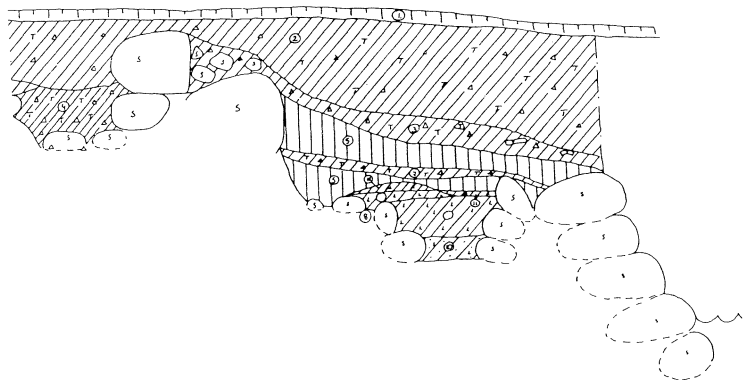

Fig. 2:12. Sektion av schakt 3 från söder. Fundamentstenen från norra längan återfinns 15 cm under nuvarande marknivån. Stenkonstruktionen till den förmodade ringmuren befinner sig 1,2 meter under marken, liksom vallgravskrönet. Vallgraven var 2 meter djup. Uppmätning av Anders Reisnert 1986. Skala 1:50.

och med 1350. Om man kombinerar analysen av de äldsta skriftliga källuppgifterna med de arkeologiska tolkningarna måste sålunda slutsatsen bli den att medan arkeologerna i kyrkbyn har påträffat rester av *Berghusagård* har man på borgholmen lokaliserat de första kända resterna av det senmedeltida *Berghusaholm*. Hypotesen om en flyttning från byn till holmen vid 1300-talets mitt har härigenom vunnit ett betydande stöd. Resultatet är så pass entydigt att det kan finnas skäl att diskutera några tänkbara *orsaker* till en sådan flyttning.

2.3.6 Orsaker till den förmodade flyttningen cirka 1350

Det ovan förda resonemanget om en utflyttning av huvudgården i Bjäresjö by bygger på en serie av indikationer, som visserligen är samstämmiga men som likväl inte bör förväxlas med den fulla evidensen. Det ligger då också i sakens natur att det kända empiriska materialet inte kan förväntas förmedla någon explicit angivelse av de motiv som kan ha legat bakom den indicerade omlokaliseringen. När man i ett fall som detta resonerar kring tänkbara förklaringar till en förändring gäller det i hög grad att betänka ett råd från den berömde franske historikern Marc Bloch. Enligt denne bör man å ena sidan undvika förklaringar grundade på lokala pseudoorsaker, medan man å andra sidan inte får försumma att utveckla en känslighet för det historiskt specifika.[28] I det fall som här är under diskussion kan speciella, lokalt avgränsade och av närmiljön betingade skäl erbjuda en tillräcklig förklaringsgrund för omlokaliseringen av huvudgården, men sådana specifika skäl förlorar sig på grund av tidsavståndet i det oåtkom-

[28] Jfr *J. Söderberg*, Världssystem i teori och praktik (HT 1985: 1), s. 67.

liga. I stället bör man i detta läge pröva den väl så intressanta frågan, om vi kan identifiera någon eller några generellt verksamma processer med möjlig kausal relevans i denna snävt avgränsade miljö i samband med denna ganska precist daterbara förändring. Därvid bör man givetvis undvika att falla i en annan grop, nämligen att man tar till lättköpta generella pseudoorsaker.

Man kan peka på tre större sammanhang som kan ha verkat i denna riktning just vid den aktuella tiden, nämligen digerdöden, det högmedeltida godssystemets upplösning och adelns ökade borgbyggeri. Dessa fenomen, som delvis kan ha inbördes beröring, skall här kortfattat diskuteras med avseende på deras eventuella förklaringskraft till en omlokalisering av huvudgården från Bjäresjö till Bjersjöholm.

2.3.7 Pest och utflyttning?

Eftersom de skriftliga källuppgifterna kretsar kring det ödesdigra året 1350, kan man inte komma ifrån problemet med *digerdödens eventuella verkningar*. Det föreligger visserligen inte något självklart sakligt samband mellan en epidemi och en permanent utflyttning av en huvudgård av här indicerat slag, men det påtagliga kronologiska sambandet kräver att frågan diskuteras.

Vi kommer då in på en demografisk katastrof, vars verkningar visserligen kan betecknas som allmäneuropeiska men som likväl torde ha kännetecknats av stora regionala skillnader. Även om denna böld- eller lungpestepidemi sålunda kan ha skördat miljontals liv på kort tid i vissa delar i Europa, har andra regioner blivit skonsamt drabbade. Farsoten har härjat i Danmark i perioden 1348–50. Enligt Själlandskrönikan sades då »en stor dödlighet» ha rått i Danmark (»mortalitas magna in Dacia»), men någon extrem mortalitet har trots detta inte gjort sig påtagligt märkbar i det bevarade samtida källmaterialet. Det gäller i hög grad även Skåne, där nedslagen i källmaterialet är synnerligen få och vaga. I de s.k. Annales Scanici talas det sålunda ännu mera allmänt för år 1350 om en mycket stor epidemi *i hela världen* (»maxima epidemia /. . ./ per totum mundum»). Enligt en vanlig uppfattning anses landskapet som helhet ha blivit relativt lindrigt berört, även om vi ibland kan ha anledning att diskutera förklaringar till vissa bebyggelseförändringar under senmedeltiden i termer av demografisk nedgång.[29]

Källäget är emellertid sådant att man i ett orsaksresonemang inte a priori kan förutsätta att vi har haft en drastisk folkminskning i ett specifikt område som Ystadsområdet. I så fall måste vi först kunna empiriskt påvisa något lokalt nedslag av denna farsot. Om vi föreställer oss, att en ledande jordägares utflyttning ur Bjäresjö by kan ha haft sin grund i att byn blivit pestdrabbad, talar den enda nära samtida uppgiften i en annan riktning: den gård i Bjäresjö, som år 1366 såldes till Åge Ingvarsen anges uttryckligen som bebodd och brukad av en namngiven landbo.[30] Trots det nära krono-

[29] Se härom *S. Skansjö*, Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid (1983), s. 252 f. och s. 288 samt där anförda källor och bearbetningar.

[30] Se ovan s. 27 med not 13.

logiska sambandet finns det alltså varken tillräckligt starka sakskäl eller något egentligt källstöd för att förklara en utflyttning av huvudgården ur Bjäresjö by med verkningarna av den ödesdigra pesten. Vi får söka mera övertygande skäl i andra tidstypiska fenomen.

2.3.8 Upplösning av ett äldre godssystem?

Ett sådant fenomen kunde vara *upplösningen av det högmedeltida godssystemet*, något som vi i ett tidigare sammanhang kortfattat har berört.[31] Man har konstaterat att det feodala storgodsets upplösning har ägt rum vid skilda tidpunkter på olika håll i Västeuropa. Som en generell process kan man se att storgodssystemet minskade i betydelse efter millennieskiftet och att många stordrifter redan från denna period styckades upp i mindre driftsenheter. Efter hand kom så jordägarna i allt högre grad att leva som rentierer av olika avgifter från sina landbogårdar.[32]

I Danmark, särskilt på Själland, har man flera kända exempel på stordrifter i en period från 1100-talets slut till ett stycke in i 1300-talet. Inte sällan har världsliga eller kyrkliga storgodsägare under denna tid ägt hela byar, där en storgård har utgjort stommen i ett godskomplex. De enskilda driftsenheterna i övrigt (»coloni» el. »inquilini») har haft liten egen areal och arbetsplikt på storgården. De har enligt Erik Ulsig närmast varit att betrakta som tillbehör till huvudgården. Under senmedeltiden splittrades många av de stora huvudgårdarna upp, å ena sidan i en relativt sett betydligt mindre huvudgård än tidigare och å andra sidan i ett antal närmast egalitära landboenheter, vars brukare erlade räntor i pengar eller naturapersedlar. Denna process har som synes klara paralleller med den västeuropeiska utvecklingen. Det är framför allt genom Roskildebiskopens jordebok från 1370 som man vet att systemet vid denna tid var föråldrat. Man har för Danmarks del velat förklara storgodssystemens upplösning med den förmodade folkminskningen i spåren av digerdöden eller andra farsoter.[33] Den slutsatsen kan väl diskuteras, dels mot bakgrund av vår svaga empiriska kännedom om pestepidemiernas regionala eller lokala genomslagskraft, dels eftersom den *västeuropeiska* utvecklingen startat långt före 1300-talets mitt. Dessa tidiga godsstrukturella förändringar i Europa har man inom forskningen givetvis också satt in i helt andra förklaringssammanhang, t.ex. att man genom stordrifternas upplösning velat öka den låga produktivitet som utmärkte detta system. Bakom denna önskan låg i sin tur stimulansen från den västeuropeiska handelns ökade omfattning under det s.k. högmedeltida uppsvinget.[34]

Vi har här inte möjlighet att mera ingående diskutera och ta ställning till dessa nog så svårförenliga förklaringar till parallella fenomen. Först måste vi under alla omständigheter i det mera avgränsade lokala perspektivet ställa frågan, om vi i Bjäresjö by

[31] Se ovan s. 16 f.

[32] För den europeiska utvecklingen, se *T. Lindkvist* (1979) s. 17 f. och där anförd litt.

[33] Se särskilt *C.A. Christensen* (DHT 1964) s. 291 et passim; *E. Ulsig* (1968) s. 135 ff.

[34] Jfr *T. Lindkvist* (1979) s. 18.

kan ha haft en godsstruktur av högmedeltida typ, dvs. med en dominerande storgård jämte små enheter av den typ som i det samtida materialet brukar betecknas som »inquilini» eller »fästor» (jfr da. »gårdsæder»). En upplösning av en sådan struktur och införandet av en mera egaliserad flergårdsby skulle påtagligt kunna underlättas av en utlokalisering av den tidigare storgården.

Miljön för en dominerande storgård i byn, dvs. det första ledet i en tidstypisk stordrift, måste enligt de resonemang som ovan förts sägas vara arkeologiskt påvisad av Callmer för en period från 1100-talet fram till mitten av 1300-talet.[35] Till bilden av huvudgård och kyrkobyggnad har av allt att döma även hört en högmedeltida vattenmölla vid Svarteån, »Hersæta möllæ» (1366). Det framstår som väl förenligt med denna speciella huvudgårdsmiljö att här postulera en tillhörande domändrift.

Det andra ledet i godsstrukturen, de till storgården hörande smärre landboenheterna med arbetsplikt, ger sig dock inte till känna i samtida källor. Vi har inga skriftliga uppgifter om landbogårdarna i byn före 1366. Som ovan redovisats har vi då belägg på en »curia», en beteckning, som vid tiden efter 1300 inte har samma innebörd av storgård som tidigare. Den aktuella gården i Bjäresjö har omfattat ett halvt bol, och den måste därför bedömas vara en normalstor landbogård av närmast senmedeltida typ. Samma gård tycks också återkomma i det ovan refererade arvskiftesdokumentet 1387.[36] Om man verkligen i fråga om jordtilliggande m.m. kunde belägga en äldre domändrift i Bjäresjö by, skulle man kunnat tolka uppgifterna om denna gård som ett tecken på att en strukturförändring i egaliserande riktning hade ägt rum *före* 1366. Källunderlaget räcker emellertid inte längre än till att uppställa en sådan hypotes. I det mycket begränsade källmaterialet rörande Bjäresjö by från 1400-talet och 1500-talets början ges inga belägg för några andra beteckningar än »gårdar» i byn, medan det t.ex. i Stora Tvärens by har förekommit både »gårdar» och »fästor». Det är först i det efterreformatoriska källmaterialet som vi finner ett par fästor belagda i Bjäresjö by.[37] Det är emellertid knappast möjligt att utan stöd i samtida material hävda att dessa fästor utgör reminiscenser av ett godssystem som i huvudsak avvecklades drygt 300 år tidigare.

Mot bakgrund av detta källäge måste därför den äldsta lantmäteriakten rörande Bjäresjö by tillmätas stort intresse. Det rör sig om en karta med beskrivning från 1699. Vi kan genom detta material konstatera att byn består av 13 gårdar och 6 (eller 8) gatehus. Två av gårdarna är markant större än de övriga, dels gård nr 2, som är prästgården, och dels gård nr 1. Den senare gården är den klart största i byn. I själva verket är dess areal av åker och äng nära nog exakt dubbelt så stor som genomsnittet av de 12 övriga gårdarna i byn. (Tabell 1.) Till detta kommer, att vi återfinner gårdens bebyggelseläge i anslutning till den kulle nordväst om kyrkan där Callmers grävning har påvisat den äldremedeltida huvudgårdsanläggningen. Gårdens toftmark, som är samlad i ett enstaka, stort block i byns västra vång, omfattar bl.a. just denna kulle. Dessa

[35] Se ovan s. 20 ff.

[36] Jfr ovan s. 27 ff.

[37] För det senmedeltida källmaterialet, se nedan s. 47 ff. Fästor i Bjäresjö är belagda cirka 1570 (*Lb* 1 s. 244 ff.), 1574 (Kr.Sk. 1 s. 149) och 1575 (*Kanc.Br.* 1571–1575 s. 653 och *Kr.Sk.* 1 s. 159).

Tabell 1: *Åker- och ängsförhållanden i Bjäresjö by år 1699.*

Gård =GD Gatehus=GH	NR	GD/GH	(A) Åkermark i tunnland	%	(B) Ängsmark i tunnland	%	(A+B) Summa	%
	1	GD	64,9	53	57,5	47	122,4	100
	2	GD	60,6	59	42,6[1]	41	103,2	100
	3	GD	36,7	57	27,3	43	64,0	100
	4	GD	34,8	77	10,7	23	45,5	100
	8	GD	35,2	65	18,8	35	54,0	100
	9	GD	41,8	68	19,6	32	61,4	100
	10	GD	35,0	68	16,4	32	51,4	100
	11	GD	31,1	63	18,2	37	49,3	100
	14	GD	34,4	58	24,4	42	58,8	100
	15	GD	34,9	56	27,7	44	62,6	100
	19	GD	32,5	56	25,2	44	57,7	100
	20	GD	38,7	71	15,9	29	54,6	100
	21	GD	40,6	62	24,8	38	65,4	100
	5	GH	0,0	0	0,6	100	0,6	100
	6	GH	0,1	100	0,0	0	0,1	100
	7	GH	0,2	100	0,0	0	0,2	100
	12 & 13	GH	0,2	50	0,2	50	0,4	100
	16	GH	1,2	60	0,8	40	2,0	100
	17 & 18	GH	4,2	70	1,8	30	6,0	100
	Gundralövs mark[2]		1,7	8	20,1	92	21,8	100
Summa			528,9	60	352,6	40	881,4	100

Källor: Kartor med beskrivningar över Bjäresjö 1699 i Lantmäterienhetens forskningsarkiv, Malmö, respektive Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle. Bearbetningen av materialet har utförts av Anders Persson, Ystadsprojektet, som ställt sitt material till förfogande.

[1] Prästbondens (nr 2) utäng i Hunnestads mark (0,78 tunnland) ingår inte i den redovisade ängsarealen för denna gård.

[2] Marken brukades av Gundralövs huvudgård och bönder i Gundralövs by.

omständigheter leder fram till hypotesen att vi i kartmaterialet kan spåra en kvarlevande storgårdsstruktur, som bör kunna kopplas till de arkeologiska och skriftliga källornas vittnesbörd om den äldremedeltida huvudgården i Bjäresjö by. Kanske kan vi precisera hypotesen på så sätt att kartmaterialet 1699 avspeglar en förminskad men fortfarande urskiljbar storgård jämte en egaliserad by på 12 ursprungligen likstora gårdar. I så fall skulle den tanken förtjäna att beaktas som här har diskuterats i samband med utflyttningen av huvudgården, nämligen att godsstrukur och bymönster i Bjäresjö har förändrats vid 1300-talets mitt. För att verifiera en sådan hypotes skulle den retrospektiva giltigheten för kartmaterialets bystruktur behöva säkerställas åtminstone bakåt till 1400-talet. Några helt säkra kronologiska hållpunkter i det avseendet medger inte materialet, men ett par iakttagelser förtjänar att anföras.

Indirekt kan man nämligen sluta sig till att tidpunkten för en eventuell egalisering av Bjäresjö by måste ligga före medeltidens slut. Som nedan visas kan man visserligen belägga att det sker egaliseringar av ett par av socknens byar, Gundarlöv och Stora Tvären, så sent som vid 1600-talets mitt (nedan s. 64 f). En förutsättning för denna åtgärd var att dessa byar vid egaliseringstillfället var samlade i enstaka ägares händer, varvid ägaren fritt kunde förfoga över bygårdarna. Så var emellertid inte fallet med kyrkbyn Bjäresjö, vare sig under 1600-talet eller vid medeltidens slut. Som nedan mera i detalj skall visas, vet vi från 1400-talets slut och början av 1500-talet att Bjäresjö har haft en blandad ägarstruktur (nedan s. 50 f). Om en egalisering har ägt rum, bör den därför ha genomförts i ett tidigare skede.

Vi kan mot denna bakgrund räkna med att kartbilden från 1699 avspeglar en by som genomgått en senmedeltida strukturförändring. Den har dels inneburit att storgårdens omfång har reducerats och dels att landboenheterna har utökats och egaliserats. Därefter har denna struktur genomgått vissa modifieringar under tiden fram till karteringstillfället. Detta kan kombineras med den ovan berörda iakttagelsen att gård nr 1 (1699) med dess storlek och läge i förhållande till den äldremedeltida huvudgårdens arkeologiskt kända läge avspeglar en kvardröjande storgårdsstruktur.

Efter hand som forskningsprocessen inom och utom Ystadsprojektet framskrider bör det vara av stort intresse att utvärdera sådana förändringar i bebyggelsen i Bjäresjö som låter sig arkeologiskt påvisas *under medeltidens lopp*. Enligt peliminära presentationer av Callmer har bybebyggelsen söder om kyrkan i anslutning till bydammen åtminstone delvis tillkommit under senmedeltid. Man frågar sig då vilken karaktär denna bebyggelse har haft och om man kan spåra någon förändring i förhållande till äldre bebyggelseskikt i bykärnan. Den problematik som här är aktuell bör i hög grad också uppmärksammas i samband med den specialinriktade, kulturgeografiska detaljanalys av den äldsta bykartan, som också äger rum inom ramen för projektets intensivundersökningar av Bjäresjö-området.[38]

Det torde även gälla mera generellt att påvisandet av de högmedeltida godsstrukturernas existens respektive upplösning i Skåne i hög grad måste kompletteras med arkeologiska och kulturgeografiska iakttagelser. Det är väsentligt för vår nyanserade kunskap om medeltidens agrara bebyggelseutveckling i Skåne att man har anledning att hypotetiskt räkna med att den typiska flergårdsstruktur som vi känner från t.ex. kartmaterialet från cirka 1700 i många byar kanske inte kan föras längre tillbaka än till cirka 1400, dvs. till tiden för det högmedeltida godssystemets upplösning. Även om vi för ett stort antal byar numera räknar med en platskontinuitet från 1000-/1100-tal och framåt till våra dagar, måste vi alltså räkna med att betydande strukturförändringar kan ha skett under denna tid, utan att bebyggelsen omlokaliserats.[39]

[38] Denna analys genomförs av kulturgeografen Mats Riddersporre.

[39] Jfr *E. Ulsig* (1968) s. 327 f.; *E. Porsmose*, Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e.Kr. fødsel (1981), s. 456 och s. 460 ff.; *S. Skansjö* (1983) s. 272 f. och s. 285 ff.

2.3.9 De medeltida adelsborgarnas tid

Ett tredje sammanhang att diskutera vid en förklaring av en utflyttning av huvudgården från byn till holmen i Bjärsjöholmssjön gäller det faktum att denna flyttning faller inom en period som kännetecknas av ett markant *ökat borgbyggeri från adelns sida*. Vår allmänna kännedom om medeltida borgtypologi och borgbyggandets utveckling i Skåne under medeltidens lopp lider stor brist på såväl moderna undersökningar som sentida sammanfattningar av ett brokigt äldre forskningsläge. Därför är man i denna diskussion i hög grad hänvisad till analogibedömningar utifrån synteser gällande andra delar av det dåvarande Danmark. Sådan synteser har nyligen presenterats, dels av Hans Stiesdal för Danmark i allmänhet, dels av Ingolf Ericsson på grundval av borgstudier som särskilt inriktats på syddanska förhållanden.[40]

Enligt både Stiesdal och Ericsson har Danmark vid högmedeltidens början kännetecknats av en stark utbyggnad av centralmaktens befästningar. Det är välkänt att perioden 1241–1340 i Danmarks historia har kännetecknats av storpolitiska förvecklingar och inre upplösning, med en försvagad centralmakt och starka tendenser till feodalisering. Till slut hade större delen av Danmarks territorium (bl.a. Skåne) förpantats till holsteinska grevar, och upplösningen kulminerade 1332–40 med ett interregnum, då landet alltså stod utan kung. För Skånes del resulterade utvecklingen i att den svenske kungen Magnus Eriksson kunde etablera sig som kung i Skåne i perioden 1332–60.[41] Utifrån ett antal daterade anläggningar framstår för Ericsson fr.a. femtioårsperioden 1290–1340 som det privata borgbyggandets utan jämförelse främsta tid i Danmark, medan Stiesdal menar att de tidstypiska privata anläggningarna av *castrum-curia*-typ (se nedan) främst har vuxit fram under loppet av 1300-talet. Båda förklarar det påtagligt ökade privata borgbyggandet med tidens inre oro och en ökande maktutveckling från adelns sida gentemot den försvagade kungamakten. Centralmaktens restauration under Valdemar Atterdag ledde i detta perspektiv till att en del borgar övergavs vid mitten av 1300-talet. Det inträffade likväl att adelsborgar anlades 1300-talet igenom, och det var först genom det kungliga förbudet mot privata försvarsanordningar 1396–1483 som de adliga borganläggningarna med verkliga befästningar tycks ha upphört.[42]

Det är möjligt att förhållandena i Skåne genomgått en i många stycken parallell utveckling, men i någon mån torde mönstret här ha tecknat sig annorlunda. Enligt Erics-

[40] För aktuella synteser rörande medeltida borgtypologi och borgutveckling i Sydskandinavien, se t.ex. *A. Tuulse och P. Riismøller*, art. Borg, KLNM 1 (1961), sp. 119–127 och sp. 131–135; *H. Stiesdal*, art. Voldsted, KLNM 20 (1976), sp. 231 ff.; *W. Janssen*, The international background of castle building in Central Europe. I: N. Skyum-Nielsen & N. Lund (red.), Danish Medieval History. New Currents (1981), s. 179 ff.; *H. Stiesdal*, Types of public fortifications in Denmark, *ibidem*, s. 207 ff.; *I. Ericsson*, Burgen und Herrenhöfe auf den süddänischen Inseln. Vorstellung und Teilergebnisse eines Forschungsprojektes. I: Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio (1986), s. 241 ff.

[41] För den allmänpolitiska utvecklingen, se t.ex. *H. Paludan*, Tiden indtil 1340. (Gyldendals) Danmarks historie bd 1 (1977), s. 453 ff. För de skånska förhållandena, jfr *I. Andersson*, Skånes historia. Senmedeltiden (1974), s. 119 ff.

[42] Se *H. Stiesdal* och *I. Ericsson*, ovan i not 40 anförda arbeten.

son skulle t.ex. centralmaktens borgbyggande främst ligga i perioden 1157–1241. För Skånes del förefaller dock anläggandet av riksfästen i hög grad även att pågå i 1300-talets inledning, då Lindholmen anlades, då man i Falsterbohus ersatte en äldre borg och då Kärnan i Helsingborg uppbyggdes på sin nu kända plats.[43] Om den stärkta centralmakten under Valdemar Atterdag verkligen har haft en omedelbart hämmande inverkan på adelns borgbyggande, kan denna inverkan inte ha gjort sig gällande förrän efter det att kungen åter införlivat Skånelandskapen med Danmark år 1360.

Det intressanta för vårt sammanhang blir sålunda att Bjersjöholm tycks anläggas i en period som saknar motstycke i fråga om uppförandet av adelsborgar i Danmark. Det kan knappast ses som en tillfälighet, och därför blir de motiv som man allmänt urskiljer bakom dessa privata anläggningar av relevans även i ett enskilt fall som detta. Vi kan alltså se flera tänkbara motiv bakom utflyttandet av huvudgården ur Bjäresjö och anläggandet av Bjersjöholm. Det kan ha varit fråga om en maktpolitisk manifestation eller ett behov av att anlägga befästningar i en orolig tid. Sådana motiv kan i sin tur ha kombinerats med eftergifter för ett ståndsmässigt mode, som har påfordrat en borganläggning efter moderna principer. För att befrämja detta har man i flera fall haft anledning att flytta ut huvudgården ur en bymiljö. Kanske beskriver Stiesdal en generell process med påtaglig lokal relevans för vårt problem, när han i sin sammanfattning konstaterar: »Particularly striking is the wave of castles which swept across the country in the fourteenth century when manor-houses, previously unfortified, were either transformed into strongholds or moved to positions suitable for fortifying».[44] Den åtgärden har dessutom väl kunnat kombineras med en upplösning av ett äldre godssystem och en egalisering av landboenheterna i byn.

2.3.10 Några borgtyper i tiden

Frågan blir då till slut vilken typ av borganläggning som enligt den föreslagna tolkningen vid 1300-talets mitt placerades på holmen i den sjö som så småningom skulle benämnas Bjärsjöholmssjön? För att tillfredsställande kunna besvara den frågan skulle den begränsade arkeologiska provundersökningen på borgholmen behövt utvidgas betydligt. Det som för närvarande framstår som relativt klart är att den borgtypologiska bestämningen av det senmedeltida Bjersjöholm inte omedelbart verkar förenlig med de borgtyper som enligt Stiesdal och Ericsson har varit vanligast förekommande i deras respektive undersökningar.

Enligt Stiesdal var den mest tidstypiska privata borganläggningen under 1300-talet av den s.k. *castrum-curia*-typen, som i väsentliga avseenden har motsvarat den i högmedeltidens Europa kända s.k. »motte-and-baily»-anläggningen. I 1300-talets Danmark har denna borgtyp uppträtt i olika skepnader, men enligt en gängse modell bestod den av i huvudsak två delar: dels en tornbyggnad av trä eller tegel på en smärre,

[43] Se härom *R. Holmberg*, Den skånska Öresundskustens medeltid (1977), s. 121 ff.; *S. Skansjö*, Svedalabygden från tidig medeltid till dansktidens slut. I: Svedala genom tiderna (1981), s. 112 ff.

[44] *H. Stiesdal* (1981) s. 218.

rund eller kvadratisk, vallgravsomgärdad borgbank (*castrum*) och dels en mera rymlig, svagare befäst del med plats för bostäder och ekonomibyggnader (*curia*). Sådana anläggningar har ofta placerats i anslutning till vattendrag, vilket i högre grad anses ha motiverats av möjligheten att driva en vattenkvarn än en önskan om ett fortifikatoriskt gynnsamt läge.[45]

Ericssons undersökning har omfattat cirka 200 anläggningar på Lolland, Falster, Møn och Sydsjälland. Han urskiljer tio typer av anläggningar, varav tre typer fullständigt har dominerat. Vanligast var det som enligt Ericssons terminologi benämnes »Bewehrter Hof». Det var en anläggning, vilken som enda synliga försvarsanordning uppvisar en grav. Därnäst kom borgar av den s.k. »Motte»-typen. Dessa har bestått av en konstgjord hög, som varit omgiven av gravar och vars småskaliga platå endast har haft plats för en enstaka dominerande byggnad. En anläggning med två sådana högar betecknas som »Doppelmotte». För det tredje förekommer anläggningar av den s.k. »Hügelburg»-typen. Sådana borgar har uppförts på en eller flera högar på en naturlig höjdsträckning, och de omges av en vallanläggning. De kan innehålla ett omfattande byggnadsbestånd. Det är borganläggningar av dessa tre typer som har dominerat under den intensiva borgbyggnadspeiod som Ericsson daterar till tiden 1290–1340.[46]

Hur kan vi mot den bakgrunden bedöma Bjersjöholm under 1300-talets senare del? Även om vi har kunnat påvisa dess existens, vet vi ännu för litet för att kunna placera in anläggningen i ett nyanserat borgtypologiskt schema. Det står dock klart att vi kan tala om en befäst herrgård på platsen. Någon regelrätt castrum-curia-anläggning kan inte fastslås med mindre än att vi lokaliserar någon tornbyggnad eller annan typ av karaktärsbyggnad. Kanske kan den ekonomibyggnad vars ena hörn påträffats under mark på borggården preliminärt tolkas som en del av en *curia*, belägen på ladugårdsholmen till en borganläggning vars tornbyggnad återstår att påvisa.

Det framstår under alla omständigheter som uppenbart att borgholmen rymmer rika lämningar för framtida arkeologiska undersökningar. Dock måste vi här avstå från att vidare pressa det intressanta men begränsade material som framkommit genom provundersökningen.

2.3.11 Sammanfattning

De tolkningar, som föreslagits efter diskussionen i detta kapitel, skall här kort sammanfattas. Ett av problemen gällde orsaken till att den högmedeltida huvudgården nordväst om kyrkan i Bjäresjö by upphörde vid mitten av 1300-talet. Samstämmiga indikationer i skriftliga källor och arkeologiska iakttagelser, såväl i bykärnan som på borgholmen, pekar på att huvudgården har flyttat ut ur byn vid mitten av 1300-talet genom att den omlokaliserades till holmen vid sjökanten. Vi känner den förste ägaren av Bjersjöholm till namnet, Ingemar Karlsen (av släkten Thott). Han har först skrivit sig till **Berghusagård* (1344), som bör ha varit namnet på den högmedeltida huvud-

[45] *Ibidem* s. 214 ff.

[46] *I. Ericsson* (1986) s. 244 ff.

gården i Bjäresjö by, och sedan till **Berghusaholm* (1350). Mera bemärkt bland ägarna till det äldsta Bjersjöholm var riddaren Åge Ingvarsen Båd (d. 1376), som under några år var gälkare i Skåne och nära lierad med Valdemar Atterdag. Bland de kända delarna av Åge Ingvarsens godsbestånd ingick 13 landboenheter (gårdar eller fästor) i Herrestads härad.

Den arkeologiska provundersökningen i anslutning till renässansborgen har fyllt en tidigare kunskapslucka beträffande det senmedeltida Bjersjöholms läge. De påträffade anläggningarna var liksom flera fyndförande lager klart äldre än renässansborgen, men inget påträffat daterbart material har visat sig vara äldre än 1300-tal. Den närmare karaktären hos denna nyupptäckta föregångare till 1500-talsborgen har inte kunnat bestämmas utifrån de begränsade observationerna från provgrävningen. Klart är emellertid att det på platsen har funnits en befäst huvudgård under 1300- och 1400-talen.

För att förklara det förlopp som här har tolkats som en utflyttning ur Bjäresjö kyrkby och ett etablerande av en privatborg på visst avstånd från byn förefaller det fruktbart att peka på vissa allmänna företeelser i samtiden. Vi noterar sålunda att förloppet utspelades i en tid, då det växte fram privatborgar i Danmark i en utsträckning som har varit enastående för medeltiden. Denna allmänna process kan delvis förstås som tecken på en adlig maktutveckling gentemot en centralmakt i ruiner och delvis som en åtgärd i en orolig tid, som krävde befästningar. För att åstadkomma moderna befästningsanläggningar har det ibland varit lämpligt att flytta huvudgården från en bygemenskap till ett enskilt läge. En sådan åtgärd bör även ha varit befrämjande för den omvandling av godsstrukturen som också hör denna tid till. På flera håll i det dåtida Danmark har denna utveckling inneburit att högmedeltida bygods med storgård och tillhörande små landboenheter har omvandlats till flergårdsbyar med relativt likstora landbogårdar. Det empiriska materialet för Bjäresjö by uppvisar dock ingen fullständig högmedeltida struktur: även om storgården tydligt nog ger sig till känna i de konstaterade fysiska lämningarna, är landboenheternas karaktär i stort sett okänd före 1300-talets senare hälft. Det är dock möjligt att det äldsta lantmäterimaterialet rörande Bjäresjö by från 1699 avspeglar en förminskad äldre storgodsstruktur med egaliserade gårdar av senmedeltida typ.

2.4 Rotfeld-släkten och det senmedeltida Bjersjöholm

Upplysningarna i det samtida skriftliga källmaterialet om Bjersjöholms gård och gods är ytterst få och ganska intetsägande i perioden från cirka 1400 fram till tiden för Björn Kaas och hans verksamhet strax efter mitten av 1500-talet. Det rör sig i stort endast om ett antal personnamn i kombination med uppgiften att vederbörande har skrivit sig till Bjersjöholm. De kända ägarna tillhörde senmedeltiden igenom släkten Rotfeld, som ursprungligen var av jylländsk uradel med säte i Bratskov (Øster Han hd, Jylland).[1]

[1] För det följande hänvisas, där annat inte särskilt anges, allmänt till Danmarks Adels Aarbog XXIX (1912), s. 426 ff.; *S. T. Kjellberg* (1966) s. 34; *J. Raneke* (1982–859) s. 401 och 617.

Den förste kände representant för släkten som ägde gården var väpnaren Erik Nielsen (Rotfeld). År 1422 skrev han sig »af Byerghusaholm» i samband med att han sålde ett par gårdar i Knislinge (Göinge hd).[2] Erik Nielsen är känd sedan 1409, och han var död 1452. Han skrev sig i övrigt till Bratskov, och det är ovisst i vilken mån han har utnyttjat Bjersjöholm som sätesgård i egentlig mening. Erik Nielsen var gift två gånger, och man möter ofta uppgiften att det var genom sitt äktenskap med Ellen Axelsdatter (Dotting) som han blev besutten i Skåne.[3] De närmare omständigheterna kring förvärvet av Bjersjöholm kvarstår emellertid som okända.

Därefter har Bjersjöholm ägts av sonen Niels Eriksen (Rotfeld), som är känd i källorna mellan 1454 och 1471. Denne har liksom fadern i regel skrivit sig till Bratskov.[4] Hans son Erik har vid ett enstaka känt tillfälle, år 1480, skrivit sig »Erick Nielsson i Biereseholm aff vapn».[5] Dennes broder, väpnaren Jens Nielsen är känd från perioden 1481–1505. Han har likaså i regel skrivit sig till Bratskov, även då breven utfärdats i Skåne. I ett par fall har han dock skrivit sig till Herrestads gård, och i ett enstaka känt fall, år 1492, har han skrivit sig »Iens Nielssön i Biereseholm».[6] Han var gift andra gången med Birgitte Andersdatter (Bing), som överlevde maken och som dog 1543. Hennes anknytning till Bjersjöholm bör ha varit påtaglig, eftersom hon har blivit begravd i Bjäresjö kyrka. En gravsten med hennes namn låg ännu vid 1800-talets mitt i korgolvet framför altaret. Den bar bl.a. texten: ». . . Anno Domini MDXLIII Fru Berite Anders Benedis dotter Jens Nilsens Husfrue af Brodskow».[7]

Jens Nielsen hade åtta barn, varibland Niels Jensen (Rotfeld) brukar anföras i ägarräckan till Bjersjöholm. Det är dock ovisst, om han uttryckligen har skrivit sig till denna gård. Han är känd i materialet som väpnare till Bratskov mellan 1505 och 1551. Han var gift med Anne Nielsdatter Høg (Banner) och paret hade åtta barn. Bland dessa noterar vi sonen Jens Nielsen Rotfeld, som dog ung år 1558. Med honom utslocknade släkten Rotfeld på svärdssidan. Bland hans syskon märks Christence Nielsdatter (död 1601), som var gift med Björn Kaas. Det finns anledning att återkomma till henne i senare sammanhang.

Det framgår av ovanstående, att Bjersjöholm under 1400-talet inte har fungerat som huvudcentrum för något adligt släktgods. För släkten Rotfelds medlemmar är det i

[2] *Rep.* 2. r. nr 5964.

[3] DAÅ anger att Erik Nielsen först var gift med »Ellen Axelsdatter (Dotting) til Biersholm» (1912 s. 426), och S.T. Kjellberg förklarar åtkomsten med att Elin Axelsdatter hade varit gift med »Peder Ovesen Hvide till Bjersjöholm» (*S.T. Kjellberg* (1966) s. 34). Några direkta källstöd för dessa båda ägaruppgifter anföres emellertid inte, och några sådana har inte heller kunnat påträffas. Jfr Raneke, som ansluter sig till tanken på att Bjersjöholm kom till släkten Rotfeld genom Ellen Axelsdatter (*J. Raneke 1982–85* s. 401 och s. 617).

[4] Se t.ex. namnregistret till *Rep.* 2. r. Att Niels Eriksen skrivit sig till Bjersjöholm anges i DAÅ (1912 s. 426). Källhänvisningarna är dock grumliga och svårspårade. Uppgiften finns redan hos Ljunggren (1861) och den går igen hos Kjellberg (1966) och Raneke (1982–85).

[5] *LÄU* 4 s. 316 f. (Bjersjöholm); *LÄU* 5 s. 91 och 6 s. 72 (Herrestads gård). Se f.ö. registret till *Rep.* 2. r. (Bratskov: 17 belägg).

[6] *LÄU* 5 s. 165 f.

[7] Citerat efter *G. Ljunggren* (1861) s. 191. Jfr *N. G. Bruzelius*, Antiquarisk Beskrifning om Herrestads härad (1866).

stället uppenbarligen Bratskov, som har tjänat som huvudsätesgård. I det bevarade källmaterialet återfinner vi vanligen också representanterna för släkten i deras jylländska miljö. Även om vi inte uttryckligen kan belägga förhållandet, kan vi därför räkna med att Bjersjöholm har varit en fogdeförvaltad huvudgård, som endast tillfälligt besökts och bebotts av sina ägare. Det är väl känt, att Rotfeld-släkten på intet sätt har tillhört de större adliga jordägarna i sin samtid. Likväl är det ett tidstypiskt drag, som man delar med de stora senmedeltida godssamlarna, att man kunde ha sina huvudgårdar vitt spridda inom det dåvarande Danmark. Huvudgårdarnas främsta funktion var i sådana fall oftast att fungera som fogdeförvaltade administrationscentra för de omgivande landbogårdarna.[8]

För att belysa en adelssläkts anknytning till någon speciell huvudgård inom ett godskomplex med flera huvudgårdar kan det vara av intresse att undersöka var ägarna har fått eller valt sina gravplatser. De enda uppgifter om gravplats som Danmarks Adels Årbog anför för släkten Rotfelds medlemmar under senmedeltiden gäller Niels Jensen och Jens Nielsen Rotfeld. De har begravts i Grinderslevs klosterkyrka i Jylland (Nørre Herred, Salling). Av de senmedeltida ägarna till Bjersjöholm tycks det endast vara den ovan nämnda Birgitte Bing som kan beläggas med gravplats i Bjäresjö kyrka. När det gäller medeltida gravar, som kan förknippas med världsliga jordägare i socknen, har vi i ett tidigare sammanhang (ovan s. 20 ff.) uppmärksammat de romanska sten kistgravarna i det forna tornrummets golv. De härrör sålunda från det äldre skede då Berghusagård utgjorde huvudgård i kyrkbyn. Dessutom har det emellertid under kyrkans kor funnits ett tunnvälvt gravkor, uppmurat i tegel av medeltida typ. I det senare har man påträffat kistor från 1600- och 1700-tal, medan äldre begravningar befanns nedgrävda i gravkorets golv. Det är möjligt att gravkoret ursprungligen är senmedeltida och att det tillhört släkten Rotfeld.[9] Några daterade gravar från den tiden har dock inte påvisats här.

Frågan i vilken utsträckning de adliga jordägarna använt Bjersjöholm som sätesgård har bl.a. betydelse vid en bedömning av huvudgårdens yttre gestaltning och dess funktioner under senmedeltiden. Härigenom får vi även vissa indikationer om karaktären hos de fysiska lämningar som man kan förvänta sig att påträffa vid en framtida utvidgad arkeologisk utgrävning på borgholmen. Med tanke på att stamsätet Bratskov av allt att döma har varit de kända ägarnas bostad, finns det skäl att misstänka, att byggnadsbeståndet på Bjersjöholm vid medeltidens slut har varit relativt enkelt. Därpå tyder även ett par traditionsuppgifter från senare delen av 1600-talet. I de s.k. Herrgårdsbeskrivningarna 1682 heter det beträffande Bjersjöholm, att säteriet enligt gamla mäns utsago är uppbyggt »huor till förende schall haffue Werit i stellit it Torp, som schall nu Were öffuer 150 åhr sedhen, och icke kan mines huad nampn det haffde».[10] En liknande tanke kommer till uttryck i de s.k. prästrelationerna från 1600-talet. Häri

[8] Närmare härom hos *E. Ulsig* (1968) s. 306 ff. och 344 ff.

[9] Brev från Harald Olsson till Riksantikvarien 1948 25/3 och 11/9, vari de under år 1948 gjorda upptäckterna av gravar resp. gravvalv rapporteras. (Sockendossier för Bjäresjö sn, ATA.) *C. Wallin* (1951) s. 123.

[10] Herrgårdsbeskrivningarna 1682 i Tiondekommissionens dokumentböcker, Ggko G III e: 5, LLA.

omvittnar en 69 år gammal man, att hans moder kom ihåg, »när Bergsiöholms herregårdh war een bondegårdh».[11] Av allt att döma har den senmedeltida huvudgården som *odlingsenhet* förfogat över mindre arealer än sin efterföljare på platsen.

Samtidigt som vi sålunda kan notera, att Bjersjöholm under 1400-talet bör ha varit en tämligen oansenlig huvudgård i företrädesvis jylländska ägares händer, saknar vi upplysningar om vilka *landbogårdar* som vid denna tid låg under gården. Däremot får vi uppgifter om att även andra adliga ägarintressen har gjort sig gällande inom Bjäresjö socken. Sålunda bytte ägaren till Krageholm, riddaren Axel Brahe, år 1487 till sig två gårdar och en fästa i »Tuerren» i Bjäresjö socken, dvs. Stora Tvären.[12] Ett år senare bytte Axel Olsson (Skanke) i Gundralöv till sig sex skånska gårdar, bl.a. en gård i Stora Tvären, en gård i Bjäresjö (»Byærisse») och två gårdar i Lilla Tvären.[13] Vi kan genom dessa belägg konstatera att ägandet inom socknen var spritt, dels på de två insockne väpnarhuvudgårdarna Bjersjöholm och Gundralöv, dels på det utsockne riddargodset Krageholm.[14]

Det har emellertid vid medeltiden slut även funnits andra jordägare än adel i Bjäresjö by. Den äldsta bevarade jordeboken över det krongods som låg under Malmöhus län härrör från 1546/47.[15] I jordeboken redovisas godsbeståndet i underavdelningar eller dellän. Dessa består bl.a. av de landbogårdar som hade tillhört den katolska kyrkans institutioner men som i samband med reformationen hade dragits in till kronan. Det rör sig främst om ärkestiftets och klostrens godsbestånd, vilka redovisas under rubriker som »Lundagårds län», »Dalbyklosters län» osv. Under rubriken »Näsbyholms län» uppräknas bl.a. ett fyrtiotal landbogårdar i Herrestads härad. Därav har fyra gårdar legat i Bjäresjö by. Mellan 1400-talets början och reformationstiden har Näsbyholm tillhört ärkebiskopens fatabursgods, men innan dess har Näsbyholm varit en av den namnkunniga skånska Galen-släktens huvudgårdar.[16] Vi känner dock inte närmare till när och hur Bjäresjögårdarna kom att tillhöra Näsbyholmsgodset. Vid 1500-talets mitt ingick de under alla omständigheter i krongodset.

Med denna jordeboksnotis från Malmöhus länsförvaltning under efterreformatorisk tid närmar vi oss i såväl kronologiskt som sakligt avseende Björn Kaas och hans tid. Därmed kommer vi också in på en av de mest betydelsefulla brytpunkterna i den sydostskånska storgårdens långa historia.

[11] *Prästrelationerna för Skåne av år 1667 och 1690.* Utgivna av J. Tuneld (1960), s. 110.

[12] *Rep.* 2. r. nr 6016.

[13] *Rep.* 2. r. nr 6355.

[14] Jfr även ett brev från 1529 18/5, vari riddaren Jon Bing i Åkarp till sin dotters blivande make, Mikael Pedersen, överdrager 9 gårdar, varav 3 i Gundralöv och 1 i »Biærisse». (Privatarkiver perg. kronologisk række, DRA; efter regest i Adkomstregistratur 1513–1559. Deposition av Landbohistorisk Selskab i Institut for navneforskning, Köpenhamn.)

[15] *Reg.* 108 A nr 56, DRA; närmare om denna källtyp i *S. Skansjö* (1983) s. 32 ff.

[16] *Rep.*1. r. nr 4377; *E. Ulsig* (1968) s. 92 och s. 199.

2.5 Godsbildningen på 1500- och 1600-talen

2.5.1 Inledning

Skapandet av Bjersjöholms renässansslottsmiljö med tillhörande godsdrift skulle i det lokala perspektivet komma att innebära ett betydelsefullt ingrepp i det vid medeltidens slut existerande kulturlandskapet. Skeendet var emellertid inte på något sätt unikt för samtidens Danmark. Det förhåller sig tvärtom så att man med fallet Bjersjöholm kan exemplifiera många allmänna, tidstypiska drag. Slottsanläggning och godsbildning förklaras också bäst i ett brett perspektiv, där utblickar till centrala skeenden i det samtida Europa framstår som nödvändiga och fruktbara. Lika viktigt, och i sammanhang med det nämnda, blir byggherrens bakgrund, liksom de sociala, ekonomiska och juridiska förhållandena i det samtida riksdanska perspektivet. För att rätt förstå vad som på 1570-talet hände på borgholmen i Bjersjöholmssjön kan vi därför ta vår utgångspunkt i byggherrens karriär fram till den tidpunkt, då hans inflytande började göra sig gällande i Bjäresjöbygden.

Det framgår närmare av Sölve Johanssons utredning nedan att Björn Kaas inte hade någon ursprunglig anknytning till Ystadsområdet.[1] Han var son till den jylländske landsdomaren, riksrådet Niels Kaas. Efter hovtjänst och krigstjänst blev han länsman på bl.a. Vordingborg (1561), Helsingborg (1563) och Malmöhus (från 1565), och 1569 utnämndes han till riksråd. Det var genom sitt giftermål år 1554 med den ovan (s. 48) nämnda Christence Nielsdatter Rotfeld som Björn Kaas skulle komma att få en anknytning till Bjersjöholm och bygden därikring. Vi kan notera att det var medan Björn Kaas residerade som länsman på Malmöhus 1565–80 som Bjersjöholm – åtminstone huvudlängan – färdigställdes (nedan kap. 4). Det är också i denna period som vi har belägg för en viss godssamlingsaktivitet från Björn Kaas' sida.

2.5.2 Godsbildningen kring Bjersjöholm

Björn Kaas och hans hustru Christence blev genom den sistnämndas arvsrätt först delägare och sedan, före 1576, ensamma ägare till Bjersjöholm.[2] Vi har tidigare kunnat konstatera att gårdarna i Bjäresjö by och socken under senmedeltiden har varit spridda på olika adliga och kyrkliga jordägare. Vi har däremot inte kunna få någon fullständig bild av socknens egendomsförhållanden, och vi känner inte heller i detalj vilket landbogods som tillhörde det senmedeltida Bjersjöholm. Det finns emellertid goda skäl för en hypotes om att egendomsförhållandena i omgivningarna kan ha ändrats just i perioden kring slottsbyggandet.

En typisk strävan hos godsägare i Björn Kaas' samtid var nämligen att arrondera landbogårdar inom huvudgårdssocknen. Det hängde som nedan mera skall belysas bl.a. samman med privilegiesituationen och den sociala organisationen av odlings-

[1] För här anförda biografiska data om Björn Kaas, se *Sölve Johansson*, Byggherren och hans familj (kapitel 3 nedan). Jfr *P. Colding*, art. Kaas, Bjørn, i DBL (1937).

[2] *Ibidem*.

arbetet på adelsgodsen i det dåvarande Danmark. Det gällde för huvudgårdsägaren att i första hand skaffa sig kontroll över landbogårdarna inom huvudgårdssocknens gränser. Sådana landbogårdar kunde nämligen fritagas från skatt och utskrivning gentemot kronan, medan de i gengäld belades med arbetsplikt, s.k. hoveri, gentemot godsägaren. Efter hand lyckades många godsägare utvidga denna s.k. veckodagsfrihet till att gälla inte bara insockne frälselandbor utan även sådana landbogårdar som man ägde i en eller flera angränsande socknar.[3]

Varken Björn Kaas' eller hustruns privatarkiv har i nämnvärd utsträckning bevarats. Genom ett par notiser, som via det kungliga kansliets kopieböcker och transaktionsdokument har traderats till eftervärlden, kan vi likväl tydligt se att en godskoncentration har eftersträvats kring Bjersjöholms huvudgård.

I maj 1568 beordade Fredrik II länsmännen på Helsingborg respektive Landskrona, Otte Brahe och Jörgen Marsvin, att besiktiga ett antal gårdar, som Björn Kaas hade begärt i s.k. *mageskifte* med kronan. Ett sådant skifte innebar i princip, att två parter sinsemellan bytte likvärdiga jordegendomar. Dessa kunde i storlek variera från enstaka gårdar till större godskomplex. Avsikten var framför allt att byta bort gods, som var mindre väl beläget, mot likvärdigt gods, som var bättre beläget, helst för båda inblandade parter.[4] Det är inte känt vilka gårdar Björn Kaas å sin sida erbjöd kronan i detta godsbyte, annat än att det gällde gårdar i Skåne. Men av kungens brev framgår det att Björn Kaas ville ha följande gårdar av kronan: 3 gårdar i Bjäresjö och kronans rättigheter av 4 hus och fästor i Stora Tvären och 1 gård i Sövestad.[5] Här får vi alltså ett klart vittnesbörd om att Björn Kaas har tagit initiativet till att arrondera landbogårdar i huvudgården Bjersjöholms närhet. Som nedan framgår är det dock tveksamt om det begärda mageskiftet verkligen har verkställts.[6]

Ett klarare belägg på en pågående godsbildningsprocess med arrondering av landbogårdar intill huvudgården har vi från 1573. I ett brev till Lunds domkapitel meddelar kungen, att han har medgivit Björn Kaas att få 2 gårdar i Bjäresjö och 1 gård i Tvären. Gårdarna tillhörde domkapitlet, som av kungen fick befallning att låta mageskiftet äga rum men se till att man fick kompensation.[7]

[3] Om veckodagsfrihet och hoveri, se *J.A. Fridericia*, Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede (DHT 6. r II 1889–90); *C.G. Weibull*, Skånska jordbrukets historia (1923); *G. Olsen*, Hovedgård og bondegård (1957); *G. Jeppsson*, Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen, (lic.avh., Historiska institutionen i Lund, 1967); *S. Skansjö*, Jordägare och bebyggelsemönster i Ystadsområdet vid mitten av 1600-talet. En arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år (1985), s. 42 ff.

[4] Angående mageskifteproceduren, se *S. Gissel*, Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder (1968), s. 18 ff. Beträffande de stora mageskiftena i Skåne, se *Th.B. Bang*, Frederik II:s skaanske Godspolitik (HTS bd 7 1917–21), s. 121 ff.

[5] *Kanc.Br.* 1566–1570 s. 332.

[6] De kända mageskiften som genomfördes med kronans gods inblandat redovisas i källpublikationen *Kronens skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden* 1–2 (1982–1908). Det av Björn Kaas föreslagna godsbytet redovisas inte häri.

[7] *Kanc.Br.* 1571–1575 s. 327. Om kapitelsgodset, dess förvaltning och relationerna med kronan, se *C.G. Weibull*, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia (HTS bd 4 1910–13), s. 135 ff.

Ett betydande mageskifte med gods i Ystadsområdet ägde år 1574 rum mellan kronan och fru Görvel Gyldenstierne. Häri ingick även gårdar i Bjäresjö socken. Dessa kronans gårdar gick alltså härigenom Björn Kaas förbi. Fru Görvel avstod gods på Själland till kronan och fick i stället följande gods i Skåne: Högestad län och by med 34 gårdar och 1 mölla, i Bjäresjö by 3 gårdar och 1 fästa, 1 gård i Stora Tvären (vars avgift dels gick till kronan dels till Bjäresjö kyrka), 11 gårdar i Katslösa (varav 1 är »Katzlösse hoffuitt gaardtt»), Katslösa mölla, 1 gård i Balkåkra, 3 gårdar i Norra Vallösa, 4 gårdar i Södra Vallösa jämte ytterligare drygt 30 skånska gårdar utanför Ljunits och Herrestads härader.[8] Man kan fråga sig, vilken proveniens de 4 kronoenheterna i Bjäresjö har. Enligt kronans jordebok för Malmöhus län 1546/47 har ett antal av just 4 gårdar i Bjäresjö ingått i länet, och de redovisas under rubriken Näsbyholms län.[9] Det var tydligen dessa gårdar som 1574 mageskiftades bort från kronan. I så fall måste det som ovan redan antytts innebära att det av Björn Kaas begärda mageskiftet 1568 av okänd anledning aldrig har verkställts.

Året efter lyckades Björn Kaas under alla omständigheter genomföra ett mageskifte med kronan. Han fick härvid följande gårdar från krongodset: 2 gårdar i Beden (Villie sn, Ljunits hd), den s.k. »herligheden», dvs. ett komplex av rättigheter och de s.k. ovissa intäkterna från 2 gårdar i Stora Tvären, vilka i övrigt skulle betala sin fasta landgilleavgift till kyrkan, och vidare fick han herligheds-rättigheterna av prästgården och 1 kyrkofästa i Bjäresjö. Som vederlag fick kronan 3 gårdar, spridda på tre härader (Oxie, Färs och Luggude).[10]

Vi har även belägg för att Björn Kaas i likhet med vissa av sina ståndsbröder inte drog sig för att i strid med ursprunglig praxis försöka utvidga veckodagsfriheten till sina landbor *utanför* huvudgårdssocknens gränser. Det kunde bl.a. ske genom manipulering av sockengränserna.[11] I ett brev från 1580 medger kungen Björn Kaas' landbor i Lilla Tvären att söka sig till Hedeskoga kyrka i stället för att de som hittills hade sökt sig till Ystads sockenkyrka. Man anar avsikten, då det påpekas, att Björn Kaas själv hade bevisat att sockenprästen i Ystad hade givit sitt samtycke till denna förändring av sockenförhållandena. Uppenbarligen låg det i Bjersjöholmsägarens intresse att få ytterligare landbor inom Hedeskoga socken, eftersom han redan tidigare hade lyckats få ett antal landbogårdar i Hedeskoga by veckodagsfria. Från det kungliga kansliet fann man det därför beträffande bönderna i Lilla Tvären nödvändigt att tillfoga: »dog maa disse Bønder ikke af den Grund regnes for Ugedagsmænd, men skulle svare Skat som hidtil».[12] Det skulle snart visa sig att det kungliga kansliets välbetänkta förbehåll klingade ohört. I de nedan refererade äldsta uppgifterna om antalet vecko-

[8] Skaanske Registre 1 fol. 89–91, Danske Kancelli B 48 1572–88, DRA. Ingen »besigtelse» är bevarad från detta mageskifte. Tryckt i utdrag i *Kr.Sk.* 1 s. 149.

[9] Se ovan s. 50.

[10] *Kanc.Br.* 1571–1575 s. 653; *Kr.Sk.* 1 s. 159. Angående herligheds-rättigheterna, se *G. Olsen* (1957) s. 57; *S. Gissel* (1968) s. 39 ff.

[11] Närmare härom hos G. Jeppsson, Huvudgård och sockengräns i Skåne (Ale 1967:1).

[12] *Kanc.Br.* 1580–83 s. 70. I samma brev medger för övrigt kungen att sockeninbyggarna i Hedeskoga skall få Lilla Tvärens kapell (»det gamle forfaldne Kapel i Thuern») till att förbättra sin sockenkyrka med.

dagsbönder under Bjersjöholms huvudgård från 1630-talet återfinner vi även 4 landbor i Lilla Tvären.[13]

Oavsett om Björn Kaas alla gånger har lyckats eller ej visar de ovan anförda källställena tydligt, att han strävat efter att öka sitt ägarinflytande i Bjäresjö socken och att han verksamt försökte arrondera landbogårdar i huvudgårdens närhet. Den bristfälliga källsituationen medger inga inblickar i t.ex. Björn Kaas' eventuella godsaffärer med övriga *privata* godsägare med landbogårdar i närheten av Bjersjöholm.

Med tanke på Björn Kaas' bakgrund och aktuella samhällsposition förmedlar emellertid materialet ett intryck av att hans framgång som ämbetsman och politiker inte fullt ut motsvarats av hans insatser som godsbildare i Ystadsområdet. Likväl känner vi Bjersjöholm som en storslagen privat slottsanläggning. Frågan kan då ställas i vilken mån anläggningen motsvarades av de tillhörande resurserna, dvs. huvudgårdens egen godsdrift och de till godsdriften hörande hoveripliktiga veckodagsbönderna.

Den första frågan blir alltså: Vad vet vi om huvudgårdens egen odlingsareal i denna period?

2.5.3 Godsdriftens storlek

Någon samtida uppgift om huvudgårdsdriftens areella omfattning och fördelning på olika ägoslag står oss inte till buds från Björn Kaas' eller hans hustrus tid. Man får gå ända fram till slutet av 1600-talet för en första detaljrik helhetsbild av godsdriften på Bjersjöholm. Den bild man då kan ta fram ur källmaterialet kan i mellantiden ha utsatts för förändringar, som är oåtkomliga i materialet. Det finns t.ex. vissa tecken på att det i perioden från 1570-talet till slutet av 1600-talet sker förändringar i odlingslandskapet i fråga om relationen åker–äng.[14] Vi är emellertid i hög grad hänvisade till denna sena bild, och det finns trots allt goda skäl till att här presentera den. Även om man bör anföra vissa förbehåll inför dess omedelbara retrospektiva värde, torde nämligen mycket av grundstrukturen, kanske även av godsdriftens omfattning, ha existerat allsedan 1500-talets senare del, dvs. från slottets anläggningstid.

Från Skånes dansktid saknas i regel uppgifter om huvudgårdarnas odlingsmark och deras areal av åker, äng, skog, fiskevatten osv. De skattläggningar och jordrevningar som sedan ägde rum som ett led i den svenska administrationens övertagande av den nyerövrade provinsen kom främst att inriktas på de gårdar i området som var potentiella skatteobjekt. Till den kategorien har de adelsägda huvudgårdarna definitions-

[13] *G. Jeppsson* (lic.avh. 1967) s. 100; jfr nedan s. 58. I de mantalsregister över extraskatt i Malmöhus län som i ett enstaka fall finns bevarade från slutet av 1500-talet men som blir vanliga från och med början av 1600-talet redovisas i princip alla landbor utom veckodagsbönderna. Redan i det äldsta eskm. 1583/84 saknas landbor från Lilla Tvärens by. Det tyder på att de betraktades som veckodagsbönder. För Hedeskoga sn noteras i detta register endast 9 bönder i Hedeskoga by och 7 i Folkestorp. Även fortsättningsvis (1608 ff.) saknas noteringar om Lilla Tvärens gårdar i extraskattemantalsregistren.

[14] Studier gällande Ystadsområdet tyder på att det just under perioden från cirka 1570 till cirka 1700 kan ha skett en utökning av spannmålsarealerna på ängsmarkens bekostnad. (A. Persson och S. Skansjö, opubl.)

mässigt inte hört. Den s.k. Tiondekommissionens verksamhet avsatte dock ett material av intresse i detta sammanhang, de s.k. Herrgårdsbeskrivningarna 1682 (Hgdb. 1682). Häri lämnas för ett betydande antal skånska huvudgårdar, bl.a. för alla de nio dåvarande huvudgårdarna i Ljunits och Herrestads härader, uppgifter om årligt utsäde och höskörd (antalet lass äng). Vi får också uppgifter om huruvida huvudgårdsjorden utgjorde en enskild äga eller om den låg i ägoblandning (»i flät») med jord till gårdarna i någon angränsande eller tillhörande by. Likaså anges i vad mån godsens byggnadsbestånd har haft ståndsmässig karaktär eller ej.

Hgdb. 1682 uppger att Bjersjöholm var bebyggd med fyra grundmurade längor på en gravomfluten borggård. Till gården hörde en ladugård med tre längor. Åker, äng och skog var avskilda från böndernas mark. Årligt utsäde uppges vara 47 tunnor råg och korn och 40 tunnor havre. Hö höstas till 125 lass. För Bjersjöholm finns dessutom en separat handling, som ingår i Tiondekommissionens samtida dokumentmaterial men som inte tillhör Hgdb. 1682. I denna s.k. »Relation om Bieresiöholm och Herrestadh gårdhar» (Rel. 1682) anges följande siffror för årligt utsäde och ängsskörd på Bjersjöholm: 65–70 tunnor råg och korn, 50–60 tunnor havre och 200 lass hö.[15]

Till dessa siffror kan ett par kommentarer knytas. Det förefaller uppenbart att Herrgårdsbeskrivningarnas angivelser av utsädet och antalet hölass genomgående är för låga. Det framgår vid varje jämförelse med senare, nära samtida material. Oavsett att siffrorna från Hgdb. 1682 i absoluta tal sålunda måste vara för låga kan man likväl förmoda att de ger ett grovt men rimligt uttryck för adelsgodsens inbördes storleksförhållanden i *relativa* tal. På den grunden kan vi med hjälp av C. G. Weibulls utredning få en viss uppfattning om Bjersjöholms storlek i förhållande till de samtida 116 st. skånska herrgårdar som omfattas av bevarade Herrgårdsbeskrivningar. Vi måste då bortse från det metodiskt tveksamma i att som Weibull slå samman råg- och kornjorden med havrejorden utan hänsyn till de stora variationerna i rotationsförhållanden och bonitering.[16] Likaså saknas tillgångar såväl i form av betesmar som ängsmark i denna grova jämförelse.

Enligt Weibulls beräkningar utifrån detta material sådde den genomsnittliga skånska huvudgården årligen sammanlagt 85 tunnor korn, råg och havre.[17] I det perspektivet framstår sålunda Bjersjöholm som en medelstor skånsk huvudgård med sina 87 tunnors årliga utsäde. Av Ystadsområdets huvudgårdar överträffades Bjersjöholm i storlek inte enbart av Marsvinsholm och Krageholm, vilka också hade enskilda ägor och ståndsmässiga åbyggnader, utan även av Herrestad (med enkla åbyggnader och ägorna i flät med bygårdarnas) och Högestad (med goda åbyggnader men med ägorna i flät).

I absoluta tal kan man enligt resonemangen ovan snarare ta fasta på den separata relationen, vars angivelser kan jämföras med den äldsta lantmäteriakten över Bjersjö-

[15] Tiondekommissionens dokumentbok Tom II 1682–83, fol. 248 v ff. (Ggko G III e: 5, LLA.)

[16] *A. Persson*, Agrarstruktur i Bjäresjö by 1570 och 1699. En arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år (1986), s. 3 ff.; *S. Skansjö*, Godsbildning, bebyggelseutveckling och resursutnyttjande 1550–1680. Problem och exempel. I: *G. Regnéll* (1985) s. 78.

[17] *C.G. Weibull* (1923) s. 79.

Tabell 2: *Bjersjöholms huvudgårdsareal i tunnland (tld) enligt Lma. 1698.*

Vång	Råg- & Kornjord (tld)	Havrejord (tld)	Äng (tld)	Summa
Norre vång	28	18	27	73
Västre vång	39	5	9	53
Södre vång	33	28	42	103
Ängen	—	—	24	24
Djurhagen (åker)	—	4	—	4
Djurhagen (bete)	—	—	?	65?
Delsumma	100	55	102	322
I Bjäresjö mark	—	6	9	15
I Hedeskoga mark	—	1	5	6
Totalsumma	100	62	116	343

holm från år 1698 (Lma. 1698 fig. 4).[18] Om Rel. 1682 kan sägas ge en första grov uppfattning om godsdriftens storlek är det givetvis Lma. 1698, bestående av karta och beskrivning, som ger oss en första detaljrik inblick i hur godsarealerna till Bjersjöholm har utnyttjats. Det är därför lämpligt att beskriva godsdriften i anslutning till den senare källan.

Enligt *Lma. 1698* var huvudgårdens odlingsmark indelad i tre vångar: Norre, Västre och Södre vång. Det framgår av Tabell 2 att de tre vångarna sinsemellan har varierat avsevärt i storlek. Inom varje vång fanns råg- och kornjord med varierande bonitet. De angivna korntalen varierar mellan 2:a och 5:e kornet. Dessutom fanns inom varje vång dels en viss kvantitet havrejord, som besåddes vart tredje år, dels ängsmark med varierande produktionsförmåga (från $^1/_2$ lass hö per tunnland till 2 lass per tunnland). Arealerna för de marker som ingår i detta trevångssystem är i beskrivningen angivna i kvadratalnar, varav 14.000 motsvarar 1 tunnland (tld).

I något avrundade tal anges arealen i Tabell 2. Enligt summeringen har gårdens huvudsakliga odlingsmarker omfattat cirka 100 tld råg- och kornjord, 51 tld havrejord och ängsmark till 78 tld. Den sammanlagda arealen odlingsmark inom trevångssystemet har varit 229 tld, dvs cirka 115 hektar. Till detta kommer emellertid icke obetydliga arealer utanför vångarna.

Norr om Bjärsjöholmssjön låg sålunda dels ett ängsparti (»Ängen») omfattande cirka 24 tld, dels den s.k. »Djurhagen», som uppges vara en betesmark med kapacitet att ge underhåll åt 20 hästar och som ibland kan avkasta några lass hö. I dess norra del fanns ett parti med uppbruten åker omfattande drygt 4 tld, sannolikt havrejord. På kartan betecknas Djurhagen som »Eeck och Bookskoogh sampt med hassel bewuxen», och i beskrivningen anges att det »undertijden kan åhllon blifwa till ett hundra swijn». Någon arealuppgift meddelas inte beträffande Djurhagen (förutom de nämnda åkerstyckena), men områdets storlek kan bedömas motsvara cirka $^1/_4$ av hela

[18] Geometrisk charta över Konungsgården Biärsiöholm, 1698, av L. Wretman. (Bjäresjö sn akt nr 3, LMAM.)

godsets areal, dvs. nära nog en genomsnittlig vång. Denna del av Djurhagen kan uppskattas till cirka 65 tld.

Av visst intresse, bl.a. ur godsbildningshistorisk synvinkel, är att godsets arealer även omfattar vissa partier inom två till godset angränsande byars marker, nämligen Bjäresjö och Hedeskoga. Sammanlagt rör det sig om havrejordar och ängsmarker på cirka 21 tld, fördelade på 15 tld i Bjäresjö bymark och 6 tld i Hedeskoga. Man kan misstänka att en mindre landboenhet i vardera byn har avhysts, eller också att man underlåtit att återbesätta dessa enheter med landbor. När detta i så fall skett före 1698 vet vi emellertid inte.

Summerar man hela den areal som enligt beskrivingen i Lma. 1698 utgör Bjersjöholms huvudgårdsdrift hamnar vi på siffran 343 tld. Förutom fiskevatten i Bjersjöholmssjön torde detta motsvara en landareal på cirka 170 hektar, bestående av åker, äng, betesmark och skog. Som ovan påpekats känner vi inte någon äldre, jämförbart tillförlitlig arealuppgift. Av Hgdb. 1682 att döma har emellertid Bjersjöholm endast varit en för sin tid genomsnittligt stor skånsk huvudgård. Vid en jämförelse med de samtidigt och i likartat material kända *bygårdarnas areal* i Bjäresjö (Tabell 1 ovan) kan vi konstatera att godsdriften till Bjersjöholm har motsvarat något över 5 genomsnittligt stora landbogårdar i byn. Av allt att döma är dessa bygårdar dock relativt stora i det regionala perspektivet. Enligt en annan beräkning, baserad på en huvudgårdstaxering 1699, kan nämligen Bjersjöholms godsareal bedömas motsvara 10 normalstora landbogårdar inom Ljunits och Herrestads härader. Som jämförelse kan nämnas att Marsvinsholm enligt samma beräkning motsvarat 21,5, Krageholm 19,5 och Herrestads gård 15,8 landbogårdar. Eftersom genomsnittsstorleken för de nio huvudgårdarna har motsvarat 11,4 normalstora landbogårdar, får vi härigenom ännu ett mått på Bjersjöholm som en godsdrift av medelstorlek.[19]

Som ovan påpekats kan vi förmoda att grundstrukturen och flera av detaljuppgifterna från den äldsta karteringen av Bjersjöholms gods vid 1600-talets slut rimligen skulle kunna föras tillbaka så långt som till slottsanläggningsperioden under senare delen av 1500-talet. Frågan blir nu vid vilken tidpunkt vi kan fastställa omfattningen av de till huvudgården hörande *landbogårdarna*.

2.5.4 Landbogårdarna under Bjersjöholms gods

Som tidigare konstaterats känner vi varken hela antalet eller den regionala fördelningen i detalj för de landbogårdar som har tillhört Bjersjöholms huvudgård under medeltiden. Visserligen har vi noterat tydliga tecken på tillväxt i landbogodset i samband med godsbildningsprocessen vid tiden för slottsanläggningen, men därigenom har vi inte fått grepp om det totala landbogodset. Frågan är alltså när vi kan få en sådan helhetsbild.

När det gäller information om de landbogårdar som tillhörde de privatägda godsen, är källäget problematiskt. I de fall då godsägarnas privatarkiv mer eller mindre har

[19] Närmare härom i *S. Skansjö* (1985) s. 42 f.

blivit förskingrade, vilket beklagligtvis är det normala, är man hänvisad till kombinationer av uppgifter i bevarade handlingar från andra jordägarkategorier, framför allt källor från centralmaktens uppbördsverksamhet. För andra socknar än huvudgårdssocknar kan man sålunda inom de härader som låg under Malmöhus länsförvaltning nå långt i klarläggandet av egendomsförhållanden, bebyggelsestruktur m.m. för perioden just kring 1570-talet. Bl.a. kan man kombinera uppgifterna i Lunds stifts landebok (Lb.) från cirka 1570, framför allt det däri angivna antalet *decimanter* (dvs. tiondegivande enheter), med andra, nära samtida källor. Det gäller främst det äldsta bevarade mantalsregistret till en extraskatt (eskm.), den s.k. matskatten 1582/83. Häri skulle de skattskyldiga bönderna i länet, dvs. i princip alla utom adelns veckodagsbönder, registreras.[20]

Problemet med bygden kring Bjersjöholm, där vi i första hand kan förvänta oss att landbogårdarna har varit belägna, är emellertid inte endast att Bjäresjö är en huvudgårdssocken utan också att det finns mer än en huvudgård i socknen. Sålunda saknas uppgifter om såväl Gundarlövs som Bjersjöholms veckodagsbönder i eskm. 1582/83. Den ende av socknens bönder som registrerats som skattskyldig i detta sammanhang är en enstaka s.k. lejebonde (landbo) i Stora Tvärens by.[21] Det är med andra ord uppenbart att det saknas uppgifter om det överväldigande flertalet av socknens landbor. Det tyder bestämt på att resten av socknens gårdar har tillhört kategorien veckodagsbönder, men vi har ingen möjlighet att avgöra till vilken av de båda huvudgårdarna de har hört.

Nästa bevarade eskm. för länet är från 1608/09, och ej heller det ger oss någon nämnvärd information rörande Bjäresjö socken. Det härrör från uppbörden av en penningskatt, och i sådana fall brukar även andra kategorier än bönder registreras i längderna. Förutom den ende landbon i Stora Tvären antecknas i denna längd endast 1 lejebonde och 1 gatehusman i Bjäresjö by.[22]

I en unik *bilaga till eskm. 1632/33* får vi emellertid väsentliga upplysningar även om övriga bönder i socknen.[23] I denna bilaga registreras nämligen, i strid med all praxis, ett stort antal adliga huvudgårdar med deras underliggande veckodagsbönder. Vi får här för första gången upplysningar om att inte mindre än tre huvudgårdar har haft veckodagsgods inom Bjäresjö sockengränser, nämligen Bjersjöholm, Gundralöv och, ehuru beläget i grannsocknen, Krageholm. Det är vidare denna källa, som förmedlar den här efterfrågade *första helhetsbilden* av antalet landbogårdar under Bjersjöholm. Det sammanlagda antalet var 25 landbogårdar, och det bekräftas, att Bjersjöholms gods hade hoveribönder i två socknar: Bjäresjö (16 gårdar) och Hedeskog (9 gårdar).

Veckodagsgodset under Bjersjöholm var fördelat på följande byar:

[20] Närmare om tillkomstomständigheter, kombinationsmöjligheter osv. i fråga om dessa källor hos *S. Skansjö* (1983) s. 26 ff.

[21] Extraskattemantalsregister (eskm.) 1582/83 för Malmöhus län, i serien Lensregnskaber (LR), DRA.

[22] Eskm. 1608/09 för Malmöhus län, LR, DRA.

[23] Eskm. 1632/33 för Malmöhus län med bilagor, LR, DRA. Jfr *G. Jeppsson* (lic.avh. 1967) s. 162 f.

Fig. 2:13. Karta över Bjersjöholms gods 1698. (Lantmäterienhetens forskningsarkiv, Malmö.)

8 gårdar i Bjäresjö by
8 gårdar i Stora Tvären
4 gårdar i Hedeskoga
4 gårdar i Lilla Tvären
1 gård i Folkestorp

Vi noterar att de 25 hoveriböndernas gårdar har varit väl arronderade kring huvudgården. För att bedöma veckodagsgodsets *relativa storlek* kan man jämfora med uppgifterna i samma källa rörande in- och utsockne veckodagsbönder till övriga huvudgårdar i Herrestads och Ljunits härader. Antalet redovisade huvudgårdar var egentligen nio, men under Borrsjö huvudgård (det senare Marsvinsholm) redovisas även veckodagsbönder till Snårestads huvudgård, och under Krageholm redovisas Hunnestads huvudgårds veckodagsbönder.

Vi får då följande antal in- och utsockne veckodagsbönder:

Borrsjö (inklusive Snårestad)	50
Krageholm (inklusive Hunnestad)	82
Baldringe	30
Bjersjöholm	25
Högestad	24
Herrestad	17
Gundralöv	13

Om vi fördelar det sammanlagda antalet veckodagsbönder på dessa 9 huvudgårdar, blir genomsnittet cirka 27 hoveripliktiga bönder per huvudgård i området. Det visar sig alltså, att Bjersjöholm i fråga om denna viktiga resurs har legat något under områdets medelvärde. Enligt en beräkning utifrån en något senare källa, de s.k. Jordrevningsprotokollen 1671 (JR 1671), gick det i genomsnitt cirka 33 hoveribönder per huvudgård i de godsdominerade häraderna Ljunits och Herrestad.[24] Bjersjöholm hade enligt denna källa 31 veckodagsbönder, varav 17 låg i Bjäresjö sn och 14 i Hedeskoga sn. Även vid denna tidpunkt framstår alltså Bjersjöholms gods som endast genomsnittligt för regionen.

Ett sammanfattande omdöme om Bjersjöholm som godsbildning blir sålunda att det både i fråga om domändriftens storlek och antalet underlydande hoveribönder har representerat ett mellanskikt bland skånska adelsgods. Resultatet tycks strida mot den storslaget anlagda herrgårdsmiljön, och denna synbara diskrepans fordrar en förklaring. Vi återkommer nedan till den diskussionen. Först måste vi emellertid behandla en annan aspekt på godsbildningen, nämligen den nyskapande domändriftens eventuella *effekter på det omgivande bylandskapet*. Det finns nämligen både i det samtida kamerala källmaterialet och i traditionsmaterialet antydningar om att anläggandet av Bjersjöholm har drabbat de omgivande bybebyggelserna i olika avseenden, framför

[24] *S. Skansjö* (1985) s. 43.

allt i form av nedläggning utav bygårdar. Om så vore fallet, skulle det sålunda röra sig om ännu en typ av förändringar i det från medeltiden kända kulturlandskapet i huvudgårdens närhet.

2.5.5 Huvudgårdsexpansion genom byreduktion?

Eftersom landbogårdarna till Bjersjöholm i stor utsträckning låg inom huvudgårdssocknens gränser tar vi vår utgångspunkt i några källuppgifter rörande gårdetalet för *hela Bjäresjö socken*.

Uppgifterna om Bjäresjö i Lunds stifts landebok (Lb.) kan dateras till tiden mellan 1569 och 1574.[25] De har med andra ord tillkommit strax före 1576, som är den tidsangivelse av slottsbyggnadens färdigställande, som återfinnes på den bekanta namnplattan från Bjersjöholms södra länga. Det blir därför av intresse för vår problemställning att vi i Lb. möter en uppgift om det totala antalet decimanter i socknen vid en tidpunkt då den renässanstida godsbildningen och slottsanläggningen kanske ännu inte var helt avslutad. Antalet decimanter i socknen uppges vara 50 st. I förhållande till något senare uppgifter, som vi nedan återkommer till, framstår denna siffra som hög: i Decimantboken 1651 (Decb.) anges t.ex. 43 decimanter (varav 4 öde gårdar) i Bjäresjö socken.[26] Går vi ytterligare ett par decennier framöver möter vi bland svensktidens källmaterial JR 1671, som uppger ett antal av 35 gårdar i Bjäresjö sn.[27]

Om denna siffersvit verkligen ger uttryck för en faktisk minskning av antalet gårdar i Bjäresjö socken mellan cirka 1570 och 1671, finns det anledning till en hypotes om en fortgående *avhysning* av landbogårdar i socknen. En sådan process skulle mycket väl låta sig förklaras utifrån det faktum att vi inom socknen har två huvudgårdar, Bjersjöholm och Gundarlöv. Som nedan ytterligare skall belysas, befinner vi oss nämligen i en tid då olika ingrepp i landbogodset hörde till det normala beteendet hos de större jordägarna. Det ligger emellertid i olika äldre, kamerala källors ofullkomliga natur att de ibland kan förmedla divergerande uppgifter om t.ex. gårdetal i byar och socknar, även om uppgifterna är nära samtida och bebygelseförhållandena utifrån annat material förefaller oförändrade.[28] För att bedöma frågan om det har varit fråga om *faktiska bebyggelseförändringar* i Bjäresjö socken efter 1570 måste man säkerställa att det

[25] Bland de kyrkliga hemman, som anges under rubriken »Bona ecclesiae» till Bjäresjö, redovisas ännu den gård i Stora Tvären, som i mageskifte med Görvel Gyldenstierne avträddes från kronan (ovan s. 53 f. med not 9). I Lb uppges dominialrättigheterna fortfarande tillkomma stiftet, dvs. kronan, medan en avgift på 2 skilling grot skall tillfalla kyrkan. Denna avgift omnämnes även i mageskiftesdokumentet från 21/7 1574. Eftersom Fredrik II:s befallningsbrev till häradsprostarna om Lb.:s upprättande härrör från 11/8 1569 (*Lb* 1 s. 1 f.), måste sålunda uppgifterna rörande Bjäresjö sn ha insänts någon gång mellan 1569 och 1574. (Om Landebokens tillkomst, se *K. G. Ljunggren* i Lb. 3 (1965) s. 1 ff. Jfr *S. Skansjö* (1983) s. 30 ff.) Uppgifterna om Bjäresjö sn återfinnes i *Lb*. 1 s. 244–246.

[26] Decimant(jorde)boken 1651. Lunds domkapitels arkiv, G IV:10, LLA.

[27] 1671 års Jordrefningsprotokoll för Herrestads och Ljunits härader med verifikationer. 2:a Provinskontoret 563:2, Kammarkollegiets arkiv.

[28] För en källkritisk värdering av uppgifterna rörande Ystadsområdet i olika kamerala källor, bl.a. Decb. 1651 och JR 1671, se *S. Skansjö* (1985), s. 3 ff.

verkligen har funnits så många som 50 decimanter cirka 1570. Lb:s källvärde måste med andra ord verifieras på denna punkt, innan resonemangen kan föras vidare.

En kontrollmöjlighet på tillförlitligheten hos decimanttalen i Lb. brukar kunna tillhandahållas genom den i Lb. angivna summan för den *helgonskyld* som inom varje socken tillkommer prästen respektive klockaren (degnen). Enligt 1539 års kyrkliga förordningar skulle i princip varje tiondegivare svara för 2 skäppor säd till vardera sockenpräst och klockare. Ibland förekom det visserligen, att man endast gav 1 skäppa och ibland att man gav 3 skäppor, men man har däremot knappast givit bråkdelar av skäppor.[29] För Bjäresjö sn anges sockenprästens sammanlagda helgonskyldsintäkt med en klumpsumma på 4 pund spannmål. Eftersom man räknade 20 skäppor på ett pund, skulle avgiften till prästen (80 skäppor) sålunda klart indicera, att det har funnits 40 helgonskyldspliktiga bönder i socknen. I så fall ligger misstanken nära till hands att decimantsiffran har traderats felaktigt under landebokens komplicerade tillkomstprocess: vid något tillfälle har man skrivit av »xl» som »l». Mot detta talar dock den angivna helgonskylden till *klockaren* i Bjäresjö, nämligen 5 pund, dvs. 100 skäppor. Den uppgiften skulle i så fall verifiera decimanttalet 50.

Den motsättning i fråga om antalet helgonskyldspliktiga i socknen, som de olika uppgifterna om helgonskyld i Bjäresjö ger uttryck för, föranleder en undersökning av motsvarande förhållanden för andra socknar, i första hand för hela Herrestads härad.[30] Det visar sig då, att prästernas helgonskyldsintäkt varierar från 1,6 (Bjäresjö sn) till 3,2 skäppor per angiven decimant. Om man tar bort Bjäresjö ur beräkningen, blir genomsnittet för prästernas helgonskyldsintäkt 2,5 skäppor per decimant, medan klockarna i genomsnitt får 1,9 skäppor. Ingen klockare får över 2 skäppor per decimant, men hela 7 av 10 erhåller just 2 skäppor. Här har vi tydligen en klar norm, som även kan visas vara tillämpad i Bjäresjö. Om det endast hade funnits 40 decimanter i socknen på landebokens tid, skulle nämligen klockaren här som den ende i häradet erhålla 2,5 skäppor från varje decimant. Den angivna siffran på 5 pund säd tycks alltså alltså i förstone vara lättare att kombinera med det angivna decimanttalet 50, eftersom den både sammanfaller med typvärdet och ligger nära genomsnittstalet för häradet. Å andra sidan skulle i så fall de 50 decimanterna vardera erlägga 1,6 skäppor som helgonskyld till prästen, vilket framstår som onormalt lågt.

Den rimligaste tolkningen av detta är att Lb:s decimanttal för Bjäresjö socken innehåller decimanter av delvis olika karaktär. Problemet med decimantuppgifterna i Lb. är bl.a. det att man inte kan veta i vad mån de avser samtliga spannmålsodlande enheter, från större gårdar till fästor och gatehus med obetydlig odling. Ej heller vet vi säkert för den enskilda socknen om decimanttalet avser att beteckna de (stora och små) odlingsenheter som *borde erlägga tionde* eller som ett visst år *faktiskt hade erlagt tionde*. Normalt anges i Lb. decimanterna endast med en klumpsumma såsom t.ex. för Bjäresjö sn: »Decimantes l». För ett begränsat antal socknar (drygt 50 av 385 redo-

[29] *K. G. Ljunggren* i Lb.3 (1965) s. 63 f.; *S. Skansjö* 1983 s. 43 med not 11.

[30] I Ljunits härad har man tydligen inte erlagt någon helgonskyldsavgift till sockenprästen. Som regel antecknas för varje socken i detta härad: »helnneskyldtt nihil».

visade skånska socknar) anges decimanttalen dock med vissa preciserande tillägg, t.ex.: »Decimantes lxxx store och smaa» (Allerums sn, Luggude hd), »Decimantes onde och gode xxxv» (Stora Harrie sn, Harjagers hd), »Drcimantes xxx festir vj och gade huuss iiij» (Öveds sn, Färs hd), »Decimantes xl mz nogle festir» (Skivarps sn, Ljunits (senare Vemmenhögs) hd) och »Decimantes lx och viii festir» (Stora Köpinge sn, Herrestads hd).[31] Härav framgår att decimantuppgifterna kan innehålla andra kategorier än egentliga gårdar. Det framstår vidare som tämligen godtyckligt i vad mån man i Lb. redovisar de olika socknarnas decimanter genom sedvanliga klumpsummor eller med preciserade tillägg.

Den aktuella diskrepansen mellan decimanttalet för Bjäresjö socken (50) och antalet enheter som har varit helgonskyldspliktiga till sockenprästen (40), kan sannolikt förklaras med att den högre siffran inkluderar även sådana smärre enheter som inte kan betecknas som gårdar i egentlig mening. Den tolkningen innebär att vi på detta källunderlag knappast kan räkna med en så kraftig gårdetalsminskning som att det har försvunnit 15 *gårdar* i socknen mellan cirka 1570 (Lb.) och 1671 (JR 1671). Eftersom Lb:s höga decimantsiffra inte tillfredsställande verifieras bör vi kanske stanna vid ett mindre drastiskt tolkningsförslag, nämligen att det förmodligen inte har funnits mer än 40 *gårdar* i socknen cirka 1570. Det finns likväl skäl att diskutera de anförda 1600-talsuppgifterna i termer av faktiska förändringar sedan Lb:s tid: trots allt kan vi räkna med en gårdetalsminskning i socknen på minst 5 gårdar.

Som ovan omtalats saknas samtida jämförelsematerial till Lb:s siffror för Bjäresjö sn, framför allt beroende på att det övervägande flertalet landbor inom socknen var veckodagsbönder. Eftersom det fanns två huvudgårdar i socknen kan vi inte avgöra till vilken av huvudgårdarna socknens bönder har hört. Lika lite kan vi genom dessa källor få klart för oss hur dessa bönder har fördelat sig mellan socknens fyra byar, dvs. Bjäresjö, Stora Tvären, Gundarlöv och Kärragården.

I den ovan omtalade bilagan till eskm. 1632/33 får vi emellertid väsentliga upplysningar även om övriga bönder i socknen. I själva verket torde gårdarna i hela Bjäresjö socken för första gången vara registrerade i bevarat källmaterial. Vi får genom denna källa fram följande bystorlekar:

Bjäresjö	13 gårdar (inklusive prästgården)
Gundralöv	13 gåradr (förutom huvudgården)
Stora Tvären	9 gårdar
Kärragården	3 gårdar

Sammanlagt ger detta en siffra för gårdetalet i Bjäresjö socken på 38. Mot bakgrund av den ovan föreslagna tolkningen av Lb:s uppgifter tycks sålunda endast ett par *gårdar* ha försvunnit från socknen sedan början av 1570-talet: från 40 till 38. För att få ytterligare underlag för diskussionen skall vi följa gårdetal och ägarförhållanden fram mot 1600-talets slut, dvs. fram till den detaljerade helhetsbild av bebyggelse- och odlingslandskap, som vi åtminstone för Bjäresjö by och Bjersjöholm redan har berört

[31] *Ib.* 1 s. 61, 221, 250 och 515; *Lb.* 2 s. 310.

genom lantmäteriakterna 1698–99 (ovan Tabell 1 och 2). Vi skall då i första hand uppmärksamma Decb. 1651 och JR 1671 och de däri medelade uppgifterna rörande hela Bjäresjö socken.

I Decb. registreras i princip samma kategori tiondepliktiga enheter som decimanttalen i Lb. givit uttryck för cirka 80 år tidigare. Decb. registrerar inte mindre än 43 decimanter i Bjäresjö socken 1651. Av dessa föres 16 till Bjäresjö by: prästgården, 10 adelslandbor under Bjersjöholm, (8 gårdar och 2 fästor), 3 halva gårdar jämte en öde halv gård, vilken gjorts till gatehus, under Krageholm, och klockarens bol. I Stora Tvären fanns det enligt samma källa 9 decimanter, i Gundarlöv 10 och i Kärragården 4. I socknen registreras dessutom 4 ruinerade och öde gårdar under ägare till Marsvinsholm utan att de hänföres till någon namngiven by. Om vi räknar bort de sistnämnda, liksom klockarbolet och gatehuset i kyrkbyn, hamnar vi på siffran 37 för socknens gårdar och fästor, vilket ligger nära uppgifterna i eskm. 1632/33 (38). Bland kyrkbyns decimanter har det enligt samma beräkning funnits 14 *gårdar*, som alltså kan jämföras med de 13 gårdar, som kunde härledas ur eskm. 1632/33. Mera värd att notera är förändringen i Gundralövs by, som helt tillhörde Gundarslövs gård: från 13 till 10 gårdar. Som snart skall framgå kan vi förklara denna skillnad genom de i JR 1671 dokumenterade faktiska bebyggelseförändringarna i byn.

Om vi sålunda går fram ett par decennier till JR 1671, kan vi konstatera, att vi erhåller samma bild av Bjäresjö kyrkby som ovan förmedlats (Tabell 1) i enlighet med lantmäteriakten från 1699: 13 gårdar, varav 1 prästgård, 9 tillhöriga Bjersjöholm och 3 Krageholm. De 8 gårdar, som redovisas för Stora Tvärens by, uppges i en anmärkning i protokollet ha gjorts likvärdiga i fråga om egendom och hemmanstal. De tillhör alla Bjersjöholms gods, och denna egalisering av Stora Tvärens by skulle enligt JR 1671 ha ägt rum på Ove Thotts tid, dvs. mellan 1638 och 1658. Eftersom byn ej framstår som egaliserad i Decb. 1651 bör alltså förändringen ha genomförts senare under 1650-talet. Även de 10 gårdarna i Gundralövs by uppges vara egaliserade, vilket även i detta fall bör kunna tillskrivas den omständigheten, att det endast fanns en jordägare i byn, ägaren till Gundralövs gård. I Kärragården redovisas 4 gårdar under Krageholm. I hela socknen fanns det alltså enligt JR 1671 endast 35 gårdar.

Hypotesen om en fortgående avhysning av bygårdar i närheten av Bjersjöholms godsdrift kan inte klart verifieras genom det samtida kamerala källmaterialet rörande byarna i Bjäresjö socken. Framför allt beror oklarheten på att Lb:s höga decimanttal (50) inte utan problem kan tolkas som uttryck för det faktiska antalet gårdar i socknen kring år 1570. Tanken på en huvudgårdsexpansion genom byreduktion hämtar emellertid inte endast näring av vad som är allmänt bekant om hanteringen av adelsgods och byar i dess närhet under 1500- och 1600-talen. Även om vi sålunda endast kan diskutera vaga indikationer utifrån det kamerala källmaterialet måste vi beakta ett par tidsmässigt icke alltför avlägsna 1600-talstraditioner. De berör nämligen direkt godsbildningen kring Bjersjöholm och byarna inom godsets intressesfär. Som ovan framgått har denna sfär delvis även sträckt sig utanför Bjäresjö sockens gränser.

2.5.6 Traditionsuppgifter om avhysning av bygårdar

I Hgdb. 1682 antecknas under punkt 10 i beskrivningen av Bjersjöholm att gården har varit säteri sedan urminnes tid »och siges att haffue hört aff gamle män sagt at samme Sätterij schall aff åldher bögt och till lagt, en dhell på Hedeskog mark och en dhell på Bieresö mark . . .» Som ovan (s. 49) berörts skall det enligt samma källa dessutom ha funnits en ensamgård som föregångare på platsen för Bjersjöholm. Det har tolkats som en av flera indikationer på att huvudgården under senmedeltiden verkligen har haft en oansenlig framtoning. Det intressanta är också här att man vid 1600-talets slut i bygden har givit så klara uttryck för uppfattningen att herrgårdsmarkerna delvis har bildats av Hedeskoga bymark och delvis av Bjäresjö bymark.

En liknande tanke på herrgårdsexpansionen ut över grannbyarnas mark förmedlas av Prästrelationerna 1690, men denna gång har det gällt Lilla Tvärens by. Prästen i Hedeskoga hävdar i sin relation, att Lilla Tvären, som nu endast bestod av 4 gårdar, tidigare hade bestått av 27 gårdar, vilka »effterhanden äre blifne ödelagde, gårdarna afhyste och jorden kommen deels vnder Ystadh och deels vnder herregårdswangerna till Bergsiöholm».[32] Siffran på Lillan Tvärens tidigare storhet är dock av allt att döma betydligt överdriven. Inga bevarade skriftliga källor styrker att det här har funnits en by i närheten av denna storleksordning. Den skulle i så fall ha varit mer än dubbelt så stor som genomsnittsbyn i Ljunits och Herrestads härad vid 1600-talets mitt (13 gårdar per by).[33] Likväl förtjänar prästrelationens påstående i viss mån att beaktas. Lilla Tvärens by har verkligen haft ett utsatt läge mellan två expansiva krafter, staden med dess behov av stadsjordsresurser och adelsgodset med dess tillväxtambitioner. Förloppet kan emellertid inte empiriskt klarläggas genom samtida skriftligt källmaterial, ej heller omfattningen av reducerande ingrepp i bebyggelse och odlingsmark.

Om man jämför decimanttalen för Hedeskoga sn 1570 respektive 1651, finner vi även här en viss minskning: från 24 till 21 decimanter. Tillsammans med den begränsade minskning av gårdetalet i Bjäresjö sn som det kamerala källmaterialet ger uttryck för i perioden 1570 till 1671 skulle detta kunna ses som ett samtida källstöd för de senare traditionsuppgifternas tal om avhysning av bygårdar som en direkt följd av en huvudgårdsexpansion kring Bjersjöholm.

2.5.7 Sammanfattning av godsbildningens förlopp

Vi kan därmed sammanfatta några av iakttagelserna rörande Bjersjöholm som godscentrum. Det är förknippat med svårigheter att via en bearbetning av det bevarade

[32] *Prästrelationerna för Skåne av år 1667 och 1690*, s. 109.

[33] Redan bynamnet, som är belagt så tidigt som vid 1300-talets mitt (*Litletwer* 1347), talar emot möjligheten att Lilla Tvären i storlek skulle överträffat Stora Tvären, som trots namnet har visat sig vara en by strax under genomsnittet för Skånes byar (dvs. under 10 gårdar per by enligt *Sven Dahl*, Torna och Bara (1942) s. 12) och hans statistik för landskapet cirka 1650). För bystorlekar i Ljunits och Herrestads härader, se *S. Skansjö*, (1985) s. 23 ff. Inga medeltida källor anger mera än sammanlagt högst 3 gårdar i Lilla Tvären. För de äldsta beläggen rörande Lilla Tvären, se *Dipl.Dan.* 3. r. 2 nr 398 (1347); *Rep.* 1. r. nr 3604 (1387); *Rep.* 2. r. nr 6355 (1488); *Rep.* 2. r. nr 7633 (1494); *Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag*, s. 19.

kamerala materialet klargöra godsdriftens omfattning och de tillhörande landbogårdarnas antal under 1500- och 1600-tal. Därmed blir det likaså problematiskt att koppla de något vaga iakttagelserna om förminskade byar till den godsbildningsprocess som bl.a. måste ha verkat i riktning mot att minska bygårdarnas mark och låta godsdriften expandera. Det framstår som en rimlig utgångspunkt att godsdriften på Bjersjöholm verkligen har expanderat sedan senmedeltiden. Huvuddragen av godsets omfattning och organisation, som vi känner genom Lma. 1698, skulle enligt tidigare resonemang möjligen kunna föras tillbaka till slutet av 1500-talet. Den areella omfattningen för 1400-talshuvudgården på platsen bör med andra ord ha varit mindre. De kringliggande byarna bör i så fall i motsvarande mån ha varit större, även om vi bör räkna med möjligheten att flera områden under senmedeltiden kan ha varit mera extensivt utnyttjade än senare.

I fråga om problemet om *huvudgårdsdriftens expansion på angränsande bygårdars bekostnad* talar traditionskällorna från 1600-talets slut sitt tydliga språk. Härtill kommer så de övriga tecken på samma fenomen som ovan har diskuterats, t.ex. att huvudgården enligt Lma. 1698 även hade en viss areal inom Bjäresjö och Hedeskoga bymarker och att gårdetalet i Bjäresjö och Hedeskoga socknar tycks minska mellan 1570 och 1670. Sammantaget ger sålunda källunderlaget klarhet i expansionsfenomenets förekomst. Vi kan emellertid inte nå fram till något ställningstagande i frågan om huvudgårdsexpansionens mera precisa förlopp, ej heller om dess omfattning och konsekvenser för det omgivande bylandskapet.

Vid en tidpunkt då godsbildningsprocessen i allt väsentligt bör vara över och slottet har uppförts får vi genom eskm. 1632/33 med dess unika bilaga en första helhetsbild av de underlydande *hoveriböndernas antal*: man förfogade över 25 veckodagsbönder, varav dock endast 16 inom Bjäresjö socken. Man har med andra ord från Bjersjöholm behärskat mindre än hälften av huvudgårdssocknen. Man kan jämföra med Krageholm, som enligt samma källa från 1632 hade 45 insockne veckodagsbönder och som därmed varit synnerligen dominant inom Sövestads socken med dess cirka 50 decimanter (enligt Decb. 1651). Dessutom hade Krageholm 37 utsockne veckodagsbönder, och bland dessa har alltså 6 legat inom Bjäresjö sockens gränser. Enligt beräkningar utifrån eskm. 1632/33 och JR 1671 har Bjersjöholm med sina 25 respektive 31 hoveribönder legat något under genomsnittet för områdets huvudgårdar (27 resp. 33) i fråga om denna resurs.

Vi har också noterat att Bjersjöholm som *godsdrift* i ett samtida skånskt perspektiv endast har varit av medelstorlek i fråga om areell omfattning. Enligt beräkningar utifrån de detaljerade upplysningar som tillhandahålles genom lantmäteriakter och huvudgårdstaxeringar vid 1600-talets slut motsvarar godsets domändrift cirka 10 normalstora landbogårdar i Ljunits och Herrestads härader, vilket även det har varit något under genomsnittet för traktens godsdrifter.

Även om Bjersjöholm verkligen tillväxte i samband med slottsanläggningen, både med hänsyn till godsdriftens areal och i fråga om arronderat veckodagsgods, leder godsbildningen sålunda inte längre än till ett medelmåttigt resultat. Det är uppenbart att godsdriften långt ifrån står i paritet med karaktärsbyggnadernas exklusiva fram-

toning. Ett resultat av denna undersökning blir då att anläggningen närmast framstår som alltför storslagen med hänsyn till de tillhörande resurserna i fråga om domänareal och veckodagsgods. Man kan då ställa frågan hur ett fenomen som Bjersjöholm skall förklaras.

2.5.8 Bjersjöholm i ett förklaringsperspektiv

Vi kan först hastigt återknyta till de viktigaste länkarna i den långa kedja av kontinuitet och förändringar som kännetecknar den sydskånska storgårdens historia från sen vikingatid till cirka 1600. Under denna period har gården växlat yttre gestalt, läge och funktioner i flera faser: från det vikingatida Berghusa över det äldremedeltida Berghusagård till det äldsta, befästa riddarsätet Berghusaholm från cirka 1350 till den mera oansenliga senmedeltida, fogdeförvaltade väpnarhuvudgården, innan vi når fram till den betydande brytpunkt som inföll när riksrådet m.m. Björn Kaas skapade en förnyad och utvidgad godsdrift och i stor stil anlade Bjersjöholms renässansslottsmiljö. Som en avslutning på denna undersökning skall några förklaringsfaktorer till det sistnämnda skeendet diskuteras. Det visar sig även här att denna utvecklingsfas egentligen är utpräglat tidstypisk snarare än en enstaka unik händelse.

För att förklara ett fenomen som Bjersjöholms anläggning på Björn Kaas' tid räcker det nämligen, som redan i inledningen till detta kapitel påpekades, inte långt att enbart diskutera vad som sker på det lokala planet. Perspektivet måste vidgas åtminstone till Danmark på riksnivå och Nordeuropa. Det blir då nödvändigt att fästa uppmärksamheten på ett par företeelser som i sig är historiskt allmängods men som direkt eller indirekt har relevans i det aktuella sammanhanget. Låt oss först allmänt se på den agrara *ekonomins* utveckling i Europa vid denna tid.[34]

En väsentlig strukturell nyhet är på många håll en övergång till större brukningsenheter och ett mera marknadsinriktat jordbruk i perioden efter 1500. Man brukar förklara utvecklingen med att peka på Västeuropas kraftigt ökade behov av framför allt brödsäd på grund av snabbt växande arméer. Till Västeuropa importerade man spannmål från de överskottsproducerande områdena i Östeuropa, från Tyskland öster om Elbe, Polen, Ukraina osv. Det var också här som de verkligt stora jordegendomarna skapades, och det var i dessa vidsträckta, glesbefolkade områden som man återinförde livegenskapen för att lösa arbetskraftsproblemen. Intresset för stordrift hängde givetvis samman med den gynnsamma prisutvecklingen på jordbruksprodukter i »prisrevolutionens» tid (från början av 1500-talet till tiden för trettioåriga kriget.)

Det är tydligt att Danmark och därmed även Skåne svarade för en del av det indu-

[34] För översikter rörande den agrara ekonomins historia i Europa under 1500- och 1600-talen, se t.ex. *B. H. Slicher van Bath*, The Agrarian History of Western Europe A.D. 500–1850 (1963), s. 195 ff.; *W. Abel*, Agrarkrisen under Agrarkonjuktur (2. utg. 1966), s. 97 ff.; *I Wallerstein*, The Modern World-system I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century (1974); för svenskspråkiga synteser, se *G. Rystad*, Furstarnas tid. Bonniers världshistoria 11 (1985), s. 9 ff. och *K. Ågren*, Ett nytt Europa. Bra Böckers världshistoria 8 (1985), s. 36 ff. För det följande, se även *S. Skansjö*, Estate building and settlement changes in Southern Scania c. 1500–1650 in a European perspective.

striellt utvecklade och urbaniserade Västeuropas behov av brödsäd. Man exporterade även levande kreatur. Amsterdampriserna var betydligt högre och mera lockande än hemmamarknadens. Under stora delar av den aktuella perioden rådde närmast högkonjunktur, och man talar t.o.m. om »profitinflation». Danmarks export drev in betydande kapitalmängder, och vinsterna gick i första hand till kronan och adeln, som fullständigt behärskade produktionsapparaten.[35]

Det var i stor utsträckning denna utveckling som gav incitament till de strukturella förändringar av godsdriften som vi kan belägga överallt i Danmark. Utvecklingen gick sålunda i riktning mot jordbruksenheter, som i allmänhet var större än de senmedeltida huvudgårdsdrifterna. Det perspektivet är utan tvekan relevant, när det gäller att förklara godsbildning och slottsanläggningar på det lokala planet i t.ex. Ystadsområdet. Men det finns ytterligare ett par dimensioner i detta. Priserna och jordbrukskonjunkturerna förklarar inte allt, i synnerhet inte när det gäller ett fenomen som Bjersjöholm.

Man måste i samband med slottslandskapens utveckling i det dåtida Danmark även diskutera fenomenet med 1500- och 1600-talen som en »statsbyggandets tid» i Europa. Då berör man en process med flera inslag.[36] På många håll ersattes under denna tid en decentraliserad, administrativ struktur av en mera centraliserad stat med en omfattande byråkrati och betydande militära och ekonomiska resurser. För att förklara utvecklingen har man pekat på den avgörande roll som *krigen* har spelat: behovet av stora arméer, nya vapen och befästningar enligt moderna principer ställde höga krav på skatteintäkter och en effektiv skatteuppbörd, vilket efter hand ledde till en bestående utbyggnad av statsmakten och dess kontrollresurser.

Även om Danmark (eller snarare Danmark-Norge) före enväldets införande 1660 anses ha haft en relativt ålderdomlig prägel som skattestat, har vi förvisso även här under 1500-talet (efter reformationen) och under det tidiga 1600-talet ett exempel på en stärkt centralmakt.[37] Kronan drev in avgifter (framför allt från Öresundstullen), och man krävde efter hand s.k. extraskatter för att komplettera inkomstunderlaget, speciellt i samband med de krig man förde. Det finns anledning att erinra om att Danmark-Norge före Sveriges utveckling till stormakt under 1600-talet var den politiskt ledande makten i Norden.

Centralmakten representerades i perioden 1536–1660 av ett system som kännetecknades av konstitutionell balans mellan kung och »rigsråd». Riksrådet var en adlig

[35] Beträffande den ekonomiska utvecklingen i Danmark, se t.ex. *S. Aa. Hansen*, Adelsvældens grundlag (1964), s. 84 ff.; *E. Ladewig Petersen*, Adelig godsdrift i 1600-tallets Danmark. I: Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974 (1976); *H. Gamrath & E. Ladewig Petersen*, Perioden 1559–1648. (Gyldendals) Danmarks Historie 2 (1980), s. 403 ff.; *E. Ladewig Petersen*, Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700. Dansk social historie 3 (1980).

[36] Generellt beträffande statsapparatens framväxt, se *C. Tilly* (red.), The Formation of National States in Western Europe (1975). Jfr *G. Rystad* (1985) s. 26 ff.; *K. Ågren* (1985) s. 114 ff.

[37] Se *H. Gamrath & E. Ladewig Petersen* (1980) *passim* (med litteraturöversikter); *Ø. Østerud*, Configurations of Scandinavian Absolutism. I: P Torsvik (red.), Mobilization, Center-periphery Structures and Nation-building (1981); *E. Ladewig Petersen*, War, Finance and the Growth of Absolutism. I: G. Rystad (red.), Europe and Scandinavia. Aspects on the Process of Integration in the 17th Century (1983).

korporation, som kontrollerade kungens finansiella, miltära och lagstiftande åtgärder. Man talar i dansk historia om denna period som »adelsväldets tid». Adeln kontrollerade i stor utsträckning även tronföljden, eftersom monarkin ännu inte var ärftlig. Den regionala administrationen låg också i adelns händer: landet var indelat i »len», som styrdes av adliga länsmän (da. *lensmænd*). Dessa agerade på centralmaktens vägnar, och de hade utrustats med betydande civila och militära befogenheter.

Adelsståndet genomgick nu en aristokratisering eller polarisering. Den innebar bl.a. att en snäv oligarki utsöndrades bland de släkter som fick tillgång till rikets toppositioner såsom medlemmar av riksrådet och/eller som länsmän. Det senare medförde även betydande möjligheter till privatekonomiska vinster.[38] Dessa kunde exempelvis utnyttjas till en aktiv godsbildningspolitik. Riksrådsaristokratin kunde också befrämja och till fullo dra nytta av den utveckling av *adelsprivilegierna* som också hör till denna tid.[39]

De adelsägda huvudgårdarna var sedan tidigare befriade från kronoskatt och tionde. Vid 1500-talets mitt lyckades man införa en mycket allmänt formulerad – men ofta åberopad – bestämmelse om att adeln utan begränsningar skulle få rätt att nyttiggöra sig sitt gods bäst möjligt. Därmed kunde man motivera åtgärder och ingrepp som egalisering, reducering av bybebyggelser och t.o.m. avhysningar av hela byar. Ungefär samtidigt bestämdes att huvudgårdarna skulle hållas samlade på manliga arvingars händer, och därigenom kunde man motarbeta arvssplittringar av väl samlade godskomplex.

Redan tidigare, under 1500-talets första decennier, utvecklades en praxis som snart kom att uppfattas som ett mycket väsentligt adelsprivilegium. Vi har tidigare, i samband med godsbildningssträvandena hos Björn Kaas (ovan 2.5.2), berört fenomenet med veckodagsfriheten för de landbor som bodde inom huvudgårdssocknen. Dessa blev alltså befriade från skatter till kronan och utskrivning till krigstjänst, men de fick i gengäld arbetsplikt på jordägarens gods. Genom denna arbetsplikt, hoveriet, uppnådde den jordägande adeln en mycket fördelaktig social organisation av den agrara produktionen. De hoveripliktiga bönderna kunde även användas till annat än enbart odlingsarbete, t.ex. till körslor och byggeri, det senare inte minst viktigt i samband med slottslandskapens framväxt.

Som ett resultat av dessa olika fenomen utvecklades inom adeln ett elitskikt med en särställning på alla fronter: ekonomiskt, politiskt, socialt och kulturellt. En fysisk manifestation av denna särställning har vi i de fall, då man ersatte enklare huvudgårdar med privata praktslott.

Det är mot en sådan bakgrund som vi måste bedöma de godsstrukturella förändringarna i Skåne, där Bjersjöholm endast är ett av en mängd exempel. Det tycks nämligen förhålla sig så att de flesta stora slottsbyggare i landskapet enligt en tydlig regel kommer från riksrådsaristokratins exklusiva krets med nära anknytning till central-

[38] Se härom *P. Enevoldsen*, Lensreformerne i Danmark 1557–96 (DHT 1982), s. 343 ff.

[39] *P. J. Jørgensen*, Dansk Retshistorie (2. utg. 1947); *G. Olsen* (1957) *passim*; *H. Gamrath & E. Ladewig Petersen* (1980) s. 380 ff.; *E. Ladewig Petersen* (1980) s. 187 ff., s. 261 ff. och 348 ff. Beträffande veckodagsprivilegiet, se *G. Jeppsson* (lic.avh. 1967) *passim*.

makten och med verksamhet som länsmän (eller motsvarande) på meritlistan.[40] De var sålunda långt ifrån enbart lokalt betydelsefulla storbönder. En utmärkt god representant för denna krets var just Björn Kaas.

Som vi tidigare konstaterat stammade han från Jylland, och han var egentligen i första hand besutten på andra håll i Danmark än i Sydskåne. Hans ägarinflytande i Bjersjöholms gods var ett resultat av hans giftermål med Christence av släkten Rotfeld. Han tillhörde själv i rakt nedstigande led den tredje generationen av riksråd i en släkt, som enligt Grethe Ilsøe tillhörde »højadelens kerne».[41] Björn Kaas gjorde karriär via hovtjänst, krigstjänst och nära förbindelser med Fredrik II. Hans maktposition blev avsevärd, framför allt genom hans funktioner som riksråd och länsman på det betydande Malmöhus (1565–80).

Det var under denna tid han lät uppföra Bjersjöholm, som efter hans död 1581 närmast fungerade som änkesäte för hustrun, som levde fram till 1601. Det är uppenbart att anläggningen var tilltagen i överkant, om man enbart tar hänsyn till den tillhörande jordbruksdriften och antalet underlydande hoveribönder. I dessa avseenden var Bjersjöholm enligt vad som ovan konstaterats endast medelmåttigt i ett skånskt perspektiv. Men Björn Kaas var som sagt allt annat än någon lokal storbonde, och tydligen var han inte heller någon godsbildare av större format. I första hand var han ämbetsman och politiker, och vi kan därför förklara hans storslagna satsning på att anlägga renässansslottet i Bjersjöholm som en *maktmanifestation från adelsväldets tid*.

Det står då klart att det inte enbart är Ystadsområdets egna produktionsresurser som förklarar de stora investeringarna på Bjersjöholm och liknande anläggningar i området. Inte heller kan fenomenet uteslutande förklaras genom de europeiska priserna och jordbrukskonjunkturerna, även om dessa företeelser har varit nog så väsentliga. I hög grad måste man även ta hänsyn till samtida processer på det danska samhällets sociala och politiska nivåer.

2.6 Källor och litteratur

2.6.1 Otryckta källor

Rigsarkivet, København (DRA)

Danske Kancelli:

Jordebok över Malmöhus län 1546/47. (Registratur 108 A nr 56.)

Skaanske Registre (B 48 1572–88)

Lensregnskaber:

Malmöhus län: räkenskaper och jordeböcker 1565/66 och 1572/73; extraskattemantalsregister med bilagor 1582/83, 1608/09 och 1632/33

[40] Jfr t.ex. ägarräckorna med de byggnadshistoriska utredningarna hos *S. T. Kjellberg* 1–3 (1966). I många fall kan sambandet vara indirekt i så måtto att en slottsanläggning förknippas med en person som genom arv/giftermål njutit frukterna av en f.d. länsmans verksamhet. Jfr t.ex. Svenstorp i Torna hd.

[41] *G. Ilsøe*, Det danske rigsråd 1570–88. I: K.V. Jespersen (red.), Rigsråd, adel og administration (1980), s. 18 ff.

Kammarkollegiets arkiv, Stockholm

2:a Provinskontorets arkiv:
1671 års Jordrefningsprotokoll för Herrestads och Ljunits härader med verifikationer.

Landsarkivet i Lund (LLA)

Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv:
Tiondekommissionens dokumentböcker: Herrgårdsbeskrivningarna 1682 (Ggko G III e:5)

Lunds domkapitels arkiv:
Decimantboken 1651 (G VI:8 och 10)

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Sockendossierer för Herrestads härad

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL)

Samlingar av ortnamnsbelägg

Institut for navneforskning, København

Kartotek med regester över åtkomstdokument 1513–59. Deposition från Landbohistorisk Selskab

Lantmäterienhetens forskningsarkiv, Malmö

Lantmäterihandlingar för Bjäresjö socken, Herrestads härad

2.6.2 Tryckta källor

De ældste danske Archivregistraturer, udg. efter Originaler i Geheimearchivet, 1–5. København 1854–1910.
Diplomatarium Danicum, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1.–3.r. København 1938 ff.
Diplomatarium Dioececis Lundensis. Lunds ärkestifts urkundsbok, 3–6. Monumenta Scaniae Historica. Utg. av L. Weibull. Lund 1900–39.
Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag, udg. ved A. Thiset. København 1892 .
Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551–1658. København 1885 ff.
Kong Valdemars Jordebog, 1–3, udg. ved S. Aakjær. København 1926–45.
Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden, 1–2, udg. ved L. Laursen og F. J. West. København 1892–1908.
Lunds stifts landebok, 1–2, utg. av K. G. Ljunggren och B. Ejder. (Skånsk senmedeltid och renässans, 4–5.) Lund 1950–52.
Lunds ärkestifts urkundsbok. Se: Diplomatarium Dioececis Lundensis . . .
Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1690, utg. av J. Tuneld. Lund 1960.
Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis 1.r., bd 1–4, 1085–1450, udg. af Kr. Erslev. København 1894–1912; 2.r., bd 1–9, 1451–1513, udg. af W. Christensen. København 1928–39.

2.6.3 Litteratur

Abel, W., *Agrarkrisen und Agrarkonjuktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter*. (1935) 2. uppl., Hamburg & Berlin 1966.
Andersson, I., *Skånes historia. Senmedeltiden*. Stockholm 1974.

Andrén, A., *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Malmö 1985.
dens., Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia 1983*.
Anselm, G., Stiftets kyrkor. *Lunds stift i ord och bild*. Stockholm 1947.
Bang, Th. B., Fredrik II:s skaanske Godspolitik. *HTS bd 7 1917–21*.
Bruzelius, N. G., Antiquarisk Beskrifning om Herrestads härad. 1866.
Callmer, J., Ett adelsnäste i Bjäresjö, *Våra härader. Ljunits och Herrestads Hembygdsförening 19*. Ystad 1986.
Christensen, A. E., *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk Baggrund*. København (1969) 1977.
Christensen, C. A., Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352–1437. *DTH 1960*.
dens., Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur i det 14. og 15. århundrede. *DTH 1964*.
Cinthio, E., art. Kyrka. *KLNM 9*, 1964.
dens., art. Kyrktorn. *KLNM 10*, 1965.
dens., Variationsmuster in dem frühmittelalterlichen Städtewesen Schonens. *Kiel Papers '72. Frühe Städte im westlichen Ostseeraum*. Neumünster 1973.
dens., Den sydskandinaviska 1200-talsstaden – ett kontinuitets- och omlandsproblem. *Bebyggelsehistorisk tidskrift Nr 3 1983*.
Colding, P., art. Kaas, Bjørn. *Dansk Biografisk Leksikon XII*, 1937.
Dahl, S., Skånes herrgårdar under medeltidens senare del och omkring 1700. Ett bidrag till det skånska herrgårdslandskapets geografi. *SGÅ 1942*.
dens., *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Lund 1942.
Dahlerup, T. & Nylander, I., art. Patronatsrätt. *KLNM 13*, 1868.
Danmarks Adels Aarbog XXIX. København 1912.
Enevoldsen, P., Lensreformerne i Danmark 1557–96. *DHT 14.r II 1981–82*.
Ericsson, I., Burgen und Herrenhöfe auf den süddänischen Inseln. Vorstellung und Teilergebnisse eines Forschungprojektes. I: *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund 1986.
Ferm, O. & Rahmqvist, S., Stormannakyrkor i Uppland under äldre medeltid. *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/4 1985*. Stockholm 1985.
Festskrift til Kristian Erslev. København 1927.
Festskrift til Troels Dahlerup. Århus 1985.
Fridericia, J.A., Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede. *DHT 6.r.II. 1889–90*.
Friedlænder, I., Skånebrevsförteckningarna. *Meddelanden från Svenska Riksarkivet för år 1958*. Stockholm 1961.
Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Uppsala 1976.
Gamrath, H. & Ladewig Petersen, E., Perioden 1559–1648. *(Gyldendals) Danmarks Historie 2*. København 1980.
Gissel, S., *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Retrospektive studier i landbo- og bebyggelseshistorie*. København 1968.
Hald, Kr., art. Sätesgårdsnamn, *KLNM 19*, 1974.
Hallberg, G., *Skånes ortnamn A 11 (Ljunits härad)*. Lund 1975.
Hansen, S.Aa., *Adelsvældens grundlag*. København 1964.
Holmberg, R., *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Lund 1977.
Hvass, S., Jernalderlandsbyns udvikling i Hodde og Vorbasse. I: H. Thrane (red.), *Kontinuitet og bebyggelse*. Odense 1977.
Hyenstrand, Å., *Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Stockholm 1974.
Hørby, K., Middelalderen. *Dansk social historie 2*. København 1980.
Ilsøe, G., Det danske rigsråd 1570–88. I: K.V. Jespersen (red.), *Rigsråd, adel og administration*. Odense 1980.
Jacobsen, L. & Moltke, E., *Danmarks Runeindskrifter. Text*. København 1942.

Janssen, W., The international background of castle building in Central Europe. I: N. Skyum-Nielsen & N. Lund (red.) *Danish Medieval History. New Currents*. København 1981.
Jeppsson, G., Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen. (Otryckt lic.avh., 1967, Historiska institutionen, Lund.)
dens., Huvudgård och sockengräns i Skåne. *Ale 1967:1*.
Jespersen, K. V. (red.), *Rigsråd, adel og administration*. Odense 1980.
Jexlev, Th., Lensregnskaberne. *Fortid og Nutid 1974*.
Jørgensen, P. J., *Dansk Retshistorie*. (2. udg.) København 1947.
Kjellberg, S.T., *Slott och herresäten i Sverige. Skåne 1–3*. Malmö 1966.
Ladewig Petersen, E., Adelig godsdrift i 1600-tallets Danmark. I:. *Från medeltid till välfärdsamhälle*. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Uppsala 1976.
dens., Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700. *Dansk social historie 3*. København 1980.
dens., War, finance and the growth of absolutism. I: G. Rystad (red.), *Europe and Scandinavia. Aspects on the process of integration in the 17th century*. Lund 1983.
Land og by i middelalderen 3. Symposium d. 26–28 oktober 1984 i Skanör.
Lindkvist, T., *Landborna i Norden under äldre medeltid*. Uppsala 1979.
Ljunggren, G., *Skånska Herregårdar*. Bd 6. Lund 1861.
Ljunggren, K.G., Landebokens tillkomst och innehåll. I: *Lunds stifts landebok 3*. (Skånsk senmedeltid och renässans 6.) Lund 1965.
Lund, N., Vikingetiden. *Dansk social historie 2*. København 1980.
Mattisson, A.-C., *Medeltida nordiska borg- och sätesgårdsnamn på -holm*. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 17.) Uppsala 1986.
Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio. Lund 1986.
Nielsen, L.Chr., Landsbyregulering og grubehuse. Aktuelle problemer i dansk vikingetidsforskning. *META 1981:1*.
Nørlund, P., Jorddrotter paa Valdemarstiden. I: *Festskrift til Kristian Erslev*. København 1927.
Nyborg, E., Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri. *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*. København 1979.
dens., Den tidlige sognekirkeinkorporation. *Festskrift til Troels Dahlerup*. Århus 1985.
Olsen, G., *Hovedgård og bondegård. Studier i stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774*. København 1957.
dens., art. Hovedgård. *KLNM 6*, 1961.
Palme, S.U., Hövitsmän och husabymän. *Scandia 1958*.
Paludan, H., Tiden indtil 1340. *(Gyldendals) Danmarks historie bd. 1*. København 1977.
Pedersen, H., Nogle Træk til Belysning af Hovedgaardsbedriften i sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede. *DHT 1904*.
Persson, A., Agrar struktur i Bjäresjö by 1570 och 1699. En trendanalys utförd med ADB-stöd. *En arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år*. (Växtekologiska institutionen, Lund, 1986.)
Porsmose, E., *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e.Kr. fødsel*. Odense 1981.
Postan, M.M., *The Medieval Economy and Society. An Economic History of Britain 1100–1500*. London 1972.
Randsborg, K., *The Viking Age in Denmark. The Formation of a State*. London 1980.
Raneke, J., Vapenmålningarna i Ystads gråbrödrakloster. *Ale 1968:3*.
dens., *Svenska Medeltidsvapen I–III*. Lund 1982–85.
Regnéll, G., (red.), *Kulturlandskapet – dess framväxt och förändring. Symposium sept. 1984* (Växtekologiska institutionen, Lund).
Riddersporre, M., Lantmäterihandlingar som källmaterial vid retrospektiva bebyggelse- och kulturlandskapshistoriska studier. *Land og by i middelalderen 3*. Symposium d. 26–28 oktober 1984 i Skanör.
dens., Fragment av medeltidens kulturlandskap. *Ymer 1986*.
Rosén, J., *Kronoavsöndringar i äldre medeltid*. Lund 1949.

Rydbeck, M., Två skånekyrkor med egenartad fasadornering. *Meddelanden från Lunds historiska museum 1939*. Lund 1939.
Rystad, G. (red.), *Europe and Scandinavia. Aspects on the process of integration in the 17th century*. Lund 1983.
Rystad, G., Furstarnas tid. *Bonniers världshistoria 11*. Stockholm 1985.
Schwerin, H. H. von, *Bjersjöholm. En renässansborg från 1500-talets Skåne*. Lund 1933.
Skansjö, S., Svedalabygden från tidig medeltid till dansktidens slut. *Svedala genom tiderna*. Trelleborg 1981.
dens., *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*. (Skånsk senmedeltid och renässans 11.) Lund 1983.
dens., Godsbildning, bebyggelseutveckling och resursutnyttjande 1550–1680. Problem och exempel. I: G. Regnéll (red.), Kulturlandskapet – dess framväxt och förändring. Symposium sept. 1984. Lund 1985.
dens., Jordägare och bebyggelsemönster i Ystadsområdet vid mitten av 1600-talet. *En arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år*. (Växtekologiska institutionen, Lund, 1985.)
dens., Estate building and settlement changes in Southern Scania c. 1500–1650 in a European perspective. I: H.-J. Nitz (red.), *The Medieval and Early-modern Rural Landscape of Europe under the Impact of the Commercial Economy*. Göttingen 1987
Skrubbeltrang, F., art. Husmand, *KLNM 7*, 1968.
Skyum-Nielsen, N. & Lund, N. (red.), *Danish Medieval History. New Currents*. København 1981.
Slicher van Bath, B. H., *The Agrarian History of Western Europe A.D. 500–1850*. London 1963.
Smedberg, G., *Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie*. Stockholm 1973.
Steinnes, A., Husebyer. *NHT 1955*.
Stiesdal, H., art. Voldsted. *KLNM 20*, 1976.
dens., Types of public and private fortifications in Denmark. I: N. Skyum-Nielsen & N. Lund (red.), *Danish Medieval History. New Currents*. København 1981.
Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg. København 1979.
Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück 5/4 1985. Stockholm 1985.
Ståhl, H. art. Hus. *KLNM 7*, 1962.
Ståhl, H. & Hald, Kr., art. *-holm*, *KLNM 6*, 1961.
Ståhl, H. & Hald, Kr., art. Sätesgårdsnamn, *KLNM 19*, 1974.
Sundnér, B., *Maglarp. En tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Lund 1982.
dens., Kan murningstekniken datera medeltidskyrkorna? *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund 1986.
Söderberg, J., Världssystem i teori och praktik. *HT 1985:1*.
The cultural landscape during 6000 years. Report from the projekt dec. 1983. *En arbetsrapport från Kulturlandskapet under 6000 år*. (Växtekologiska institutionen, Lund, 1983.)
Tesch, S., *Ystad II – en omlandsstudie*. (Medeltidsstaden 45.) Stockholm 1983.
dens., »Vilda Östern». Bebyggelsekolonisation, landsbybildning och urbanisering i Ystadsområdet under vikingatid och äldre medeltid. *Land og by i middelalderen 3*. Symposium d. 26–28 oktober 1984 i Skanör.
Thott, Å., *Ätten Thott under medeltiden*. Lund 1983.
Thrane, H., (red.), *Kontinuitet og bebyggelse*. Odense 1977.
Tilly, C., *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton N.J. 1975.
Torsvik, P., (red.), *Mobiliaztion, Center-periphery Structures and Nation-building*. Bergen 1981.
Tunberg, S., Några förvaltningshistoriska spörsmål. *HT 1947*.
Tuulse, A. & Riismøller, P., art. Borg, *KLNM 1*, 1961.
Ulsig, E., *Danske adelsgodser i middelalderen*. København 1968.
Wallerstein, I., *The Modern World-system. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century*. New York, San Francisco & London 1974.
Wallin, C., *Gravskick och gravtraditioner i sydöstra Skåne*. Stockholm 1951.
dens., *Ide Pedersdatter Falk till Gladsax. Ett bidrag till den nordiska senmedeltidens kultur- och personhistoria*. Lund 1954.
dens., *Jens Holgersen Ulfstand och Glimmingehus*. Ullstorp 1979.

Weibull, C.G., Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia. *HTS bd 4 1917–21.*
dens., *Skånska jordbrukets historia.* Lund 1923.
Ågren, K., Ett nytt Europa. *Bra Böckers världshistoria 8.* Höganäs 1985.
Østerud, Ø., Configurations of Scandinavian Absolutism. I: P. Torsvik (red.), *Mobilization, Center-periphery Structures and Nation-building.* Bergen 1981.

2.7 Använda förkortningar

art.	artikel(n)
ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm
bd	band/bind
da.	danska
DAL	Dialekt- och ortnamnsarkivet, Lund
DAÅ	Danmarks Adels Aarbog
DBL	Dansk Biografisk Leksikon
Decb.	Decimantboken 1651
dens.	densamme/-a
DHT	(Dansk) Historisk Tidsskrift
Dipl.Dan.	Diplomatarium Danicum
DRA	Rigsarkivet i Köpenhamn
red.	redaktör
eskm.	extraskattemantalsregister
f./ff.	följande/flera följande
Ggko	Skånska generalguvernementskontoret och landsbokhålleriet
hd/hdr	härad/härader
Hgdb.	Herrgårdsbeskrivningarna 1682
HT	(Svensk) Historisk Tidskrift
HTS	Historisk Tidskrift för Skåneland
jfr	jämför
JR	Jordrevningsprotokollen 1671
Kanc.Br.	Kancelliets Brevbøger . . .
KLNM	Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
Kr.Sk.	Kronens Skøder . . .
Lb.	Lunds stifts landebok
LLA	Landsarkivet i Lund
LMAM	Lantmäterienhetens forskningsarkiv, Malmö
LR	Lensregnskaber i DRA
LÄU	Lunds ärkestifts urkundsbok. Se: Diplomatarium Dioececis Lundensis
NHT	(Norsk) Historisk Tidsskrift
r.	række
Rep. 1 el. 2	Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis 1. el. 2. r.
s.	sida(n)
SGÅ	Svensk geografisk årsbok
SHÅ	Skånes Hembygdsförbunds årsbok
sn/snr	socken/socknar
sp.	spalt
ÆDA	De ældste danske Archivregistraturer

3 Byggherren och hans familj

Av Sölve Johansson

3.1 Inledning

Björn Nielsen Kaas tillhörde Sparre-Kaasarnas nu utdöda adelssläkt med förankring i norra Jylland sedan i varje fall omkring 1300.[1] Som stamfader räknas Jens Nielsen (–1302–1325–), omnämnd som riddare 1320 och som förde sparren i sitt vapen (fig. 3:1). Han skrev sig till herresätet Kaas vid Limfjorden (Lime socken, Röddinge härad, Viborg amt). Detta gods tillhörde Sparre-Kaasarna under perioden ca 1302–1460.[2] Efter fyra generationer representerades släkten av Niels Kaas (–1446–1471–), som var riddare 1457, landsdomare i Nordjylland 1467 och riksråd 1468. Han skrev sig till gårdarna Kaas – fram till 1460, då den övergick i Mur-Kaasarnas ägo – och Tårupgård. Tårupgård, som också ligger vid Limfjorden (Tårup socken, Fjends härad, Viborg amt), var i Sparre-Kaasarnas ägo från 1422 till 1602.[3] Sonen Jens (–1477–1519–) kom genom sitt äktenskap med Edel Lagesdatter (Saltensee) ca 1460 över den intilliggande Stårupgård (Höjslev socken, Fjends härad, Viborg amt). Denna gård blev utgångspunkt för släktens Stårupgård-linje och var Björn Kaas huvudgård.[4] Efter Jens Kaas' död ärvde de båda sönerna Niels (landsdomare) och Mogens (magister) var sin del av Tårupgård och Stårupgård. År 1531 köpte Niels ut brodern från Stårupgård. 1500-talet blev en storhetstid för Sparre-Kaasarna. Det gällde särskilt under Fredrik II:s regering (1559–1588), då fyra av Niels Kaas' söner – Jens, Björn, Erik och Niels – fick framskjutna politiska ämbeten och tillsammans blev ägare av ett tämligen stort godsinnehav. Flertalet av dessa gods låg i norra Jylland, men de kom även över gods på Själland och i Skåne.

Bjersjöholm kom i Kaas-släktens ägo genom giftermål år 1554, då Björn Nielsen Kaas ingick äktenskap med Christence Nielsdatter Rotfeld. Den gamla jylländska Rotfeldsläkten var på utdöende vid mitten av 1500-talet (fig. 3:2). Med Christences bror, Jens Rotfeld, dog släkten ut på svärdssidan år 1558. Jens skrev sig till Bratskov och Eskjær i Nordjylland (Brovts socken, Öster Han härad, Hjörring amt respektive Grindslev socken, Nörre härad, Viborg amt). Bratskov hade varit i Rotfeldarnas ägo

[1] Sparre-Kaas: Danmarks adels aarbog 1899, s. 195–220: Dansk biografisk lexikon IX 1895, s. 52–53, 61–62 och 65–71: dens. XII 1937, s. 281–282, 290–291 och 292–298: dens. VIII 1981, s. 423–432. Rotfeld: Danmarks adels aarbog 1912, s. 423–429.

[2] Danske herregaarde ved 1920 III 1923, s. 409–414: Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 59–66: Danske slotte og herregårde 12 1966, s. 91–100.

[3] Danske herregaarde ved 1920 III 1923, s. 573–578: Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 79–86: Danske slotte og herregårde 12 1966, s. 9–16.

[4] Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 67–71: Danske slotte og herregårde 12 1966, s. 31–36.

Fig. 3:1. Sparre-Kaas vapen. (Danmarks adels aarbog (1899).)

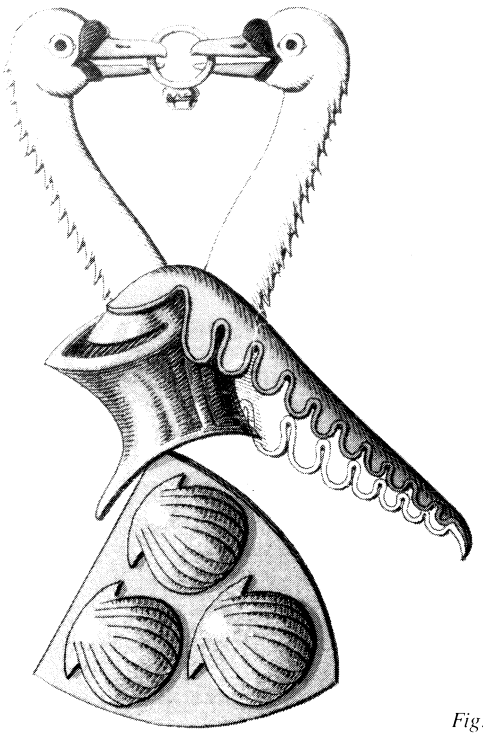

Fig. 3:2. Rotfelds vapen. (Danmarks adels aarbog (1912).)

sedan omkring 1310.[5] Eskjær förvärvades 1524, då Jens och Christences mor, Anne Nielsdatter Hög, ärvde sin far, Niels Hög (Banner). Då hade den tillhört Bannersläkten sedan omkring 1450.[6]

Rotfeldsläkten kom i besittning av Bjersjöholm år 1422, men skrev sig fortsättningsvis vanligen till Bratskov. Detta gällde för Jens Nielsen Rotfeld (–1492–1505), som bevisligen vistades på Bjersjöholm, liksom på Herrestads gård nordost om Ystad. Jens Rotfelds änka, Birgitte Andersdotter Bing, som överlevde honom i 38 år, levde 1524 på Herrestads gård, men vid sin död 1543 blev hon begravd i Bjäresjö kyrka, i korgolvet framför altaret. Bjersjöholm övergick nu i Niels Jensen Rotfelds ägo. Han var son till Jens Rotfeld i dennes första äktenskap med Christence Olufsdotter Lunge (död 1496). Niels Rotfeld, som även han fortsatte att skriva sig till Bratskov innehade Bjersjöholm från 1543 till sin död (i början av 1550-talet). Därefter ägdes Bjersjöholm av hans änka Anne Hög (Banner), som levde ännu 1553 och sonen Jens Nielsen (död 1558), samt döttrarna Kirsten (död 1576), gift med Erik Lykke till Skovgård och Rugård (död 1592), Johanne (död 1577), som var gift med Hans Lykke till Havnø, samt slutligen Christence Nielsdotter, Björn Kaas maka och länk till Bjersjöholm.[7]

I Bjäresjö kyrka finns fyra herrskapsbänkar längst fram i mittskeppet på ömse sidor om mittgången. De södra bänkarna bär Björn Kaas och Erik Lykkes namn och vapen. Den senare bär årtalet 1562 (fig. 3: 3). De norra bänkarna har sidor med bokstäverna KND (Kirsten Nielsdatter) och årtalet 1562 och Kristendz ND (Christence Nielsdatter) med familjevapen (fig. 3: 4). Förekomsten av dessa bänkar i kyrkan visar, att de båda paren inte bara ägde var sin del av Bjersjöholm utan även vistades här på den befästa gård, som föregick renässansslottet (se härom kap. 2.3.5). Därtill torde Björn Kaas ha besökt denna under 1560-talet i syfte att utveckla godset och kanske även planera uppförandet av det nya slottet.

Björn Kaas namn nämns ofta i samtidens källor, där han framträder som ämbetsman, men vi kan ändå enbart teckna en ytlig bild av hans levnadshistoria. Få omdömen har fällts om honom och något porträtt existerar inte. Än mer oklar blir bilden av hans hustru, eftersom hon kom från en under denna tid obemärkt adelssläkt, men

[5] Danske slotte og herregaarde ved 1920 III 1923, s. 659–664: Danske slotte og herregaarde III 1943, s. 502–507: Danske slotte og herregårde 10 1966, s. 377–386.

[6] Danske herregaarde ved 1920 III 1923, s. 347–352: Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 23–28: Danske slotte og herregårde 12 1966, s. 119–126.

[7] Niels Jensen Rotfeld och Anne Nielsdatter Hög hade dessutom barnen Jörgen (död ung), Margrethe (död 1575), gift med Hans Holck på Barritskov, samt Ellen, gift med Vil Thomesen Galskytt på Hvidstedgård.

Barritskov ligger i Barrit socken, Bjerne härad, Vejle amt. Danske herregaarde ved 1920 III 1923, s. 625–633; Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 489–498; Danske slotte og herregårde 15 1966, s. 239–254.

Skovgård låg i Nörager socken, Sönderhald härad, Randers amt. J. P. Trap, Randers amt VII, 2 1963, s. 873–874.

Havnø ligger i Visborgs socken, Hingsted härad, Ålborg amt. Danske slotte og herregaarde Ny samling II 1945, s. 468–472; Danske slotte og herregårde 11 1966, s. 139–144.

Hvidstedgård ligger i Tårs socken, Börglum härad, Hjörring amt. J. P. Trap Hjørring amt VI, 1 1960, s. 303–304.

Fig. 3:3. Björn Nielsen Kaas och Erik Lykkes herrskapsbänk i Bjäresjö kyrka. Foto: N. Rosengren, Sövestad 1989.)

även på grund av att hon som kvinna kom att leva i skuggan av sin man. Hon framträder egentligen huvudsakligen under de tjugo åren mellan 1581 och 1601, då hon levde som änka på Bjersjöholm och därmed hade en viss maktställning.

3.2 Björn Nielsen Kaas

Det är inte känt när Björn Kaas föddes, men med tanke på att han anges som Niels Kaas och hustrun Anne Björnsdatter Björns andra barn efter brodern Jens (1516–1578) och att äktenskapet begåvades med ytterligare sju barn fram till faderns död 1535, måste det ha varit omkring 1520.

Fig. 3:4. Kirsten och Christence Nielsdatter Rotfelds herrskapsbänkar i Bjäresjö kyrka. (Foto: N. Rosengren, Sövestad 1989.)

Jens Kaas gjorde sig först känd som officer, bl.a. som befallningsman på den under det Nordiska sjuårskriget erövrade Älvsborgs fästning. Mot slutet av sitt liv blev han länsman i Silkeborg (1573–77) och Ålborg (1577–78). Han skrev sig till Vorgård (1562–78) och Gudumlund (1573–78), två mindre herrgårdar sydväst om Ålborg (Bælum socken, Hellum härad respektive Gudum socken, Fleskum härad i Ålborg amt).[8] Vid hans död tillföll Vorgård Björn Kaas.

De övriga syskonen var Ide (död som liten), Jörgen (död 1552), Christence (död

[8] Vorgård: Danske slotte og herregaarde, Ny samling II 1945, s. 464–467; Danske slotte og herregårde 11 1966, s. 111–116.

Gudmumlund: Danske slotte og herregaarde, a.a., s. 477–481 samt Danske slotte og herregårde a.a., s. 33–40.

som gammal jungfru), Edel (död ogift), Ide (gift med Peder Juel på Låge gård, död 1597), Anne (gift med Jost Andersen Ulfeld på Östergård, levde ännu 1565), Erik (död 1578) och Niels (1535–94).[9]

Erik Kaas gjorde krigstjänst under Nordiska sjuårskriget och blev sedan länsman i Börglum (1574–78). Han skrev sig till Stövringgård (Stövring socken, Stövring härad, Randers amt).[10]

Niels Kaas är den mest kände av bröderna genom att han gjorde karriär inom centraladministrationen. År 1573 blev han kungens kansler och 1588 regeringsråd i Christian IV:s förmyndarregering. Han skrev sig till släktgården Tårupgård, som han fick i arv av farbrodern Mogens Kaas 1543 och Skovsgård.[11]

Barnaskaran växte antagligen upp på Stårupgård, som fadern ägde tillsammans med brodern Mogens, men som han utköpte 1531. Fadern dog 1535, sju månader efter sonen Niels födelse. Modern gick bort 1539 och Björn Kaas fick då överta Stårupgård.

År 1540 befann sig Björn Kaas på utlandsresa. Närmare omständigheter kring denna är okända, men man kan tänka sig att det var en för unga adelsmän obligatorisk studieresa med syfte att lära sig att föra sig och måhända studera vid något universitet eller få militär erfarenhet. Efter farbrodern Mogens Kaas död 1543 uppges han ha tagit huvudansvaret för den yngste brodern Niels' uppfostran. Denne skickades 1549 till Köpenhamn för studier hos en av tidens ledande danska intellektuella, professor Niels Hemmingsen.

Björn Kaas gjorde 1548 hovtjänst och deltog med fem ryttare i Christian II:s dotter Annas brudtåg till Sachsen, där hon den 7 oktober bortgiftes med hertig August, sedermera kurfurste av Sachsen. Därefter skall han ha varit i främmande krigstjänst.

Under åren 1552–1554 låg Björn Kaas tillsammans med sin bror Jens i en privat fejd med staden Lüneberg. Anledningen var, att deras yngre bror Jörgen år 1552 blev halshuggen där, efter att ha begått ett dråp i samband med ett upplopp. Straffet hade verkställts trots förbön av kung Christian III och konflikten löstes först efter kungens medling.

Den 4 november 1554 ingick Björn Kaas äktenskap med Christence Nielsdotter Rotfeld på Stårupgård. Med giftermålet kom han i besittning av en del av Bjersjöholm. Dessutom fick han förmodlingen de båda mindre jylländska herrgårdarna Vanekær och Kærsgård (Torslev socken, Dronninglund härad och Tornby socken, Horns härad i Hjörring amt) samt en fjärdedel av Bratskov, Rotfeldarnas mest betydande herrgård.[12] Äktenskapet begåvades efterhand med sju barn.

[9] Låge gård ligger i Sindbjerg socken, Nörvang härad, Vejle amt. J. P. Trap Vejle amt VIII, 3 1964, s. 1042–1043. Östergård ligger i Tulstrup socken, Ning härad, Århus amt. Danske slotte og herregaarde, Ny samling III 1946, s. 168–174: Danske slotte og herregårde 15 1966, s. 55–64.

[10] Danske herregaarde ved 1920 III 1923, s. 424–432: Danske slotte og herregaarde IV 1945, s. 226–233: Danske slotte og herregårde 11 1966, s. 217–228.

[11] Skovsgård var en självständig gård som låg intill Tårupgård. Den blev 1579 nedbruten och indrogs under denna gård. Se not 3.

[12] Vanekær var ännu vid mitten av 1500-talet en huvudgård, men omnämns 1562 som fästegård. Björn Kaas skrev sig till Kærsgård 1568. J. P. Trap Hjørring amt VI, 1 1960, s. 253 och 215–216.

I januari 1559 kröntes Fredrik II till kung och i samband med Mårtenshelgen året därpå var Björn Kaas och hans hustru inbjudna till festligheter hos kungen tillsamman med en rad betydande adelsmän. Det var nu tid att pröva Björn Kaas duglighet som ämbetsman. I maj 1561 blev han länsman i Vordingborg, ett av de mera obetydliga länen. Vordingborgs slott hade haft stor betydelse under medeltiden, men var nu på väg att förfalla. Han blev dåligt betald för detta uppdrag, men fick kompensation 1562, då han ärvde Tybjerggård på Själland efter sin släkting Dorthe Jacobsdotter Björn (Tybjerg socken, Tybjerg härad, Præstö amt).[13]

Björn Kaas ställning förbättrades avsevärt, när han i februari 1563 fick lämna Vordingborg för att i stället bli länsman i Helsingborg. Helsingborgs län var vid denna tid ett av de bäst betalda länen och Helsingborgs slott var forfarande en framstående anläggning både ur representativ och försvarsmässig synpunkt. Under sommaren samma år utbröt Nordiska sjuårskriget och Björn Kaas utsågs då till proviantmästare i Skåne, ett uppdrag han delade med Axel Wiffert. Denna tjänst innehade han fram till 1565 och han kan knappast ha varit utan medansvar för att proviantväsendet frungerade dåligt och hämmade krigföringen. Likväl ställde han sig tydligen inte i alltför dålig dager, eftersom han 1565 avlöste Ejler Hardenberg som länsman i Malmöhus län. Detta län var av stor strategisk betydelse och samtidigt det bäst betalda länet. Under Malmöhus låg då stora delar av Oxie, Bara, Skytts, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Ingelstads och Järrestads härader. Under perioden 1567–69 ingick dessutom Frosta härad.

Som länsman på Malmöhus fick Björn Kaas stort inflytande i Skåne och 1567 utnämndes han till riksråd. I maj månad samma år anförde han tillsammans med Frans Brochenhuus de trupper, som skulle undsätta Akershus i Norge och därifrån angripa Sverige. I november ledde han ett misslyckat bondeangrepp från Skåne in i Småland. Därmed avslutades av allt att döma hans militära karriär.

År 1568 fick han den grannlaga uppgiften att sörja för earlen av Bothwells fångenskap på Malmöhus slott och omvandlade Ejler Hardenbergs kammare i östra bottenvåningen till ett rymningssäkert fängelse. Earlens fångenskap i Malmö kom att sträcka sig över sex år.[14] Samma år köpte Björn Kaas Ellinggård på Jylland (Elling socken, Horns härad, Hjörring amt) av Jacob Mouridsen Sparre på Svaneholm.[15]

[13] I litteraturen förekommer en uppgift om att Dorthe Jacobsdatter Björn, dotter till Jacob Andersen Björn och änka efter Oluf Glob, skulle ha avlidit först omkring 1578. Uppgiften förefaller vara felaktig, bl.a. med hänvisning till att Björn Kaas bror Jens uppgives ha ärvt Vorgård av samma person 1562. Se not 7. Tybjerggaard: Danske slottet ogb herregaarde II 1943, s. 96–101: Danske slotte og herregårde 4 1964, s. 247–256.

[14] Earlen av Bothwell är känd som Maria Stuarts tredje gemål. Han lämnade England efter nederlaget vid Carberry Hill 1567, där makarna skildes för alltid, begav sig till Orkneyöarna, där han ägnade sig åt sjöröveri till dess att han samma år togs tillfånga av danskarna. Frederik II ville stå på god fot med Elisabeth av England och satte honom i förvar på Köpenhamns slott. 1568 överflyttades han till Malmöhus slott. Tack vare ett bevarat brev från Frederik II till Björn Kaas den 28 december 1567, vet vi med säkerhet att Bothwell satt fången i slottets östra bottenvåningslägenhet, liksom även hur lägenheten inrättades för detta behov. 1574 forslades han till Dragsholms slott på Själland där han dog sinnessjuk 1578. R. Gore-Browne 1937, s. 421–456: Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1566–1570 1896, s. 273 (28/12 1567).

[15] J. P. Trap Hjørring amt VI, 1 1960, s. 149–150.

1560-talet innebar ett stadigt avancemang för Björn Kaas inom ämbetshierarkin trots att han uppenbarligen inte alltid förmådde lösa sina uppgifter på ett tillfredsställande sätt. År 1570 blev han så också indragen i den inflammerade teologiska striden om kryptokalvinism, då den ovan nämnde, store danske teologen Niels Hemmingsen tillägnade honom ett av sina verk »Livsens vej», vilket starkt bidrog till att stämpla författaren som kalvinist. Om Niels Hemmingsen hade räknat på aktivt stöd från Kaasarna genom sin gest, misstog han sig. Hans gamle lärjunge, Niels Kaas, hade visserligen nu avancerat till Fredrik II:s kansler, men Niels var ingen stridens man; han föredrog att förvalta statens angelägenheter i lugn och ro. Konflikten slutade så småningom i en kompromiss: Niels Hemmingsen miste sin professur men fick ett välbeställt kanonikat i Roskilde.

Niels Kaas ställning som regeringschef förklarar säkerligen, varför brodern Björn fick vitt skilda uppdrag under 1570-talet. Sålunda deltog han tillsammans med Björn Andersen Björn, Jörgen Marsvin och Tönne Parsberg i en delegation till Bornholm för att medla mellan öbefolkningen och den lybska fogden, som hade anklagats för övergepp. Staden Lübeck hade nämligen 1536 fått Bornholm i förläning på femtio år och 1576 var han och Hans Skovgaard på Vrams Gunnarstorp kommissionärer för Danmark vid tillbakalämnandet.[16] Bakom den fredliga lösningen på ett infekterat utrikespolitiskt problem anar man återigen Niels Kaas.

Under åren 1574–76 organiserade han som kunglig befallningsman kalkleveranserna från Ystad till Kronborg. I maj 1576 blev han även länsman i Lundagårds län, där han först iståndsatte det gamla Kungshuset och sedan för uppförandet av det ännu existerande Lundagårdshuset (färdigt först 1584). Samma år skall han också ha blivit ensam ägare till Bjersjöholm. Några år senare (1578) dog hans bröder Jens och Erik, varvid han ärvde Vorgård.[17]

År 1580 lämnade Björn Kaas Skåne för att återvända hem till Jylland och bli länsman i Bygholms län (Horsens), ett län av samma rang som Vordingborg, där han inlett sin länsmannakarriär. Detta skall säkert ses som en reträttpost för en åldrande, men ännu användbar ämbetsman. Han avled på Bygholms slott påskdagen 1581 (26/3). Den 7 maj begravdes han i ett av honom själv inrättat kapell i Höjslevs kyrka vid Stårupsgård (fig. 3: 5).

Vid sin död ägde Björn Kaas fem jylländska herrgårdar – Stårupgård, Vangekær, Kærsgård, Ellinggård och Vorgård – samt en fjärdedel av Bratskov (fig. 3: 6). På Själland innehade han Tybjerggård och i Skåne Bjersjöholm. Därutöver hade han minst två gårdar och några bodar i Malmö och en gård i Köpenhamn. På Stårupgård uppförde han av allt att döma den ännu bevarade huvudbyggnaden (påbörjad omkring 1560), som en friliggande grundmurad länga i två våningar på platsen för en äldre anläggning. På de små gårdarna Vangekær, Kærsgård och Ellinggård går det inte att spåra någon byggnadsverksamhet från Björn Kaas ägotid. På Kærsgård fanns 1662 fyra hus i en våning, tre i korsvirke och en »klinet». Östra flygeln av huvudbyggnaden, uppförd av

[16] Danmarks-Norges traktater 1523–1750 II 1912, s. 360–366.

[17] Se not 8.

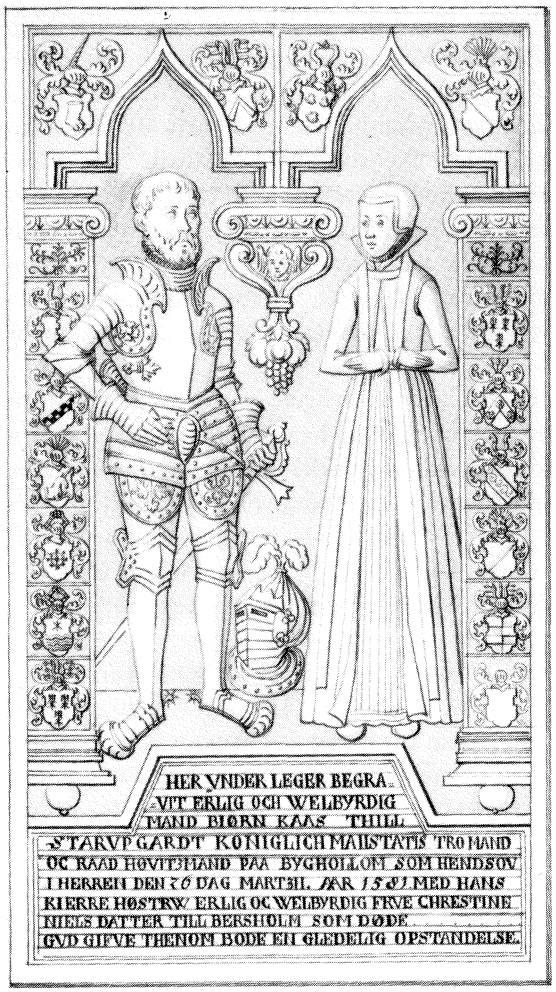

Fig. 3:5. Gravsten över Björn Kaas och Christence Rotfeld i Höjslevs kyrka vid Stårupgård. Björn Kaas begravdes här den 7 maj 1581. Hustrun begravdes aldrig här utan i Bjäresjö kyrka den 19 mars 1601. (Teckning av Sören Abildgaard ca 1760. Nationalmuseet, Köpenhamn.)

korsvirke i en våning, antas vara uppförd 1550–75 alltså under Dorthe Jacobsdotter Björns eller brodern Jens ägotid. I övrigt är gården från 1700-talet.

Den stora, grundmurade huvudlängan i två våningar på Bratskov härstammar av allt att döma från 1500-talets senare hälft. Då ägdes gården först av Jens Rotfeld (till 1558) och sedan gemensamt av hans systrar Margarethe (till 1575), Christence (till 1581), Kirsten (till 1576) och Johanne (till 1577) tillsammans med vederbörandes makar, bäribland Björn Kaas (se ovan 3.1). Ännu fram till 1662 fanns många delägare till Bratskov.

I östra flygeln av den nuvarande huvudbyggnaden på Tybjerggård, uppförd 1763, ingår en senmedeltida källare. En byggnadssten visar rester av en sköld samt initialerna J. B. och årtalet 1566.

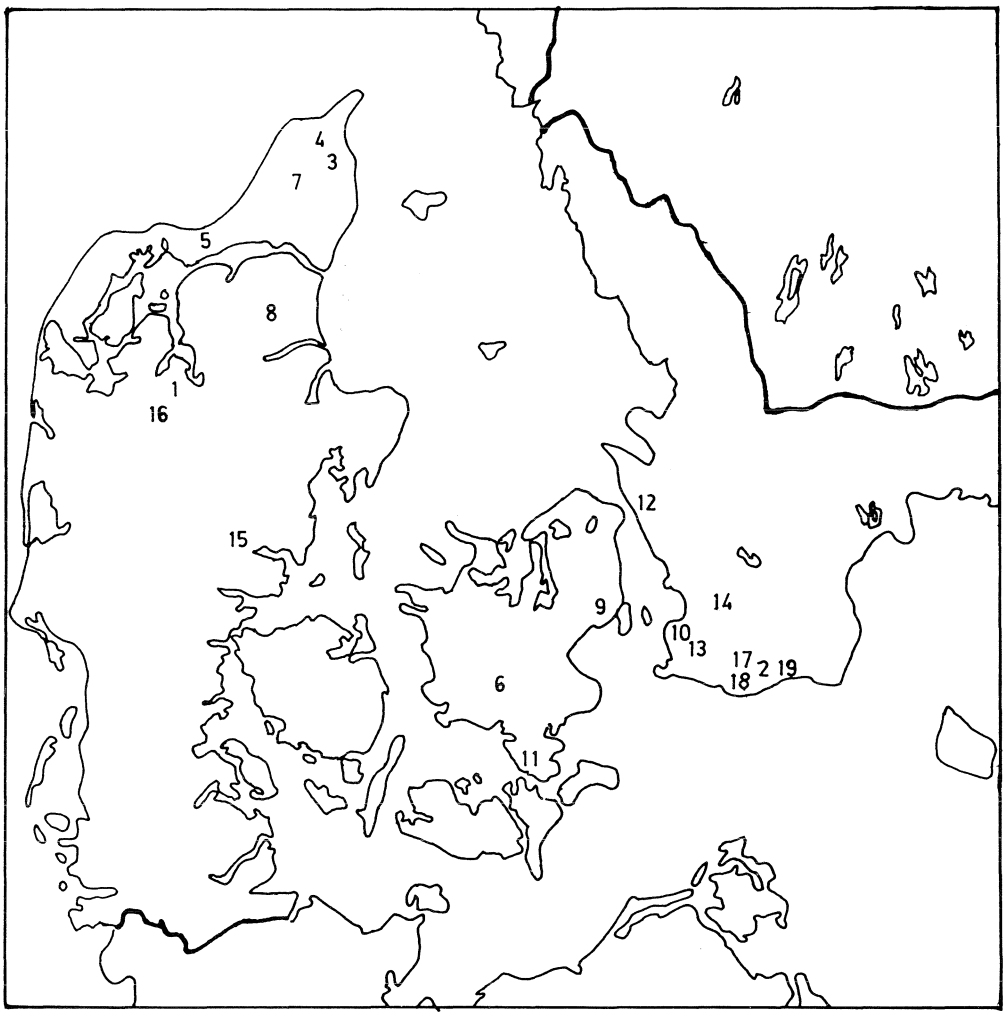

Fig. 3:6. Karta över Danmark under 1500-talet med gårdar, stadsfastigheter, länsherreresidens och kyrkor med anknytning till Björn Kaas.

Gårdar: 1. Stårupgård. 2. Bjersjöholm. 3. Vangekær. 4. Kærsgård. 5. Bratskov. 6. Tybjerggård. 7. Ellinggård. 8. Vorgård.

Stadsfastigheter: 9. Köpenhamn (1 gård). 10. Malmö (2 gårdar och 2 bodar).

Länsherreresidens: 11. Vordingborgs slott. 12. Helsingborgs slott (Kärnan). 13. Malmöhus slott. 14. Kungshuset (Lundagårdshuset). 15. Bygholms slott.

Kyrkor: 16. Højslev. 17. Bjäresjö. 18. Lilla Tvärens kapell. 19. Hedeskoga.

I Malmö ägde Björn Kaas en gård med bodar i kvarteret 16 Rundeln vid Rundelsgatan och Snapperupsgatan, en gård i kvarteret 62 S:t Jörgen vid Baltzarsgatan och två bodar i kvarteret 52 Rosen vid Isak Slaktaregatan. Åren 1580–81 ägde han dessutom pantbrev i Jacob Mickelsens stenhus vid Adelgatan.[18] I Köpenhamn ägde han en gård

i Köbmagerkvarteret 9 vid Östergade mellan Bernekows Stræde och Peder Madsens Gang.[19]

I äktenskapet med Christence hade Björn Kaas sju barn. Sonen Niels (död 1597) ärvde Stårupgård, Erik (död 1598) erhöll Vorgård och Gabriel, som var i livet ännu 1605, ärvde Tybjerggård och Bjersjöholm. Av döttrarna förblev Edel ogift. Hon levde ännu 1606, då hon skrev sig till Maggård. Anne var gift med Albert Skeel på Jungetgård, Kirsten ingick äktenskap med Ove Urup på Ovesholm (hon levde ännu 1637) och Helvig (död 1638) var gift med Hannibal Gyldenstierna på Store Restrup.[20]

Inget av barnen gjorde någon mera omtalad karriär. Sönerna Niels och Erik studerade 1579 vid universitetet i Leipzig, 1583 i Gent och 1584 i Orleans, men de kom aldrig att besitta något ämbete. Om Gabriel, som övertog Bjersjöholm, saknas närmare uppgifter. Däremot blev familjen indragen i en rad beklagansvärda händelser, som satt sina spår i rättegångshandlingarna från decennierna kring 1600.

Efter Björn Kaas död kom Bjersjöholm att fungera som änkesäte för Christence och hon avled där 1601. Den 19 mars begravdes hon i Bjäresjö kyrka.

[18] Malmø tingbøger 1577–83 och 1588–90 1968, s. 154–156 (28/5 1582), 188–191 (21/10 1583), 105–108 (14/11 1580) och 114–115, 122–123, 134–136 och 138–141.

[19] H. U. Ramsing VIII 1962, s. 86.

[20] Maggård ligger Norre Bork socken, Nörre Horne härad, Ringköbing amt. Jungetgård ligger i Junget socken, Nörre härad, Viborg amt. J. P. Trap Viborg amt VII, 1 1962, s. 166–167: Danske slotte og herregårde 12 1966, s. 145–150. Ovesholm ligger i Träne socken, Gärds härad, Kristianstads län. Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början, Skåne 1909, s. 337–349: Slott och herresäten i Sverige, Skåne 3 1966, s. 194–205. Store Restrup ligger i Sönderholm socken, Hornum härad, Ålborg amt. J. P. Trap Ålborg amt VI, 3 1961, s. 1038–1040: Danske slotte og herregårde 11 1966, s. 299–306.

3.3 Källor och litteratur

3.3.1 Tryckta källor

Danmark-Norges traktater 1523–1750 II. København 1912.
Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1566–1570. København 1896
Malmø tingbøger 1577–83 och 1588–90. København 1968.

3.3.2 Litteratur

Danmarks Adels Aarbog XVI. København 1899.
Dens., *XXIX*. København 1912.
Dansk biografiskt leksikon IX. København 1895.
dens., *XII*. København 1937.
dens., *XV*. København 1938.
dens., *XXIV*. København 1943.
dens., *VIII*. København 1981.
Danske herregaarde ved 1920 III. København 1923.
Danske slotte og herregaarde II. København 1943.
dens., *III*. København 1943.
dens., *IV*. København 1945.
Danske slotte og herregaarde, Ny samling II. København 1945.
dens., *III*. København 1946.
Danske slotte og herregårde 4. København 1964.
dens., *10*. København 1966.
dens., *11*. København 1966.
dens., *12*. København 1966.
dens., *15*. København 1966.
Gore-Browne, R., *A Study of the Life Character and Times of James Hepburn, 4th Earl of Bothwell*. London 1937.
Ramsing, H. U., *Københavns ejendomme 1377–1728 VIII*. København 1962.
Slott och herresäten i Sverige, Skåne 3. Malmö 1966.
Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början, Skåne. Stockholm 1909.
Trap, J. O., *Hjørring amt VI, 1*. København 1960.
dens., *Ålborg amt VI, 3*. København 1961.
dens., *Viborg amt VII, 1*. København 1962.
dens., *Randers amt VII, 2*. København 1963.
dens., Vejle amt VIII, 3. København 1964.

4 1500-talsslottet – Bjersjöholms gamla slott 1576–cirka 1700

Av Sölve Johansson

4.1 Inledning

Syftet med denna första del av den byggnadshistoriska utredningen är att ge en grundläggande beskrivning och rekonstruera den gestaltning och disposition slottet fick i samband med grundläggningen och följa dess utveckling fram till omkring 1700. Den senare tidsgränsen har satts mot bakgrund av att vi har en bra bild av slottets utformning vid denna tidpukt. Christopher Hartungs planuppmätningar från 1680 ger synnerligen goda informationer om de fyra ingående längornas huvudform och disposition (bilaga II). Denna källa kan i dessa avseenden suppleras av 1695 års syneprotokoll (bilaga III), liksom vad det gäller exteriören av Gerhard von Burmans avritning av slottet från sydost från omkring 1680. Den senare är idealiserad och graverad först 1756 men ger likväl för byggnadshistoriken värdefulla informationer. Därtill hänvisas till en rad senare avbildningar och beskrivningar. Huvudkällan är annars ännu kvarvarande byggnader och byggnadsdelar vilka blivit föremål för en byggnadsarkeologisk undersökning. Det alltmer accelerande förfallet, som särskilt yttrat sig genom putsnedfall, har inneburit att det ursprungliga murverket blottlagts.

4.2 Situation och omgivning

På 1570-talet grundlades i stor stil Björn Kaas herrgårdsanläggning, bestående av en trelängad slottsanläggning och ladugårdsbyggnader, i Bjärsjöholmssjöns sydvästra hörn, på ett landområde norr om »bjeret». Men det är först vid 1600-talets slut som vi får en bild av hur denna anläggning såg ut och var belägen i förhållande till omgivningen. Christopher Hartungs situationsplan från 1680 ger ett tydligt besked om den saken (bilaga I fig. 1–2), men vi kan även utnyttja Gerhard Burmans samtida teckning av slottet och ladugården (fig. 4:1), liksom *Burmans karta över Skåne från 1684* och *Lorentz Wretmans karta över Bjersjöholms gods från 1698* (se kap. 2 – fig. 13). Av beskrivningar hänvisas till *Johan Hintzkes Relation rörande skånska herresäten 1676* och *Erland von Ehrenflychts Relation om kungsgårdarna i Skåne 1694*.[1] Att anlägg-

[1] Christopher Hartungs uppmätningsritningar av Bjersjöholm, 1680. I. Situationsplan. Rydboholmssamlingen, Königsmarckska godshandlingarna, Svenska gods i Skåne, Bjersjöholm. Kartor och ritningar. Riksarkivet, Stockholm: Gerhard Burmans ritning av Bjersjöholm från sydost, 1680. Burman-Fischer 1756:

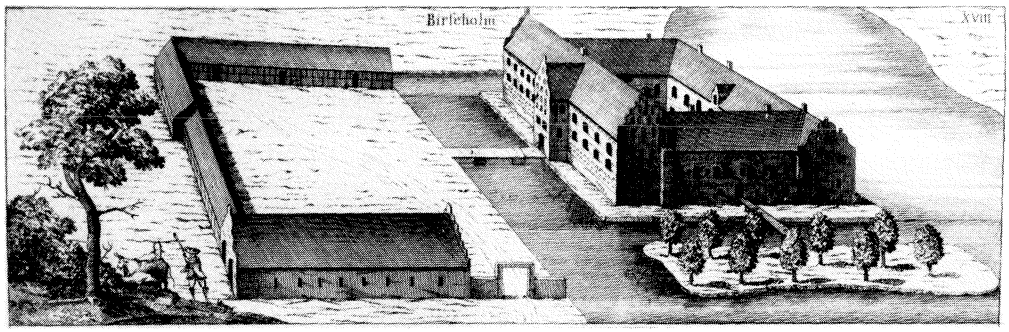

Fig. 4:1. Teckning av Bjersjöholm från sydost av Gerhard Burman 1680, graverad 1756. (Burman-Fischer 1680/1756).

ningen inte förändrats nämnvärt under de hundra år den då existerat har belagts av nu gjorda undersökningar. Vad som ägt rum under denna period är förändringar av enstaka byggnaders inre disposition, inte av helheten, liksom att anläggningen förfallet framför allt under den första svenska tiden då godset inte längre beboddes av sina ägare.

Då bredde Bjärsjöholmssjön ut sitt vatten huvudsakligen nordost om slottet. Därtill fanns i sydost ett våtmarksområde, av Burman benämnt »Stora Måseen» och ett liknande område i väster, »Ma-Eng». På ett aktuellt flygfoto kan man klart se att utsträckningen av detta sjö- och våtmarksområde sammanfaller med den nuvarande dalen av ängsmark (fig. 4: 2, 3 och 4). Man kan även se att ladugård och slott ligger på en landtunga, som skjutit ut i detta område, liksom att det längst ut bildas en särskild slottsholme och öster om denna en avskild holme – trädgårdsholmen. Den ursprungliga sjöbotten ligger ca 7–10 meter under landtungans nivå, liksom även mossen i sydost. Ängsmarken väster om slottet ligger ca två meter under denna nivå.[2] Norr om sjön låg en ek- och bokskog – Bjersjöholms bokskog – som längre norrut övergick till en djurhage för hästar och kor. Det fanns två trädgårdar – den ena på trädgårdsholmen öster om slottet och den andra väster om »bjeret» där det fram till 1960-talet fanns en stor växthusanläggning. Att döma av Hartung 1680 hade den senare en strikt plan, men Ehrenflycht beskrev den 1694 som vild och förvuxen. Johan Hinzke lämnade 1676 en förbryllande upplysning, att det på en ö i den stillastående sjön – antagligen trädgårdsholmen – låg en vacker kyrka. Men på denna holme är ingen byggnad känd

Gerhard Burmans karta över Skåne, 1684. Kartsamling portf. XVII. Krigsarkivet, Stockholm. På lantmäterienheten vid Länsstyrelsen i Malmö, förvaras en kopia av Burmans karta. Se länet, Akt 13: Lorentz Wrethmans karta över kungsgården Bjersjöholm, 1698. Bjäresjö socken, Akt nr 3. Lantmäterienheten, Länsstyrelsen i Malmöhus län, Malmö: Johan Hintzke, Relation rörande skånska herresäten, 1676. Översatt från tyskan och publicerad av M. Weibull, Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, 1872. Lund 1872, s. 57: Erland von Ehrenflychts relation om kungsgårdarna i Skåne 5/2 1694. Sandbergska samlingen, Kammararkivet. Riksarkivet, Stockholm.

[2] Situationsplan upprättad 1977–1978 av Lars Berggren, Annette Landen och Erik Rosengren. Skala 1: 400.

Fig. 4: 2. Vy av slottet och gårdsanläggningen från väster. (Foto: S. Johansson 1978.)

vid denna tid. Vid 1800-talets början låg här dock en mindre korsvirkesbyggnad (se kap. 5 fig 16). På Bjersjöholms ägor låg därtill några små fiskedammar.

Herrgårdsanläggningen inkluderade en ladugård på fastlandet, mellan slottet och »bjeret». Den var utformad som en U-formad förborg. Enligt Hartungs särskilda plan av denna bestod den av fyra olika längor (bilaga I fig. 8).[3] Den östra – Östra tröskladan – var grundmurad. De övriga längorna – Södra längan, Tiondeladan och Västra längan eller oxstallet var uppförda i korsvirke med tegelfyllningar. De var samtliga försedda med halmtak. På gårdsplanen fanns en damm. Söder om ladugården fanns ett område benämnt Smedjebacken. Med tanke på brandfaran är det troligt att man förlade smedjeverksamheten till denna plats avskild från ladugården. Till slottsholmen kom man genom att passera över en vindbrygga som ledde över till ett porttorn i östra delen av slottets södra länga. Genom en portgenomgång kom man in på borggården. För att ta sig till trädgårdsholmen fick man passera en genomgång i mitten av den östra längan. Mellan slotts, och trädgårdsholmen fanns en särskild vindbrygga. Man kunde ta sig till solttet från vägar utgående närmast från Bjäresjö och Hedeskoga. Hedeskogavägen löpte in på ladugårdsområdet norr om Östra tröskladan och Bjäresjövägen mellan Tiondeladan och Västra längan.

Till sist måste nämnas att Johan Hintzke, som var ute efter att studera Bjersjöholm ur försvarssynpunkt och se om anläggningen kunde stå kvar eller borde rivas med tanke på strategiska svenska intressen, sade att anläggningen var oduglig ur denna aspekt. Han hänvisar till att slottet lätt kunde beskjutas från höjden i söder. Därmed lämnades Bjersjöholm åt sitt öde.

4.3 Placering och huvudform

Efter att ha passerat ladugårdsområdet står man inför de resterande delarna av det gamla slottet (fig. 4: 5). I öster ligger en tvåvånig länga, som kan indelas i två tydligt

[3] C. Hartung 1680, plan VI. Ladugårdsbyggnaderna.

Fig. 4: 3. Flygfoto över Bjersjöholms slottsmiljö från mitten av 1960-talet. I sydväst vägen mellan Malmö och Ystad och vägen in till Bjersjöholm. Öster om infartsvägen ligger det nya slottet på en kulle och väster om vägen låg då ett trädgårdsmästeri. Det är nu borta. Nedanför kullen i norr ligger gårdsbyggnader och det gamla slottet. Skala 1:12000. (Godkänd ur sekretessynpunkt för spridning, Statens Lantmäteriverk 1989-01-02.)

åskilda delar. Den södra delen är den kvarvarande östra delen av södra längan. Den norra delen av längan är den i sin helhet bevarade östra längan (fig. 4: 6 och 7). I väster ligger den likaledes i sin helhet bevarade västra längan. Även den omfattar två våningar och framför dess södra gavel finns ett våningshögt murparti som tillhör den rivna delen av södra längan (fig. 4: 8 och 4: 9). Större delen av den trevåningiga södra längan revs 1890, men dokumenterades dessförinnan genom ett frontfoto från söder.[4] Botten-

[4] Fotografi taget 1889 strax före rivningens början. Publicerat i Bjersjöholm med Ruuthsbo 1937, s. 25.

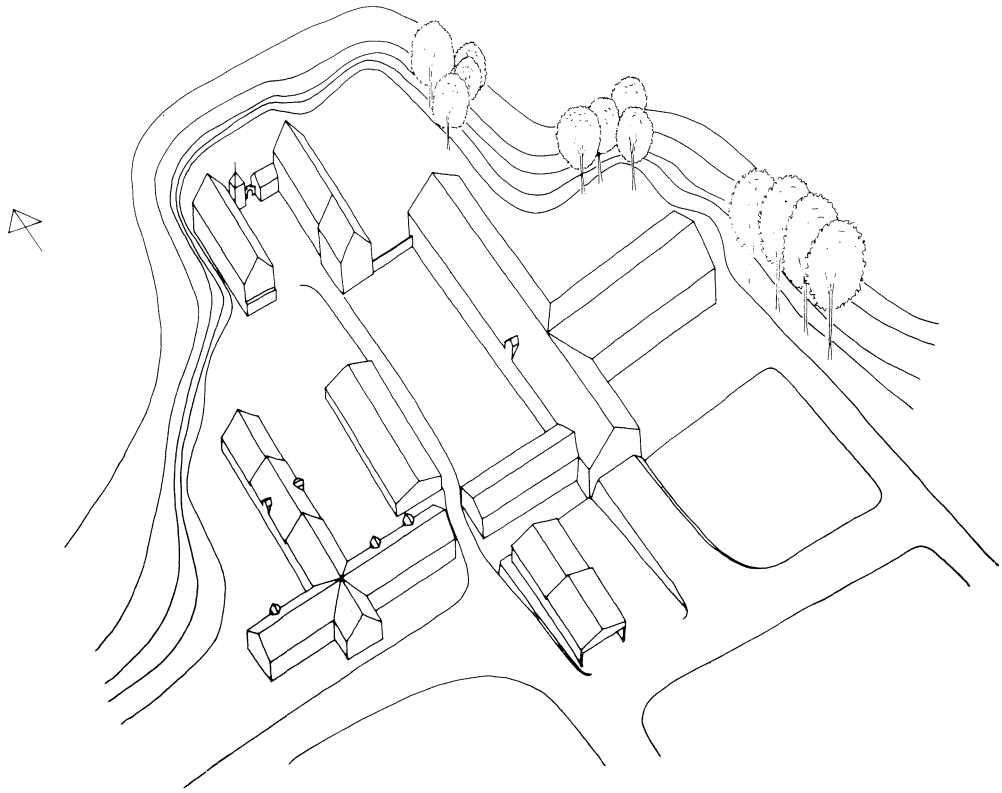

Fig. 4: 4. Situationsplan av gårdsanläggningen med det gamla slottet i norr. Skråprojektion av Jan Bloch Lynbech 1981.

våningens västra gavelmur kvarstod ännu på 1930-talet då den dokumenterades tillsammans med att det gjordes en översiktlig dokumentation av slottet i sin helhet.[5] Anläggningen sluts i norr av ett transformationstorn och en mindre envåningsbyggnad med en mellanliggande portöppning. De tillkom 1924 i samband med den då företagna restaureringen och ansluter i stil till de gamla slottslängorna. Norr om öst- och västlängorna finns i marken diffusa spår av den norra längan som revs i sin helhet omkring 1790. Mellan längorna finns en kullerstensbeläggning som markerar den gamla borggården. I dess norra del finns en brunn. Platsen för den forna portgenomgången, strax väster om det kvarvarande partiet av södra längan, markeras även den av en kullerstensbeläggning, liksom även broläggningen som tillkom på platsen för den vindbrygga som försvann då vallgravarna igenfylldes i samband med sjösänkningen under 1800-talet.

[5] Fotografier tagna av Ystadsfotografen Axel Carlborn omkring 1930. L-regnr 1657, Bjersjöholm, Ystad museum. Publicerade i H. H. Schwerin 1933.

Fig. 4:5. Slottet från sydost med västra längan, transformatorstornet från 1924 och resterande delen av sydlängan. Kreatursdriften är nu borta. (Foto: S. Johansson 1978.)

Slottsanläggningen bildade i enlighet med författarens rekonstruktion en i stort sett regelbunden rektangel (34–34.5×47 meter) med en trevånings länga i söder – huvudlängan – och tre envåniga längor i öster, väster och norr. Borggården hade samma form (16.7–17×25 meter) (fig. 4:10–19; Aktuella uppmätningar och murverksanalyser bilaga I fig. 1–21, Hartungs planuppmätning från 1680 bilaga II fig. 3–7 och 1695 års syneprotokoll bilaga III).

Den södra längan skilde sig från övriga längor inte bara genom att den var en våning högre, här fanns även i sydfasaden ett porttorn två fönsteraxlar från östra gaveln och ett trapptorn mot borggården. Det senare låg helt nära västra längan. Längan var i söder 34.5 meter och i norr 34 meter. Bredden var 11.2 meter. Fasadhöjden, från grundmur till krön, har uppskattats till cirka 12 meter. De tinnade gavelröstena var 9.5

Fig. 4: 6. Frontfoto från öster med den resterande delen av södra längan och östra längan som är bevarad i sin helhet. (Foto: S. Johansson 1984.)

Fig. 4: 7. Östra längans borggårdsfasad från sydväst. (Foto: S. Johansson 1984.)

Fig. 4: 8. Västra längans västfasad och södra gavel från sydväst. (Foto: S. Johansson 1984.)

Fig. 4: 9. Västra längans södra gavel och borggårdsfasad från sydost. (Foto: S. Johansson 1984.)

meter höga, men här räknades förmodligen enbart avståndet från röstets nederdel till takspetsen, inte de översta tinnarna och de med dessa sammanbyggda skorstenarna. Taket hade en mycket stel resning (ca 60°). Porttornet, som låg 7.6 meter från östra gaveln, var 6.5 meter brett och sköt ut 4.2 meter från fasaden. Genom detta sträckte sig en portgenomgång, 14.4 meter lång, 2.9 meter bred och ca 3.5 meter hög. Såväl porttorn som trapptorn var av samma vägghöjd som längan i övrigt. Porttornets tinnade röste var ca 6 meter högt. Takets resning var mycket stel (ca 70°). Trapptornet var i bottenvåningen kvadratiskt (3.6×3.6 meter) men i överdelen femkantigt. Det låg 1.8 meter från västra längan. Det går inte att uttala sig om dess takform eftersom exteriören aldrig avbildats.

Bottenvåningen var indelad i två källarutrymmen som befanns sig på var sin sida om portgenomgången. De båda bostadsvåningarna har haft parstuge- eller s.k. renässansplan. Från trapptornet kom man först till en förstuggång. I söder fanns längs gången ett utrymme och i öster och väster låg två gavelrum. Porttornet inrymde små kamrar tillhörande de östra gavelrummen.

Längan i öster är 25 meter lång och 8 meter bred. Fasadhöjden är 8 meter och höjden på gavelröstet 7.1 meter. Takvinkeln påminner starkt om den södra längans (ca 60°). I längans mitt löper en portgenomgång, som via en vindbrygga i öster, ledde till trädgårdsholmen. Den är 1.6 meter bred och höjden är ca 2.5 meter vid ursprungliga partier. Söder om portgenomgången återfinns ett stort utrymme med sekundär indelning. I norr finns två rum. Gavelrummet har inrymt slottskapell. Övervåningens nuvarande plan är till största delen resultatet av en radikal ombyggnad under sista hälften av 1700-talet. Den är uppbyggd kring en förbindelsegång mot gården och en lång rumssvit vettande åt öster mot trädgårdsholmen och sjön. Tidigare fanns här tre genomgående utrymmen, en kvadratisk rumsbildning i söder, ett långsmalt rum i mitten och ännu ett kvadratiskt rum i norr över slottskapellet. Till denna våning har man kunnat komma från södra längan och borggården. Från borggården kom man via en fritrappa såsom nu, men trappan låg då cirka 2 meter längre söderut. Den ursprungliga dörröppningen sitter i det som nu är en blindnisch en meter till höger om den nuvarande ingången.

Västra längan har haft samma längd som den östra. Bredden är 9 meter och fasadhöjden 8 meter. Gavelröstet är idag 6 meter högt, men var ursprungligen lika högt som på östra slängan. Takvinkeln har därmed förändrats (från ca 60° *till 50°*). I bottenvåningen inryms idag ett i sin tur indelat utrymme i söder och två oindelade utrymmen i mitten och i norr. Den plan som fanns vid slutet av 1600-talet påminner i stort om den existerande. Övervåningen upptogs då av »Stora salen» till vilken man kom med hjälp av en fritrappa längst i norr. Södra delen av salen har senare indelats i ett antal mindre rum.

Vad gäller norra längan får vi helt lita på de uppgifter som Hartung lämnar. Den var 34 meter lång och 11.2 meter bred (58×18 $^1/_2$ alnar). Fasadhöjden måste ha varit densamma som på intilliggande längor. Gavelröstet, som enligt Burman är volutformat, var 7.1 meter högt (12 alnar). Takvinkeln var i så fall ca 70°. Planformen i såväl botten-

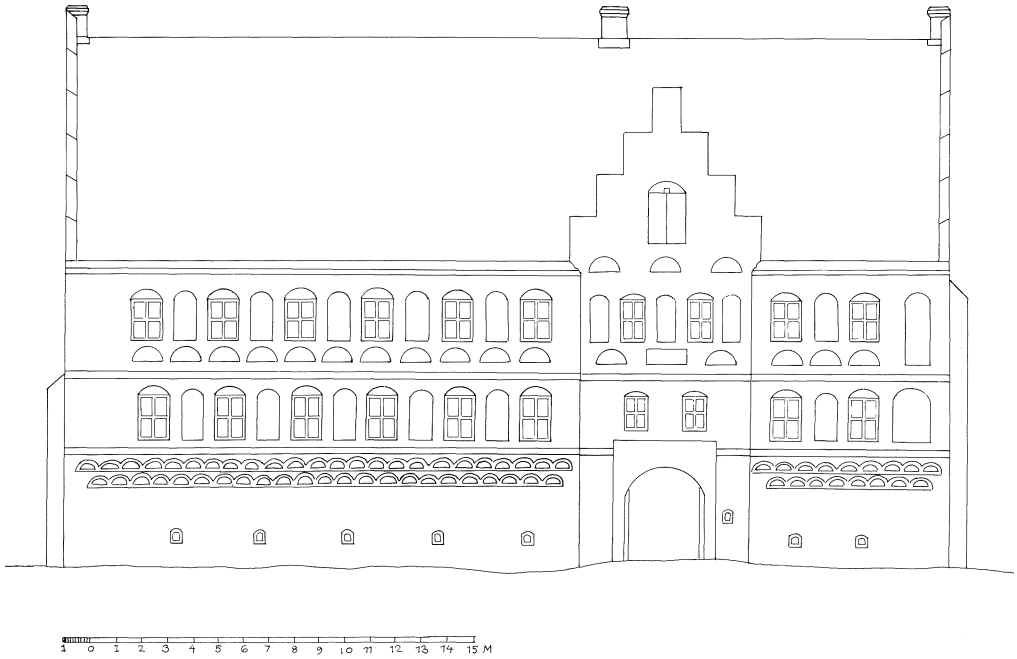

Fig. 4:10. Rekonstruktion av södra längans sydfasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300.

som övervåning byggde på att rummen var genomgående och låg i rad efter varandra. Här fanns kök, brygghus och andra ekonomiutrymmen.

Södra, östra och västra längorna har samtidigt varit grundmurade i skalmursteknik. Även norra längan torde ha uppförts på detta sätt, eventuellt med undantag för den tunna borggårdsmuren som kan ha varit en fullmur (ca 80 cm). Ytterskalet har i bottenvåningen i regel bestått av stora kvaderstensblock och innerskalet av tegel med inslag av marksten. Sådana kvaderstensblock återfinns inte i södra längans bevarade sydfasad och har förmodligen inte heller funnits i fasadens övriga del. Hur det varit med borggårdssidan vet vi inte, men man kan anta att den varit utformad i likhet med östra och västra längans borggårdssidor. Vad det gäller norra längans fasadutformning vet vi inte mer än vad som framgår av Burmans avritning som enbart ger en idealiserad bild av dess östra gavel och låter oss skymta enbart en mycket liten del av borggårdssidan. I övervåningen, liksom vid samtliga dörr- och fönsteröppningar, har vi ett tegelmurverk bestående av medeltidssten i oregelbundet munkförband med ritsade fogar (mått: 26–27×13–14×8–9.5 cm, 10 skift 100 cm). Orsaken till det oregelbundna förbandet är att fasaden hela tiden bryts upp av öppningar. Det finns därtill inslag av kritsten i dekorativa element, men även i murverket kring östlängans dörröppningar mot borggården. I södra längan är de ursprungliga murarna i källarvåningen 1.2–2 meter tjocka. I andra våningen har de varit 1.2–1.7 meter tjocka och i tredje våningen 1.2–1.4 meter. Motsvarande mått i östra längan är 1–1.2 meter respektive 90 cm och i

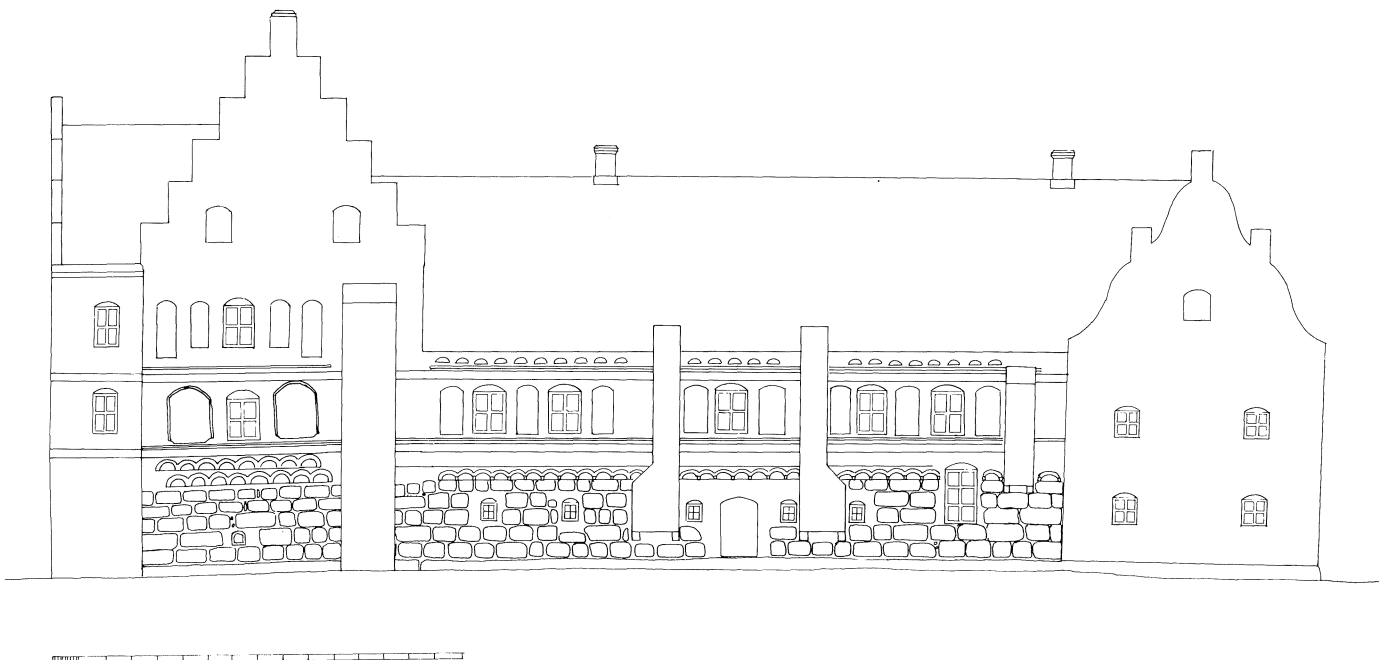

Fig. 4: 11. Rekonstruktion av slottets östra fasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1: 300.

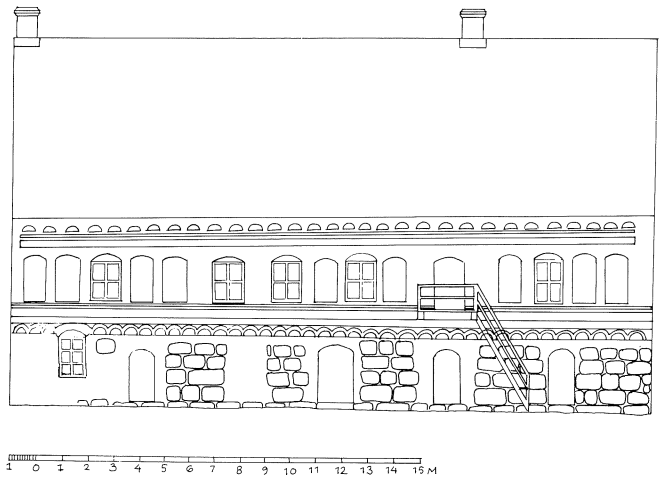

Fig. 4:12. Rekonstruktion av östra längans borggårdsfasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300.

västra längan 1.2 meter respektive 1 meter. Västra längans yttermurar var cirka 1.2 meter och muren åt borggården cirka 80 cm.

Ursprungliga dörrar har suttit i stickbågformade öppningar med vinkelräta dubbelfalsar in mot rummen. Fönstren har suttit i öppningar av motsvarande yttre form med smygade invändiga fönsternischer och solbänkar. Södra längans källarutrymmen är välvda med dubbla tunnvalv i öst-västlig riktning med mittpelare. Även portgenomgången måste ha varit tunnvälvd. Östra längans bottenvåning är välvd på så sätt att utrymmet söder om portgenomgången har ett längsgående stickvalv. Gången och rummet norr om denna har tvärgående stickvalv. Slottskapellet är välvt med dubbla

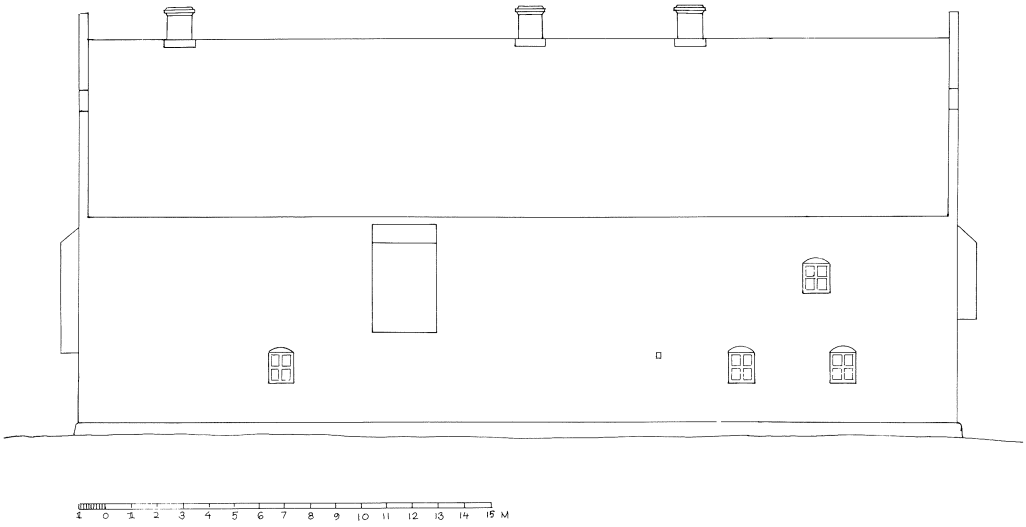

Fig. 4:13. Rekonstruktion av slottets norra fasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300.

Fig. 4:14. Rekonstruktion av slottets västra fasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300.

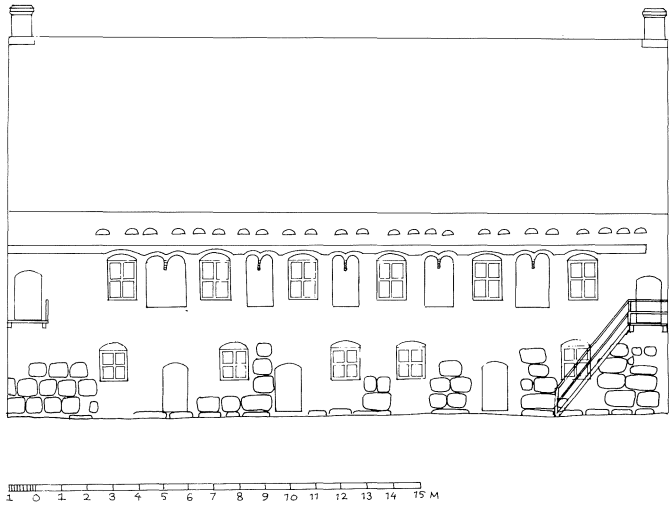

Fig. 4:15. Rekonstruktion av västra längans borggårdsfasad av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300.

kryssribbvalv. I övrigt är det frågan om träbjälklag. Den ursprungliga takstolen i östra längan är en hanbandstakstol med långstol, hängverk och spärrfot. Vattentaket har alltid varit beklätt med tegel.

Vad det gäller fasadutformningen är avvikelserna mellan de olika längorna större än likheterna. Ett genomgående dekorativt element är de något försänkta våningsbanden i kritsten mellan botten- och övervåningen och mellan övervåningen och styrterummet. De håller samman både ytter- och borggårdsfasaderna. Södra, östra och västra längorna har fasader med blindnischer mellan de övre våningarnas fönster. I södra längan är ursprungliga blindnischer närmast rundbågiga. Falsarna är profilerade. Blindnischerna i östlängan är stickbågiga och i västlängan är de utformade som rundbågiga dubbelblindnischer med hängstavar. Ett tredje motiv är bågfriserna. I södra längan har det funnits en dubbel rundbågsfris över bottenvåningen. Varannan båge har varit välv av formtegel och varannan på samma sätt formad kritsten. Mellan övervåningarna har det funnits en rad rundbågiga nischer, liksom även i styrterummet. Bågfriserna på östra och västra längan är stickbågiga. På östra längan har de varit uppbyggda med formtegel. Åt borggården har vartannat bågfält varit vitt och vartannat svart (kimrök). I övrigt är de insänkta i fasaden. Fasaderna kröns av en tandsnittsfris. Den inskriftstavla från 1576 som idag sitter i södra längans återstående sydfasad satt ursprungligen över porten, mellan andra och tredje våningen.

4.4 Byggkroppens utveckling 1576–1890

Längan i öster kan indelas i två tydligt åtskilda delar, det resterande östra partiet av södra längan och östra längan. Framför västra längans södra gavel finns ett cirka 2 meter högt murparti som är en kvarvarande del av den södra längan. Genom dessa

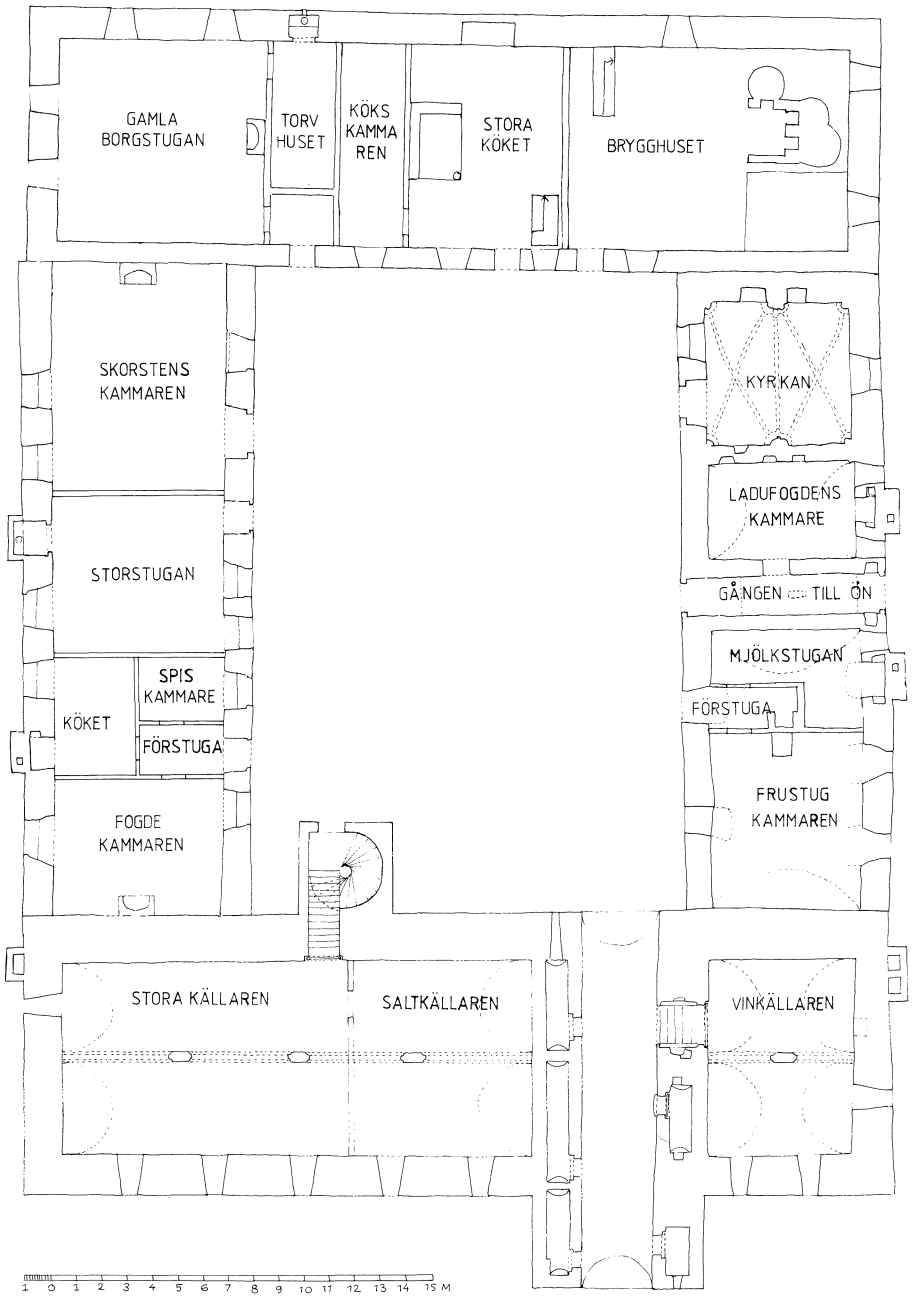

Fig. 4:16. Rekonstruktion av slottets bottenvåning av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300. Rumsbenämningar i regel efter Hartungs uppmätning från 1680.

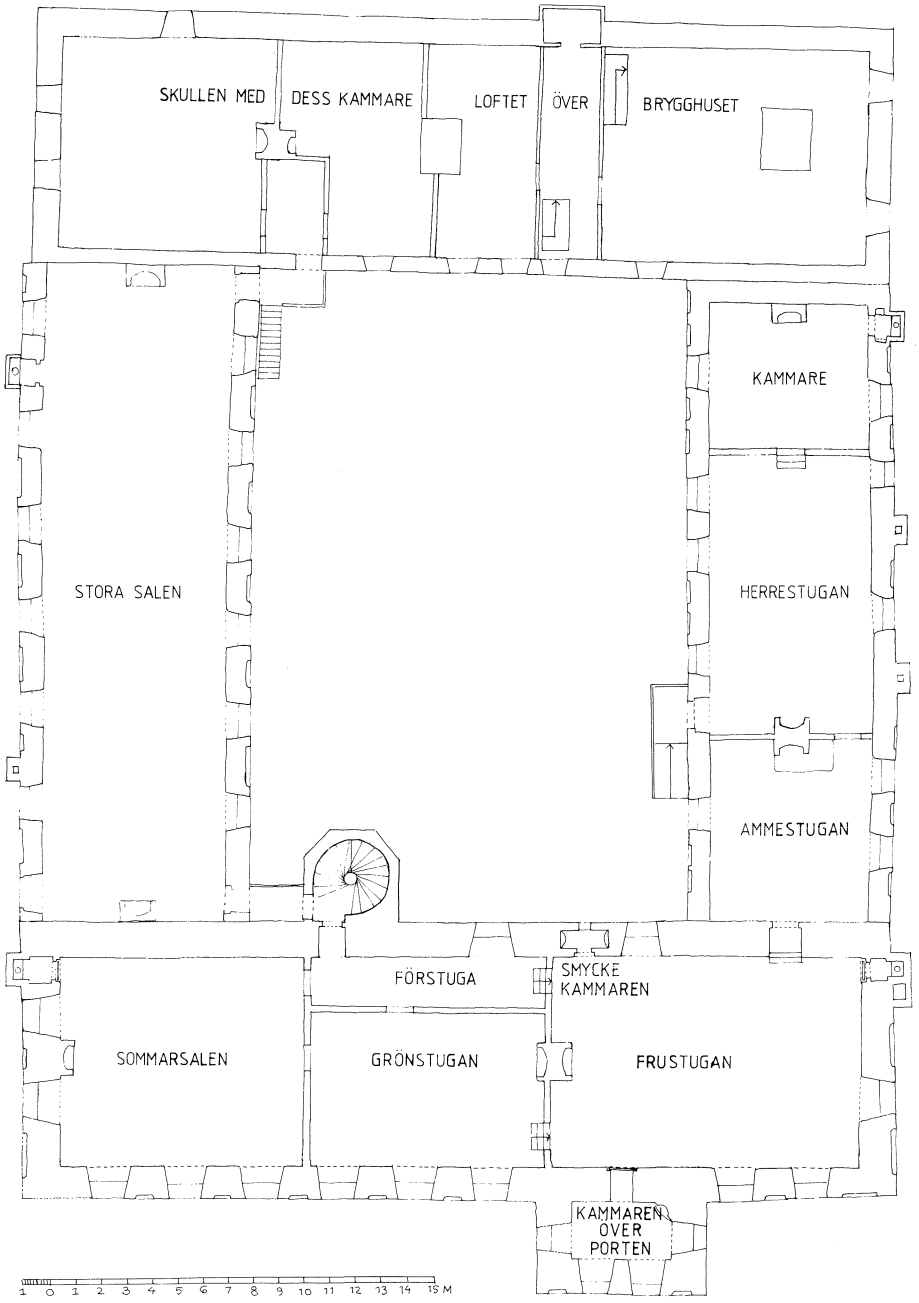

Fig. 4:17. Rekonstruktion av slottets andra våning av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300. Rumsbenämningar i regel efter Hartungs uppmätning från 1680.

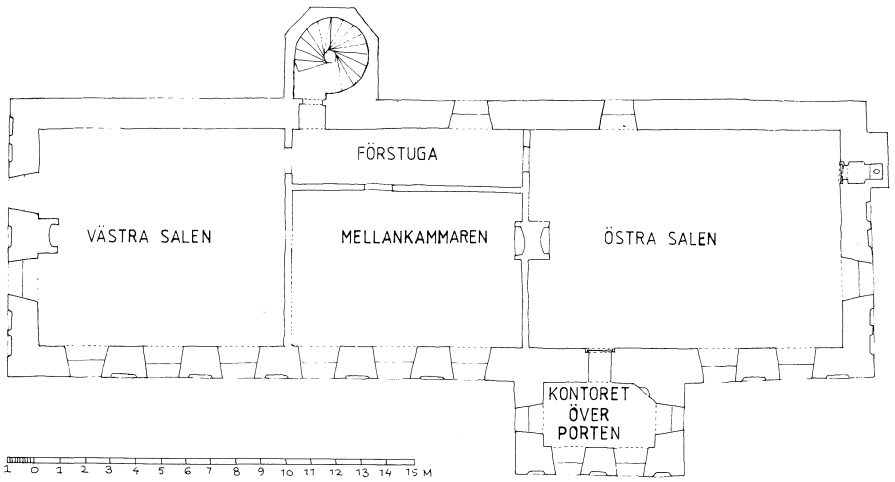

Fig. 4:18. Rekonstruktion av södra längans tredje våning av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300. Rumsbenämningar i regel efter Hartungs uppmätning från 1680.

bevarade delar kan man efter byggnadsarkeologiska undersökningar fastställa den relativa kronologin mellan södra längan och västra längan. Genom att de båda senare längorna bevarats i sin helhet får vi även en god bild av förhållandet mellan dessa och den sedan länge försvunna norra längan. Därtill har Hartungs planuppmätningar använts som källa, även om den i vissa hänseenden ger en oklar bild av förhållandena.

Södra längan har haft egna murar runt om. Mot östra och västra längan är de i bot-

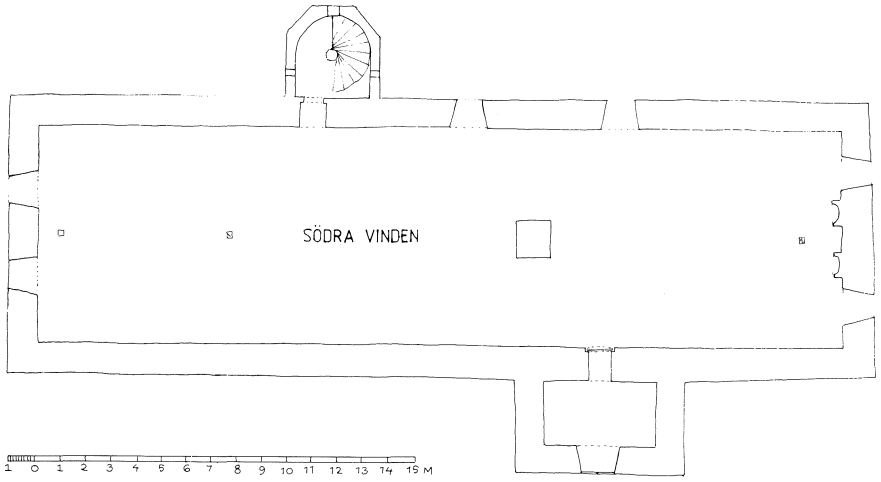

Fig. 4:19. Rekonstruktion av södra längans vindsvåning av Sölve Johansson 1989. Skala 1:300. Rumsbenämningar i regel efter Hartungs uppmätning från 1680.

tenvåningen mycket kraftiga (2 meter). Såväl östra som västra längan har uppförts utan egna murar mot södra längan. I övrigt har de egna murar i förband med varandra. När det gäller norra längan har den av allt att döma haft egna murar runt om.

Man kan klart se att det mellan södra längans murar och östra längan återfinns stötfogar och att östra längan här saknar egen gavelmur. Tydligast kan man studera dessa förhållanden på vinden mellan de båda längorna. Mot borggården finns en tydlig sprickbildning mellan kvaderstensblocken i bottenvåningen. Gränsen mellan sydlängan och östra längan i öster markeras av att kvaderstenspartiet gör ett språng på 10 cm 11.2 meter från söder. Följer man detta språng lodrätt mot marken kan man iakttaga en förtagning. Varannan sten i östra längan stöter mot sydlängans yttre liv. En förtagning av samma slag finns även i väster mellan nämnda murparti och västra längan. Gavelmuren här är i övrigt uppförd av modernt tegel, liksom även gavelröstet över södra längans sydfasad. Även södra längans västsida är uppförd av modernt tegel cirka 3.5 meter från marken och ett 1.9 meter brett parti av sydfasaden närmast västsidan. Av dessa iakttagelser framgår att södra längan 1890 revs fram till porttornets västra sida inklusive det från sydfasaden framskjutande partiet men exklusive västra delen av bottenvåningen. Därtill skalades tredje våningen av från den resterande södra delen. Mot östra längans vind kvarstår emellertid ett murparti från denna tredje våning, som det inte fanns någon anledning att riva ned. Det har enbart skalats av längs det tak som uppfördes över den resterande delen för att harmonisera med östra längans takriktning.

Östra längans nordgavel sträcker sig ända upp till takspetsen, med originalmurverk även i röstet. De fyra fönsteröppningarna här, liksom blindnischerna är sekundära. De två fönsteröppningarna i övervåningen är också sekundära. Någon närmare undersökning av murverkets utsida har inte varit möjlig, men man kan iakttaga att det under en sentida puts finns avtryck av ett senare tillkommet men nu försvunnet murverk. Det måste röra sig om norra längans mur åt detta håll, som uppförts direkt mot gaveln och som försvann omkring 1790. Då norra längan revs stod den till synes obrutna och odekorativa gaveln fri. Förekommande öppningar och dekorationer, blindnischer och fasadband, torde ha tillkommit i detta sammanhang. De framträder på en akvarell från omkring 1860 (se kap. 5 fig. 16).[6] Här fanns då även en väderkvarn på taket vid gaveln. På platsen för den norra längan fanns då ett mindre korsvirkeshus och ett skjul.

Västra längan kan beskrivas på motsvarande sätt. Den saknar eget originalmurverk mot södra längan, men har egen mur i norr bortsett från röstet som är uppbyggt av modernt tegel. Med tanke på den ursprungliga dörröppningen in till övervåningen 30 cm från norra gaveln måste norra längans borggårdsmur varit egen på samma sätt som vid östra längan. Men att döma av Hartungs planuppmätningar skulle västra längan ha uppförts med utnyttjande av norra längans borggårdsmur. Det gäller dock inte gavelröstet som här är det egna. Mot bakgrund av nu gjorda byggnadsarkeologiska undersökningar kan vi nu säga att Hartung på denna punkt missuppfattat förhållandena. Norra längan har uppförts med egna murar runt om. Det finns mycket som tyder på att

[6] Akvarellen har inte stått att finna, men den har publicerats i Bjersjöholm med Ruuthsbo 1937, s. 23.

den uppförts samtidigt eller i varje fall utan större tidsintervall i förhållande till västra längan, med tanke på att västra längan saknar ursprungligt gavelröste åt detta håll och att murpartiet i nordöstra hörnet av västra längans övervåning förefaller ha tillkommit med tanke på en förbindelse. 1680 kom man till norra längans övervåning på samma fritrappa som till salen i västra längan. Dörröppningen i norra delen av detta murparti som utåt markeras av en blindnisch, har tolkats som en senare tillkommen direkt förbindelse mellan de båda längorna. Därtill bör nämnas att östra och västra längorna ursprungligen var lika långa (ca 25 meter).

Byggordningen har tolkats på följande sätt med hänvisning till ovan förda resonemang (fig. 4:20): Först (1576) uppfördes den södra längan som huvudbyggnad markerat av porttornet med portgenomgång och renässansplanen. Till denna länga fördes strax efter (1577) de östra och västra längorna. Den östra längan inrymde i bottenvåningen en förbindelsegång till trädgårdsholmen i öster och i övervåningen bostadsrum. Den nära förbindelsen mellan södra och östra längan framgår tydligt av det på vinden bevarade murpartiet tillhörande södra längan. Mot östra längan är murskalet uppbyggt av obearbetad marksten med undantag för själva krönet som är i tegel. Det har aldrig uppförts för att synas utåt, utan mot den samtidigt planerade östra längan. Med tanke på östra längans fullt uppbyggda norra gavel antas den ha stått fri ett tag. Norra längan har i princip samma uppbyggnad som den östra längan. Det faktum att norra längan inrymde slottets kök talar för att den inte kan ha tillkommit särskilt lång tid efter grundläggningen (1590?). I annat fall kan man tänka sig att det första köket inrymts i en tillfällig lokal eller byggnad eller att det funnits möjlighet att utnyttja delar av den medeltida gårdsanläggningen. Den sist tillkomna norra längan revs först (omkr. 1790). Att den revs i sin helhet utan att lämna några egentliga spår efter sig talat för att den uppfördes som en separat byggnadsdel. Därefter behövde man enbart snygga till östra och västra längornas från början synliga gavlar. Rivningen av den södra längan (1890) är väl dokumenterad både byggnadsarkeologiskt och genom en samtida avbildning.

I tidigare forskning har byggnadsarkeologiska undersökningar inte gjorts, varför slutsatserna i hög grad måste betraktas som hypoteser. August Hahr betraktar Bjersjöholm som en enhetlig skapelse med hänvisning till utsmyckningen, men går inte närmare in på förhållandet mellan de ingående längorna.[7] Han hänför anläggningen till den av honom formulerade typ IV, »den slutna fyrlängade borgen med sammanbyggda huslängor, omgivande en vanligen kvadratisk borggård med i regel torn och utsprång». Vidare sägs att »i den ena flygeln (den östra) synes en äldre del ingå».[8] Här avses förmodligen resterna av den södra längan, som han inte uppfattade ursprunget till. Pär Axel Olsson menar att östra längan är äldst och fanns på platsen redan före Björn Kaas tid. Han hänvisar då till att »den östra längan gör ett mera ålderdomligt intryck än den kvarstående västra». Någon jämförelse med den rivna södra längan görs inte. Liksom Hahr räknar han inte med att den resterande delen av denna länga ingår i den östra. Därför säger han att Björn Kaas uppförde sin borg »med porten

[7] A. Hahr 1913, s. 133–134.

[8] dens. 1914, s. 9 och 11.

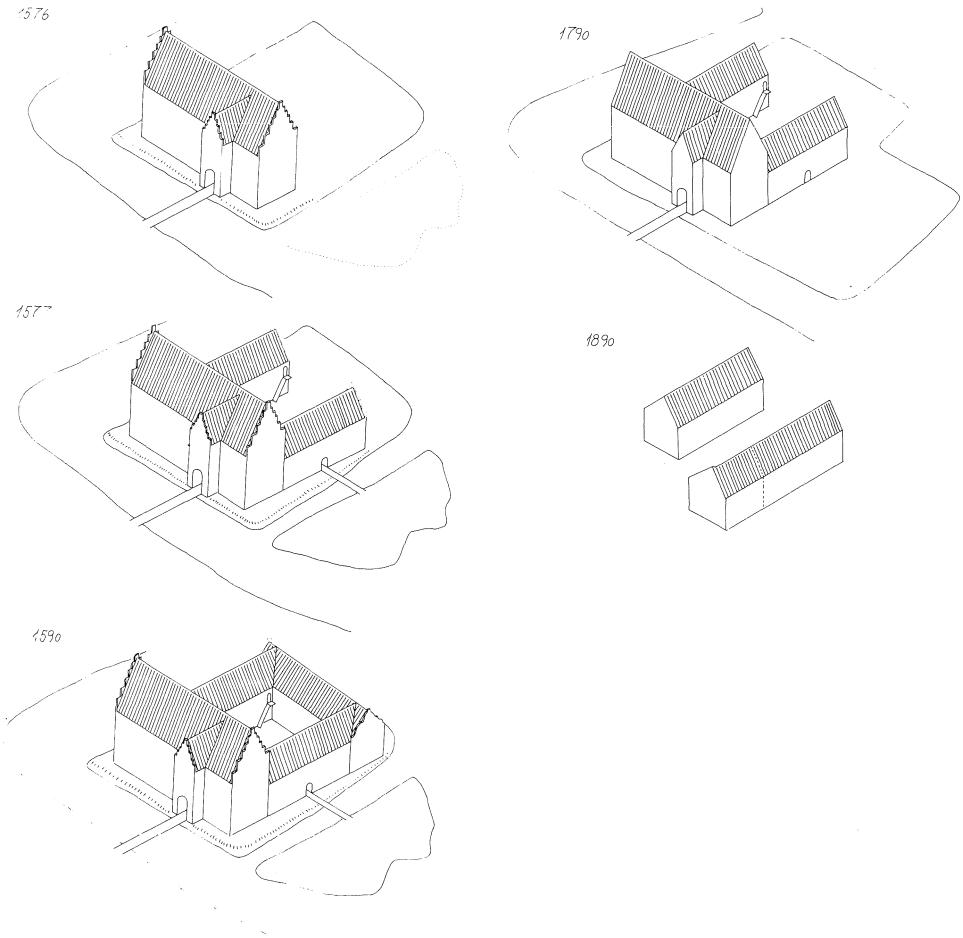

Fig. 4:20. Rekonstruktion av byggkroppens utveckling från slottets tillkomst 1576 till 1890 då det fick sin nuvarande form av Sölve Johansson 1989. Skråprojektionen upprättad av Jan Bloch Lynbech 1981 och kompletterad av Sölve Johansson 1989.

stödd mot den gamla östlängan».[9] Här jämför han Bjersjöholm med Svaneholm, där förhållandet är just sådant.

H. H. Schwerin upprättade ett förslag till byggordning, i vilken han betecknar södra längan som den äldsta och knyter den till Björn Kaas (1576).[10] Östra och västra längorna ska därför ha uppförts i nämnd ordning. Han hänvisar här till att skiljemurarna mellan dem och södra längan i alla våningar haft samma tjocklek som i detta hus för övrigt. Att östra längan skulle vara äldre än den västra skulle bero på de välvda källar-

[9] P. A. Olsson 1922, s. 77–79.

[10] H. H. von Schwerin 1933, s. 18–24.

rummen, de oregelbundna fönsterraderna med små gluggar och de tjockare murarna samt att västra längan betraktas som ett modernare salsbygge med sitt stora och väl upplysta festgemak i övervåningen och sina även i nedre våningen stora fönster. Norra längan anses vara yngst med påfallande tunna murar åt gårdssidan och med hänvisning till att Burman på sin bild visar på att längan var försedd med renässansgavlar. Södra längan har här trappstegsgavlar. De tre senare längorna antas ha uppförts under 1500-talets sista årtionden. Han menar att de inte tillkommit efter en från början uppgjord plan, utan att de tillkommit en efter en på ett tillfälligt och planlöst sätt. Södra längan skulle i så fall ha tillhört Hahrs typ II: »Den enlängade med torn och framsprång försedda borgen».[11]

Gertrud Serners uppfattning avviker inte från Schwerins med undantag av dateringen. Hon menar att den östra längan uppförts tämligen snart efter den södra längan. Norra längan, med sitt svängda röste, antas ha slutit anläggningen senast omkring 1620.[12] Sven T. Kjellberg, som senast behandlat slottets byggnadshistoria, anför att den södra längan uppfördes av Björn Kaas 1576 och att östra och norra längorna uppfördes ej långt efter. Västra längan anges vara den sist uppförda vid 1600-talets början.[13]

4.5 Södra längan

4.5.1 Exteriör

4.5.1.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser

Den resterande östra delen av södra längan är i bottenplanet 9.5 meter lång i södra delen och 9 meter i den norra. Bredden är 11.2 meter. Den omfattar en källarvåning med dubbla tunnvalv (takhöjd 3.9 meter) och en bostadsvåning med tak i form av träbjälklag (takhöjd 3.2 meter). Källaren befinner sig i samma nivå som den omgivande marken i söder och öster. I väster ligger den 1 meter under den forna portgenomgången vid den här belägna nedgången.

Sydfasaden är i höjdled bevarad från marken t.o.m. ett våningsband på cirka 8 meters höjd som tidigare markerat övergången från längans andra och tredje våningen (fig. 4: 21 och bilaga I fig. 3). I sidled är den bevarad från östra gaveln till det parti där den dubbla rundbågfrisen upphör. Detta 1.9 meter breda parti består i det inre av gammalt murverk enär det är ett spår av det rivna porttornets östmur. Östra gaveln är bevarad i hela sin bredd (fig. 4: 22 och bilaga I fig. 5). Murverket kring övervåningens norra fönster är dock sekundärt. Detta cirka 2 meter breda parti 1 meter från norra långsidan är spår av en riven privatanläggning. Liksom i sydfasaden markeras denna utbyggnad av att rundbågfrisen upphör. I höjdled är gaveln bevarad upp till samma nivå som sydfasaden. Båda murkrönen är ommurade och i söder har därtill förts ett i

[11] A. Hahr 1914, s. 6.
[12] G. Serner 1934, s. 109.
[13] S. T. Kjellberg 1966, s. 26.

Fig. 4:21. Den återstående delen av södra längans sydfasad. (Foto: S. Johansson 1978.)

Fig. 4:22. Den återstående delen av södra längans östra gavel. (Foto: S. Johansson 1977.)

Fig. 4: 23. Bottenvåningen av södra längans västra gavel omkring 1930. Den är idag borta. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

sin helhet nyuppfört gavelröste. Sydfasaden förändrades till gavel då denna resterande del av södra längan inlemmades i östra längan, som har syd-nordlig takriktning. Nederdelen av södra längans västra gavel kan dras in i den byggnadsarkeologiska undersökningen eftersom vi känner dess utformning väl från ett fotografi (fig. 4: 23).

Den i hela sin höjd bevarade ursprungliga norra långmuren åt östra längan är cirka 12 meter hög räknat från källargolvet (fig. 4: 24). Södra längans längd i norr (34 meter) får vi genom att förbinda den resterande östra delen med den del av nordmuren som ingår i västra längans sydgavel. Detta murparti är 9.5 meter långt och 2–2.5 meter högt (fig. 4: 25 och bilaga I fig. 3). Det är delvis inlemmat i västra längan, men det är ändå möjligt att rekonstruera dess – och därmed södra längans – norra ytterliv och nordvästra hörn.

Västra sidan av den del av södra längan som idag ligger intill östra längan består i sin nedre del, cirka 2.5–3 meter över marken, av ursprungligt murverk med undantag för upptagningen för dörren i norr (fig. 4: 26 och bilaga I fig. 7). Vad vi står inför här är i själva verket den försvunna portgenomgångens östra sida med källarnedgång och en ännu kvarvarande portkammare. I övrigt är murverket från 1890 1.6 meter från söder och 1.4 meter från norr. I söder och norr utgörs kärnan av södra längans här avrivna långmurar.

Fig. 4:24. Södra längans nordmur med krön åt östra längans vind. (Foto: F. Beyer 1985.)

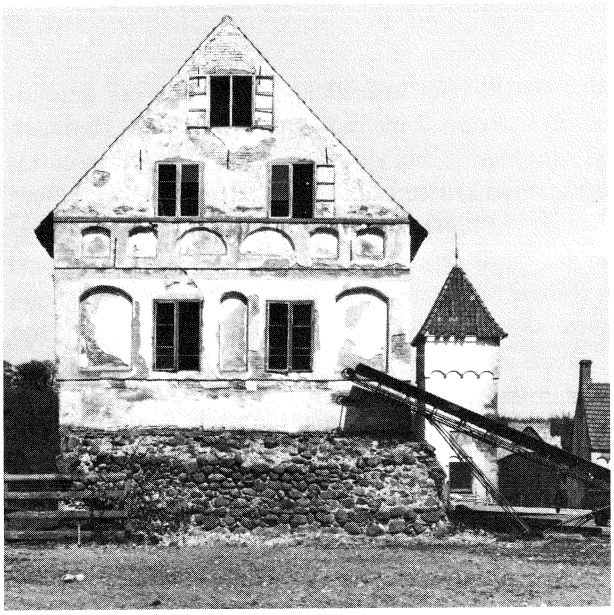

Fig. 4:25. Södra längans resterande nordmur ingående i västra längans sydgavel. (Foto: S. Johansson 1984.)

Fig. 4: 26. Västra sidan av södra längans återstående del med östra sidan av portgenomgången i bottenvåningen. (Foto: S. Johansson 1984.)

Den bevarade delen av sydfasaden består i sin nederdel av tegelmurverk genombrutet av två ljusöppningar hörande till källaren. I övergången mellan källarvåningen och andra våningen finns en dubbel rundbågfris där varannan båge är välvd av formtegel och varannan av på samma sätt formad kritsten. Bågfälten är överputsade. Över bågfrisen löper ett något nedsänkt band med botten i kritsten. Det markerar andra våningens nederdel. I överdelen finns ett band av samma typ. Andra våningen upptas från öster av en bred blindnisch, ett fönster, en smal blinnisch och ett fönster. De båda nischerna, med höga segmentformade bågar och avfasade falsar är ursprungliga, liksom de båda fönsteröppningarna. Även de senare har segmentformade valvbågar. Övriga fasaddekorationer och fönsteröppningar tillkom efter 1890. Observera att den symmetriska kompositionen tillkommit med utnyttjande av ursprungliga element! Den i rundbågfrisen ingående inskriftstavlan flyttades då hit från att tidigare ha suttit över öppningen i porttornet (fig. 4: 27). Sandstensskulpturen i nischen mellan fönstren kan komma från spisen i rummet innanför, den gamla frustugan.

Östgavelns utformning påminner om sydfasadens. Men i stället för tegel i bottenvåningen har vi här stora kvaderblock i granit. Här har det tidigare funnits en ur-

Fig. 4: 27. Inskriftstavla från 1576. Den var ursprungligen placerad över portöppningen i söder. Idag sitter den på södra längans återstående sydfasad. I överdelen återfinns ätterna Kaas och Björns samt Rotfelds och Högs hjälmprydda vapensköldar på var sin sida om Treenigheten och nedtill texten: BIØRN. KAASES. FERNE. OC. MØRNE. F. CRISTENZE. NILSDATTER. Bilden är från 1930-talet då den inte var så vittringsskadad som den är idag. (Bjersjöholms och Ruuthsbo gods 1937. s. 19.)

sprunglig ljusöppning till källaren, liksom en sekundär öppning av samma slag. De finns med på ett fotografi av östsidan från omkring 1930. Över denna kommer den dubbla rundbågfrisen. På ett av teglen finns ett tegelmärke (fig. 4: 28). Över de båda våningsbanden löper en profilerad list av natursten. Längst i söder finns i övervåningen en bred nisch med en något svängd segmentbåge och profilerad fals, sedan ett fönster i en segmentbågig öppning och ännu en nisch av samma typ. Fönstret norr därom har tolkats som sekundärt. Öppningen hänger samman med den privetanläggning som redovisas på denna plats av Burman och Hartung 1680. Denna privet fungerade av allt att döma för gavelrummen både i andra och tredje våningen enligt Burmans bild. Men på Hartungs plan markeras förmodligen felaktigt ett fönster på denna plats i andra våningen (bilaga II fig. 4–5). Enligt nämnda foto av västra gavelns bottenvåning var den utformad på samma sätt som den östra med kvaderstenar och dubbel rundbågfris (fig. 4: 23). Här kan man även se fundamentet till den privet som tjänade andra våningens västra gavelrum. Östra sidan av portgenomgången är i sin nederdel beklädd med kvadersten, som vid källarnedgång och portkammardörr avbryts av tegelmurverk. Man kan skönja genomgångens valvanfang cirka 2.5 meter över marken. Däröver är här teglet nytt.

4.5.1.2 Äldre avbildningar och beskrivningar

När det gäller exteriören får man genom Hartungs ritningar reda på förekomsten av bl.a. dörr- och fönsteröppningar. I annat fall är Burmans avritning särskilt viktig, liksom teckningen i A. C. Psilanders bok (1858), Fr. Richardt litografi (1859), 1889 års frontfoto av södra längan, ett fotografi (vykort) från 1900-talets början och A. Carl-

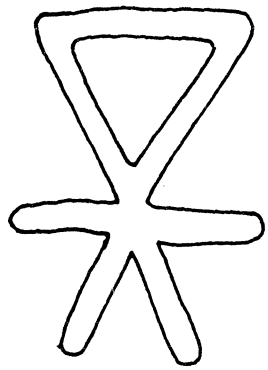

Fig. 4: 28. Tegelmärke från rundbågsfrisen i södra längans östra gavel. Uppmätning av Sölve Johansson 1978. Skala 1: 1.

borns foto av slottet från omkring 1930. Vissa informationer om exteriören får man även av 1695 års syneprotokoll.

Burmans bild, visande slottets syd- och östsida, ger flera tillförlitliga informationer. Om man bortser från att porttornets placering mitt i sydfasaden är felaktig, kan man klart se att det i hela fasadens längd och på porttornets östra sida fanns en dubbel rundbågfris mellan källaren och andra våningen, liksom en rundbågfris eller rad av rundbågiga blindnischer i styrterummet (fig. 4: 29). Den trappstegsformade östra gaveln och porttornets röste var dekorerad med ett flertal höga blindnischer. Intill östra längan fanns i gaveln en trevånig privetanläggning, bred nog att räcka för två priveter. Skorstenar fanns vid båda gavlarna och i husets mitt vid porttornets västmur. I senare exteriöravbildningar är fasaderna delvis överkalkade, men de ger ändå värdefulla upplysningar.

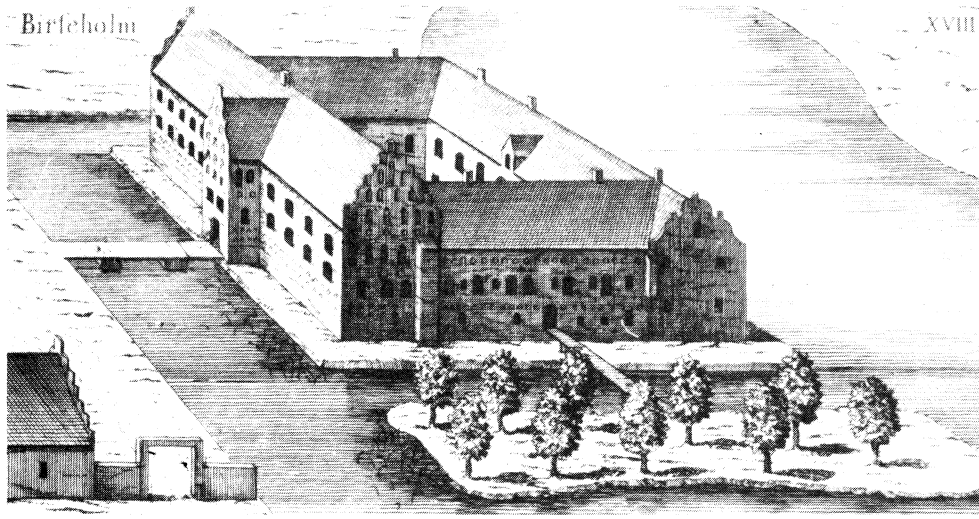

Fig. 4: 29. Utsnitt av Gerhard Burmans avritning av Bjersjöholm från sydost, ritad 1680 och graverad 1756. (Burman-Fischer 1680/1756.)

Fig. 4: 30. Frontteckning av södra längans sydfasad 1858. (A. C. Psilander (1858).)

Den Psilanderska frontteckningen visar att det mellan fönstren i båda övervåningarna, sex till antalet väster om porttornet och två i öster, funnits blindnischer av samma typ som vi känner från det bevarade partiet (fig. 4: 30). Över andra våningens fönster löper ett band på platsen för det konstaterade våningsbandet. Strax under och över tredje våningens fönster och nischer finns en rad av rundbågar. Porttornet har en dekoration av motsvarande slag. Mellan andra och tredje våningen i porttornet satt då Björn Kaas och Christence Rotfelds inskriftstavla från 1576. I gavelröstet finns en magasinslucka med hissanordning. Trappstegsgavlarna är borta.

Fr. Richardts bild, som torde vara samtida med Psilanders, ger i huvudsak samma upplysningar som denna och vad vi vet av gjorda undersökningar (fig. 4: 31). Det unika med denna bild är att vi får en god och tillförlitlig bild av porttornets östra sida och södra längans östra gavel. Vi får bl.a. veta att gavelröstet nu saknade dekoration, men att det här fanns två fönsteröpnningar till vinden. Platsen för den trevåniga privetanläggningen markeras tydligt.

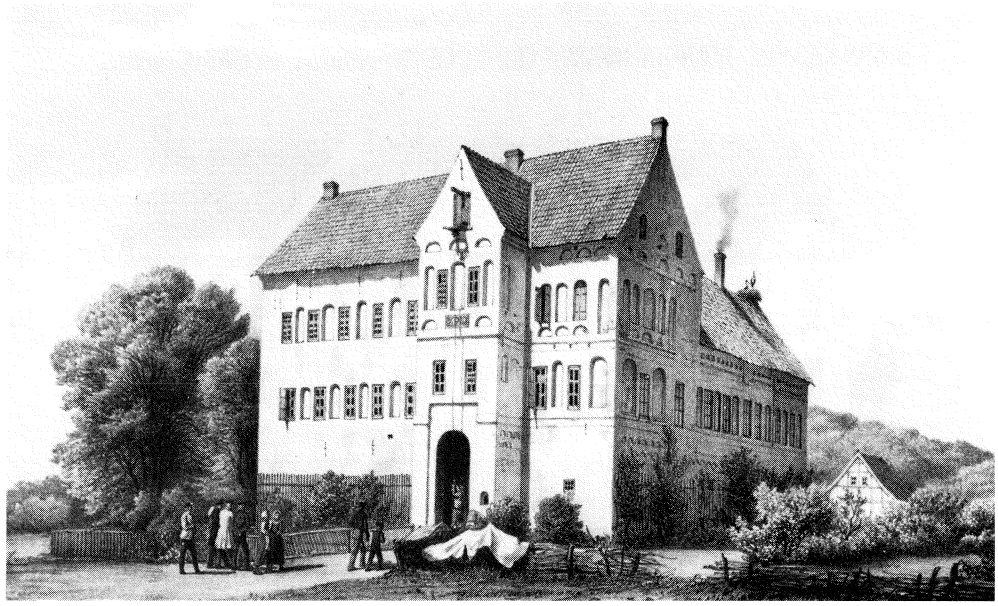

Fig. 4: 31. Litografi av Bjersjöholm från sydost av Fr. Richardt 1859. (G. Ljunggren (1859).)

Frontfotot av sydfasaden från 1889 är tyvärr alltför otydligt för att det ska ge fler informationer än vad som redan erhållits (fig. 4: 32). Vad det gäller västra gaveln får vi av Hartung veta att andra våningen omfattade två symmetriskt placerade fönsteröppningar och en privet. Den senare låg helt intill västra längan (ca 1.5 meter). Tredje våningens och vindsvåningsfönstren är åt detta håll förskjutna åt mitten medan de i öster satt förskjutna utåt. Det senare hängde samman med att det här fanns eldstäder i gavelmurarna. Åt borggården dominerades nordsidan av öppningen till portgenomgången i öster och trapptornet i väster. I övervåningen fanns två fönsteröppningar mellan trapptornet och östra längan. Den ena hörde till förstuggången och den andra till de båda gavelrummen i öster. Fönsteröppningarna motsvarades på vinden av homejor.

4.5.2 Plan och interiör

4.5.2.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser (fig. 16 och 17; bilaga I fig. 15 och 17)

Till portgenomgången, markerad av en kullerstensbeläggning, hörde från början fem portkammare som 1680 kallades »Fängelser» och 1695 »Arresthohl». Tre av dem låg vid västra sidan och två i den östra. Av dessa låg två i porttornet, en på var sida om ingången. Den ännu kvarvarande portkammaren i den 2 meter tjocka västra källarmuren är bevarad i autentiskt skick (Rum 103). Man kommer dit in genom en stickbågformad dörröppning (1.75×0.7 meter) med vinkelräta dubbelfalsar med plankdörr in mot rummet. Valvbågen är en $^1/_2$ sten hög. Utrymmet (2.65×0.85 meter) är välvt

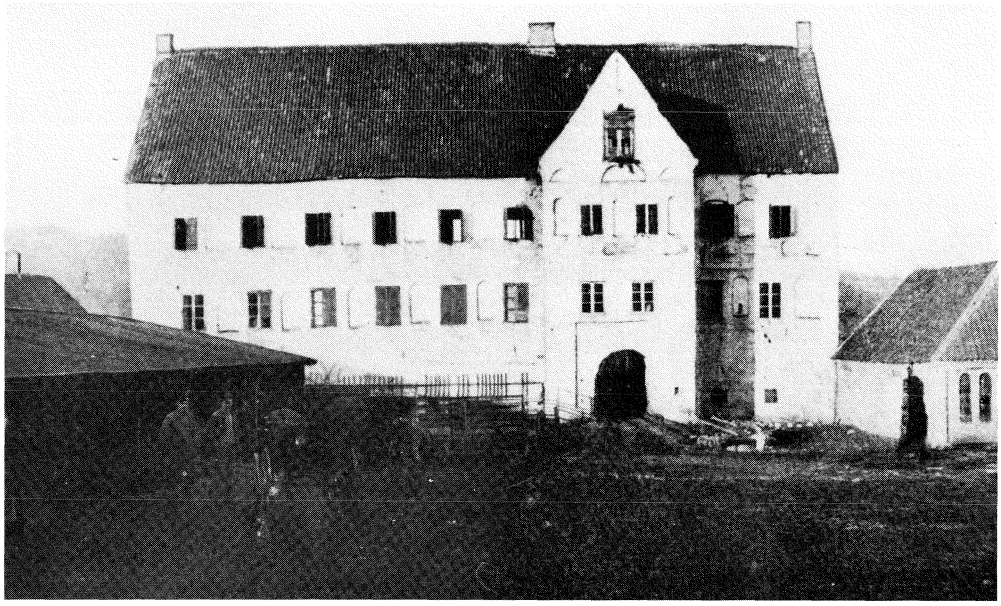

Fig. 4: 32. Frontfoto av södra längans sydfasad strax före nedrivningen 1889. (Bjersjöholms med Ruuthsbo (1937).)

med ett nästan flackt stickvalv (total höjd 1.92 meter). I båda kortsidorna finns små skåpnischer. Att döma av Hartungs uppmätningsritning var övriga portkammare uppbyggda på samma sätt men storleken varierade (bilaga II fig. 4). De i västra sidan belägna kamrarna uppfyllde hela denna mur. Kammaren närmast borggården var försedd med ljusöppning, vilket även – i varje fall under 1800-talet – gällde östra kammaren i porttornet.

Källarnedgången (Rum A 101), med trappa i fem steg, är välvd med ett flackt stickvalv. I den delvis ommurade öppningen mot portgenomgången (1.9×1.5 meter), har det inte funnits någon dörr. Den sitter i stället i källaröppningen med vinkelräta falser (2.2×1.5 meter). I nedgångens sidoväggar finns murhyllor och nischer. 1695 beskrevs den som »Een kiällaregångh» med sex trappsteg i trä.

Källarutrymmet (5.7×7.7 meter) är välvt med dubbla tunnvalv (3.9 meter höga totalt) i öst-västlig riktning d.v.s. i husets längdriktning (Rum A 102) (fig. 4: 33). Det bärs i mitten upp av en profilerad murpelare med rektangulär planform och två på samma sätt profilerade segmentbågformade valvbågar på var sin sida om pelaren. Teglet är här till stor del sotigt och eldskadat. Källarmurarna varierar i tjocklek . I söder är den 1.6 meter, i öster 1.7 meter i den södra och 1.2 meter i den norra delen. Nordmuren är 2 meter precis som västmuren. I söder finns två stickbågformade ljusöppningar med smygade invändiga förnsternischer (utåt 27×25 cm och inåt 70×40 cm) (fig. 4: 34). I öster finns två något större öppningar. Den södra öppningen har samma form som dem i sydfasaden (utåt 75×70 cm och inåt 1.35×1.35 meter), medan den norra har kvadratisk form (utåt 60×70 cm och inåt 0.8×1.35 meter). De senare

Fig. 4: 33. Södra längans återstående källarutrymme (Rum A 102) från sydost med mittpelare och valvbågar. I pelarens överdel finns en nisch. (Foto: S. Johansson 1986.)

öppningarna är nu igensatta, men de var i funktion omkring 1930. Den sist nämnda är sekundär. Snett under denna öppning finns i golvnivå en skåpnisch (65×75 cm, djup 25 cm) med stickbågvalv en $^1/_2$ sten högt. Den kan ha fungerat som eldstad med hänvisning till sotspår och eventuell rökgång i den högra sidan. I källarens nordvästra hörn är valvet genombrutet i samband med tillkomsten av den nya trappan till övervåningen. Golvet är belagt med tegel av medeltidsformat med bredsidan uppåt. På Hartungs plan kallas utrymmet för »Vinkällaren». 1695 kallas det »Een kiällare medh krysshwalff». Det sägs ha tre gluggar.

Övervåningen, som nås via den nya trappan i nordväst och från en öppning mot östra längan, är sekundärt indelad i fyra rum (Rum A 201–204). I trapprummet är

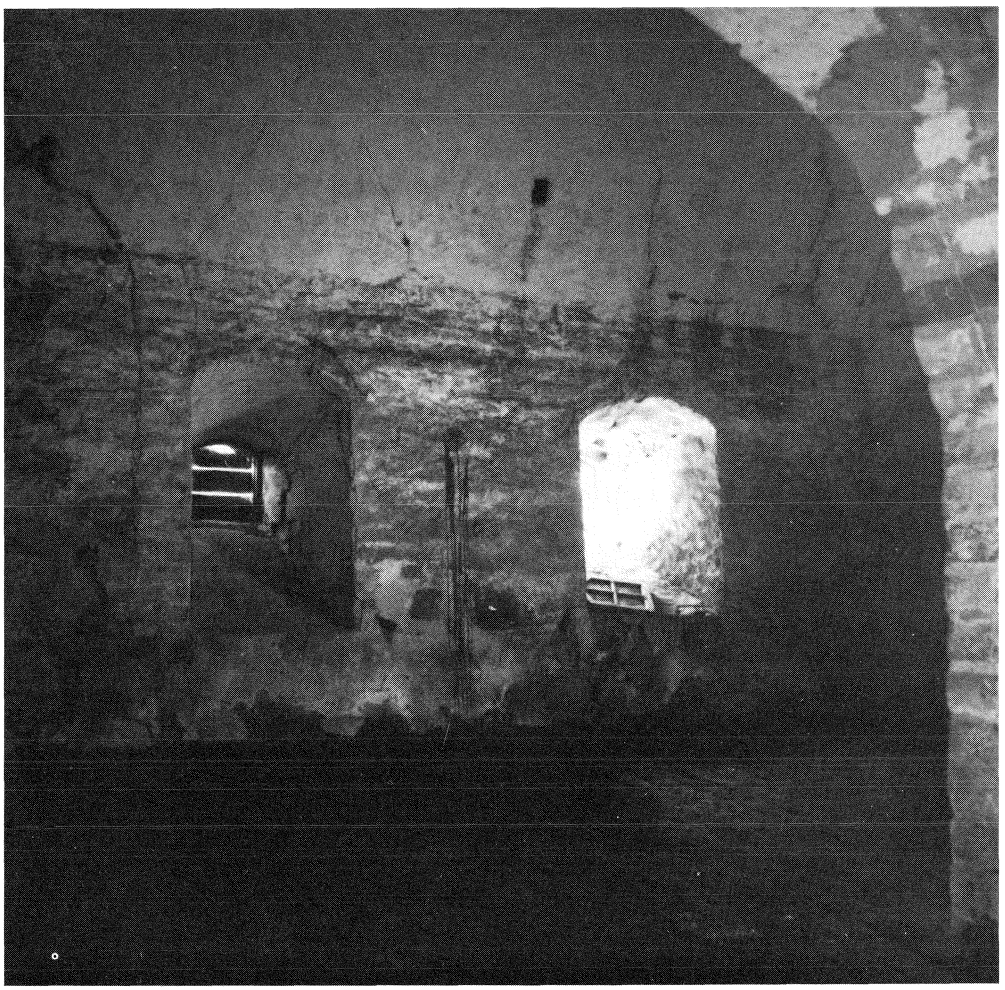

Fig. 4:34. Källaren i södra längan (Rum A 102) från nordväst med sydväggens ursprungliga ljusgluggar. (Foto: S. Johansson 1986.)

golvet i betong, väggarna putsade och taket beklätt med modern panel (Rum A 201). Under denna panel skymtar de ursprungliga synliga och bemålade bjälkarna. I öster finns en gammal nu igensatt dörröppning till östra längan. I sydvästra hörnet finns intill fönstret i den nya västmuren en trätrappa upp till vinden. Bostadsrummen i söder har båda brädgolv, väggar beklädda med tapetserade plattor och taket med masonit (Rum A 202 och 203). Fönsternischerna i söder och öster är smygade och försedda med solbänkar (fig. 4: 35). I det västra rummet finns i det sydvästra hörnet ett skåp i muren (Rum A 204 b). Det är sekundärt. Köket har golv av linoleum, väggar i målad puts och tak beklätt med plattor. Inredningen är från modern tid. I öster finns öppningen till östra längan. Den ligger tre trappsteg över golvnivån i södra längan. Dub-

beldörren med speglar är från sista hälften av 1700-talet. Ursprungliga murar i söder, öster och norr är 1.2–1.6 meter tjocka. Den södra muren har förmodligen 1890 tillförts en invändig väggkonstruktion.

Ursprungligen var utrymmet oindelat och fortsatte över portgenomgången. Här låg 1680 och 1695 »Frustugan». Här fanns då fem fönster, ett mot borggården i den rivna delen, två i söder och enligt uppgift två i öster. Observera att öppningen i det nuvarande köket närmast östra längan, då skulle ha fungerat som fönster, inte som öppning till priveten. Varje fönster (»ram») bestod av fyra »fönster». Beskrivningen tyder på att fönstren hade mittpost och en tvärpost, eventuellt på halva höjden, en typisk renässansform. På Hartungs ritning markeras en »Gång til vinkiällaren» intill nordmuren vid nuvarande trapprummet (ca 120×80 cm). Den har inte kunnat beläggas genom byggnadsarkeologiska undersökningar, men »Gång» behöver inte innebära trappa, utan även lyssnargång eller talrör. Den nuvarande öppningen till östra längan markeras, men inte den nu igensatta öppningen från trapprummet. Den förstnämnda måste vara ursprunglig. Den senare kopplas till ombyggnaden av östra längan vid 1700-talets slut.

I den nu rivna delen av Frustugan fanns i muren intill borggårdsfönstret 1680 en »Smyckekammare» med ljusöppning. Mitt i västra kortsidan fanns en spis som 1695 beskrevs som »1 Spijs af huggen steen». Skulpturen i fasaden kan komma från denna spis. I ytterpartierna av samma vägg fanns dörrar till förstuggången och »Grönstugan». Golv och tak bestod av bräder. Brädgolvet tyder på att rummet fungerade som dagligrum och sängkammare. Till »Frustugan» hörde »Kammaren över porten», ett särskilt rum med tegelspis i nordöstra hörnet. Denna spis låg nära det befintliga murskåpet, vilket leder tanken till att detta skåp då kan ha fungerat som rökgång, men även som del av själva eldstaden.

Det våningshöga murpartiet på vinden mot östra längan, som skalats av längs takfallet, visar att vi här står inför resterande del av husets tredje våning (fig. 4:18 och 24). Det framgår även av att takstolen är sekundärt uppbyggd. Flera ingående delar härstammar från äldre, förmodligen den ursprungliga takstolen. Styrterumsmurarna (ca 1 meter höga) i söder och öster är delvis förnyade. 1680 hade rummet – »Östra salen» – samma planform som Frustugan. I nordöstra hörnet fanns en tydligt markerad privet.

I murpartiet vid västra längans sydgavel kan man tydligt se vederlaget för ett längsgående valv ca 50 cm över marknivån. Det befinner sig på samma höjd som valvanfangen till valven i den bevarade källaren. Iakttagelsen stämmer väl med den av Hartung gjorda källarritningen. Väster om den välvda portgenomgången fanns då »Saltkällaren» och »Stora källaren», till vilka man kom via trapptornet på borggården. Valven var utformade på samma sätt som i östra källaren, såsom dubbla tunnvalv i husets längdriktning. I mitten fanns tre pelare och däremellan valvbågar. Murarna hade samma dimensioner. I sydfasaden fanns fem symmetriskt placerade gluggar och i västra gaveln ytterligaren en. I Saltkällaren fanns murade insaltningskar. 1695 var utrymmet indelat i tre avdelningar.

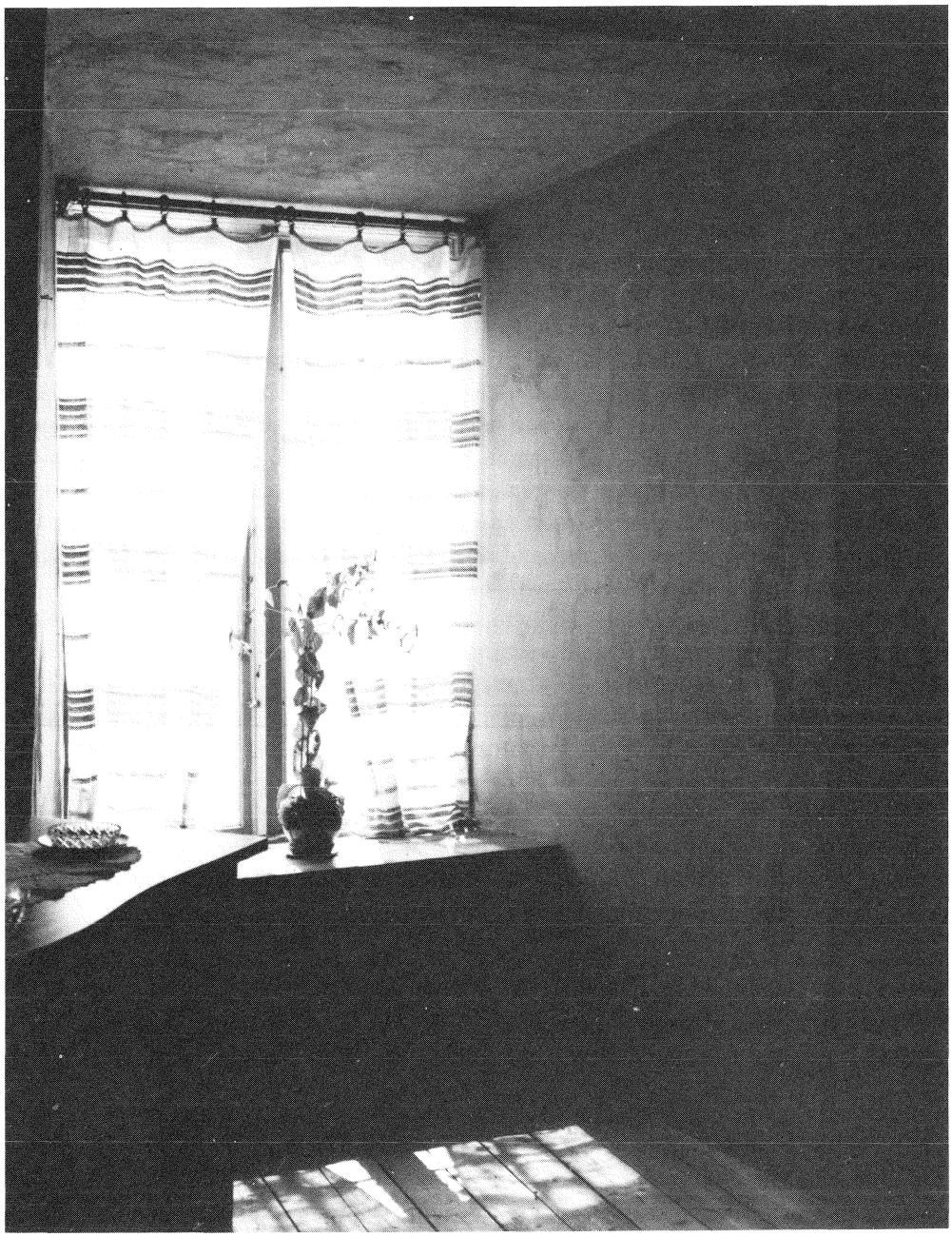

Fig. 4: 35. Fönsternisch i andra våningen av södra längans återstående del omkring 1930. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

4.5.2.2 Äldre avbildningar och beskrivningar

Från trapptornet kom man till källaren via en rak trätrappa. I övrigt fylldes tornet av en vindeltrappa i samma material upp till tredje våningen. I båda våningarna kom man från trapptornet in i en förstuggång från vilken man kunde komma till de båda gavelrummen och rummet i mitten åt sydfasaden. 1680 upptogs andra våningen av »Sommarsalen» i väster, »Grönstugan» i mitten och »Frustugan» i öster samt »Kammaren över porten» i porttornet. Därtill fanns i Frustugans borggårdsmur »Smyckekammaren». 1695 var västra gavelrummet indelat i »Wästre Giäst Cammaren» och »Mellom Cammaren». Gästrummet låg vid gaveln och den där placerade tegelspisen. Förklaringen till namnet på Grönstugan får vi i 1695 års syneprotokoll. Här fanns nämligen grönmålade paneler. Rummet inkluderar i övrigt en tegelspis rygg i rygg med Frustugans stenspis. Samtliga golv i denna del av längan är belagda med tegel. Taken beskrivs som »Brändes lofft». Frustugan har redan beskrivits då den delvis fortfarande kvarstår, men inte kammaren i porttornet. Det benämns 1695 som »Ett contoir öfwer porthen» och omfattar en tegelspis – i nordöstra hörnet som tidigare behandlats – och fyra fönster. 1680 kallades samma rum »Kammaren över porten». Enligt Hartung satt två fönster i fasaden och de två andra i sidorna. Därtill fanns här 1695 »1 Lijtet Rum dertill een dörr medh hängsler och hasp». Golvet var av tegel.

I tredje våningen fanns i väster »Västra salen» med tegelspis i gavelmuren. I mitten låg »Mellankammaren», avskild från förstuggången med en brädvägg och i öster »Östra salen» samt i porttornet »Kontoret över porten» 1680 och »En liten kammare över kontoret» 1695. Mellan Mellankammaren och Östra salen finns en skorstensstock för en tegelspis i vardera rummet. I porttornsrummet finns en hörnspis i samma material och på samma plats som i undervåningen. Samtliga golv var belagda med tegel.

Vinden användes som havreloft. Här fanns 1695 »6 st Fönsterhohl och brädes luukor före», vilket torde innebära öppningar med magasinsluckor. Fyra tegelspisar, två i östra gaveln och två vid en fristående skorsten i mitten, gjorde vinden uppvärmbar. I portrummet fanns »2 fönsterhohl medh lukor före».

4.6 Östra längan

4.6.1 Exteriör

Den östra längan är i bottenplanet 25 meter lång och 8 meter bred. Den omfattar en i huvudsak stickvälvd bottenvåning och en bostadsvåning med träbjälklag. Samtliga yttermurar är de ursprungliga, men de är perforerade av senare upptagningar för dörrar och fönster och av att gamla upptagningar förlorat sin funktion. Därtill är takstolen autentisk, vilket gör att den yttre formen är densamma som vid grundläggningen. Fasadernas höjd från sockel till krön är 8 meter. Vid den egna gaveln i norr är höjden 15 meter från sockel till takspets. Röstet är 7 meter högt.

Östfasadens bottenvåning är uppbyggd av kvaderstensblock i likhet med sydlängans östra gavel intill (fig. 4: 36 och bilaga I fig. 5). I mitten finns en igensatt portöppning,

Fig. 4:36. Den resterande delen av södra längans östra gavel och östra längans östra fasad och nordgavel från nordost omkring 1930. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

som markerar gången från borggården ut till trädgårdsholmen. Till vänster om denna finns idag två fönsteröppningar och en ljusglugg 2.5 meter från södra längans nordmur. 1930 markeras ett mindre fönster på platsen för ljusgluggen, liksom de övriga nämnda fönstren samt ett smalt fönster helt intill portöppningen. Högra sidans kvaderstensparti avbryts idag av ett högt fönster 2.3 meter från norr markerande slottskapellet. Då fanns här även två smala fönster mellan detta och porten. Kvaderstenspartiet är helt eller delvis avbrutet cirka 3.5 meter på vardera sidan om porten, där murverket består av tegel. Mellan bottenvåningen och fönsterraden i övervåningen finns först en stickbågfris i tegel. Bågfälten är överputsade. Denna fris följs av ett våningsband i samma höjd som bandet i södra längan och däröver en utskjutande list strax under fönstren. Över fönstren finns ännu ett våningsband och listverk samt en stickbågsfris, eller snarare en rad stickbågformade blindnischer. Fasaden kröns av en tandsnittsfris. I övervåningen finns idag sex fönster, med i regel stickbågiga blindnischer intill. 2.25 meter från mitten – markerad av porten i bottenvåningen – finns på vardera sidan delvis utskjutande meterbreda murpartier, som utgår från liknande partier i bottenvåningen där de är 1.75–2 meter breda. De sträcker sig upp till fasadens krön och bryter av nämnda vertikala friser, band och listverk. Därtill finns i övervåningen en igenmurad privet 1.2 meter från norr.

Gjorda undersökningar visar att de båda fönstren i bottenvåningens södra del är ur-

sprungliga, liksom det smala fönstret intill porten. Öppningarna är små (90×60 och 90×65 cm) och har stickbågar som är en $^1/_2$ sten höga. Även de tre nämnda fönstren till höger är ursprungliga. Det höga fönstrets båge är en hel sten hög. I övervåningen är murverket väl bevarat i norra delen fram till nämnda murparti. De båda fönstren här sitter i ursprungliga fönsteröppningar (ca 1.9×1.2 meter) och de tre blindnischerna är i sin helhet bevarade. Fönstret i den utskjutande murpartiet är sekundärt. Över porten sitter ett fönster på ursprunglig plats och till höger om denna en ursprunglig nisch. Det finns även plats för en nisch till vänster om fönstret. I nästa utskjutande murparti sitter ett fönster. Det är sekundärt, men till höger om detta återfinns ett nu igensatt ursprungligt fönster. Fönstret strax över nedanvåningens höga fönster sitter på ursprunglig plats och de flankerande nischerna är autentiska. Avtrycket av priveten ger en tydlig bild av hur den såg ut i brukbart skick. Det hängde på en nu bortplockad konsolsten och omfattade hela våningens höjd.

Fasaden har komponerats på ett medvetet sätt, med en vertikal indelning av stickbågfriser, våningsband, listverk och tandsnittsfris och ett försök till symmetrisk placering av fönster och blindnischer. Men en anpassning har gjorts till planlösning och funktionella krav. De båda symmetriskt placerade fasadhöga murpartierna 1.5 meter på vardera sidan om porten kan förklaras på två sätt: att det är spår av på samma sätt utformade priveter – denna tolkning förs till torgs av Hans Henrik Engqvist (se kap. 5.8 fig. 10) – men kan även vara spår av utvändiga skorstenar. Vi ska återvända till dessa priveter eller skorstenar vid behandlingen av interiören.

Här redovisade iakttagelser bekräftas av vad som framgår av Hartungs ritningar, med undantag för att det smala fönstret till vänster om porten inte markeras av honom. Det utskjutande murpartiet intill markeras emellertid. Det hänger samman med ett skåpliknande utrymme i muren, som leder tanken till en eldstad. Det markeras inte på samma sätt som de kända priveterna som var försedda med träsäten och hål. Till höger om porten markeras inget murparti. På Burmans avritning verifieras förekomsten av nämnda privet i norr som hänger ut över bottenvåningen. Man kan även se de båda stickbågfriserna. På platsen för de båda murpartierna verkar det då sitta fönster såsom nu. Priveterna eller skorstenarna kan ha försvunnit före 1680. Då fanns en skorsten med eldstäder i husets inre, cirka 7 meter från söder, som kan ha ersatt långmurens eventuella skorstenar. Fr. Richardt ger en nära nog exakt bild av östra fasaden såsom den idag ter sig.

Vad det sedan gäller norra gaveln, som består av ursprungligt murverk i tegel och marksten hörande till östra längan från sockel till takspets, har inga närmare undersökningar kunnat göras (fig. 4: 37 och bilaga I fig. 9). Men allt tyder på att den stått fri en tid före uppförandet av norra längan. I bottenvåningen kan det ha funnits två fönsteröppningar inåt markerade av ännu existerande skåpsnischer. Andra våningens fönster är av allt att döma ursprungliga med tanke både på utformning och invändig bemålning. Gavelröstets fönsteröppningar torde ha tillkommit i samband med rivningen av den norra längan.

Borggårdsfasaden framträder mycket klart till följd av omfattande putsnedfall och

Fig. 4: 37. Östra längans nordgavel från nordost. (Foto: S. Johansson 1984.)

kompletterande murverksundersökningar (fig. 4: 38–39 och bilaga I fig. 7). Bottenvåningens kvaderstensblock avbryts enbart för dörröppningar och fönster. Vid ursprungliga sådana öppningar består murverket av tegel och kritsten i tegelformat. Denna polkagrisrandning ger ett egendomligt intryck. Över bottenvåningen löper en stickbågfris, med formtegel som senare huggits av för att man skulle få en slät täckande puts. Vartannat bågfält är svartmålat (kimrök) och vartannat vitkalkat. Såsom i östfasaden kommer därefter tre skift över bågfrisen ett våningsband. Dess botten är i kritsten. Därefter kommer ett tegelskift och sedan, under övervåningens fönster och blindnischer ett band av kritsten. Till skillnad från våningsbanden är detta band i liv med fasaden. Över fönsterraden löper ännu ett våningsband. Två skift högre kommer

Fig. 4: 38. Frontfoto av östra längans borggårdsfasad, norra delen. (Foto: S. Johansson 1985.)

ett kritstensband och sedan en stick- och tandsnittsfris i likhet med förhållandena i östfasaden.

Från norr räknat finns i bottenvåningen ett ursprungligt, men nu igensatt högt fönster 2 meter från norr. Det är beläget på var sin sida om den nya envåningsbyggnadens sydmur (fig. 4: 40 och 41). Det har haft samma utformning som motsvarande fönster i östfasaden. Vid båganfanget till vänster finns i fasaden en bemålning i kalkfärg av dekorativt slag. Den är ursprunglig och har bevarats väl till följd av att den senare överputsats och byggts för. Fönstret och dekorationsmålningen hör samman med slottskapellet innanför. Till detta kommer man genom en intilliggande öppning med dubbeldörrar. I denna moderna öppning har det tidigare funnits en mindre ursprunglig kyrkdörr.

Nästa fönster i bottenvåningen är sekundärt (fig. 4: 42). Kvaderstenspartiet var tidigare oavbrutet här. Öppningen till trädgårdsholmsgången är kraftigt ombyggd. Den är

Fig. 4: 39. Frontfoto av östra längans borggårdsfasad, södra delen. (Foto: S. Johansson 1985.)

nu lägre än den ursprungligen var d.v.s. av samma höjd som öppningen i öster. Murverket över öppningen är sekundärt på samma sätt som den nu igensatta upptagingen mellan botten- och övervåningen. Det visar sig att det här funnits en ingång till övervåningen med dubbeltrappa både ut- och invändigt tillkommen under 1700-talet. Tre meter till höger om genomgången sitter ett fönster i en förmodligen ursprunglig dörröppning med bevarade båganfang (1.95 meter från marken). Murverket runt om är väl bevarat med sin karaktäristiska polkagrisrandning. Tre meter från södra längan finns en dörr med i överdelen ett ursprungligt murverk av motsvarande slag. Även den stickbågformade valvbågen, en $^1/_2$ sten hög, består av tegel och kritsten. Med tanke på bågens höjd över marken (2.3 meter vid anfangen) torde dörren från början fungerat som fönster.

I övervåningen är murpartiet längst i norr väl bevarat med ett fönster i en ursprunglig öppning som flankeras av dubbla blindnischer. Nischerna är karaktäristiska för

Fig. 4: 40. Östra längans borggårdsfasad med kapellfönstrets norra fals med målning inne i envåningsbyggnaden från 1924. (Foto: S. Johansson 1986.)

övervåningen. De är av samma höjd som fönstren, men betydligt smalare (1.95×0.8 meter). Valvbågarna är stickformade och en $^1/_2$ sten höga. Till höder om detta parti kommer en bred blindnisch. Det är ett igensatt ursprungligt fönster med stickbåge (2.05×1.25 meter). Fönstret intill sitter på platsen för en ursprunglig fönsteröppning. I fasadens mitt sitter idag två nischer av gängse typ. Undersökningar visar att enbart den till vänster är ursprunglig. Nischen till höger har troligen tillkommit samtidigt med 1700-talsingången nedtill. På innemuren kan man se att det här funnits ett ursprungligt fönster. Det finns plats för en smal nisch i den nuvarande dörröppningens högersida. En bit längre åt söder finns en hög och bred nisch (2.1×1.05 meter). Den sitter 30 cm

Fig. 4: 41. Kapellfönstrets södra fals utanför envåningsbyggnaden och den nuvarande dörröppningen. Här har det ursprungligen funnits en mindre dörröppning till kapellet. (Foto: S. Johansson 1982.)

lägre än övriga nischer och fönster. Det är en ursprunglig dörröppning, med stickformad valvbåge och vinkelräta invändiga dubbelfalsar för en ingående dörr. Till vänster och höger om öppningens nederdel finns två igensatta bomhål för en svalgång. Från svalgången har det sedan gått en fritrappa i trä på samma sätt som den nuvarande trappan till den moderna dörröppningen intill. I södra delen av övervåningen finns idag två fönster med en bred nisch emellan samt en smal nisch längst i söder. Den breda nischen är ett ursprungligt nu igensatt fönster. De båda nuvarande fönstren är sekundära, men kan ursprungligen sitta på platsen för ursprungliga smala nischer. Därmed påminner kompositionen här i den norra delen av övervåningen.

Fig. 4: 42. Östra längans borggårdsfasad, mellersta delen. (Foto: S. Johansson 1985.)

Sammantaget kan man säga att den ursprungliga borggårdsfasaden pä östra längan haft en högst förbryllande utformning både vad det gäller olika typer och former av dekorativa element och vad det gäller färgsättningen. Den grå kvaderstensmuren i bottenvåningen har kontrasterats av murverk i rött tegel och kritsten och en rundbågfris i tegel med svarta och vita bågfält. Mellan botten- och övervåningen fanns ett våningsband i kritsten och ännu ett kritstensband i ett murverk som annars bestod av tegel. Mellan övervåningens fönster och fasadkrönet återupprepas temat i spegelvänd ordning. Längst upp finns en avslutande tandsnittsfris. Runt kyrkfönstret i norr finns rester av en fasadmålning. I övervåningen finns ett system av smala blindnischer kring fönstren.

4.6.2 Plan och interiör (fig. 4: 16 och 17; bilaga I fig. 15 och 17)

Söder om mittgången finns ett sekundärt indelat utrymme med längsgående stickvalv (Rum B 104 och 105; fig. 4: 43). Det är cirka 10.8 meter långt och 6 meter djupt. Det

Fig. 4: 43. Utrymmet söder om mittgången från norr (Rum B 104). (Foto: S. Johansson 1986.)

Fig. 4: 44. Östra väggen i rum B 104 i bottenvåningen av östra längan. Till vänster om fönstret finns ett ursprungligt nu igensatt fönster. Det nuvarande fönstret har från början fungerat som privet eller eldstad. (Foto: S. Johansson 1982.)

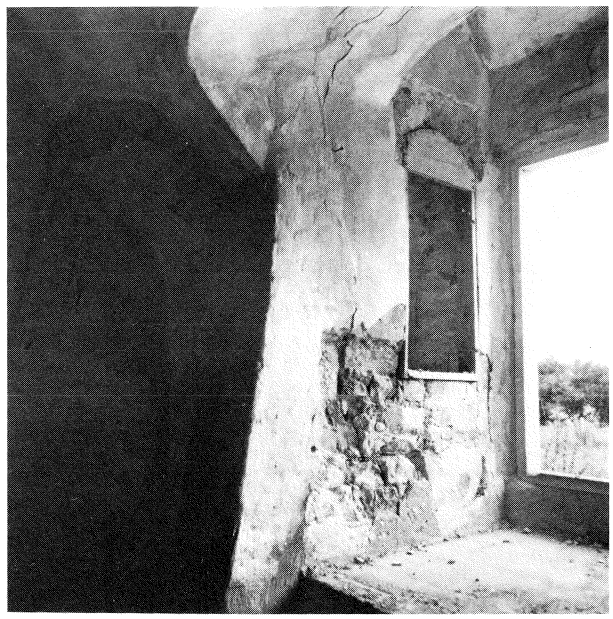

Fig. 4: 45. Norra sidan av den nuvarande fönsteröppningen. (Foto: S. Johansson 1982.)

har av allt att döma enbart haft en ursprunglig dörröppning, den konstaterade öppningen i borggårdsfasaden närmast mittgången. Den nuvarande öppningen i södra delen av fasaden har tolkats som en ursprunglig fönsteröppning och ingången från mittgången som sekundär. I östfasaden finns idag tre öppningar. De båda fönstren i södra delen är ursprungliga och ännu ett ursprungligt fönster har konstaterats, helt intill mittgångsmuren (fig.4: 44). Öppningen intill detta är ursprunglig, men har inte fungerat som fönster från början, utan som privet eller eldstad (fig. 4: 45). Om den fungerat som eldstad bör skorstenen inne i rummet vara sekundär och tillkommen först då denna eldstad förlorade sin funktion. Att den eventuella skorstenen skrotats kan hänga samman med kondens- och frysproblem. En sådan anläggning i långmuren hör hemma i Italien, där sådana eldstäder var vanliga under motsvarande tidsperiod. Här bör noteras att Hans Henrik Engqvist är av den uppfattningen att det rör sig om en privetanläggning (se kap. 6.5). 1680 är utrymmet indelat i en förstuga, »Frustugkammaren» i södra delen och »Mjölkstugan» i norra delen. I förstugan fanns en tegelspis vid den nuvarande skorstenen. Frustugkammaren fick sin värme av en biläggarugn eldad från förstugan. 1695 kallas rummet för »Gamla borgstugan». Utrymmet i norr kallas då »En liten kammare». Då var golvet i detta utrymme av lera. Den vägg som 1680 markeras mellan de båda rummen kan vara ursprunglig.

I mittgången (Rum B 102), »Gången till ön» 1680, finns idag en redan omnämnd sekundär dörr i söder och i norr en dörröppning som bör vara ursprunglig. I muren mellan denna dörr och borggården finns en trappa upp till förstuggången i övervåning-

Fig. 4: 46. Östra väggen i rum B 103 i bottenvåningen av östra längan med två ursprungliga nu igensatta fönsteröppningar på var sin sida om privetöppning eller eldstad. (Foto: S. Johansson 1986.)

en. Den är sekundär och tillkommen efter det att trappanläggningen från 1700-talet revs någon gång i slutet av 1800-talet. I gångens mitt finns i stickvalvet ett rektangulärt hål (70×25 cm) i valvets hela höjd. Det är fyllt med sot. Det råder ingen tvekan om att det är ursprungligt. Det kan möjligen ha fungerat som lyssnargång (talrör) från Herrstugan i övervåningen. Ett sådant talrör kan även ha funnits i Frustugan ned till den underliggande källaren i södra flygeln.

Utrymmet norr om gången är försedd med tvärgående stickvalv (Rum B 103). Det är cirka 2.8 meter långt och 6 meter djupt. Dörröppningen till slottskapellet och fönsteröppningen mot borggården är sekundära. Mot öster har det funnits två smala fönster-

Fig. 4: 47. Slottskapellet i bottenvåningen av östra längan (Rum B 101). Från dörröppningen i väster. (Foto: S. Johansson 1980.)

Fig. 4: 48. Västra väggen i slottskapellet med den nuvarande dörröppningen, ursprungligen mindre och det ursprungliga nu igensatta fönstret av samma typ i öster. (Foto: S. Johansson 1986.)

Fig. 4: 49. Slottskapellets norra vägg med dubbla nischer och kolonner. Nischerna kan ursprungligen ha fungerat som fönsteröppningar till dess att norra längan uppfördes omkring 1590. (Foto: S. Johansson 1982.)

öppningar och däremellan ett skåp med tydliga sotspår under en senare puts (fig. 4: 46). Skåpet påminner starkt om öppningen på motsvarande plats söder om mittgången. Det kan tolkas som en eldstad som tidigt förlorade sin funktion. I norra muren finns tre skåpnischer. 1680 hette rummet »Ladufogdens kammare» och 1695 »Mjölkhuset».

Längst i norr återfinns slottskapellet (Rum B 101), ett kvadratiskt utrymme (5.7×5.7 meter), som 1680 och 1695 fungerade som sådant och benämndes »Kyrkan» (fig. 4: 47). Det är försett med dubbla ribbkryssvalv (total höjd 3.7–3.85 meter), som vilar på kolonner i tegel. De senare är inte förbundna med väggarna. Men trots stötfogar har det förmodligen tillkommit då längan uppfördes. Man kan sätta valvet i förbindelse med den nedrivna kyrkan i Lilla Tvären. Björn Kaas fick 1580 tillåtelse att använda byggnadsmaterial från denna kyrka att reparera Hedeskoga kyrka med. Det är inte otroligt att han tog material även för eget behov. Den nuvarande dörröppningen sitter på platsen för en ursprunglig men mindre dörr. De båda höga fönster, i öster och mot borggården, finns ännu kvar även om det senare murats igen och öppningen förstorats (fig. 4: 48). I söder finns en mindre skåpnisch i muren och i norr två större murnischer. En på vardera sidan om valvkolonnen (fig. 4: 49). De är båda välvda med stickbågar. Mycket tyder oå att de från början fungerade som fönsteröppningar ut mot norra gaveln.

Hälften av golvet är belagt med oktagonalt golvtegel och hälften av vanligt tegel med långsidan uppåt. Det förstnämnda är ursprungligt (fig. 4: 50). Kyrkoinredningen,

Fig. 4:50. Det ursprungliga tegelgolvet i slottskapellet. (Foto: S. Johansson 1980.)

med altare av sten vid fönstret i öster, predikstol i det sydöstra hörnet och tio kyrkbänkar i två rader i norr och söder är spårlöst försvunnen.

Övervåningen är i sin nuvarande utformning produkten av den radikala ombyggnad som ägde rum under sista hälften av 1700-talet (se kap. 7.3). Den ursprungliga planformen framgår av Hartungs uppmätningsritning och viss mån av den byggnadsarkeologiska undersökningen. Av den senare framgår bl.a. vilka fönsteröppningar som är ursprungliga.

Man kunde från början ta sig från södra till östra längan via Frustugan, men även direkt från borggården på den omtalade fritrappan och ingången till höger om den nuvarande trappingången. Denna dörröppning markeras av Hartung som ett fönster och innanför denna låg då ett kabinett hörande till Herrstugan. En förändring hade således ägt rum på 100 år. Från Frustugan räknat kom man då först in i ett rum som avdelats i tre delar, »Gången till Frustugan» med två fönster vettande åt öster, en mindre avdelning i sydvästra hörnet och »Annestugan» (Ammestugan? eller barnkammaren). I det senare fanns ett fönster åt borggården. Det blev uppvärmt av en tegelspis ansluten till skorstenen mellan denna del av våningen och Herrstugan. Gången hade tegelgolv och Annestugan brädgolv. Herrstugan fungerade som våningens huvudrum. 1695 beskrevs den som »Rööstugun», en benämning som hänger samman med den röda kalkmålning som ännu finns kvar på väggen åt borggården (fig. 4: 51 och 52). Den hade brädgolv och tak med panelade bjälkar. Vid nämnda skorsten fanns en spis av tegel med en liten bakugn. I norr fanns över slottskapellet en kammare, 1695 »En kammare över kyrkan», med privet i östfasadens norra del (fig. 4: 53 och 54).

Fig. 4:51. Bevarad ursprunglig kalkmålning mellan ursprungligt fönster och 1700-talsskåp (ursprungligt fönster) i nuvarande förstuggångens norra del (Rum B 201). Det var från början en del av Herrstugan, som 1695 benämndes »Rööstugun» mot bakgrund av de rödmålade väggarna. (Foto: V. Lindell-Andersson, Kristianstad 1986.)

Enligt Hartung fanns i denna kammare en spis i gavelmuren. Rökgången markeras ännu i gavelröstets murverk år vinden. Observera att fönstren i gaveln är ursprungliga, men att gaveln var förbyggd under tiden som norra längan existerade 1590–1790. Det finns ursprungliga målningsfragment vid dessa fönster. Kammaren hade brädgolv.

Fig. 4: 52. Avkalkning av samma målningsparti med springande hundliknande djur. Våga Lindell-Anderssom 1986. Skala 1: 2.

Fig. 4:53. Ursprunglig privet i rum B 203 i östra längans andra våning. (Foto: S. Johansson 1980.)

Fig. 4:54. Ursprungliga fönsteröppningar i rum B 202 i östra längans andra våning. Under det nuvarande brädgolvet ligger flera äldre brädgolv med det ursprungliga golvet bevarat längst ned. (Foto: S. Johansson 1986.)

Fig. 4:55. Slottets norra sida och västra längans västra fasad från nordväst omkring 1930. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

4.7 Västra längan

4.7.1 Exteriör

Idag är västra längan i bottenvåningen 26 meter lång och 9 meter djup. Västra gaveln och cirka 70 cm av de anslutande murarna är nyuppförda efter det att nordmuren av södra längan revs 1890. Vi får då en länga som ursprungligen hade en längd av 25.3 meter. Takstolen är inte den ursprungliga. Taket måste från början haft en skarpare vinkel för att takspetsen skulle hamna på samma nivå som på östra och norra längorna. Fasadernas höjd är 8 meter och röstet idag 6 meter. Från början torde det varit 1 meter högre om man utgår från Hartungs måttsättning.

Västfasadens bottenvåning består av kvaderstensblock som kröns av en dubbel fris av stickbågar, formade som små murnischer (fig. 4:14 och 15; bilaga I fig. 11). Mellan de symmetriskt placerade fönstren bildar bågarna en triangelform. Mellan botten- och övervåningen finns ett profilerat listverk och över andra våningens fönster ett våningsband och ännu ett listverk. I styrterummet finns en stickbågfris och i krönet en tandsnittsfris. I bottenvåningen finns nu sju fönsteröppningar. Den första från norr är ursprunglig, liksom nummer tre, fyra, fem och sju. De är samtliga relativt små (1.4×1.2 meter) med stickbågiga bågar och valv och smygade invändiga fönsternischer (Fig.

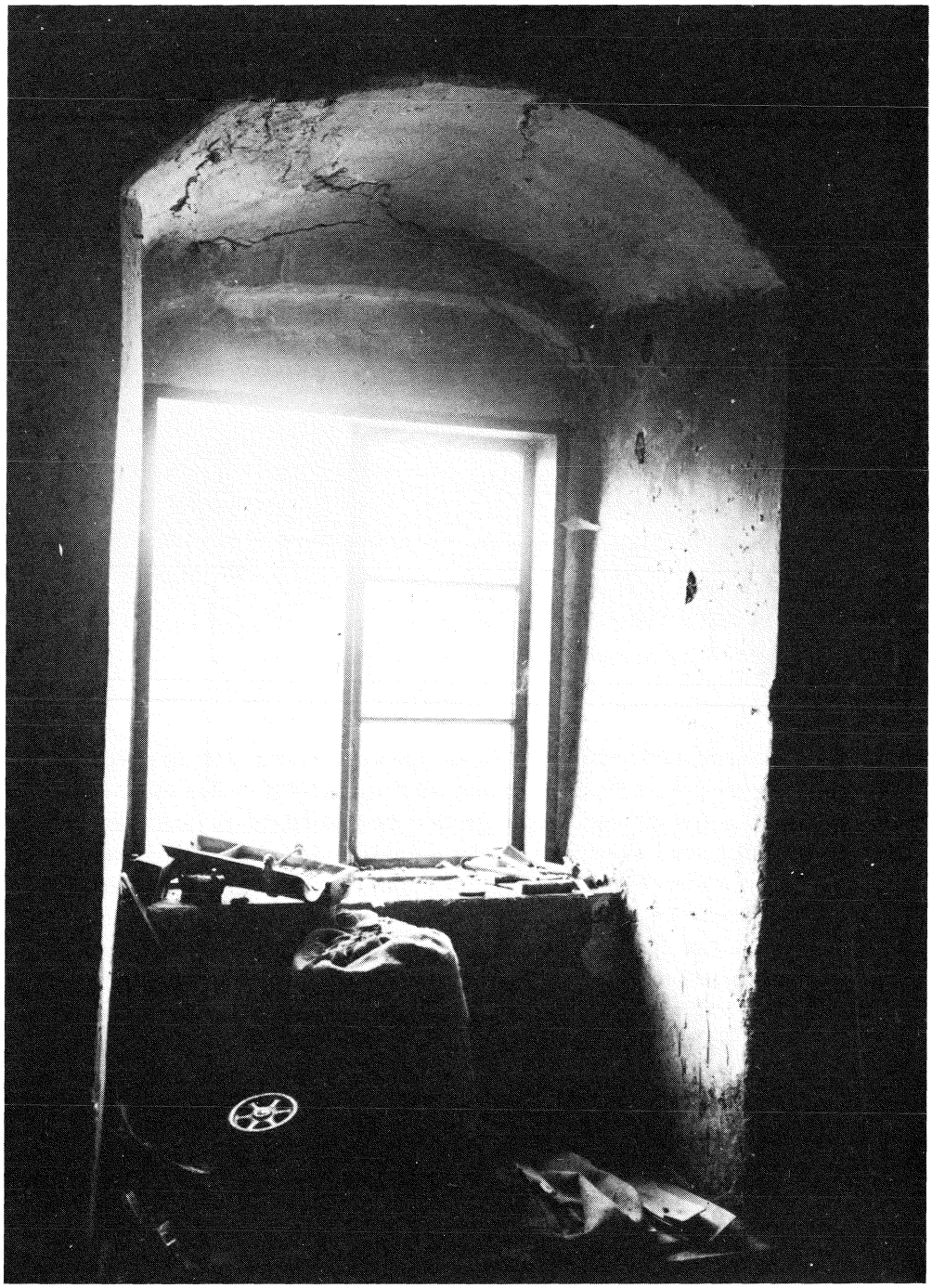

Fig. 4: 56. Ursprungligt fönster i västra längans andra våning. (Foto: A. Carlborn, Ystad omkr. 1930.)

Fig. 4: 57. Västra längans borggårdsfasad, södra delen. (Foto: S. Johansson 1984.)

4: 56). De är försedda med solbänkar. Fönster nummer två var 1680 en privet, tydligt markerad på insidan och på Hartungs ritning. Det andra fönstret från söder markeras som en ursprunglig muröppning, men finns inte med på Hartungs plan. Den kan ha fungerat som privet, med hänvisning till det rennliknande lodräta murpartiet i övervåningen, men även som eldstad med utvändigt markerad skorsten med hänvisning till förhållanden på östra längans östfasad. 1695 beskrivs den som »ett inmurat skååp», hörande till stugan här. Samtliga nu existerande fönster i övervåningen är ursprungliga. De har samma utformning som i bottenvåningen och är symmetriskt placerade. Men fönstren i de båda våningarna är inte relaterade till varandra. Mellan övervåningens fönster sitter i regel dubbelnischer med hängstavar och rundbågiga valvbågar. Längst i norr finns en enkelnisch, liksom till vänster om den antagna skorstenen. Samtliga nischer år våningshöga. Mellan de båda fönstren i norra delen finns ett obrutet murparti. Här har det funnits en nu igensatt privet hängande på tre utskjutande bjälkar. Bomhålen för dessa bjälkar markeras tydligt i fasaden.

Borggårdsfasaden är vad det gäller bottenvåningen uppbyggd så att kvaderstenen av bryts vid öppningar av tegelmurverk (fig. 4: 15, 57 och 58; bilaga I fig. 13). Mellan de båda våningarna kan man skönja bl.a. ett våningsband. Ett sådant band finns även över andra våningen och där även en stickbågs- och tandsnittsfris. I bottenvåningen finns nu fyra dörröppningar och lika många fönster. Dörröppningarna har samtliga

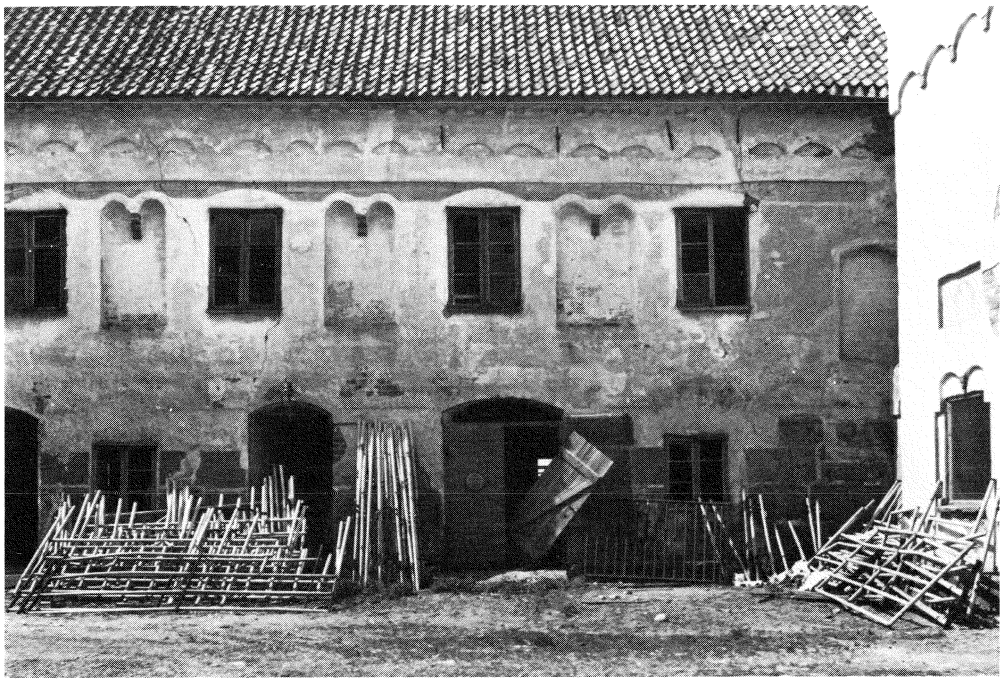

Fig. 4:58. Västra längans borggårdsfasad, norra delen. (Foto: S. Johansson 1984.)

modern form. Den första dörren från söder markeras på Hartungs plan som fönster, men öppningen hade då en utformning som leder tanken till en ursprunglig men då igensatt dörröppning. Den hade då vinkelräta falsar in mot rummet. Fönstret till höger om denna dörr fungerade från början som dörr. Dörrens högra sida och båganfang markeras tydligt i murverket. Detta framgår även av Hartungs ritning. Nästa fönster markeras som dörröppning. Men byggnadsarkeologiska iakttagelser visar att det är en ursprunglig fönsteröppning av samma typ som fönstren i västra fasaden. Detsamma gäller nästa fönster. Dörröppningen emellan har tolkats som en ursprunglig dörröppning, som senare förstorats. Nästa dörr, med trappa upp till övervåningen kan sitta i såväl en ursprunglig dörröppning som en fönsteröppning. Dörröppningen i norra delen av bottenvåningen är en ursprunglig men då mindre dörröppning. Fönstret i norr sitter förmodligen i en sekundär öppning. Den markeras inte av Hartung.

Till övervåningen har man från början kommit via en dörr i norr, vilken man nådde med hjälp av en fritrappa med brädtak, som även tjänade norra längans övervåning. Det kan även ha funnits en dörr i södra delen, med svalgång från södra längans trapptorn. På Hartungs ritning markeras här en sådan svalgång eller snarare taket till en sådan, på planen till södra längans tredje våning (bilaga II fig. 6). På insidan finns här en skåpnisch som kan vara en rest av denna öppning. Fönstren i övervåningen, sex till antalet, sitter i ursprungliga fönsteröppningar av samma form som i väster. De supple-

Fig. 4: 59. Västra delens norra gavel från nordost. (Foto: S. Johansson 1984.)

ras av dubbelnischer med hängstavar. Såväl fönster- som nischbågvalv skjuter upp i våningsgesimsen däröver, precis som i västfasaden.

Norra gaveln tillhör längan och är ursprunglig upp till röstet (fig. 4: 59; bilaga I fig. 9). Det senare är sekundärt, liksom förmodligen även fasadutformningen som kan ha tillkommit efter rivningen av norra längan.

4.7.2 Plan och interiör

Den nuvarande planen är produkten av flera ombyggnader (fig. 4: 16 och 17; bilaga I fig. 15 och 17). Samtliga mellanväggar är sekundära. I norra gaveln finns spår av en

gavelspis i båda våningarna. Motsvarande parti i söder är nyuppfört. I övervåningen finns intill ingångsdörren längst i norr en dörröppning till norra längan. Den har tolkats som sekundär. I träbjälklagen i de båda våningarna sitter bjälkarna på ett avstånd av 55–60 cm från varandra. De är cirka 20 cm breda.

Enligt Hartung han bottenvåningen indelas i tre huvudavdelningar. Den södra var cirka 10 meter lång och avdelades med en mellanvägg till höger om nuvarande fönster nummer två. Den benämndes då »Fogdekammaren med köket», vilket torde innebära att det användes som bostad åt gårdsfodgen. Köket låg i sydöstra hörnet och sängkammaren i sydväst. Norr om fogdebostaden låg 1680 »Storstugan», ett 6.5 meter långt utrymme med tre öppningar åt gården och ett fönster och en privet åt väster. I norr låg »Skorstenskammaren» med gavelspis. I väster fanns två fönster och åt borggården en dörröppning. Rummet hade samma planform som det nuvarande (ca 8 meter långt). 1695 är fogdens bostad utvidgad så att den även omfattar storstugans västra del. Mot borggården fanns då »Hönsekammaren». Skorstenskammaren har ändrat namn till »Packhuset». Samtliga golv var lergolv. Övervåningen omfattade ett enda rum, »Stora salen». I båda gavlarna fanns tegelspisar. Golvet var ett plankgolv.

4.8 Norra längan

4.8.1 Exteriör (fig. 4:13)

Hartungs ritningar ger upplysningar om norra längans huvudform samt var dörrar, fönster och priveter hade sin placering. Burmans samtida avbildning visar hur östra gaveln var utformad. Den tvåvåniga längan var lika lång och bred som södra längan (34×11.2 meter) och höjden densamma som östra och västra längorna (fasad 8 meter och röste 7 meter). Det var försett med träbjälklag.

Norra fasaden var i bottenvåningen försedd med ett mindre fönster i östra delen och två något större fönster i väster. 9.5 meter från västra gaveln fanns en privet inne i muren. Den sköt inte ut som de priveter vi känner från de andra längorna. I övervåningen fanns enbart ett fönster i västra delen. 10.5 meter från öster fanns ett något utskjutande murskåp. Östra gaveln med volutformat röste av renässanstyp, har i bottenvåningen två mindre fönsteröppningar helt nära långmurarna. De motsvaras av fönster med samma placering som i övervåningen. I röstet fanns en fönsteröppning. I västra gavelns botten- och övervåning fanns dubbla fönster. Åt borggården fanns i bottenvåningen sju öppningar. Den första från väster fungerade som dörr, nummer två och tre som fönster. Öppningen därefter var dörr och sedan kom en fönsteröppning, en dörr och ännu ett fönster. I övervåningen fanns en ingång vid västra längan. Därtill fanns fem fönsteröppningar. På Burmans bild markeras en homeja i mitten av vindsvåningen. Hartung har inte ritat in denna homeja, men en homeja i norra långmuren.

Vid den arkeologiska undersökningen 1986 återfanns i vallgraven (schakt 3) en del fynd från 1500-, 1600- och 1700-talen. De antas härröra från den norra längan som revs

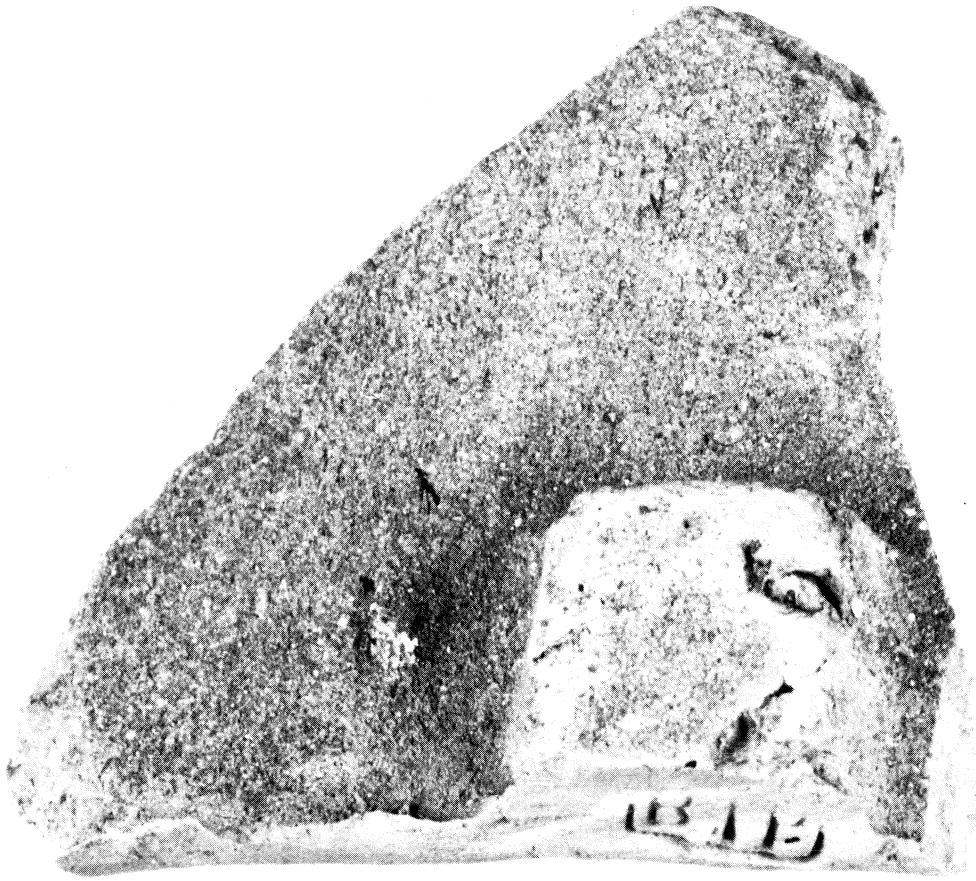

Fig. 4: 60. Del av gammal takpanna som hittades i schakt 3, i botten av den igenfyllda vallgraven mellan slotts- och trädgårdsholmen, vid den arkeologiska undersökningen 1986. (Foto: L. Wilhelmsson, Malmö museum 1989.)

1790. Det gäller bl.a. en del av en vingtakpanna med stämpeln BIB och rester av glaserat golvtegel[14] (fig. 4: 60 och 61).

4.8.2 Plan och interiör (fig. 4: 16 och 17; bilaga I fig. 15 och 17)

Östra delen av bottenvåningen fungerade som brygghus, den mellersta som kök med kökskammare och den västra som borgstuga med torvmagasin. I brygghuset fanns en stor spis av tegel, två bakugnar och en kölna. Man kom in från borggården via en dubbeldörr och det fanns här en trätrappa upp till övervåningen. Den senare var troligen placerad i nordvästra hörnet. Golvet var belagt med stenplattor. Köket hade en

[14] N. H. Larsen 1986, s. 101 ff.; S. Skansjö, M. Riddersporre, A. Reisnert 1989, s. 105.

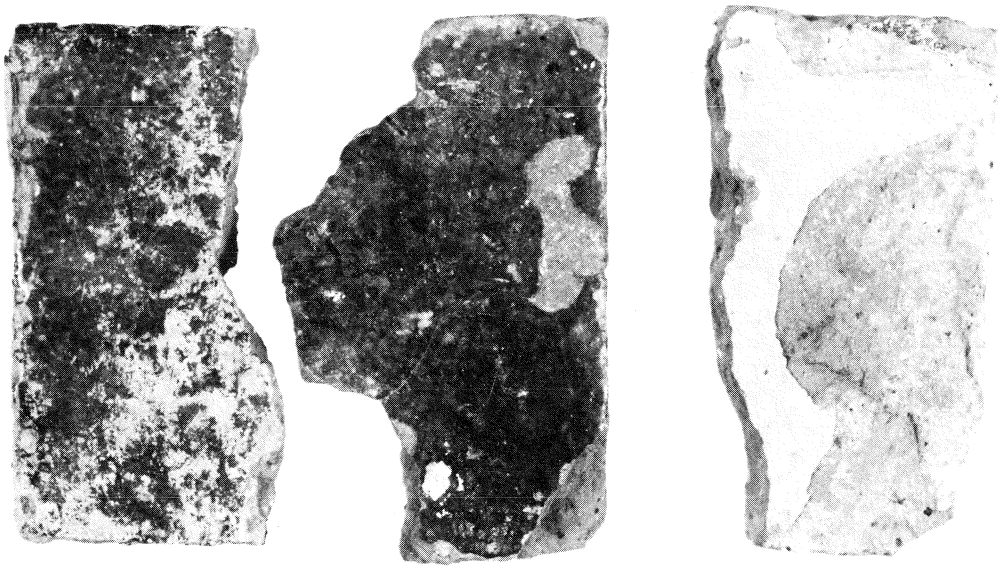

Fig. 4:61. Delar av glaserade gröna och gula golvplattor från 1500-talsslottet som hittades i schakt 3 1986. (Foto: L. Wilhelmsson, Malmö museum 1989.)

stor spis vid mellanväggen åt kökskammaren (skafferiet). I muren åt norr fanns ett stort skåp som inte markerades i fasaden. Borgstugan, benämnd Gamla borgstugan av Hartung, låg i västra gavelrummet. Man kom till detta rum via en förstuga i öster. Bakom denna låg »Torvhuset» med privet i muren. Det torde ha fungerat som torvmagasin. Borgstugan blev uppvärmd av en tegelspis i mellanväggen. Över brygghuset fanns ett loft, liksom över köket. Mellan de båda loften fanns en förstuggång i husets tvärriktning. Mot borggården fanns här en trappa upp till vinden och i nordmuren det skåp som även avtecknade sig i fasaden. 1695 kallas brygghusloftet för »Rustkammaren». Här fanns då en igenmurad tegelspis och en privet. Det hade tegelgolv. Över köket låg då »En kammare över köket» med tegelspis och obrukbar privet. Den hade plankgolv. Någon särskild beskrivning för den mellanliggande förstuggången görs inte. På Hartungs ritning benämns utrymmet över borgstugan och torvlagret för »Skullen med dess kammare». Här fanns två spisar. Vinden kallades 1695 för »Översta matloftet».

4.9 Ladugårdens byggnader (fig. 4: 62)

I öster låg »Östra tröskladan», en grundmurad halmtäckt byggnad med svängda gavelrösten. Den var cirka 27 meter lång och 13 meter djup. I båda gavlarna fanns två välvda portar vid långmuren. I norr fanns i östfasadens förlängning en port för vägen mellan Bjersjöholm och Hedeskoga by. Söder om gården fanns två byggnader, »Södra

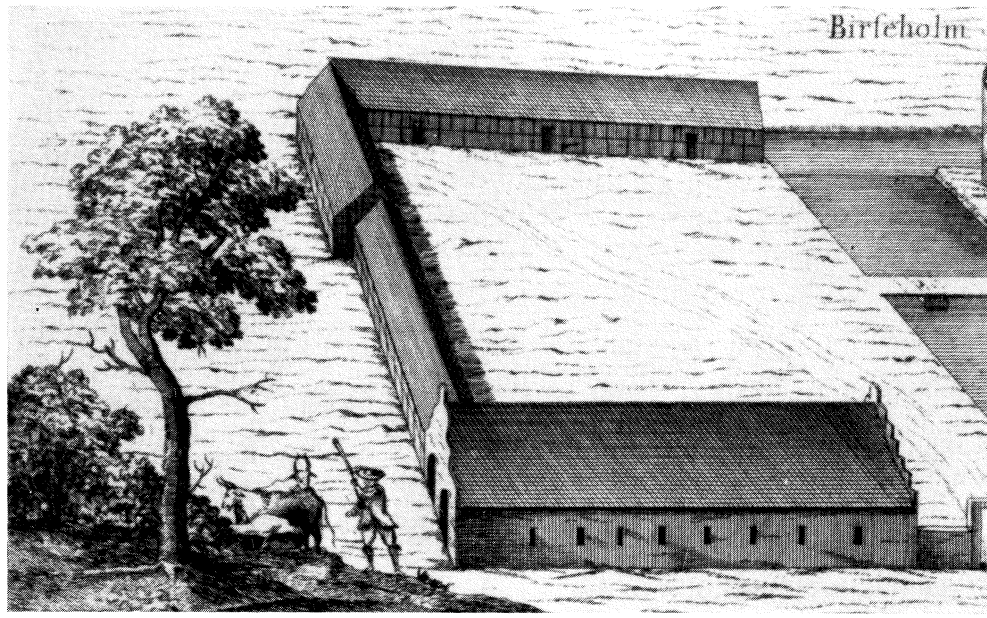

Fig. 4:62. Utsnitt av Gerhard Burmans avritning av Bjersjöholm från sydost, ritad 1680 och graverad 1756. Ladugården. (Burman-Fischer 1680/1756.)

längan» närmast tröskladan och Tiondeladan i väster. Södra längan var uppförd i korsvirke med tegelfyllnader. Den var täckt av ett halmtak. Längden var cirka 60 meter och djupet 6 meter. Från öster räknat fanns i denna länga ett hästtall med tio spiltor och stallkammare, därefter ett gäststall utan spiltor, men där man 1695 planerade att uppföra åtta sådana. I västra delen av längan fanns kostall, kalvhus och fårhus. De hade samtliga dörrar vända åt gården. Även tiondeladan var uppförd i korsvirke med tegelfyllnader, men den var högre än längan. Den hade halmtak. Längden var 24 meter och djupet 10.5 meter. I väster fanns den friliggande »Västra längan» av samma utformning, med en längd av 52.5 meter och djup av 7.5 meter. Här fanns 61 bås för oxar. Mellan Tiondeladan och Västra Längan fanns en port för vägen mellan slottet och Bjäresjö by.

4.10 Källor och litteratur

4.10.1 Otryckta källor

Kammarkollegiets arkiv, Stockholm

Andra provinskontorets arkiv:

Syn av Bjersjöholm 7/11 1695 (konvolut 146: 3).

Krigsarkivet, Stockholm

Kartsamlingen:

Karta över Skåne av Gerhard Burman 1684 (Portfölj XVII).

Lantmäterienhetens forskningsarkiv, Malmö

Karta över Skåne av Gerhard Burman 1684 (Länet, Akt 13). Karta över kungsgården Bjersjöholm av Lorentz Wrethman 1698 (Bjäresjö socken, Akt nr 3).

Riksarkivet, Stockholm

Kammararkivet:

Sandbergska samlingen: Relation om kungsgårdarna i Skåne av Erland von Ehrenflycht 5/2 1694.

Rydboholmssamlingen:

Königsmarckska godshandlingarna, Svenska gods i Skåne, Bjersjöholm: Planmätningar av Christopher Hartung 1680 (6 st).

Ystads museum

Fotografier över Bjersjöholm av Axel Carlborn omkring 1930 (L-regnr 1657).

4.10.2 Litteratur

Bjersjöholm med Ruuthsbo. Ystad 1937.

Burman-Fischer: G. von Burman, Prospecter af åtskillige märkvärdige Byggnader, Säterier och Herre-Gårdar uti Skåne . . . år 1680 aftagne, ritade och samlade av ingenieur captain Burman . . . utgifne år 1756 av Abraham Fischer, 1756, pl. XVIII. Ny upplaga med text av K. F. Lindström, 1856 och utgivna i faksimiltryck av J. Kroon, 1957, med komplettering av 1856 års text av W. Karlsson.

Hahr, A., Studier i Vasarenässansen och dess förutsättningar. *Studier i Nordisk renässanskonst 1*. Uppsala 1913.

dens., *Skånska borgar*. Stockholm 1914.

Kjellberg, S. T., Bjersjöholm. *Slott och herresäten i Sverige, Skåne 2*. Malmö 1966

Larsen, N. H., Stemplede vingetagsten, Bygningsarkeologiske Studier 1986, Köpenhamn 1986, s. 101–110.

Olsson, P. A., *Skånska herreborgar*. Lund 1922.

Schwerin, H. H., *Bjersjöholm*. Lund 1933.

Serner, G., Bjersjöholm. *Svenska slott och herresäten 4*. Stockholm 1934.

Skansjö, S., Riddersporre, M., Reisnert, A., Huvudgårdarna i källmaterialet. *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. Stockholm 1989, s. 71–133.

5 Østfløjens tagværk på Bjersjöholm

Af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen

5.1 Indledning

Tagværkerne over Bjersjøholms længer indgår naturligt i anlæggets bygningshistorie og spænder over det samme lange åremål, hvorfra flere perioders tagværkstyper er repræsenteret.

Ved en gennemgang af tagværkerne er det først og fremmest østfløjens konstruktion, der påkalder sig opmærksomhed (fig. 5: 1). Dette tagværk fremtræder, på trods af visse reduktioner af konstruktionen, meget helstøbt. Langt størstedelen af tømmeret synes at være jævngammelt med bygningens murværk, ligesom tømmerets opstilling må være den oprindelige rejsning.

Vestlængens tagværk er ikke det oprindelige, men det hører til samme type som østlængens (fig. 5: 2). Begge tagværker er hanebåndstagværker med to hanebånd og spærstol, men vestlængens tagværk har en lavere rejsning, ca 50° mod 58°. Vestlængen har også andre samlingsdetaljer, er rejst i fyr og er uden østlængens langstol. Det der afgørende indikere at vestlængens tagværk er sekundært, er at der i konstruktionen af fyrretømmer indgår genanvendt egetømmer med spor, der er identiske med samlingerne i østlængens tagtømmer. Det synes derfor rimeligt at konkludere, at vestlængens nuværende tagværk er senere opsat, og at det har afløst det oprindelige tagværk, hvorfra der er genanvendte spærstykker. Endvidere sandsynliggør sporene i det genanvendte tømmer, at det oprindelige tagværk over vestlængen har været identisk med tagværket over den østre længe.

Tagværket over den tilbageværende del af sydfløjen er af fyr, og har spor efter at have stået i en anden opstilling (fig 5: 3). Altså er der også her tale om genanvendt tømmer, men i sporene er der ikke relationer til østlængens tagværk, hvorfor det ikke formodes at hidrøre fra sydlængens oprindelige tagværk. Efter nedrivningen af den øvrige del af sydfløjen, må det nuværende tagværk være opsat, således at det idag indgår i østlængens store tagflade, hvor tagfladerne tidligere stod vinkelret på hinanden.

Med de indledende undersøgelser er der udkastet nogle betragtninger, som vi i det efterfølgende vil efterprøve ved en metodisk undersøgelse, der så objektivt som muligt samler alle oplysninger på tagværkets enkeltdele. Dette er søgt tilvejebragt ved en nøje opmåling af tagværket, samt ved udarbejdelse af et skema, hvori oplysninger om de enkelte tømmerstykker indføres. Skemaet er dokumentationsmaterialet, som giver mulighed for ved tegnebordet at få det overblik, det ikke er muligt at skaffe sig på

Fig. 5:1. Den østre langside af østlængens oprindelige tagværk. (Foto: F. Beyer 1985.)

stedet. Med skemaet er det muligt at sammenstille og sammenligne oplysninger og drage sine konklutioner.

Skemaerne er vedlagt som dokumentation for vores konklusioner, og for læseren som måtte have nye og andre betragtninger at udlægge på tagværket (bilag IV).

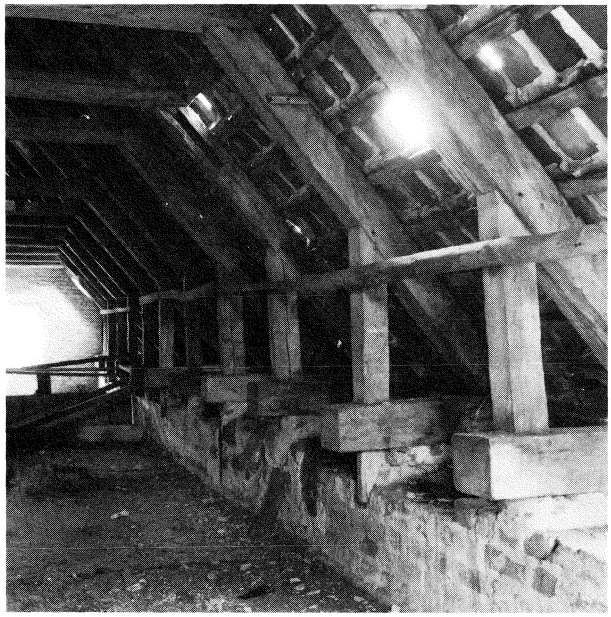

Fig. 5:2. Den østre langside af vestlængens omsatte tagværk.
(Foto: F. Beyer 1985.)

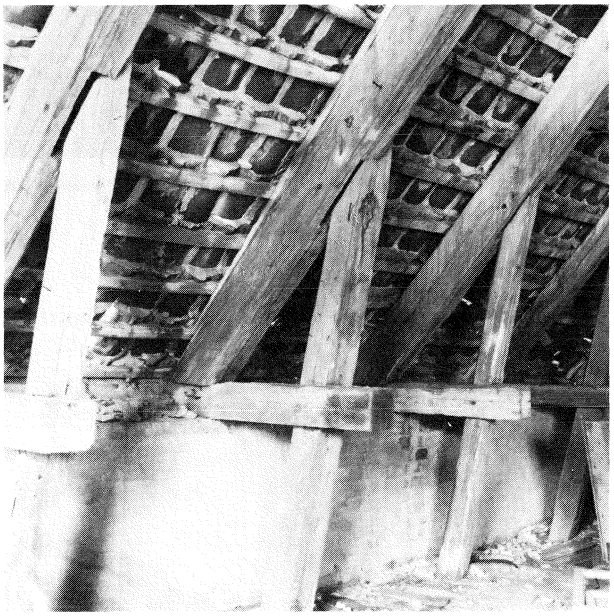

Fig. 5:3. Det ændrede tagværk i den bevarede del af sydfløjen, opbygget af genanvendt tømmer.
(Foto: F. Beyer 1985.)

5.2 Tagværket over den østre længe

5.2.1 Indledning

De indledende undersøgelser sandsynliggør antagelsen, at tagværket over østlængen er samtidig med opførelsen af bygningen, pånær sporadiske fornyelser og beskæringer af konstruktionen.

I det følgende skal dette forsøges underbygget ved en detaljeret gennemgang af tagværket.

Tagværket består af nitten spærfag med stejl rejsning, omkring 58°. Hvert spærpar bindes sammen af to hanebånd, hvoraf de nederste understøttes af korte kopbånd. Spærene hviler i en spærfod og støttes forneden af spærstivere, således at spær, spærfod og spærstiver danner en stiv trekant, en spærstol. Denne overfører trykket fra spærene/taget via to murremme til den omkring 90 cm brede mur, og udskridninger sikres ved at spærstiveren løber ca 20 cm ned på murkronens inderside.

Spærfagene har været afstivet på langs af bygningen med en langstol, placeret midt i tagrummet – under spærenes kip. Af denne langstol resterer kun nogle få knudepunkter, størstedelen af tømmeret er bortskåret. I gavlfagene og i spær nr. 7 fra syd er kun den øverste del af kongestolperne bevaret, mens kongestolpen i fag nr. 14 er bevaret i hele sin længde og med sine knudepunkter næsten intakte.

Kongestolperne er forbindelsen mellem spærfagene og langstolen. Forbindelserne er mellem stolpen og spærene i kippen, med hanebåndene og med langstolens langstolsbånd. Under de nedre hanebånd og langstolsbåndene sidder korte kopbånd, svarende til kopbåndene mellem nedre hanebånd og spær.

I tagrummets søndre ende mellem spær 1 og 3, findes en konstruktion som i og for sig ikke har med tagværket at gøre. Det drejer sig om et lille hængeværk, som bjælkerne over den underliggende sal er hængt op i.

5.2.2 Bevaringstilstanden (fig. 5: 4–7)

Som tidligere nævnt er det kun beskedne udskiftninger og reparationer tagværket har gennemgået. Selve spærene er næsten alle intakte, kun i fire fag er tømmeret delvist fornyet.

Spær nr. 1 har fået nederste halvdel af østre spærtømmer udskiftet. Årsagen kan skyldes rådskader, der kan formodes at hidrøre fra skotrenden op mod det nu forsvundne tag på sydfløjen.

Spærene frem til nr. 16 er velbevarede. Spær nr. 16, 17 og 18 har fået udskiftet den øvre del af spærene; nr. 16 over det øvre hanebånd, nr. 17 og 18 næsten ned til det nedre hanebånd. Det nordre spærfag nr. 19 er intakt.

Flere af hanebåndene er udskiftet. Af de øvre hanebånd er der udskiftet i fagene nr. 1, 17 og 18. Af de nedre hanebånd der foretaget udskiftning i fagene nr. 7, 16, 17, 18 og 19. I fag nr. 2 mangler det nedre hanebånd. De fleste af kopbåndene er bevarede, men i fagene nr. 16, 17 og 18 er de fornyet, mens fag nr. 12 mangler kopbånd ligesom

faget også mangler hanebånd. I fagene med kongestolper nr. 1, 7, 14 og 19 har der ikke oprindeligt siddet kopbånd under de nedre hanebånd, men her er der i senere tid påboltet kopbånd af lignende udformning som de oprindelige.

Spærstivere er kun fornyet et enkelt sted, nemlig i spærfag nr. 12, vestre side.

Langstolen er derimod stærkt beskåret. Af de oprindelige fire kongestolper er kun stolpen i fag nr. 14 bevaret, den mangler dog en formodet tapforbindelse til bjælkelaget. Kongestolpen i fag nr. 1 er afskåret umiddelbart over øvre hanebånd, mens stolperne i fag nr. 7 og 19 er afskåret lige under de øvre hanebånd. Af det langsgående tømmer, langstolbåndene, er kun to stykker bevaret i kongestolpen fag nr. 14, hvor også de originale kopbånd under langstolbåndene er bevaret. Der er intet der tyder på at langstolen er repareret i dens funktionstid.

5.2.3 Tildannelse af tømmeret

Tagkonstruktionens tømmer består af eg og fyr. De to træsorter er ikke anvendt i flæng, men indgår i bestemte konstruktionsdele, hvilket må have en årsag i enten en byggetradition eller andre velovervejede betragtninger. Med en enkelt undtagelse er egetræet anvendt i de »ydre» bygningsdele; spær, spærsko og spærstivere. Afvigelsen er spær nr. 9, hvor spærtømmeret er i fyr. Hvor fyr er undtagelsen i disse bygningsdele er det reglen til hanebånd, kopbånd og til langstolen. Undtagelsen er dog tre af de øvre hanebånd i fagene nr. 4, 9 og 19, der er af eg.

Anvendelsen af to træsorter i en og samme konstruktion skyldes vel en mangel på den ene, her rimeligvis eg, da tagkonstruktioner ældre end denne sædvanligvis er af eg. Det virker da også helt naturligt at anvende det traditionelle materiale eg, der også er den mest holdbare, til hovedkonstruktionen og fyr til afstivningen i konstruktioner der er mindre udsatte for fugt og rådskader.

Spærene af eg er alle af heltømmer med et let varierende tværsnit omkring det kvadratiske, gerne omkring en tomme højere end bredden (fig. 5: 8). Dimensionerne er for bredden fra 15 til 18 cm og for højden fra 18 til 20 cm. Tømmeret er øksehugget med udnyttelse af træets naturlige tilspidsning og anvendt i konstruktionen med rodenden nedad.

Spærskoene er fremstillet af halvtømmer eller kvarttømmer i ret kraftige dimensioner, tilnærmelsesvis med kvadratisk tværsnit med sider på 16 til 18 cm, enkelte med den ene side på op til 20 cm. Halv- og kvarttømmeret er tildannet af rethugne egestammer, der for halvtømmerets vedkommende er gennemsavet en gang, mens kvarttømmeret er gennemsavet to gange. Dvs. at halvtømmeret har tre hugne sider og en savskåret side, mens kvartømmeret har to huggede sider og to savede sider.

Spærstiverne er forarbejdet af tømmer med et klart rektangulært tværsnit, som fortrinsvis er øksehugget, enkelte med en savskåret side. Dimensionerne er 11 til 12 cm i bredden og ca. 17 cm i dybden.

Hanebåndene består for størstedelens vedkommende af halvtømmer. Fyrrestammerne er også her øksehugne og bagefter gennemskåret, dvs. at tømmeret har tre

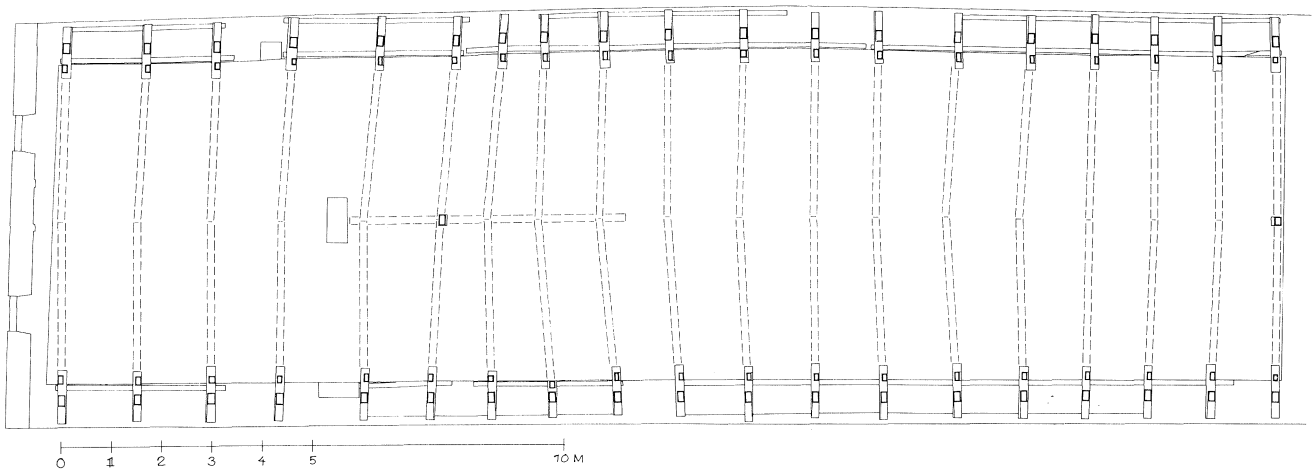

Fig. 5: 4. Østlængens tagetage med spærplan. Opmåling af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:150.

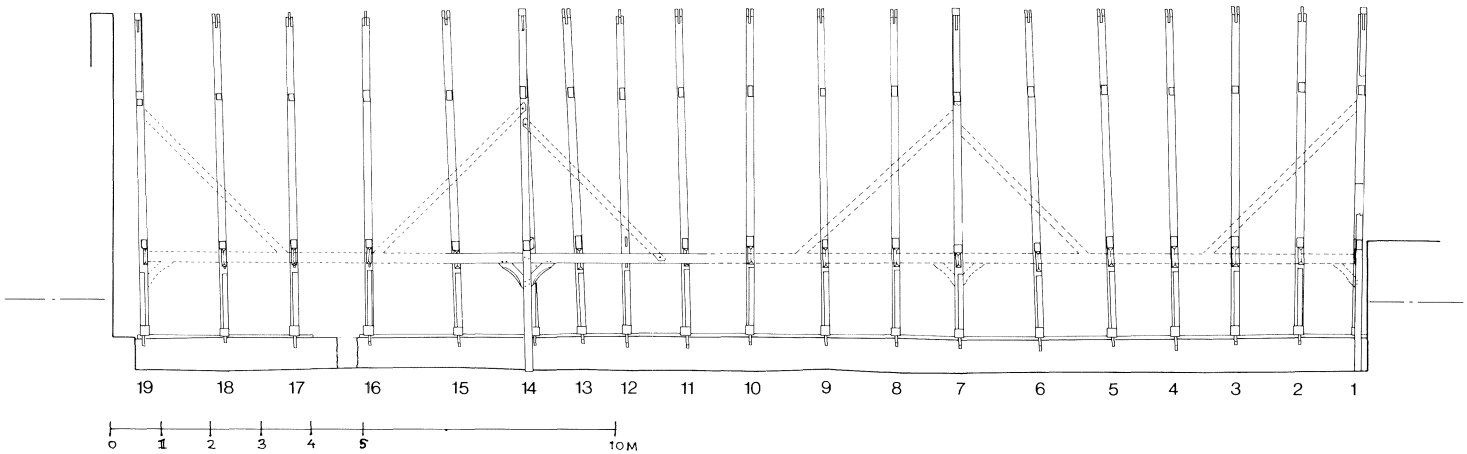

Fig. 5:5. Længdesnit i østlængens tagværk set mod øst. Langstolen rekonstruertet med stiplet linie. Opmåling af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:150.

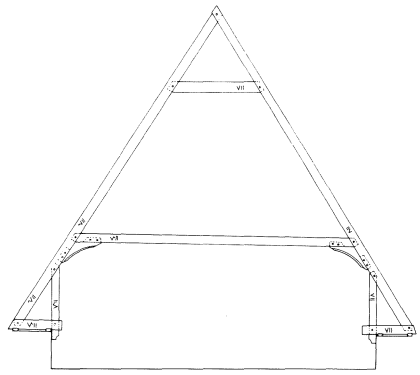

Fig. 5:6. Tværsnit i østlængens tagværk, set mod nord. Normalspær med kopbånd. Opmåling af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:150.

øksehugne og en savskåret side. Både de øvre og de nedre hanebånd har rektangulære tværsnit, hvor bredden er omkring to trediedele af højen. Dimensionerne er omkring 13 cm i bredden og 19 til 20 cm i højden.

Kopbåndene er dels fremstillet af øksehugget heltømmer, dels af halvtømmer med én savskåret side. Kopbåndenes bredde svarer til hanebåndenes bredde. Fronten er bearbejdet til et let konveks svaj, der er ryghugget. Højden på det stykke tømmer kopbåndene er hugget ud af, har været mindst 25 cm.

De bevarede dele af langstolens tømmer er hovedsagelig halvtømmer med savskårne sider. Den bevarede kongestolpe har en dimension på omkring 14×24 cm, mens rester af de tre kongestolper er omtrent kvadratiske med mål på 16×18 cm. Resterne af langstolbåndene har rektangulære tværsnit, hvilket man også må formode de nu forsvundne skråstivere har været.

5.2.4 Opsnøring af tagværket

Skabelonen for tagværkets profil/rejsning opnåes rimeligvis gennem nogle regler med rod i håndværkstraditionen (fig. 5:9). Regler der har udgangspunkt i den aktuelle

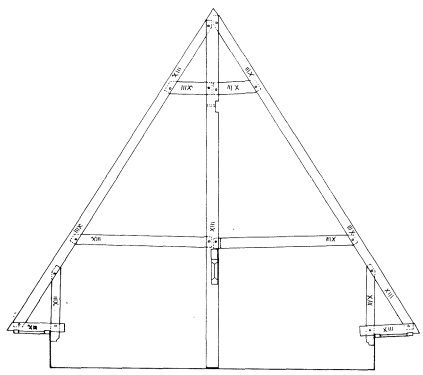

Fig. 5:7. Tværsnit i østlængens tagværk set mod nord. Spærfag 14 med kongestolpe og langstol. Opmåling af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:150.

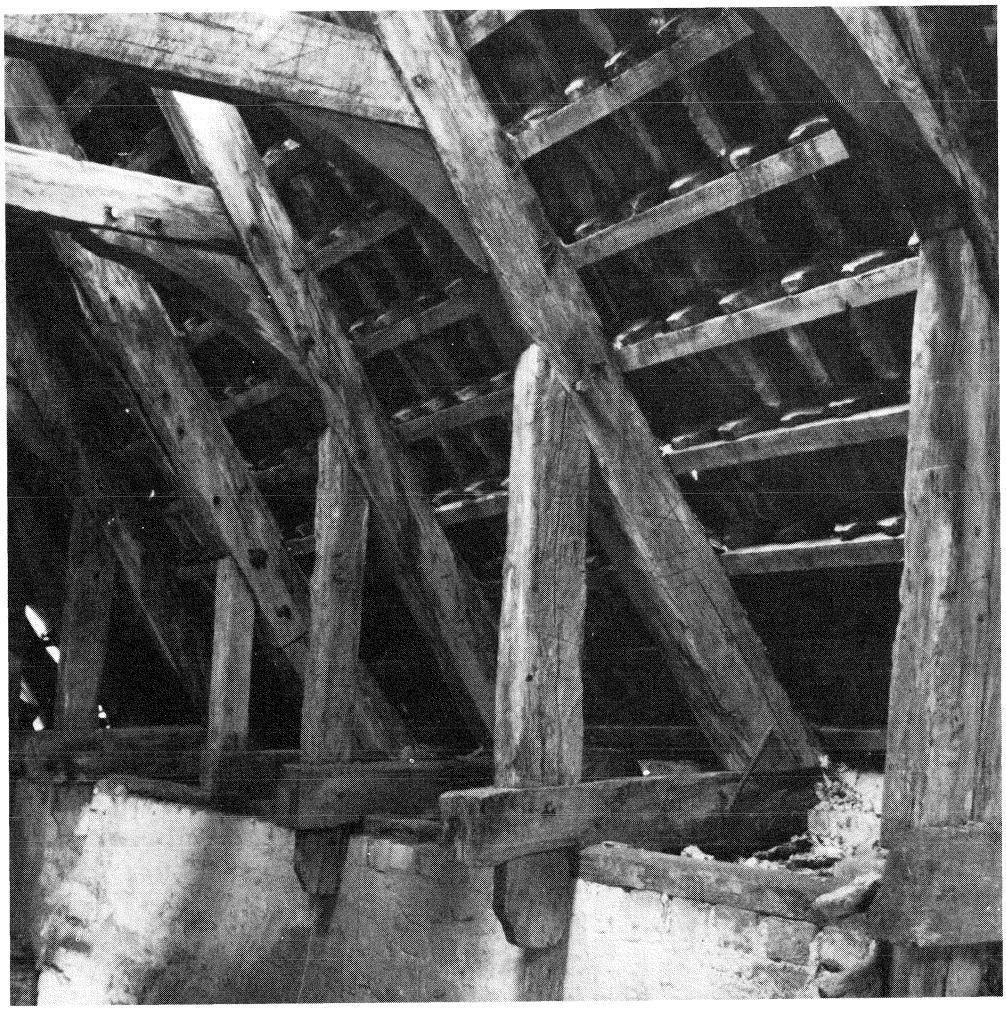

Fig. 5:8. Tømmerdetaljer i spærfod. (Foto: F. Beyer 1985.)

bygning taget skal rejses over og som selvsagt ikke er nedskrevet, men som ved afprøvning af forskellige målsystemer giver en vis sandsynlighed for følgende regel kan have været anvendt.

Det må antages at opsnøringen af tagprofilet foregik mens bygningen var under opførelse, enten på pladsen eller for den sags skyld på værksted et helt andet sted. De målstørrelser der var tilgængelig er den totale husbredde og murtykkelserne. Fremgangsmåden kan have været den, at man på en grundlinie afsætter den totale husbredde. Fra endenpunkterne oprejses et mål svarende til invendig husbredde plus en murtykkelse til et midtliggende krydsningspunkt. Dette er tagværkets kip og linierne

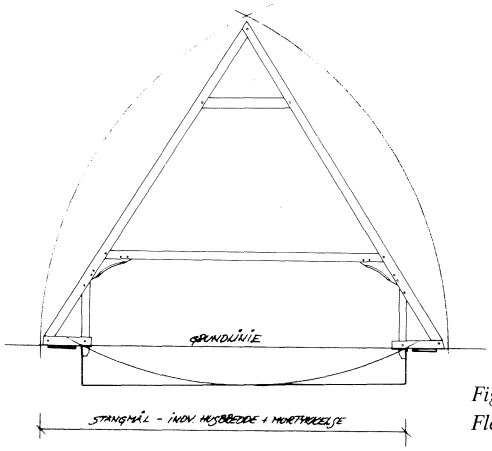

Fig. 5: 9. Principtegning over opsnøringen af spærfagene. Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:150.

fra krydspunkt til grundliniens endepunkter – spærenes overside. Trempel- eller styrterumshøjden fastlægges efter det samme mål, invendig husbredde plus en murtykkelse, afsat fra kip til bjælkelag.

Dette målsystem er relativt enkelt at håndtere med et stangmål og det passer på Bjersjøholms tagværk.

5.2.5 Afbinding og samlinger

Det netop beskrevne opsnøringsprofil er udgangspunktet for afmærkningen af tømmerstykkerne til spærfagene. Profilet afsættes på tømmerpladsen og tømmerstykkerne udlægges på profilet, hvor de forskellige samlinger og længder overføres fra profilet til tømmeret. Herefter kan tømmeret tilvirkes og sammenpasses til færdige spærfag.

Fig. 5:10. Spærfag 12 med taphuller til hanebånd og kopbånd. (Foto: F. Beyer 1985.)

Fig. 5:11. Spærfag med kongestolpe. (Foto: F. Beyer 1985.)

Sporene efter disse afmærkninger kan stadig iagttages som indridsede streger i de forskellige tømmerstykker (fig. 5:10).

Hovedparten af de anvendte tømmerstykker har som tidligere beskrevet et rektangulært tværsnit, hvis største statiske styrke er på højsiden. Dette er udnyttet ved tilvirkningen af tagværket og ses klarest på spærstiverne og hanebåndene.

Sammenbindningen af tømmerstykkerne i tagværket er overvejende tapsamlinger. Den eneste undtagelse er langstolens skråstivere, der er bladet til både kongestolper og langstolbånd (fig. 5:11). Årsagen til denne variation er meget naturlig, da skråstiverne i langstolen må formodes at være den afsluttende afstivning af tagværket efter dets rejsning. Mere herom i afsnittet om rejsningen af tagværket.

Ved afbindningen af spærfagene er alle samlinger af tømmerstykkerne udført bindige til den side, der ved arbejdets udførelse har vendt opad. I det stående tagværk er det sydsiden, hvor også de enkelte tømmerstykkers nummerering er afsat. Det samme gælder for langstolen; her er det i vestsiden tømmeret er bindigt og nummereret til.

5.2.6 Nummerering

Spærfagene i tagværket er nummereret med fortløbende, indhugne romertal (fig. 5:12). Ved sammenpasningen på afbindingspladsen er de enkelte tømmerstykker i spærfagene nummereret, herefter har det været muligt adskille, transportere og samle tømmerstykkerne igen i den rigtige orden. Nummereringen er foretaget således at samtlige tømmerstykker i det samme spærfag har samme nummer. Herudover er der en ekstra markering, der viser om tømmeret hører til den østre eller vestre side af det rejste spærfag. Denne markering er udført ved en lille hage på romertallene mod vest. Spærenes nummerering er foretaget fra syd mod nord, ligesom numrene sidder mod syd. Numrene er skåret med et smalt huljern. Størrelsen og placeringen varierer en smule, men er tydelig homogen og udført indenfor samme byggeperiode. Der synes

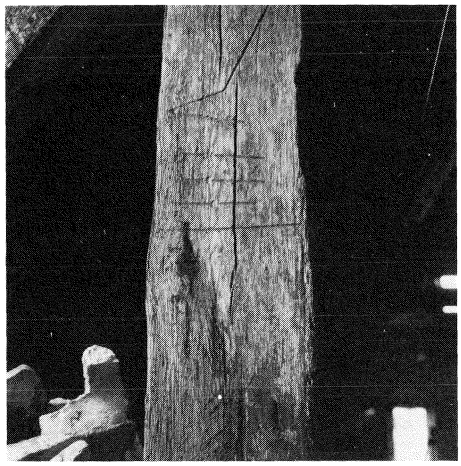

Fig. 5:12. Eksempel på nummerering af tagværket, her spærstiver i fag 9. (Foto: F. Beyer 1985.)

dog at være en lille variation mellem numrene på spærfagene og langstolen, idet den sidstnævntes numre står skarpere skåret. I det stående tagværk er der enkelte spærfag, hvor numrene ikke umiddelbart passer. I fag nr. 14 og 19 vender numrene mod nord, mens de i fag 6 og 7 samt 13 og 14 sidder i omvendt rækkefølge.

5.2.7 Rejsning af tagværket

Det er omtalt at spærfagene er nummereret fra syd mod nord. Det medfører ikke nødvendigvis også at være rækkefølgen for rejsningen, men i dette tilfælde er der en vis sandsynlighed herfor (fig. 5:13)

Forholdene var at sydlængen var opført, da østlængen blev bygget og sydlængens murkrone stod ca. 2 m højere end østlængens. D.v.s. at det har været meget naturligt at rejse spærfag 1 og støtte det af op mod sydlængens murværk, foruden at det har været

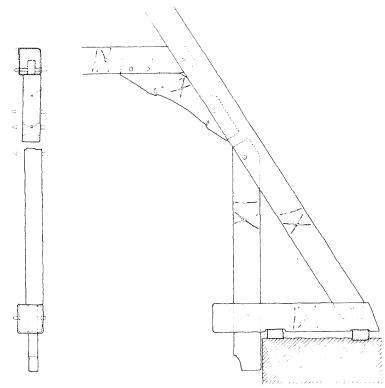

Fig. 5:13. Samlingsdetaljer i tagværket. Til venstre længdesnit ved spærfod, til højre tværsnit af normalspær ved spærfod. Opmåling af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985. Mål 1:50.

Fig. 5:14. Bomærkelignende tegn på spær 8. (Foto: F. Beyer 1985.)

næsten umuligt at rejse spærfag 1 sidst, p.g.a. sydlængens mur. I den modstående ende, ved nordgavlen står spærfag 19 ca. en halv meter fra gavlen. Nordgavlen er sandsynligvis først opført efter tagværket var rejst.

Det må antages at spærfagene er samlet oppe på tagbjælkelaget, og rejsningen af dem har foregået i tre hovedtempi, hver svarende til et fag af langstolen. Det vil sige etape 1 omfatter spærfag 1 til 7 incl. langstolbånd, kopbånd og slutteligen skråstiverne på langstolen til at stabilisere faget. På tilsvarende vis kan etape 2, fagene til nr. 14, og etape 3, fagene til nr. 19 være rejst.

5.2.8 Bomærker og udsmykning

Bomærker eller bomærkelignende tegn, som kendetegner mange middelalderlige tagværker, er ikke fundet på østlængens tagtømmer. Der er dog fundet to øksehugne mærker, et på spær 8 og et på spær 16, begge i de vestre spær tæt ved foden (fig. 5:14). Den yderlige placering, det ene er næsten bortskåren ved tilvirkningen af tømmeret, lader formode at mærkerne er hugget før afbindningen, antagelig af tømmermanden, der har rethugget stammerne.

Med hensyn til udsmykning er det naturligt at den er beskeden et sted hvor funktionen af rummet højst er lager. Der er dog et par bygningsdele, der har om ikke en udsmykning så en ekstra finish. Det gælder spærstivernes nedre del, den gennemstukne tap, som er fint afrundet og kopbåndene, hvis form er slanket med en konkav front, der yderligere er let rygget af kantaffasninger.

5.2.9 Diskussion og konklusion

Sammenfattende dokumenterer undersøgelsen at tagværket over den østre længe i sin helhed må betragtes som en samlet konstruktion (fig. 5:15). Enkelte dele er reparatio-

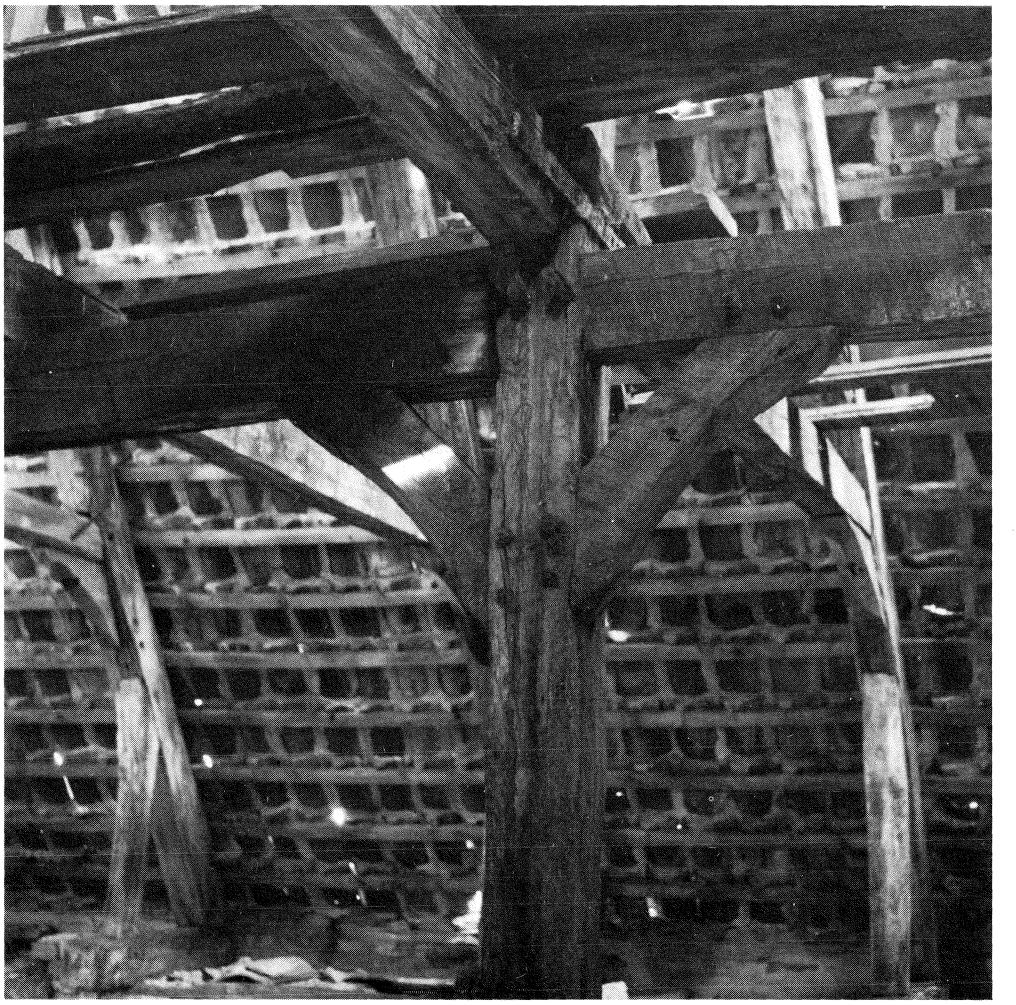

Fig. 5:15. Samlingsdetaljer mellem kongestolpe og langstol. (Foto: F. Beyer 1985.)

ner eller tilføljelser, men ellers er tagværket samtidig med opførelsen af bygningen under sig. For denne konklusion taler også en dendrokronologisk undersøgelse af tømmeret. Sammenfattende oplyser rapporten at tagværket rimeligvis er rejst omkring året 1577.

Typologisk og håndværksmæssigt kan tagværket over Bjersjöholms østre længe på mange områder sammenlignes med samtidige tagværker, men dog ikke uden en vis egenart. Det gælder kombinationen af to træsorter, eg og fyr samt kopbåndene.

Om de to træsorter kan der gøres flere overvejelser om varemængder, forbrug og efterspørgsel, men det er dog også værd at bemærke at tiden for vores tagværk er en skæringsperiode for brugen af eg i tagværker til fordel for fyr. Der kendes senere tag-

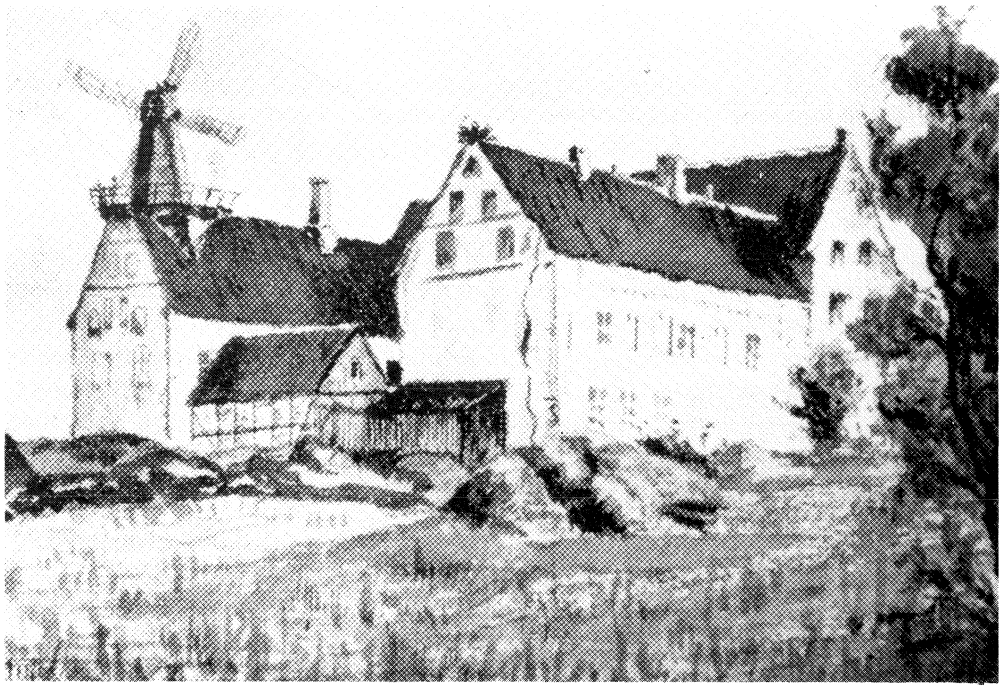

Fig. 5:16. Tegning 1860 af Bjersjøholm med mølle på taget af den østre længe. (Ur Hageman (1937).)

værker, hvor de to træsorter er blandet, men her optræder egetræet så vidt vi ved altid som genanvendt tømmer.

Kopbåndene synes at være enestående i periodens tagværker i det gamle østdanske område. Derimod kendes en lille gruppe jydske tagværker med kopbånd fra sidste halvdel af 1500 årene.

Undersøgelsen har ikke kunnet give en entydig forklaring på den ulogiske rækkefølge i nummereringen. Spærfag 6 og 7 samt 13 og 14 har indbyrdes byttet plads, ligesom spærfag 14 og 19 er vendt en halv omgang. Forvanskningerne gælder enten kongespærfag eller spær før og efter kongespærene. Det vil derfor være nærliggende at antage, at rokeringerne skyldes vanskeligheder med indpasningen af langstolen.

Den kraftige reducering af langstolen skyldes trækning af skorstensløb op gennem tagrummet. Man må formode at tagværk med langstol er opført intakt og hel, men af Hartungs opmålinger fra 1680 fremgår det, at langstolens søndre fag allerede da var afskåret fra de øvrige fag. Muligvis er dette sket kort efter opførelsen, idet fløjen har været vanskelig at udnytte uden opvarmningsmuligheder. Ombygningen i 1790'erne var ret omfattende, rimeligvis på grund af stærkt forfald, da hele tagbjælkelaget tilsyneladende blev udskiftet ved denne istandsættelse. Forfaldet synes ikke at have sat sig væsentlige spor i tagværket, men ombygningen har medført yderligere indgreb i langstolen. Kongernes forbindelse med bjælkelaget blev afbrudt og langstolens nordre

fag blev gennemskåret ved trækningen af endnu en skorsten. Hermed var langstolens funktion sat helt ud af funktion.

Fornyelsen af de øvre spærender i fagene 16, 17 og 18 i fløjens nordlige ende skyldes en retablering efter en tagrytter i form af en vindmølle. Tandhjul og andre rester af vindmøllen ligger endnu på loftet og et stik af Bjersjøholm fra omkring 1860 viser vindmøllens virtuose balancegang på tagryggen (fig. 5:16).

Vindmøllen er sandsynligvis blevet nedtaget i 1920'rne i forbindelse med en tagrenovering på dette tidspunkt. De fleste reparationer kan tilskrives denne istandsættelse, det gælder retablering af spærender efter vindmøllen og opsætning af nye kopbånd. Der er sandsynligvis blevet nylægtet og lagt nye tagsten ved samme istandsættelse.

Trods tagværkets høje alder og de sidste mange års henståen i ubemærkethed og manglende vedligeholdelse er konstruktionen sund og næsten uberørt af rådskader. Det er heldigt for tagværket der er en del af længens oprindelige helhed, men også værdigfuld som enestående konstruktion. Så for tagværk såvel som for hele længens vedkommende, bør man prise fortids held og sikre fremtiden med mere håndfast vedligeholdelse.

5.2.10 Datering af tagværket over østre længe

Undersøgelserne af tagværket over den østre længe tilkendegiver samtidighed med bygningens opførelse og en typologisk placering i sidste halvdel af 1500 årene. For nærmere datering blev T. Bartholin ved Lunds Universitet, Kvartargeologisk avdelingen forespurgt om en dendrokronologisk undersøgelse af tømmeret i tagkonstruktionen.

Undersøgelserne omfattede udtagning af boreprøver i det originale tømmer. Der blev udtaget 20 prøver af tømmerstykkerne i eg (de udvalgte tømmerstykker er anvist i registreringsskemaet). Forsøgsvis blev der også udtaget 7 prøver i fyrretømmeret, men disse prøver kunne på laboratoriet ikke sammenstilles med eksisterende materiale. Bearbejdningen af prøverne blev foretaget af William J. Callahan, hvis rapport opgør resultaterne af de enkelte prøver og konkludere at fældningsåret må ligge omkring 1576 eller 1577. Byggeåret må ligge umiddelbart herefter, da egetømmer almindeligvis skal oparbejdes mens det endnu er »grønt«.

5.3 Baggrund og udviklingslinier for Bjersjöholms tagværk (fig. 5: 17–20)

For at karakterisere »bjersjöholmtypen« skal inledningsvis gives et kort resumé over tagværkets opbygning. Tagværket kan typologisk beskrives som et hanebåndsspærfag med to hanebånd og korte spærstivere ved mur og vandret spærsko hvilende på to murremme. Styrterumskonstruktion med tagbjælkelaget liggende et stykke nede i muren. Langstol med kongestolper i gavlfagene og for hver sjette – syvende spærfag,

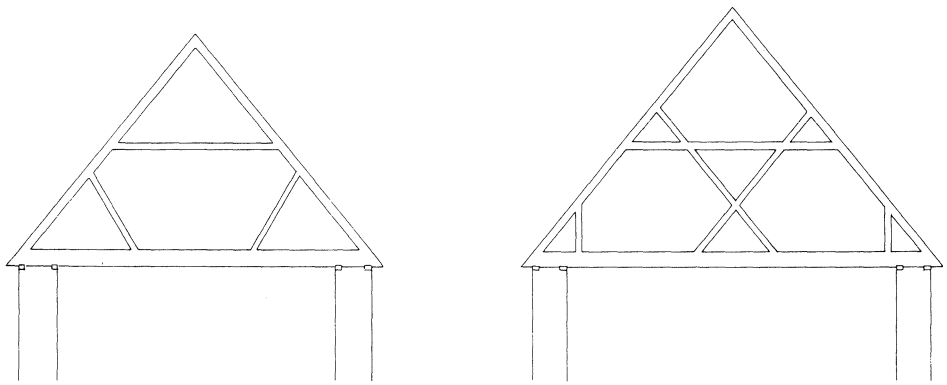

Fig. 5:17–18. Eksempler på romanske tagværkstyper. Tegning af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985.

som er sammenholdt af et langstolbånd ved nedre hanebånd. Lange skråstivere og korte kopbånd mellem konger og langstolsbånd. Egetømmer er anvendt til spær, spærsko og -stivere, øvrige dele i fyrretømmer.

Udgangspunktet og grundkonstruktionen i tagværker af »bjersjöholmtypen« er det såkaldte hanebåndsspærfag. I sin ældste udformning består dette af to spær med mellemliggende hanebånd og en bjælke der forbinder de to spærender. Bjælken hviler på en rem der fordeler trykket i den underliggende væg. Spærfagstypen kendes fra de ældste grundmurede bygninger fra 1100-årene. Disse romanske spærfag har ofte lange skråbånd mellem spær og bjælke, en »udfyldning« der optræder i utallige variationer.

Et brud med denne konstruktionstype sker da bjælken, tagbjælkelaget, mellem de to spærender forsvinder og bliver erstattet af korte spærfødder der kun strækker sig over murens bredde. Bjælkelaget i bygninger med denne tagværkstype er nu placeret et stykke nede i muren uden direkte sammenhæng med tagtømmeret, eller mangler helt, idet overdækningen af det underliggende rum er udført som murede hvælv. For at

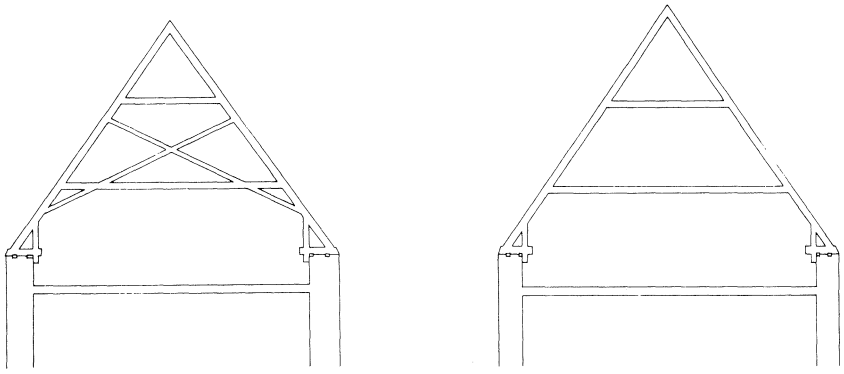

Fig. 5:19–20. Eksempler på gotiske tagværkstyper. Tegning af Flemming Beyer og Niels Erik Jensen 1985.

opnå den fornødne stivhed mellem spær og spærfod er tagværkstypen altid forsynet med en lodret spærstiver mellem disse, som regel placeret ved indersiden af muren. Denne spærstol styrker også selve spæret, og i mange tilfælde går spærstiveren ned på indersiden af muren og forhindrer således en udskridning af spærene.

Murstykket mellem bjælkelaget og spærfoden, styrterummet, er muligvis funktionsbestemt, idet man ved denne konstruktionsform opnår at få et mere reelt tagrum. Udformningen kan oprindeligt også have været konstruktivt bestemt, i det mindste hvad angår bygninger i tømmerkonstruktion. I den her behandlede periode peger materialet dog på at styrterummet er funktionsbestemt, det være sig i herregårde og borgerhuse hvor tagrummet kan udnyttes til opbevaring eller andet formål. I kirkebygninger med murede hvælv er hanebåndsspærfaget med spærstol en oplagt tagværkstype, da hvævene ofte umuliggør og også overflødiggør et tagbjælkelag.

Det mangelende eller dybtliggende tagbjælkelag indebærer ud over de foran nævnte ændringer i tagværkerne også at de lange skråstivere, »udfyldningen«, forsvinder. Til erstatning indsættes lange krydsende bånd fra den øvre del af spæret til den modstående spærsko eller nedre del af spær. Herved opstår en meget udbredt tagværkestype, det såkaldte krydsbåndsspærfag. Denne gotiske tagværktype er almindelig i senmiddelalderen og brugen af den aftager først omkring 1500 i det østdanske område og nogle årtier senene i det vestdanske område. En del af periodens tagværker er dog uden krydsbånd, dette er næsten enerådende i bygninger med en ringe spændvidde, hvor der kun er hanebånd og spærstol.

Karakteristisk for tagværkerne fra middelalderens slutning er også den stejle taghældning, oftest mellem 55 og 60 grader, i modsætning til de romanske taghældninger på 40–45 grader, eller endnu lavere.

De høje tage medfører også at spærfagene får indsat flere hanebånd for at opnå den fornødne stivhed, det mest almindelige er to eller tre hanebånd.

Bjersjöholms spærfag er således i grundiden senmiddelalderlige, men har også en særlig tværafstivning, nemlig de korte kopbånd. Funktionsmæssigt svarer disse til krydsbåndene, uden det dog er muligt på nuværende tidspunkt at påvise nogen sammenhæng mellem disse inden for spærfagets udviklingshistorie. Derimod peger det undersøgte materiale på en tidsmæssigt bestemt periode og en geografisk afgrænsning af anvendelsen. Inden for det østdanske område er såvidt det er forfatterne bekendt kun i Bjersjöholms spærfag kopbåndene findes, hvorimod konstruktionsmåden findes i flere bygninger i vestdanmark. Tidsmæssigt dukker de første eksempler op omkring midten af 1500-årene.

6 Bjersjöholm og 1500-årenes herregårdsbyggeri

Af Hans Henrik Engqvist

6.1 Indledning

Af den forudgående redegørelse fremgår det, at Bjersjøholm ved begyndelsen af 1600-årene fremtrådte som et firefløjet anlæg, påbegyndt af Bjørn Kaas i 1576. Efter alt at dømme var den tre stokværk høje – nu delvis nedrevne – hovedbygning, som udgjorde gårdens sydfløj, den først opførte på stedet. Kort efter dennes færdiggørelse tog man fat på østfløjen og sidenhen på vestfløjen, medens nordfløjen, der bl.a. rummede køkken og bryggers, først synes at være opført i første halvdel af det følgende århundrede. Dog er der grund til at formode, at denne bygning har afløst en forgænger – muligvis af en mere midlertidig art.

Såvel i Danmark som i Skåne findes adskillige firefløjede herregårde, som er blevet til gennem et kortere eller længere åremål. I nogle tilfælde udgør den ældste fløj et kort senmiddelalderligt stenhus, der først på et senere tidspunkt udbygges til et firefløjet anlæg. Dette gælder f.eks. den lille nørrejyske Østergaard (i Salling), hvor det korte – nærmest kvadratiske – stenhus, der sidenhen kom til at udgøre gårdens vestfløj, er opført i 1516. Til dettes sydgavl føjes godt 30 år efter en ny og væsentlig større hovedbygning, der i løbet af et kortere åremål efterfølges af en nord- og østfløj, som bl.a. omfattede køkken og økonomirum.[1] En tilsvarende bygningshistorie fremviser herregården Kokkedal nord for Limfjorden. Her synes den ældste bygning at hidhøre fra tiden omkring 1525–30, medens den ny hovedbygning kommer til omkring 1550 og de øvrige fløje i løbet af de følgende årtier.[2]

I andre tilfælde ser det ud til, at alle fire fløje er planlagt lige fra først af, og her er gårdens hovedbygning som regel den først opførte. Dette gælder således det senmiddelalderlige Gammel Estrup (på Djursland), hvis store befæstede hovedbygning skal være påbegyndt kort før år 1500, medens de øvrige fløje (supplerende boligfløj mod syd, portfløj mod nord og køkkenfløj mod øst) synes at være kommet til ret kort tid efter hovedfløjens færdiggørelse.[3] En firefløjet gård, der med sikkerhed kan siges at

[1] Østergaard i Salling syd for Limfjorden (Nordjylland). Opmåling og undersøgelse i Nat. Mus. 2. afd., udført under forfatterens ledelse.

[2] Kokkedal nord for Limfjorden (Nordjylland). Som note 1.

[3] Gammel Estrup på Djursland (Østjylland). Som note 1, samt Harald Langberg: Danmarks Bygningskultur 1, 1955, side 122.

Fig. 6:1. Gisselfeld (Sydsjælland) påbegyndt i 1547 og fuldført i de følgende årtier af rigshofmesteren Peder Oxe. Vestfløjen med den fremspringende portbygning. Foto i D. NM 2.

være opført efter en på forhånd fastlagt plan, er Villestrup i Himmerland, som er påbegyndt i 1538 og tilsynesladende fuldført omkring 1560.[4]

Hvad de skånska gårde angår, kan der næppe være tvivl om, at det firefløjede Svaneholm, der blev påbegyndt omkring 1530, er resultatet af en bevist planlægning.[5] Og det samme gælder vel Trolleholm (Eriksholm) og Vittskøvle, der påbegyndtes i henholdsvis 1538 og 1553.[6] Mest helstøbt og formentlig også bygget i en omgang er Torup, som skal være påbegyndt og muligvis også fuldført i årene mellem 1545 og 1548.[7] Bjersjøholms firefløjede gårdanlæg er således absolut ikke noget særsyn. Men om der her er tale om en på forhånd fastlagt plan, sådan som det synes at være tilfældet for en del gårdes vedkommende, er en anden sag, som vi sidenhen skal vende tilbage til.

[4] Villestrup i Himmerland (Østjylland). H. H. Engqvist i Bygningsarkæologiske Studier 1991.

[5] Svaneholm (Skåne). August Hahr: Skånska Borgar 1922 og Erik Lundberg: Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och Renässans. 1948, side 223.

[6] Trolleholm (Skåne). Erik Lundberg (note 5) side 221. Vittskövle (Skåne). A. Hahr (note 5).

[7] Torup (Skåne). A. Hahr (note 5) samt Erik Lundberg (note 5) side 226.

6.2 Hovedbygningen

Blandt de træk, der må siges at være karakteristiske for Bjersjøholms hovedbygning, er der først og fremmest det fremspringende porthus, hvis rundbuede portåbning er anbragt i en rektangulær blænding, samt de hvælvede småkamre, der flankerer portrummet (bl.a. fig. 6: 2). Hertil kommer den højtliggende kælders toskibede overhvælvning, bygningens plandisposition og endelig de ydre murfladers meget specielle dekorative udsmykning, som vil blive behandlet sidenhen.

Fremspringende porthuse findes på den sjællandske herregård Gisselfeld,[8] der er påbegyndt i 1547 (fig. 6: 1) og på den fynske Rygaard,[9] hvis portfløj formentlig er opført omkring 1550. Af nørrejyske gårde, der er eller har været udstyret med fremspringende porthuse, kan nævnes Villestrup, Kokkedal og Østergaard, der alle er fra tiden omkring 1550.[10] Endvidere Lynderupgård fra 1556, Mejlgård fra 1573, Sæbygaard fra 1576 og endelig den sydjyske Tirsbæk, hvis portfløj formentlig er fra tiden omkring 1560.[11] På Villestrup og Kokkedal er den rundbuede portåbning anbragt i en høj rundbuet blænding.

Af Skånske gårde med fremspringende porthuse skal nævnes Svaneholm, hvis sidenhen nedrevne porthus var lavere end selve portfløjen.[12] Endvidere Skarhult, som blev påbegyndt i 1562, og den i 1560-erne ombyggede portfløj på Borgeby.[13] På Svaneholm var den rundbuede portåbning – ligesom på Bjersjøholm – anbragt i en rektangulær blænding, som sikkert har skullet omslutte den opslåede vindebroklap. En tilsvarende blænding findes omkring den rundbuede portåbning på Borgebys porthus.

De fremspringende porthuse forekommer således på en række af de gårde, der opførtes omkring midten af 1500-årene. Blandt disse er især Borgeby interessant, idet portrummet også her flankeres af hvælvede småkamre.

Den udsædvanligt højtliggende placering af kælderetagen i Bjersjøholms hovedbygning skyldes uden tvivl den omstændighed, at holmen, hvorpå gården er anlagt, på opførelsestidspunktet kun har hævet sig et par meter over vandspejlet i det omgivende søområde.

6.3 Hovedbygningens hvælv

Hovedbygningens kælder vest for portgennemkørslen var – efter den i 1680 udførte planopmåling at dømme – overdækket med to længdegående tøndehvælv, der i kælderens midte blev understøttet af en langmur, som var gennembrudt af fire brede bue-

[8] Gisselfeld (Sjælland). Chr. Elling: Danske Herregaarde, 1942, side 56.

[9] Rygaard (Fyn). H. H. Engqvist: Fire Fynske Herreborge i Architectura 2, 1980.

[10] Villestrup. Se note 4. Kokkedal. Se note 2. Østergaard. Se note 1.

[11] Lynderupgaard i Himmerland (Østjylland). Som note 1. Sæbygaard i Vendsyssel (Nordjylland). Som note 1. Mejlgaard på Djursland (Østjylland). Therkel Mathiassen: Vore Herregaarde 1943, side 357. Tirsbæk (Sydøstjylland). Samme, side 400.

[12] Svaneholm (Skåne). Se note 5.

[13] Skarhult og Borgeby (Skåne). A. Hahr (note 5).

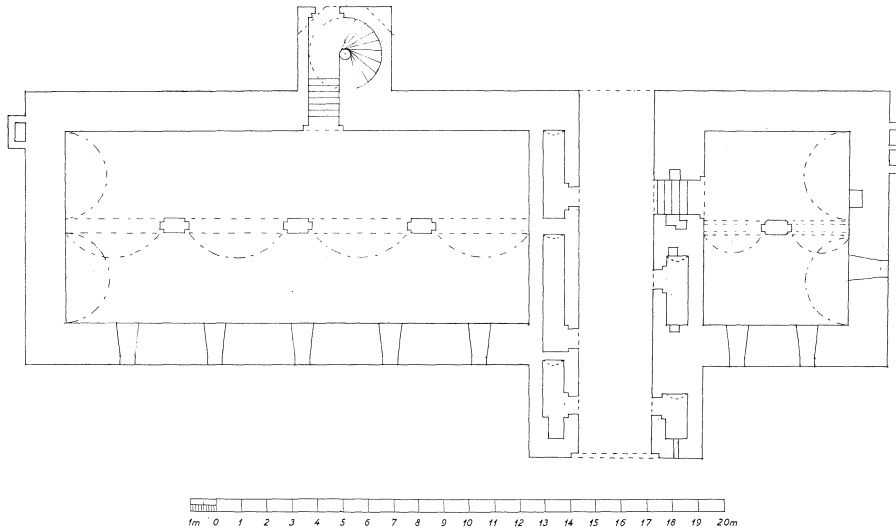

Fig. 6: 2. Bjersjöholms hovedfløj (sydfløj). Plan af den toskibede, tøndehvælvede underetage, tegnet (HHE) på grundlag af Christopher Hartungs opmåling fra 1680 og for den østre, stadig eksisterende, dels vedkommende efter opmålingen 1977. Mål 1: 300.

åbninger. I den bevarede kælder øst for porten er de to tøndehvælv nærmest rundbuede, medens midtermurens to bueåbninger, der støttes af en enkelt temmelig bred murpille, er klart fladbuede. Såvel murpille som bueslag er her dobbeltfalsede og murpillens yderste fals ydermere affaset (fig. 6: 2).

Sådanne toskibede kælderhvælv findes på flere nørrejyske herregårde. Således bl.a. på Voergaard, Kokkedal og Bratskov nord for Limfjorden.[14] Af disse er den senmiddelalderlige fløj på Voergaard opført omkring 1520 og nordfløjen på Kokkedal formentlig omkring 1530, medens Bratskov opførtes i årene umiddelbart efter 1550 (fig. 6: 3–5). Også kælderen på Staarupgaard mellem Viborg og Skive har denne form for overhvælvning. Men medens såvel tøndehvælvene som midtermurens åbninger er fladbuede på de tre førstnævnte gårde, er de kurvehanksbuede på Staarupgaard, hvilket – tillige med andre stilistiske træk – tyder på, at denne gård næppe kan være opført før tiden omkring 1570.[15] Især er Staarupgaard og Bratskov interessante set i sammenhæng med Bjersjøholm, idet Staarupgaard er opført af Bjørn Kaas, der som bekendt også var Bjersjøholms bygherre. Og hvad Bratskov angår, så er denne gårds hovedbygning opført af Jens Nielsen Rotfeld, der var broder til Christence Nielsdatter Rotfeld, med hvem Bjørn Kaas blev gift i 1554. Det var ved dette giftermål, Bjørn Kaas kom i besiddelse af en del av Bjersjøholm, ligesom han med sin hustru ved Jens Nielsen Rotfelds død i 1558 overtog en fjerdedel af Bratskov.

[14] Voergaard i Vendsyssel (Nordjylland). Ældre Nordisk Architektur VIII, 1929 samt Bygningsarkæologiske Studier 1984. Kokkedal. Se note 2. Bratskov nord for Limfjorden (Nordjylland). Som note 1.

[15] Staarupgaard (Midtjylland). Som note 1.

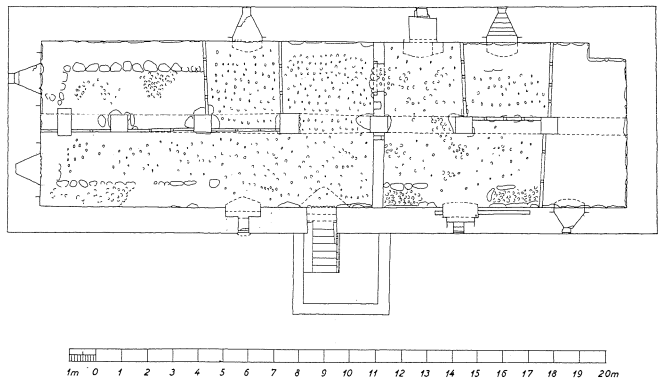

Fig. 6: 3. Bratskov i Nordjylland (Vester Han herred) opført lige omkring 1550 af Jens Nielsen Rotfeld. Plan af hovedfløjens toskibede, fladbuehvælvede kælderetage. Opmåling NHU 1950. Mål 1: 300.

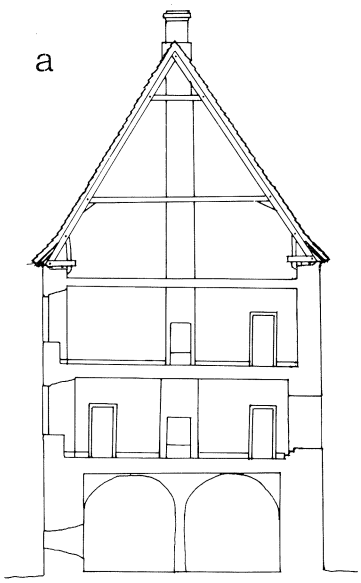

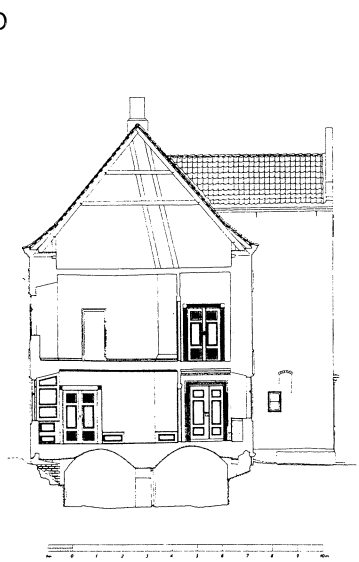

Fig. 6: 4 a. Bjersjöholm. Tværsnit i den stadig eksisterende østre del af hovedfløjen. Opmåling 1977. Mål 1: 300.

Fig. 6: 4 b. Bratskov (se fig. 6: 3). Tværsnit i hovedfløjen. Bemærk den toskibede kælderetages fladbuede tøndehvælv. Opmåling NHU 1950. Mål 1: 300.

Fig. 6:5. Bratskov. Den sydøstre del af kælderetagen. De to parallelle, fladbuede tøndehvælv støttes af kvadratiske piller, forbundet med fladbuede stik. Foto HHE 1980.

Da Bjersjøholm synes at være den eneste af de skånske gårde, der kan fremvise toskibede tøndehvælv, er der grund til at formode, at Bjørn Kaas har bragt denne specielle form for overhvælvning med sig fra sine nørrejyske besiddelser.

6.4 Hovedbygningens indretning

Som tidligere omtalt omfattede Bjersjøholms hovedbygning i etagen over den højtliggende kælder to store gavlstuer, mod øst fruerstuen og mod vest den i 1680 benævnte »Sommerstuga«, der formentlig fra først af har udgjort husets herrestue. Mellem disse to rum lå der ud mod syd en mindre stue, som i 1680 bærer navnet »Grønstugan«, og ind mod gården en smal forstue, hvortil der var adgang fra trappetårnet. Hertil kom så i det fremspringende porthus et kammer, som var knyttet til fruerstuen og formentlig har gjort tjenste som brevkammer. Alle fire rum var udstyret med kaminer og de to gavlstuer ydermere med hver sin hemmelighed (fig. 6: 6).

Den øverste etage havede samme planudformning. Her var den smalle forstue ud mod gården blot adskilt fra midterrummet med en bræddevæg, hvilket kunne tyde på, at disse to rum fra først af har udgjort en stor gennemgående forstue.

Mellemtagen har uden tvivl udgjort familiens daglige bolig, medens overetagen må formodes at have tjent mere repræsentative formål.

Efter opførelsen fremstod hovedbygningen således som et stort velindrettet enkelthus, en bygningstype, der var meget almindelig såvel i sidste halvdel af 1550-årene som

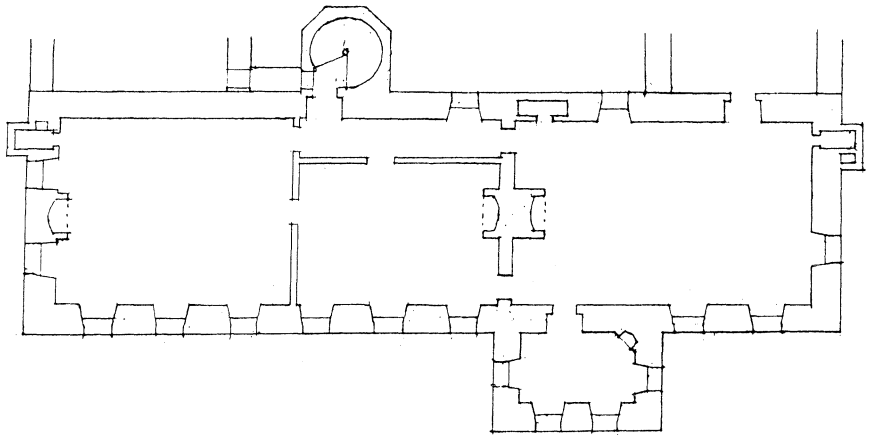

Fig. 6: 6. Bjersjöholms hovedfløj. Plan af den oprindelige boligetage (1. overetage), tegnet (HHE) på grundlag af Christopher Hartungs opmåling fra 1680 og synsforretning fra 1695. Mål 1: 300.

i de første årtier af det følgende århundrede. Og vi må konstatere, at dette hus meget vel har kunnet fungere som en værdig bolig for en adelsmand, idet det manglende køkken og bryggers kan tænkes at have haft deres plads i en mulig forgænger for den to stokværk høje nordfløj, der – efter den på Burmann/Fischers stik fra 1756 gengivne østgavl at dømme – først synes at være opført en gang i første halvdel af 1600-årene.

Hovedbygningens plandisposion – den såkaldte parstueplan eller midtforstueplan – vinder indpas på vore breddegrader omkring år 1500. Dog har vi allerede omkring midten af århundredet de første eksempler på den typiske renæssanceplan, der adskiller sig fra midtforstueplanen ved at have to (undertiden flere) mindre stuer eller kamre mellem de to store gavlrum og ind mod gården en korridorlignende forstue, der i længden har samme udstrækning som kamrene.

Af bygninger med midtforstueplan kan nævnes det lille stenhus på Tjele (ved Viborg) fra tiden omkring 1525 (fig. 6: 7a).[16] Endvidere Malmøhus, Hesselagergaard og Rygaard (på Fyn) (fig. 6: 7b), der alle er opført i årene omkring 1540.[17] I øvrigt synes også den stort set samtidige Ørup i Skåne at have haft denne planudformning.[18] Renæssanceplanen – eller korridorplanen om man vil – optræder i Danmark tilsyneladende første gang i den omkring 1550 påbyggede overetage på Hesselagergaard (fig. 6: 7c). En anden fornem repræsentant for denne plantype fremviser den i 1559 påbegyndte hovedbygning på Rosenholm i Østjylland.[19] Fra tiden omkring 1570 og et godt stykke ind i det følgende århundrede er denne planudformning dominerende i danske slotte og herregårde

[16] Tjele (Midtjylland). H. H. Engqvist: Tjele. Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, 1974.

[17] Malmøhus. Erik Lundberg (note 5) side 223. Hesselagergaard og Rygaard (Fyn). H. H. Engqvist (note 9).

[18] Ørup (Skåne). A. Hahr (note 5).

[19] Rosenholm (Østjylland). Erik Lundberg (note 5) side 227.

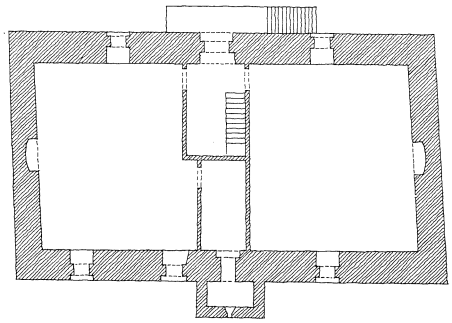

Fig. 6:7a. Tjele i Midtjylland (øst for Viborg). Rekonstruktion (HHE 1974) af boligen i Sønderhusets overetage omkring 1530. Mål 1:300.

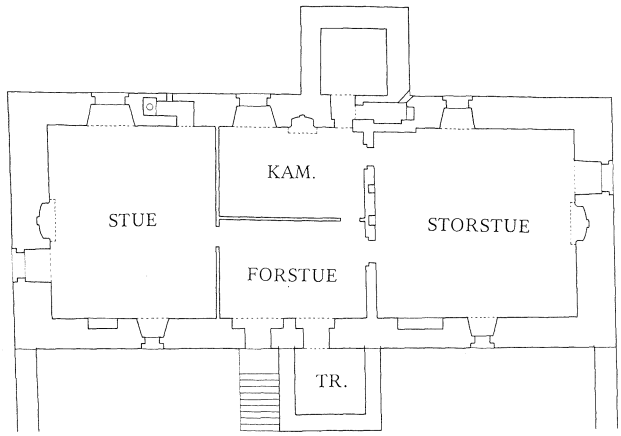

Fig. 6:7b. Rygaard på Fyn. Rekonstruktion (HHE 1980) af boligen i nordflöjens stueetage omkring 1540. Mål 1:300.

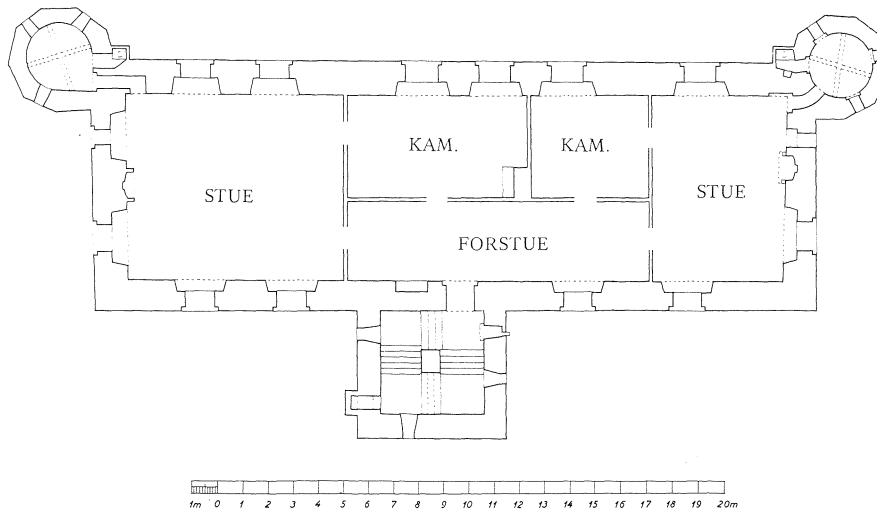

Fig. 6:7c. Hesselagergaard på Fyn. Rekonstruktion (HHE 1980) af boligen i hovedbygningens overetage omkring 1550. Mål 1:300.

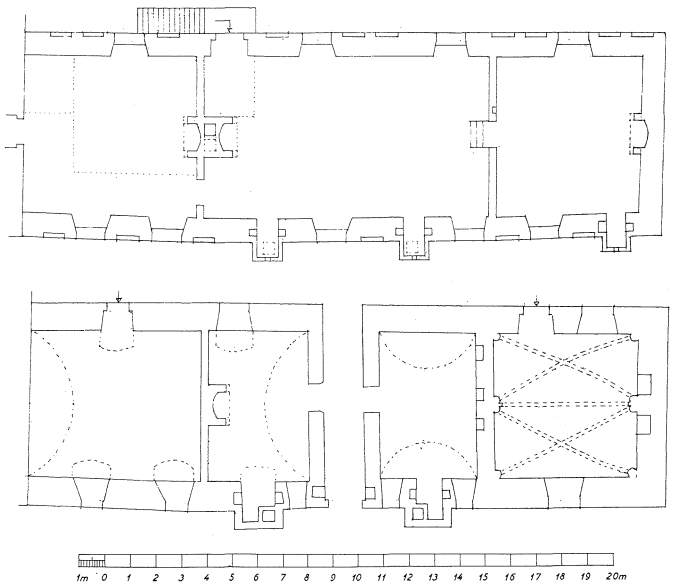

Fig. 6:8. Bjersjöholm. Rekonstruktion (HHE 1988) af østflöjens planudformning (underetagen nederst) udført på grundlag af opmåling 1977 og de i de senere år gennemførte bygningsarkæologiske undersøgelser samt Christopher Hartungs opmåling fra 1680 og synsforretning fra 1695. Mål 1:300

6.5 Østfløjens indretning

Vi skal nu se på indretningen af den to stokværk høje østfløj, hvis opførelse synes at være påbegyndt kort efter hovedbygningens færdiggørelse. I sin oprindelige skikkelse (fig. 6:9) var denne bygnings hvælvede undertage symmetrisk opbygget omkring den gennemgang, der fra gårdspladsen førte ud til den lille øhave. Således omfattede denne etage to store nærmest kvadratiske rum mod henholdsvis syd og nord og mellem disse og midtergangen to mindre rum, der var rektangulære. Af rummene syd for midtergangen, som var overdækket med et fælles længdegående fladbuehvælv, bar det søndre i 1680 betegnelsen »Frustugkammaren« og det nordre »Mjølkstugan«. På dette tidspunkt var en del af det sidstnævnte rum skilt fra til en forstue, hvortil en oprindelige dør i gårdsiden gav adgang. I forstuens bageste del ses et åbent ildsted med indfyring til en bilæggerovn, som stod midt på fruersstuekammerets tværvæg – en installation, der meget vel kan tænkes at gå tilbage til opførelsestiden.

I det kvadratiske rum ved nordgavlen har vi så det stadig eksisterende gårdkapel, der er udstyret med gammeldags krydsribbehvælv, som det den gang ofte var tilfældet, når det gjalt kirkelige lokaler. Endelig er der det rektangulære rum mellem kapellet og midtergangen. Dette betegnes i 1680 »Ladufogdens Kammare«.

Bortset fra kapellet har underetagen sikkert fra begyndelsen skullet tjene som opholdsrum for gårdens folk. (Det store søndre rum omtales således i 1695 som »Gamla Borgstugan«.

Bemærkelsesværdige er sporene efter de to små udbygninger, der på østsiden flankerer midtergangens fladbuede døråbning. Indadtil mod de rektangulære rum fremtræder disse udbygninger som brede dørlignende nicher, hvis sider er udstyret med små gemme- eller lysnicher. Da de udvendige spor i mindre bredde fortsætter op til hovedgesimsen, er den tanke nærliggende, at de to udbygninger kunne have fungeret som ildsteder. De små indvendige nicher i sidemurene tyder dog mere på, at vi har at gøre med hemmeligheder (priveter), som har betjent underetagens folkerum. Den skorstenslignende øvre del kan i så tilfælde have fungeret som udluftning – en anordning, hvortil der findes paralleller på flere herregårde fra midten af 1500-årene. For den sidstnævnte anvedelse taler fremtillingen på Hartungs plan af den endnu i 1680 bevarede søndre udbygning, idet denne svarer til en udbygget hemmelighed i bygningens overetage (fig. 6: 10 og bilag II fig. 4).

Da østfløjens overetage som bekendt i sidste halvdel af 1700-årene blev gjort til genstand for en omfattende nyindretning, må en rekonstruktion af denne etages oprindelige plandisposition tage sit udgangspunkt i Hartungs plan, suppleret med de betydningsfulde iagttagelser, som er gjort i forbindelse med de seneste års bygningsarkæologiske undersøgelser. Af Hartungs plan (bilag II fig. 5) fremgår det, at denne etage har omfattet tre store rum, hvoraf de to mod henholdsvis syd og nord har haft samme udstrækning som de tilsvarende rum i underetagen, medens det tredie, der har karakteren af en sal, optog hele den midterste del. De to kvadratiske rum mod syd og nord var udstyret med kaminer og det nordre ydermere med den ovenfor nævnte hemmelighed, som hang udover østsiden, støttet af stenkonsoller.

I det store midterrums sydøstre hjørne var der indbygget en lille forstue, svarende til den foran beskrevne i fløjens underetage. Spor i gårdsidens murværk viser, at der ud for forstuen fandtes en oprindelig døråbning og en kort svalegang, hvortil der må have været opgang fra gårdspladsen af en udvendig enløbstrappe. Om forstuen, der på en noget uharmonisk måde skæret et hjørne af det store salslignende rum, er oprindelig, er ikke godt at vide. At den varmemæssigt har været en værdifuld indretning, kan der derimod ikke herske tvivl om.

Temmelig uforståelig er det ildstedsarrangement, som på planen optager den bageste del af forstuen. Umiddelbart synes dette at omfatte et ualmindelig dybt åbent ildsted, som på en eller anden måde må have haft forbindelse med det store rums opvarmning. Men hertil knytter sig en bagerovnslignende indretning, hvilket forekommer ret urimeligt på dette sted.

Det store midterrum betegnes i 1680 »Herrestuga«, medens det nordre gavlrum i 1695 benævnes »Kammaren øver Kyrkan«. Det bør tilføjes, at forstuen allerede i 1680 må have mistet sin oprindelige funktion, idet den på planen betegnes som et kabinet. Hvad det søndre rum angår, så var dette i 1680 med tynde vægge opdelt i en ret stor »Ammestuga« (barnekammer) og et lille spisekammer samt en vinkelformet gang, som forbandt fruerstuen med herrestuen. Det kunne således se ud til, at en del af den daglige bolig fra hovedbygningens 2. etage er blevet overflyttet til østfløjens overetage – formentlig i forbindelse med denne fløjs opførelse. Ved denne ændring blev det muligt, at udvide såvel fruerstuen som herrestuen med et stort (senge)kammer, hvor-

efter den daglige bolig kom til at omfatte fruerstue med kammer (Grønstuen) og brevkammer (over porten) samt herrestue med kammer (i østfløjen). Hertil kom så – udover forbindelsesgangen – i denne fløjs søndre ende et barnekammer og et spisekammer, som vel nærmest udgjorde en del af husfruens domæne.

Uanset at den ændrede planudformning ikke i klarhed kan siges at have stået mål med tidens idealer, opfyldte rummenes antal og indbyrdes placering dog i alt væsentligt de brugsmæssige krav, man ved tiden omkring 1580 måtte stille til den daglige bolig i en velindretet herregård.

6.6 Vestfløjens indretning

Med den stadig eksisterende vestfløj, der formentlig først kom til nogle år efter østfløjens færdiggørelse, blev gårdsrummet lukket, idet der som nævnt må regnes med en forgænger for den fra 16- og 1700-årenes afbildninger kendte nordfløj. Samtidig fik Bjersjøholm en virkelig stor sal, som optog hele overetagen i den knapt 27 m lange bygning (bilag II fig. 5). Til salen var der adgang fra hovedbygningens trappetårn gennem en overdækket gang, som var anbragt uden på hovedbygningens nordside. Desuden fandtes der – i alle tilfælde i 1680 – i gårdens nordvestre hjørne en udvendig trappe, som førte op til en kort svalegang, hvorfra der var indgang såvel til salen som til nordfløjens overetage. Den lange sal var udstyret med to kaminer – en i hver gavl – samt med en dobbelt hemmelighed, der nogle meter fra fløjens nordgavl hang ud over den vestre langside.

I 1680 omfattede underetagen (bilag II fig. 4) mod syd fogedens bolig (»Fogdekammare med Køket«) og mod nord to store rum, hvoraf det søndre betegnes »Storstugan« og det op til nordgavlen »Skorstenskammaren«. I vestsiden er der ud for fogedens bolig spor efter en hemmelighed, der tilsyneladende har haft samme udformning som de to hemmeligheder ud for østfløjens underetage. At dømme efter Hartungs plantegning var også storstuen udstyret med en hemmelighed, der dog ikke – som den, der hørte til fogedens bolig – kan have haft aftrækskanal.

6.7 Hovedbygningens ydre udsmykning

Det der frem for alt springer i øjnene, når man betragter Bjersjøholm, er den overdådighed af forskelligartede dekorationsformer, der pryder bygningernes ydermure. Nu var dette, at udstyre en bygnings ydre med buefriser, blændinger og lign., bestemt ikke noget særsyn ved midten af 1500-årene, men bortset fra den nørrejyske Villestrup mellem Randers og Aalborg (fig. 6:12) findes der næppe nogen herregård, der tåler sammenligning med Bjersjøholm, hvad den ydre udsmykning angår.[20] Og her er det ikke blot det store udbud af forskelligartede detailformer, man skal fæstne sig ved, men også disse detaljers til tider noget uortodokse udformning og anvendelse.

[20] Villestrup. Se note 4.

Skal man med udgangspunkt i denne specielle udsmykning forsøge at drage sammenligning med andre gårde, er en nøjagtig beskrivelse af de forskellige detaljers udformning og anvendelse en nødvendig forudsætning.

Til en begyndelse skal vi beskæftige os med den trestokværk høje hovedbygning (den søndre fløj), hvoraf kun den østre del – svarende til $^2/_7$ af bygningens oprindelige længde – som bekendt står tilbage. Og så må vi ikke glemme, at den øverste etage af denne del ydermere er gået tabt. Udover hvad dette fragment kan oplyse, bygger vort kendskab til hovedbygningens ydre på de få afbildninger, der findes fra tiden før den delvise nedrivning.

Som der tidligere er redegjort for, var hele sydsiden (gårdens front) opført af munkesten, medens gavlene og tilsyneladende også gårdsiden udfor underetagen var beklædt med kvadersten af granit.

Af de to buefriser, der er anbragt i højde med hovedetagens gulv, formidler den nederste overgangen mellem underetagen og de øvre etagers let fremkragede ydermur, idet de nærmest halvcirkulære bueslag bæres af små fremspringende konsolsten. I den umiddelbart ovenoverliggende buefrise ligger de noget fladere bueslag i plan med det omgivende murværk, idet bunden i de enkelte buefelter her er forsænket i forhold til murfladen. Som det vil erindres, er hvert andet bueslag i begge buefriser opmuret af teglsten og hvert andet af kridtsten. I øvrigt har buefelternes bund stået pudsede og kalkede.

Et enkelt skifte over den forsænkede buefrise kommer så et vandret bånd, hvis tilbageliggende bund er af kridtsten og atter herover er fremspringende profilskifte, der sammen med det ovenoverliggende skifte danner sålbænk for vinduerne og de vindueshøje fladbueblændinger, som ikke blot har prydet samtlige vinduespiller, men også murværket mellem de yderste vinduer og bygningens hjørner. I østgavlen og i sydsidens østligste murpille er blændingerne særlig brede, og her er de lodrette false og det flitsbuelignende stik opmuret af profilsten. Dette kan selvfølgelig også have været tilfældet for de øvrige noget smallere blændingers vedkommende. Det lader sig blot ikke mere efterspore.

Ud for etageadskillelsen mellem de to øvre etager ses i den bevarede del af sydfløjen et tilbageliggende bånd med kridtstens bund og et eller to skifter højere oppe et fremspringende profilbånd. Hvad den øvre del af bygningen angår har vi udelukkende de ældre afbildninger at støtte os til. Af disse fremgår det, at murfladen ud for 3. etage har haft samme dekorative udstyr som det nys beskrevne ud for 2. etage. Men hertil kommer, at der i murværket under hvert vindue og under hver af de vindueshøje blændinger har været en lille nærmest halvmåneformet blænding og dette motiv gentages oppe under bygningens ukendte hovedgesims, d.v.s. over det øverste forsænkede bånd. Porttårnets sidemure har haft samme dekorative udstyr som hovedbygningens sydside. Og det samme synes stort set også at have været tilfældet, hvad den øverste del af porttårnets sydside angår, medens den nederste del – bortset fra det rektangulære tilbageliggende murparti omkring den rundbuede portåbning – har fremtrådt uden nogen form for dekorativ udsmykning.

Hvad gavlenes udformning angår, har vi alene Burmanns og Fischers stik fra 1756 og

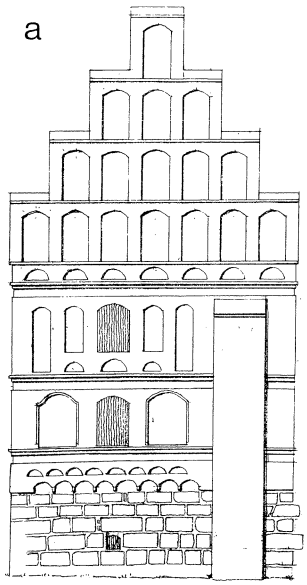

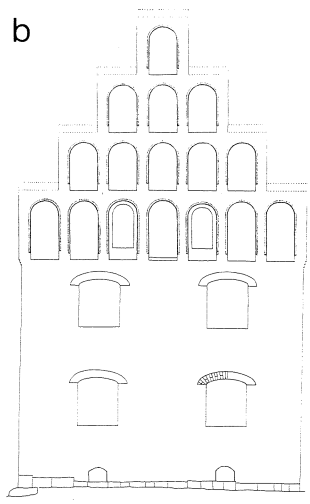

Fig. 6: 9 a. Bjersjöholm. Forsøg på rekonstruktion (HHE 1988) af hovedfløjens østgavl udført på grundlag af opmåling 1977 og ældre afbildninger. Mål 1: 300.

Fig. 6: 9 b. Staarupgaard i Midtjylland (nordøst for Skive) opført omkring 1570 af rigsråd Bjørn Kaas. Rekonstruktion af hovedbygningens vestgavl udført på grundlag af opmåling NHU 1953. Mål 1: 300.

Richardts litografi fra ca. 1850 at holde os til (se kap. 4 fig. 29 og 31). På den førstnævnte afbildning fremtræder østgavlen som en trappegavl med fem kamtakker i hver side og en toptak i midten. I gavlfladerne ses tre rækker rundbueblændinger over hinanden. Heraf omfatter den nederste række seks blændinger, den mellemste fire og den øverste tre. Denne gavlopbygning, der vel blot skal opfattes som en antydning, kan imidlertid ikke være rigtig, idet antallet af blændingsrækker og kamtakker må have været det samme. I øvrigt er der grund til at tro, at gavlen ialt kun har haft syv kamtakker og hermed syv blændinger i den underste række, fem i anden række, tre i tredie række samt en enkelt i toptakken, hvis denne sidste da ikke udgjort en fortsættelse af midterblændingen i tredie række (fig 6: 8 a).

Da Richardt udførte fortegningen til litografiet, var kamtakkerne forsvundet. Her er der i gavlfladen forneden antydet tre blændinger og herover en enkelt blænding. Da vinduer og blændinger i den sidenhen forsvundne øverste etage antyder en syvdeling, er der grund til at tro, at også overgavlens opbygning som antaget har været syvdelt.

Sådanne kamtakkede gavle med flere rækker rundbueblændinger over hinanden synes ikke at have været noget særsyn, når det gælder bygninger fra anden halvdel af 1500-årene. Der kan her peges på to jyske herregårde, hvis delvis bevarede gavle har svaret til den formodede udformning af Bjersjøholms østgavl. Det drejer sig om østfløjen på Løvenholm på Djursland, som formentlig er fra 1576, og den af Bjørn Kaas

omkring 1570 opførte Staarupgaard. Løvenholmgavlen er opdelt med vandrette profilbånd, der danner sålbænk for de rundbuede blændinger. Disse bånd er ligesom de rundbuede blændingers false og vederlag opmuret af profilerede formsten.[21] Staarupgaards vestgavl har haft nogenlunde samme udformning, medens østgavlen har været enklere[22] (fig. 6: 9).

Umiddelbart synes Bjersjøholms østgavl således at have været meget lig gavlene på Staarupgaard, hvilket er bemærkelsesværdigt, især da når man tager den fælles bygherre i betragtning.

6.8 Østfløjens ydre udsmykning

Vi skal nu se på Bjersjøholms østfløj, der efter alt at dømme må være opført kort tid efter hovedbygningens færdiggørelse. Fløjen omfatter som tidligere beskrevet to etager, hvoraf den underste er overhvælvet. Gulvet i denne etage ligger noget højere i forhold til det omgivende terræn end gulvet i hovedbygningens højtliggende kælder.

Begge langsider er ud for underetagen beklædt med kvadersten af granit. Dog er det murværk, der omgiver de oprindelige vindues- og døråbninger af munkesten og det samme gælder åbningernes fladbuede halvstensstik (fig. 6: 10). Mod gården er hvert andet skifte i disse murpartier af kridtsten i munkestensformat. Lige over kvaderstensbeklædningen løber en fremspringende, konsolbåret fladbuefrise, der dog ikke har nogen bærende funktion, idet murfladen over frisen ligger i plan med kvaderstensbeklædningen. Fem skifter over buefrisen kommer der så et godt 30 cm højt bånd, hvis tilbageliggende bund er opmuret af små kridtstenskvadre, og et par skifter højere oppe et fremspringende profilskifte, der danner sålbænk for vinduerne og de høje blændinger, der pryder murpillerne mellem vinduerne. Over disses fladbuede stik har vi atter et tilbageliggende kridtstensbånd og et par skifter højere oppe et fremspringende profilskifte. Endelig er der i murfladen mellem dette profilskifte og bygningens tandsnitgesims udsparet en række halvmåneformede småblændinger. Mod gården er profilskiftet under overetagens vinduer af kridtsten og her er det øverste profilskifte ersattet af et vandret kridtstensbånd, der ligger i plan med murfladen. Det bør også nævnes, at de tilbageliggende felter i gårdsidens buefriser står skiftesvis hvide (kalk) og sorte (kønrøg) samt at fugerne i de tilbageliggende kridtstensbånd i begge langsider er trukket op med kønrøg.

Som man vil se, svarer østfløjens dekorative murfladebehandling i alt væsentligt til hovedfløjens. Dog virker østfløjen mere behersket, ligesom de enkelte detaljer synes at være mere præcist udformet. Der kan således næppe være tvivl om, at østfløjen må være opført som en direkte fortsættelse af hovedbygningen og formentlig med de samme håndværkere. At mestre og svende synes at være blevet dygtigere og mere erfarne, er der sådan set ikke noget mærkeligt i.

[21] Løvenholm på Djursland (Østjylland). Som note 1 samt Chr. Elling (note 8) side 68.

[22] Stårupgaard. Se note 15.

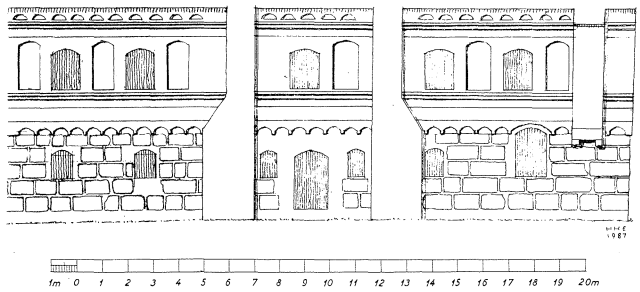

Fig. 6:10. Bjersjöholm. Rekonstruktion (HHE 1988) af østfløjens østside udført på samme grundlag som fig. 6:9. Mål 1:300.

6.9 Vestfløjens ydre udsmykning

Ligesom østfløjen er vestfløjens underetage beklædt med store kvaderhugne granitsten, der dog på vestsiden kun når op til vederlagene for vinduernes fladbuede stik (fig. 6:11). I murfladen over hver af de kvaderstensbeklædte vinduespiller er der i murfladen udsparet en gruppe halvmåneformede småblændinger, som er anbragt i to rækker over hinanden. Noget højere oppe har vi så et fremspringende etagebånd, som opadtil afsluttes med et profilskifte. Sammen med det overliggende normalskifte danner dette profilskifte sålbænk for de høje blændinger, som pryder overetagens vinduespiller. Foroven afsluttes disse blændinger med to små rundbuestik, som støttes af en to skifter høj, aftrappet murstenskonsol. De fladbuede vinduer, som er væsentlig lavere end blændingerne, er hævet et godt stykke over det foran nævnte etagebånd. Umiddelbart over vinduerne og blændingerne ses et tilbageliggende bånd, som nedadtil afgrænses af de flad- og rundbuede stiks oversider. Nogle skifter højere oppe har vi så atter et fremspringende profilskifte og mellem dette og fløjens hovedgesims en række halvmåneformede småblændinger.

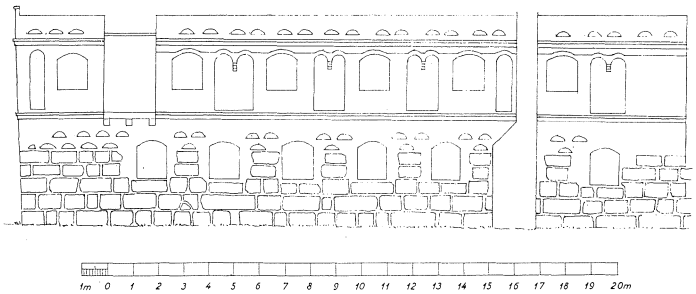

Fig. 6:11. Bjersjöholm. Rekonstruktion (HHE 1988) af vestfløjens vestside udført på samme grundlag som fig. 6:9. Mål 1:300.

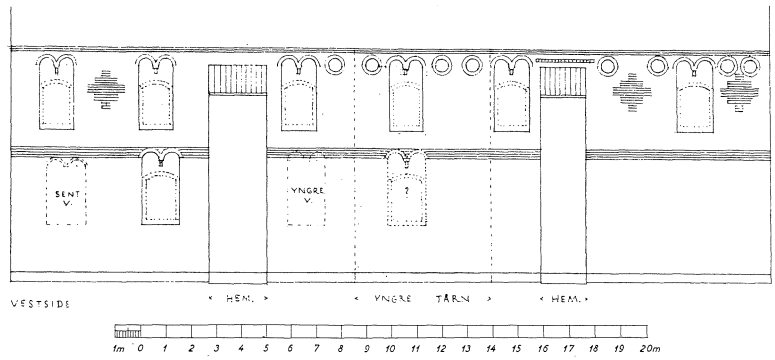

Fig. 6:12. Villestrup i Himmerland (Østjylland nord for Mariager). Påbegyndt i 1538 og fuldført i det følgende årti af landsdommer Axel Juul. Rekonstruktion (HHE 1980) af vestfløjens vestside, som den så ud umiddelbart efter opførelsen 1542. Mål 1:300.

Mod gården fremtræder murfladen mellem kvaderstensbeklædningen og overetagens vinduer og dobbeltbueblændinger uden nogen form for dekorativ behandling, medens den øvre del af gårdsiden har samme udsmykning som vestsiden (se kap. 4 fig. 15).

Når vestfløjens ydre udsmykning – udover de detailformer, der tydeligvis er overtaget fra syd- og østfløjen – kan fremvise nye dekorative motiver – og her tænkes frem for alt på pilleblændingernes dobbelte rundbuestik – synes der heri at ligge en antydning af, at der efter østfløjens færdiggørelse må være hengået nogle år, før man tog fat på vestfløjens opførelse.

Dobbeltbueblændingen er et velkendt motiv i blændingsgavle fra 1500-årene. Den har imidlertid også fundet anvendelse på flere jyske herregårde og borgerhuse, hvor

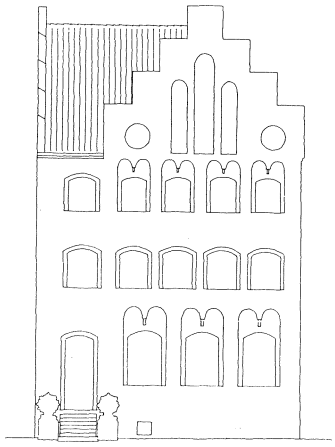

Fig. 6:13. Den såkaldte »Toldergaard« i Aalborg opført omkring 1520. Rekonstruktion (HHE) af facaden mod Gammel Torv på grundlag af en opmåling, som blev udført kort før nedrivningen i 1872. Mål 1:300.

den omslutter de fladbuede vinduesåbninger. Dette gælder bl.a. herregårdene Spøttrup[23] (fra omkring 1520) og Villestrup (påbegyndt 1548) (fig. 6:12). Af borgerhuse kan nævnes den nu nedrevne »Toldergaard« i Aalborg (opført omkring 1520) og det ligeledes nedrevne »Budolfi« i Viborg, som nok var noget yngre[24] (fig. 6:13). Endelig må vi ikke glemme den kort før reformationen tilføjede overetage på nordfløjen i Aalborgs Helligåndskloster.[25]

På en del herregårdsbygninger fra 1500-årene er pillerne mellem de enkelte vinduer udstyret med cirkelblændinger og firpasblændinger. En tilsvarende anvendelse af højblændinger (som på Bjersjøholm) må til gengæld siges at høre til sjældenhederne – uanset om disse blændinger nu er fladbuede, spisbuede eller udstyret med dobbelte rundbuer.

Helt enestående er Bjersjøholm dog ikke, idet den overdådigt udsmykkede portfløj på den tidligere omtalte herregård Villestrup ind mod gården kan fremvise tydelige spor efter to høje, tvedelte fladbueblændinger, som flankerer overetagens fladbuede vinduer. Herudover er der mellem de to vinduer på østfløjens nordgavl spor efter en høj spidsbueblænding, der ligesom gårdsidens blændinger er tvedelt med en lodret halvstensstav. Udover den fælles spidsbue er hver af de halvdele udstyret med et lille fladbuestik, der har samme vederlag som spidsbuen.

6.10 Borgeby

Som det vil huskes, har Borgebys portbygning på afgørende punkter en slående lighed med hovedbygningen på Bjersjøholm. Der tænkes her frem for alt på den helt enestående udformning af portgennemkørslen med de flankerende småkamre (fig. 6:4, 15 a og 15 b).

Den nuværende udformning af portbygningen på Borgeby skyldes i alt væsentligt en ombygning, foretaget af Frederik IIs kammertjener Hans Spegel, der i 1559 fik gården i forlening. I 1563 blev Hans Spegel ejer af Borgeby og det må anses for sandsynligt, at ombygningen har fundet sted i årene umiddelbart herefter. Efter alt at dømme er det frem for alt sydsiden og bygningens øvre partier, der bærer præg af Hans Spegels ombygning.[26]

Selve porthuset, der har et fremspring på halvanden meter, optager den vestre halvdel af portbygningens knapt 14 m lange sydside, og som på Bjersjøholm er den rundbuede portåbning anbragt i en rektangulær blænding. Indtil vederlaget for portbuen er portfremspringet beklædt med kvadersten, medens den øvrige del af sydsiden rejser

[23] Spøttrup (Midtjylland). Arne Nyström: Spøttrup, 1944.

[24] Aalborg »Toldergaarden«. Ældre Nordisk Architektur, 5. samling 1 række samt Hikuin 7, 1981, side 66. Viborg »Budolfi«. Jens Vellev: Gyldenstjernernes gård i Viborg. Hikuin 13, 1987, side 225.

[25] Aalborg Helligåndskloster. Bjørn Kornerup og Vilh. Lorenzen: Aalborg Stiftshospitals Historie I, 1931.

[26] Borgeby. Se note 13.

Fig. 6:14. Borgeby i Skåne. Portbygningen, der i sin nuværende udformning skyldes Christian IIIs kammertjener Hans Spegel, som ejede Borgeby fra 1563. Foto (set underfra) HHE 1972.

sig over en høj sokkel af uregelmæssige marksten, som formentlig utgør en del af den ældre bygning.

En fladbuefrise formidler overgangen fra markstenssoklen til den ovenoverliggende murflade, som er opmuret af munkesten lagt i polsk skiftegang. Ud for den tidligere etageadskillelse mellem første og andet stokværk er der en konsolbåret fladbuefrise, som understøtter den fremspringende øvre murflade, sådan som det kendes fra en del danske herregårde fra midten og sidste halvdel af 1500-årene. Portfremspringet er udstyret med en tilsvarende buefrise, der imidlertid er anbragt fire skifter højere oppe.

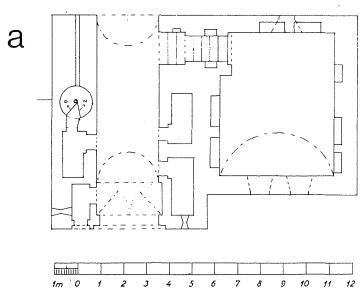

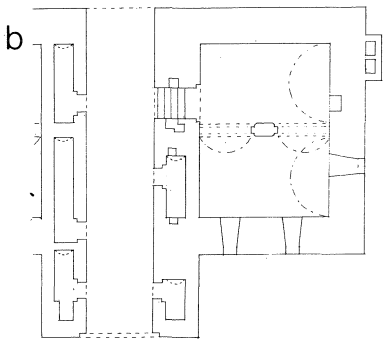

Fig. 6: 15 a. Plan af Borgebys portbygning tegnet af HHE på grundlag af ældre opmålinger. Mål 1: 300.

Fig. 6: 15 b. Plan af den østre del af Bjersjöholms hovedfløj med det fremspringende porthus. Udsnit af fig. 6: 2. Mål 1: 300.

Som ovenfor antydet er etagedelingen sidenhen ændret, idet bygningen idag – udover den tøndehvælvede kælder under den østre halvdel – omfatter tre lavloftede etager.

Murfladen ud for den tidligere anden etage afsluttes opadtil med et tre skifter højt, tilbageliggende bånd og to skifter herover ydermere med et fremsrpringende skifte af formsten. Den høje styrterumsmur mellem dette profilskifte og tagskægget er udstyret med to rækker lave, fladbuede blændinger over hinanden. Størstedelen af disse blændingers false er opmuret af formsten, hvoraf nogle er kvartrunde, medens andre enten er udstyret med en skråfas eller en hulkehl. I øvrigt står bundfladen i buefriser og blændinger såvel som i det tilbageliggende bånd hvidkalket.

Af foranstående redegørelse turde det fremgå, at der også, hvad murfladernes dekorative behandling angår, er forbavsende mange lighedspunkter mellem Borgebys portbygning og hovedbygningen på Bjersjøholm. Dog virker anvendelsen af de forskellige detailformer mere behersket på Borgebys portbygning, ligesom buefriserne her har en funktion, idet de understøtter de ovenliggende fremkragede murflader, hvilket ikke er tilfældet på Bjersjøholm, hvor buefriserne er ren dekoration. Denne kvalitetsforskel til trods, er der al mulig grund til at tro, at Borgebys portbygning i den skikkelse, den fik i forbindelse med Hans Spegels ombygning ved midten af 1560'erne, har dannet forbillede for den i 1576 påbegyndte hovedbygning på Bjersjøholm.

At Hans Spegels bygmester også skulle have virket på Bjersjøholm, er vel tænkeligt. Dog er det nok mere sandsynligt, at der for Bjersjøholms vedkommende er tale om en mindre erfaren bygmester, som har benyttet Borgebys portbygning som forbillede – utvivlsomt med Bjørn Kaas' billigelse, ligesom det må formodes, at kælderens specielle overhvælvning er udført efter Bjørn Kaas' anvisning.

For en fuldstændigheds skyld skal det nævnes, at også den omkring 1580–90 ombyggede Ørtofta synes at stå i gælde til Borgebys portbygning. I forbindelse med ombygningen, som bl.a. omfattede en forlængelse af det ældre, nærmest kvadratiske, sten-

hus, blev bygningens langsider således opadtil afsluttet med to fremkragede buefriser over hinanden. Her er der imidlertid tale om en familieforbindelse mellem de to gårde, idet Hans Lindenow, i hvis ejertid denne ombygning fandt sted, var gift med Mette Spegel, der var datter af Hans Spegel, som iværksatte ændringen af Borgebys portbygning.[27]

Da Bjersjøholm omkring 1580–85 stod færdigbygget, må den på flere måder have virket temmelig gammeldags. De ydre murfladers detailrigdom og brogede farveholding, der – som en art overgangsstil mellem senmiddelalder og renæssance – havde præget byggeriet ved århundredes midte, var efterhånden afløst af en mere behersket facadudformning, hvor vandrette profilbånd, kurvehanksbuede vinduesstik og festligt svungne gavlkamme udgjorde de væsentligste dekorative elementer.

En sammenligning med to så tidstypiske gårde som Torup (1545) og Vanås (1566) viser klart, at Bjersjøholm må betragtes som et sildefødt og noget degenereret barn af den overgangsstil, som var fremherskende ved tiden omkring midten af 1500-årene.[28]

6.11 Kilder og litteratur

6.11.1 Utrykte kilder

Nationalmuseets 2. afd., København

Nationalmuseets Herregårdsundersøgelser (NHU).

6.11.2 Litteratur

Elling, C., *Danske Herregaarde*. København 1942.
Engqvist, H. H., *Tjele*. Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. København 1974.
dens., Fire Fynske Herreborge. *Architectura 2*. København 1980.
dens., *Villestrup*. Bygningsarkeologiske studier 1991. København 1991.
Hahr, A., *Skånska borgar*. Stockholm 1914–22.
Kornerup, B., Lorenzen, V., *Aalborg Stifthospitals Historie I*. 1931.
Langberg, H., *Danmarks Bygningskultur 1*. København 1955. Ny upplaga 1978.
Lundberg, E., *Byggnadskonsten i Sverige*. Sengotik och renässans 1400–1650. Stockholm 1948.
Mathiassen, T., *Vore Herregaarde*. København 1943.
Møller Knudsen, B., Ved torv og havn i Aalborg. *Hikuin 7, 1981*. Højbjerg 1981. Side 65–78.
Nystrøm, A., Spøttrup. København 1944.
Vedsø, M., Det middelalderlige Voergaard. *Bygningsarkeologiske studier 1984*. København 1984. Side 29–40.
Vellev, J., Gyldenstiernernes gård i Viborg. *Hikuin 13, 1987*. Højbjerg 1987. Side 225–278.
Åström, L. E., Slånska slott och herrgårdar. 1948.
Ældre Nordisk Architektur VIII. København 1929.
dens., *V*. København.

[27] Ørtofta (Skåne). Lars Erik Åström: Skånska slott och herrgårdar, 1948, side 118.

[28] Torup. Se note 7. Vanås (Skåne). Lars Erik Åström (note 7), side 38 f.

7 Bjersjöholms slotts byggnadshistoria 1718–1987

Av Erik Rosengren

7.1 Inledning

Den valda rubriken »Byggnadshistoria 1718–1987» antyder, att årtalet 1718 rymmer en viktig händelse i slottets historia, och detta är så till vida riktigt, eftersom gården då för första gången på mer än etthundra år blir ägarens bostad. Det visar sig i historien om Bjersjöholm, att ägarens närvaro på gården är helt avgörande för byggnadens status, oberoende om ägaren bor på slottet eller ej. Eftersom boken huvudsakligen behandlar slottsbyggnadens historia är indelningen av detta avsnitt baserat på viktiga byggnadshistoriska faser. När t.ex. enskiftet infördes på Bjersjöholm 1815 och i de intilliggande byarna Hedeskoga 1807 och Bjäresjö 1809 innebar detta mycket betydelsefulla förändringar i godsets struktur men påverkade åtminstone inte omedelbart säteriets byggnader. När Tage Ludvig Sylvan 1847 köpte gården inträdde däremot en omdaning av bebyggelsen och framförallt en drastisk förändring av slottets funktion. Detta år är därför satt som en gräns mellan två epoker i anläggningens utveckling. Därmed är det inte sagt att det är Tage Ludvig Sylvan personligen som orsakat förändringarna utan de är säkert också i hög grad resultat av helt andra faktorer, som t.ex. ändrade brukningsmetoder och jordbrukskonjukturer. Sylvan byggde även ett nytt slott på Bjersjöholm.

Inom varje epok presenteras de relevanta byggnadsarkeologiska iakttagelserna först och därefter följer en redogörelse över det arkivaliska och skriftliga materialet med bl.a. en presentation av ägarna. Det är ju till syvene och sist de senares ekonomiska situation och personliga relationer, som avgör omfattningen av de förändringar som genomförs.

7.2 Källor och litteratur

Studien baseras på två materialkategorier: dels den konkreta byggnadsarkeologiska undersökning, som Sölve Johansson presenterar i kapitel 4, och som jag själv deltagit i, och dels det mera abstrakta arkivaliska materialet och den samtida litteraturen.

Värdet av den litteratur från 1700- och 1800-talen som skildrar Bjersjöholm enligt kap. 1.5, ligger inte i deras upplysningar om slottets tillkomst och äldsta historia. På detta område finns mycket tillförlitligare byggnadsarkeologiskt och arkivaliskt mate-

rial. De skildrar, med viss reservation för Brunius, vars besök på Bjersjöholm idag kanske huvudsakligen har idéhistoriskt intresse, på ett ingående sätt sin samtid, och däri ligger deras värde.

Tidsperioden 1718 och framåt avhandlas endast undantagsvis i litteraturen från 1900-talet. Av betydelse är Hans Hugold von Schwerins monografi *Bjersjöholm* (1933) och hans doktorsavhandling *Skånska herrgårdar efter Roskildefreden* (1933).

I minnesskriften *Bjersjöholm och Ruuthsbo gods* (1937) ges en viss tillbakablick på familjen Hagemanns insatser under 25 år. Sigfrid Skog har publicerat barn- och ungdomsminnen från godset i de båda uppsatserna »Torparepågens minnen» och »När gårdarnas betydelse räknades i antalet hästar» (*Våra härader* 1981 och 1985). Samtidsskildringar finns även i *Svenska slott och herresäten, ny samling* (1934), *Slott och herresäten i Sverige* (1966) och i dagstidningsartiklar.

Det arkivaliska material som använts är huvudsakligen lantmäterikartor, bouppteckningar och brandförsäkringshandlingar. Ett försök att klarlägga 1700-talets ombyggnadsperioder genom att i kyrkböckerna söka efter inflyttade hantverkare misslyckades, då böckerna var svårt skadade eller saknades. Ej heller har det gått att få tag i material rörande det nya slottets uppförande eller det gamla slottets 1900-talsrenovering, trots att arkitekterna i båda fallen är kända. Några godsarkiv med äldre arkivalier existerar ej vare sig på Bjersjöholm eller hos den förra ägarfamiljen på Ruutsbo.

7.3 Perioden 1718–1847

7.3.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser

Som framår av kapitel 4 är Bjersjöholms slott endast delvis bevarat. Av den ursprungligen fyrlängade anläggningen återstår endast två byggnader i sin helhet. Den norra längan revs omkring 1790 och den södra längan nedbröts, förutom en mindre del, 1890. Byggnadernas nuvarande utseende och den byggnadsarkeologiska undersökningen har utförligt redovisats i kapitel 4.

Under 1700-talet gjordes en rad ingrepp i byggnadens stomme (bilaga I fig. 15 och 17). Framförallt medförde ändrade planlösningar en del nya förnsteröppningar samtidigt som gamla fönster förstorades eller igensattes. Fönsteröppningar i ursprunglig storlek (d.v.s. från 1500-talet) finns fortfarande i västra längans västmur. I östra längan uppfördes helt nya innerväggar i hela ovanvåningen och en ny ingång med trappa från borggården. Alla innerväggar fick stötfog mot yttermurarna. Västra längan har synbarligen inte förändrats i någon större omfattning under 1700-talet medan de kvarstående delarna av södra längan är så genomgripande ombyggda under 1900-talet att några rester från 1700-talet inte stått att finna.

Utvändigt innebar ombyggnaden en utslätning av den rika renässansfasaden. Man orkade inte med någon konsekvent genomförd omgestaltning så som t.ex. skedde på grannslottet Krageholm. Väggutrycket ändrades framförallt på de fasader som var mest exponerade för en besökare, d.v.s mot infarten vid ladugården samt runt borg-

gården. Åtgärderna innefattade igenfyllning av bågfrisfält med avhuggning av utstående tegeldetaljer i bågar och konsoler. Samtidigt putsades och vitkalkades alla fasaderna.

Invändigt ombyggdes herrskapsvåningen i östra längan totalt (fig. 7: 1–6). Förutom nya väggar insattes dörrar, boaseringar, stucklister, fönster och skorstensstockar med eldstäder. Tre dörrtyper är representerade. Vanligast är en helfransk enkel- eller döbattangdörr med helfransk övre och undre fyllning och rund mittfyllning med kälad ram (dörrtyp 1; fig. 7:2). Gångjärnen är av fransk typ. Dörrfodrens profiler tyder på att de tillverkats under 1700-talets andra hälft.[1] Dessutom finns en helfransk enkeldörr i typisk rokokostil (dörrtyp 2; fig. 7:2) samt en fyrfyllningsdörr med stenprofil (dörrtyp 3; fig. 7: 1). Den första dörrtypen kompletterades med dörröverstycken varav endast ett finns bevarat (rum B 205). Fönsterpaneler med runda boaseringar finns men dessa har avvikande profiler gentemot dörrarna och behöver således inte vara samtida med dessa (fönsterboasering typ A; fig. 7: 3). Något stramare fönsterboaseringar som till viss mån svarar mot dörrtyp 2 finns även representerade (fönsterboasering typ B; fig. 7:4). En låg väggpanel har förekommit i åtminstone ett rum medan taklister av rokokotyp finns på flera platser (fig. 7: 6).[2]

Bo Lindberg och Bengt Skans från Institutionen för konstvetenskap vid Lunds universitet har gjort en färgteknisk undersökning av östra längans herrskapsvåning och försökt rekonstruera färgsättningen.[3] Deras studie visar att alla fönsterboaseringar och troligen alla dörrar ursprungligen varit gråmålade. Döbattangdörrarna mot södra längan uppvisar dessutom underarbete för förgyllning. Några innerväggar har färgskikt från 1700-talet. I dessa rum är vitkalkning regel, ibland kompletterat med röda eller gula och svarta bårder vid taklisten. Exempel på blå marmorering i limfärg finns i ett rum (B 202).

Sammanfattningsvis ger den byggnadsarkeologiska undersökningen en klar bild av herrskapsvåningens disposition (fig. 7: 7). Våningen i östra längan står idag huvudsakligen som den gjorde vid slutet av 1700-talet. Tillträdet har skett genom en utvändig trappa från borggården som via ett invändigt vilplan och två flankerande invändiga trappor lett upp till en korridor. På Vrams Gunnarstorps slott i Skåne finns en liknande trappa, som tyvärr är odaterad.[4] Längs byggnadens östsida med utsikt över sjön och trädgården byggdes en rumssvit upp bestående av fyra rum. Längst i norr utgjorde rummen B 203 och B 205 till att börja med ett enda rum, vilket framgår av den gemensamma väggbemålningen och taklisten. Mycket snart har dock rummet avdelats med en korsvirkesvägg varvid rum B 203 bildats. Den snabba förändringen framgår av att skiljeväggen inte bara har samma taklist utan även samma typ av puts och samma

[1] Boaserade fönstersmygar med rund mittfyllning finns även från 1700-talets mitt, t.ex. på Drottningholms slott och på Krageholm i Skåne (ca 1757).

[2] Rum B 202, B 204, B 205, B 201 b och B 208.

[3] B. Lindberg och B. Skans, Bjersjöholm – Rapport angående färgtekniska undersökningar. Lund 1986.

[4] S. Johansson och E. Rosengren, Rapport från översiktlig byggnadshistorisk undersökning av Vrams Gunnarstorps slott. Lund 1984.

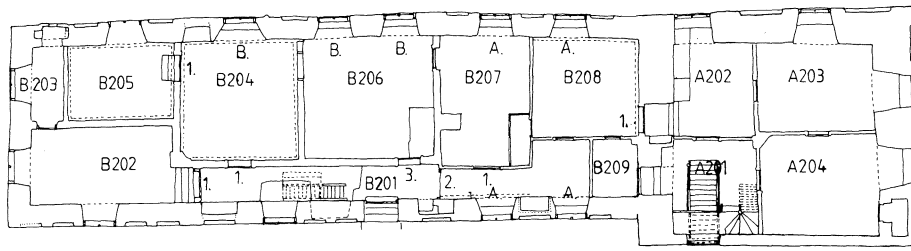

Fig. 7:1. Plan över östra längans andra våning med 1700-talssnickerierna markerade. 1. Dörrtyp 1. 2. Dörrtyp 2. 3. Dörrtyp 3. A. Fönsterboasering typ A. B. Fönsterboasering typ B. Sölve Johansson 1990. Skala 1:300.

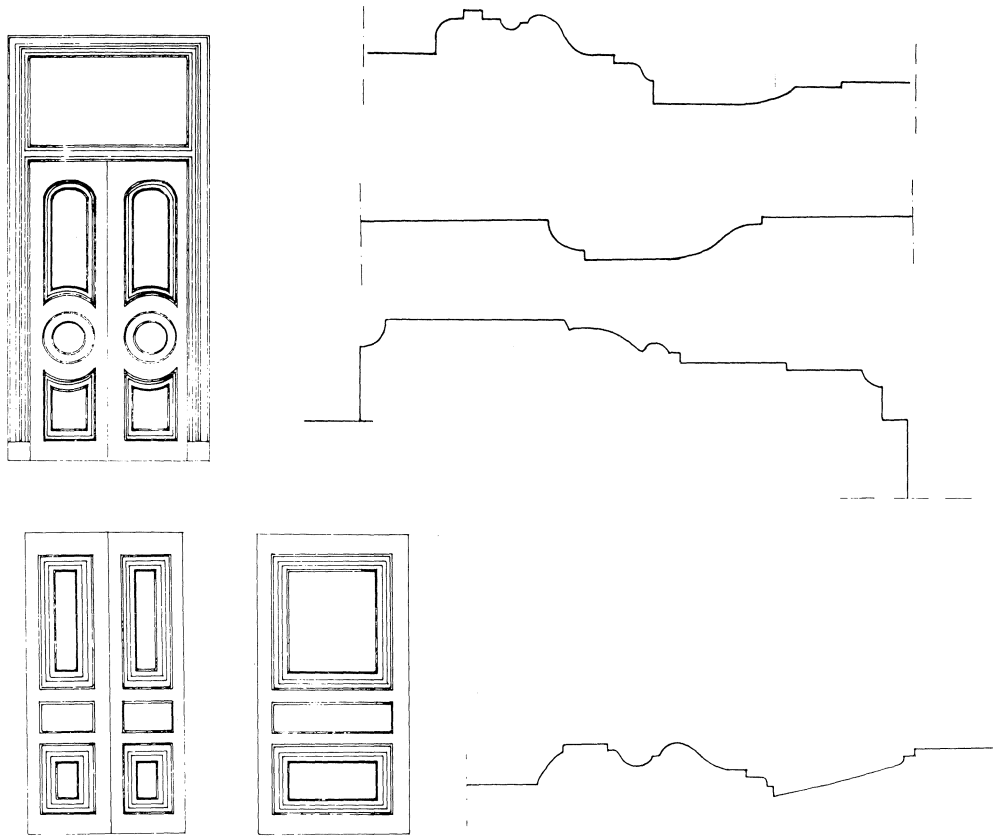

Fig. 7:2. 1700-talsdörrar typ 1 med spegelprofil – ram och cirkel – och foder och 2 med spegelprofil. Uppmätning av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:50/1:2.

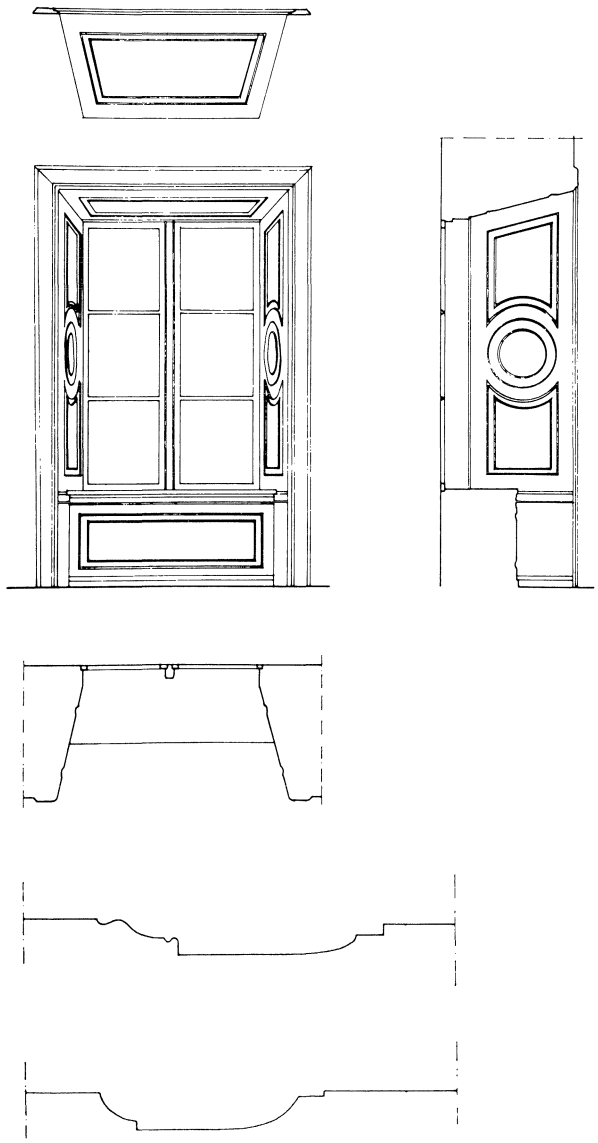

Fig. 7:3. Fönsterboasering typ A med spegelprofil i ram och cirkel. Uppmätning av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:50/1:2.

ursprungsmålning – inte med senare imiterad likartad – som rum B 203 och B 205. I andra ändan av huset, längst i söder, fanns ett stort rum med fyra fönster bestående av de nuvarande rummen B 201 b, B 207 a–b, B 208 och B 209. Skiljeväggarna mellan dessa rum är alla uppbyggda av 1900-talsmaterial medan fönsterboaseringar, väggmålning, taklister och färgskiktet på snickerierna entydigt visar rummets omfattning vid slutet av 1700-talet. Rummen var belägna så att en magnifik svit genom hela byggnaden bildades när döbattangdörrarna slog upp.

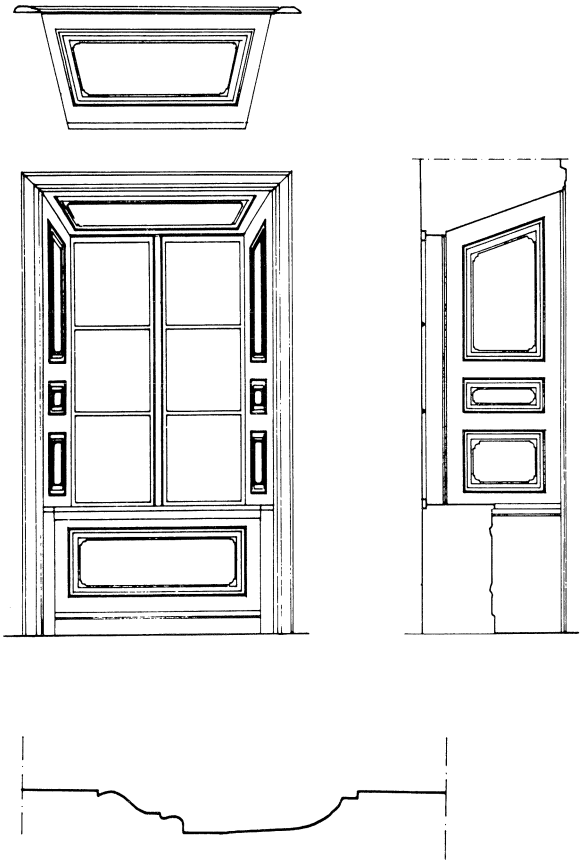

Fig. 7:4. Fönsterboasering typ B med spegelprofil. Uppmätning av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:50/1:2.

7.3.2 Tryckta och arkivaliska källor

Bjersjöholm var i ett bedrövligt tillstånd i det krigshärjade Skåne vid slutet av 1600-talet. Syneprotokollet från 1695 berättar om stora skador orsakade av årtiondens vanvård.[5] Man nämner 3000 skadade taktegel och det talas om krossade fönsterrutor och förstörda tegelflisgolv. I ladugårdarna fanns röta i stolpar och halmtak. Gården ägdes vid denna tid av kronan och drevs av en arrendator. Först 1716 inlöstes gården av Hedvig Eleonora Stenbock, som 1718 sålde den vidare till Peter Malmberg (1672–1738), året efter adlad till namnet Palmcreutz. Kontakterna mellan Stenbock och Malmberg går tillbaka till år 1700 då Peter Malmberg var kamrer i avlidne riksadmiralen Gustav Otto Stenbocks sterbhus. Han var son till en sörmlänsk inspektor och hamnade via studier i Uppsala på ämbetsmannabanan. Till Skåne kom han 1707 och blev General-krigskommissarie där 1709.[6] Förutom Bjersjöholm inköpte han Krono-

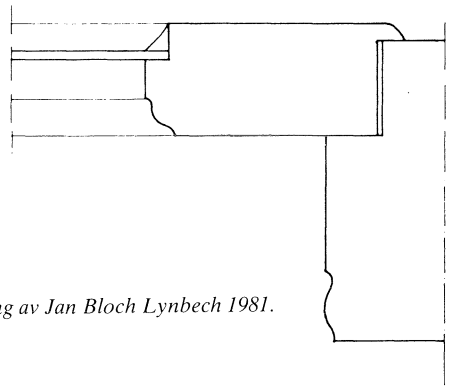

Fig. 7:5. Profil av fönsterkarm och fönsterbåge. Uppmätning av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:2.

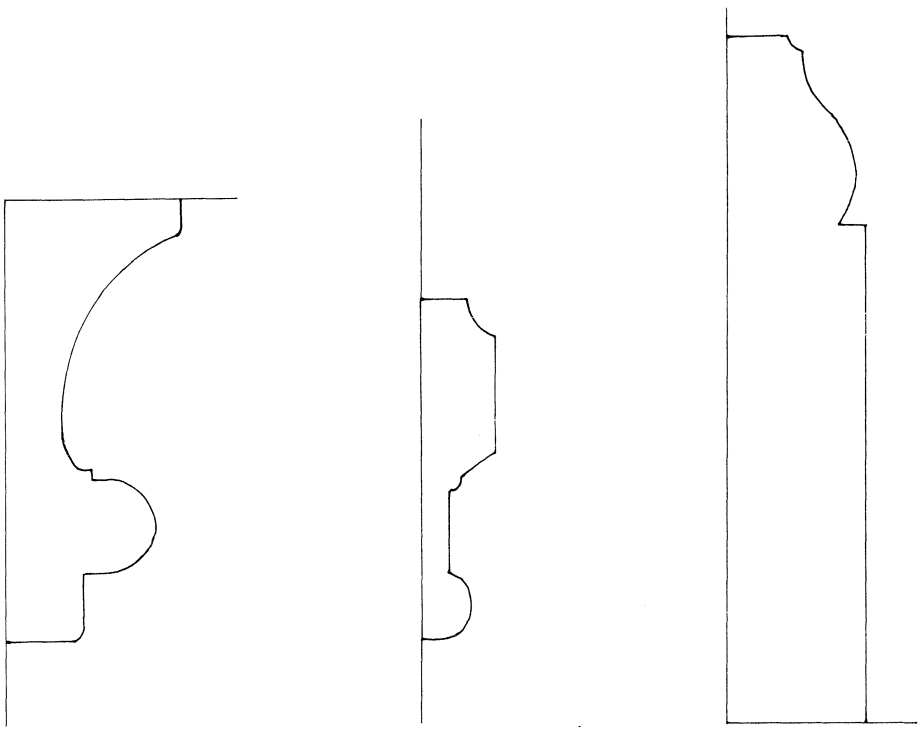

Fig. 7:6. Taklist, vägglist och sockel i rum B 204. Uppmätning av Sölve Johansson 1987. Skala 1:2.

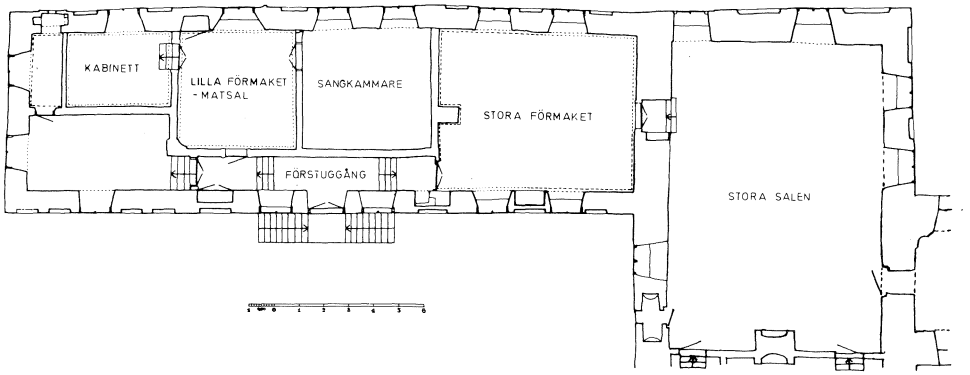

Fig. 7:7. Rekonstruktion av Herrskapsvåningen i östra längans andra våning vid slutet av 1700-talet. Sölve Johansson 1987. Skala 1:300.

vall i Fulltofta socken, Kristianstads län, omkring 1718 och gjorde de båda gårdarna till fideikommiss för sin ätt.[7]

Men det är först under Peter Palmcreutz barnbarn, vid sjuttonhundratalets mitt, som den gamla sätesgården träder fram i ljuset. Det sker 1749 då Carl von Linné gör sin berömda skånska resa. Den gamle botanikern, som f.ö. av misstag kallar gården Gjärdsjöholm, intresserar sig naturligtvis huvudsakligen för floran.[8] Om gården själv och dess närmaste omgivning skriver Linné:

»Gjärdsjöholm, en sätesgård, var bebyggd på alla fyra sidorna grundmurad med en liten gårdsplats och omgiven med en grav. En täck bokskog omgav honom på alla sidor. Trädgården hade vackra ritningar av buxbom, många små franska dvärgaplar, klippte som korgar, vackra häckar av avenbok, åtskilliga valnötteträn.»[9]

De vackra boxbumsritningarna återkommer även i en sexton år yngre beskrivning: Johan Lorents Gillbergs *Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öwfer Malmö hus Lähn uti Hertigdömmet Skåne.*[10] Gillbergs båda böcker, det finns en del som behandlar Kristianstads län, är de första riktigt breda och inträngande topografiska beskrivningarna av Skåne från svensk tid. Förutom rent kamerala uppgifter finns här en mängd upplysningar, som Gillberg själv inhämtat från slottsherrar och borgmästare.[11] Det kan därför vara av intresse att relatera hela beskrivningen av gården:

[5] Syn av Bjersjöholm 7/11 1695. Andra provinskontorets konvolut. Kammarkollegiets arkiv. Stockholm.

[6] G. Anrep, Svenska adelns ättar-taflor, III, s. 139. Stockholm 1862.

[7] S. T. Kjellberg, Slott och herresäten i Sverige: Skåne III, Malmö 1966, s. 156.

[8] C. G. Weibull, HTS IV:1913, s. 353.

[9] Carl von Linné, Carl Linneus Skånska resa år 1749. Stockholm 1975, s. 231.

[10] Lorents Gillberg, Historisk, Oeconomisk och Geographisk Beskrifning öfwer Malmö Hus Lähn uti Hertigdömmet Skåne. Lund 1765.

[11] A.a. Åke Werdenfels inledning i facsimilupplagan. Lund 1980.

»Biärsiöholms Gård är kringbygd på alla 4:ra sidor med massive och grundmurade stenhus. Den södra sidan är 3:ne wåningar hög, men de öfwrige 3:ne sidor 2 wåningar höga. Borggården skiljes med en djup graf, som är dragen ifrån siön och till siön igen, hwilcken ej långt derifrån är belägen. Ladugården består af 3:ne Byggnader hwaraf den ena är grundmurad och de 2:ne andra af korswärck, warande såwäl Borggården, som Ladugården uppbygd 1576. trädgårdar äro 2:ne wäl inrättade och försedde med goda fruckteträn, samt andreslags sirater. Den ena går under Borggårds fenstren med en Blomster parterre och Buxboms ritning. Gården har humlegård, kålgård, Djurhage, wackert utsäde och höböstnad, uti 3:ne wångar, 9 och siu sextondels Insokne, 12 och tjugo tre fyratioåttondels utsokne hemman, 40 Gatehus eller Torp, fiske så wäl uti siön, som omgifwer gården på 2:ne sidor, som uti åtskillige dammar, med ett saltsiö fiske Läje, Klintholmen benemt, tillräckelig skog och torfjord, och Gårdens ägor med dubbla stengårdar infredade samt Gårdens belägenhet wacker och behaglig.»[12]

Beskrivningarna av den lilla välskötta sätesgården ger onekligen hela anläggningen en ålderdomlig prägel. Det är renässansens anda som genomsyrar grundplanen: en med vallgravar insluten, lågt belägen fyrlängad borg, vars inkörsport skyddas av de tre ladugårdsbyggnaderna, som tillsammans bildar en förborg utanför vallgravarna. På en liten ö intill slottet ligger prydnadsträdgården medan den övriga trädgården finns på land sydväst om slottet. Denna beskrivning, som f.ö. överensstämmer med Hartungs planritningar över Bjersjöholm från 1680 (bilaga II), skulle också kunna gälla ett stort antal andra danska 1500-talsanläggningar. Detta innebär inte att gården var oförändrad sedan byggherren Björn Kaas dagar. Tvärtom har funktionen och gestaltningen av de enskilda komponenterna i planen i vissa fall förändrats avsevärt. Vallgravarna hade förlorat sin försvarsfunktion men hade istället blivit ett effektfullt inslag i trädgårdsanläggningen, där slottet speglade sig i vattenytorna runt den med blomsterparterrer och buxbomsritningar utsirade lilla trädgårdsön. Den senare med sina dvärgaplar *»klippta som korgar»* och avenbokhäckar bar inte längre renässansprägel. Även slottet renoverades och reparerades, som vi tidigare sett, men de tryckta källorna tiger. Vi vet från en sextio år yngre källa, Ulrik Thersners *Skånska utsigter* (1823), att Georg Johan von Essen, som satt på Bjersjöholm 1764–1769, *»förbättrat»* gården, men om dessa åtgärder även rört slottet framgår inte.

Saknar vi således tryckt information om själva slottsbyggnaden så har vi däremot ett rikt boupptecknings material från 1700-talets mitt.[13] Intressantast är bouppteckningarna efter de båda makarna Christina Catharina Palmcreutz (17??–1768) och Georg Johan von Essen (17??–1769). Upprättade endast ett år efter varandra ger de en närmast komplett bild av slottets lösa inredning men även en viss uppfattning om planlösningen.

Bouppteckningarna följer den för tiden gängse mallen, enligt vilken föremålen grupperas efter det material de tillverkats av. Inom varje grupp beskrivs sedan lösöret rum för rum. Den ordning man följt under rundturen i slottet överensstämmer ganska

[12] Ibid., s. 74–75.

[13] Bouppteckningar 1766 nr 3, 1768 nr 13 och 1769 nr 19. Göta hovrätts arkiv. Jönköping.

väl mellan de olika boupptecknigarna. I samtliga fall börjar man i bostadsvåningen. Låt oss nu följa Kronobefallningsmannen Magnus Gabriel Nyström och hans båda vittnen på deras vandring genom Bjersjöholms salar våren 1768. (Jfr planrekonstruktionerna i kap. 4, fig 16, 17 och 18 samt Hartungs uppmätning 1680, bilaga II fig. 4–6).

De startade i kabinettet, ett enkelt möblerat rum, Georg Johan von Essens eget arbetsrum. Möblemanget bestod av en skrivpulpet, ett par länstolar, en soffa, ett brunmålat skåp och en nattkommod. I fönstren hängde hemvävda rutiga gardiner. Möjligen har rummet saknat uppvärmning.[14]

Nästa rum, lilla förmaket, var mer ombonat. Här stod ett helt matsalsmöblemang bestående av ett gult bord, åtta stoppade stolar och två länstolar klädda med lärftstyg, en liten barnstol, ett skänskåp och ett thébord. Dessutom fanns en mängd mindre föremål, bl.a. ett flaskställ. Väggarna var klädda med röda och vita papperstapeter. Rödvita gardiner var uppsatta och på väggarna hängde två avlånga speglar med förgyllda ramar. En järnkakelugn svarade för uppvärmningen.

Boupptecknarna fortsatte in i sängkammaren, ett av husets mest påkostade rum, som gick i blått och vitt. I samma mönster återkom dessa färger i sängens gardiner och täcken, i de tryckta lärftstapeterna och i de nio länstolarnas klädsel. Tryckta tygtapeter hade varit vanliga sedan 1600-talet men det ljusa färgvalet, blått och vitt, var helt modern rokoko. På väggarna hängde von Essens porträtt, åtta kopparstick och en stor spegel, alla med förgyllda ramar. En nattkommod med spegel, en nattlåda, en sekretär och några bord fullbordade inredningen. Vid väggen fanns en öppen spis.

Efter sängkammaren följde stora förmaket. Väggarna saknade tapeter. Kanske var de målade eller panelerade. Rummet var möblerat med en dyrbar byrå med marmorskiva och förgyllda beslag, ett fyrkantigt spelbord, ett runt thébord, en soffa och nio stoppade stolar. På väggarna satt tolv förgyllda ljusarmar av trä medan fönstren dekorerats med röda och vita gardiner. Detta var f.ö. det enda rum där belysningsarrangemanget omnämns.

Nästa rum på tur var stora salen. Längs väggarna stod ihopfällda slagbord mellan rader av stoppade stolar med klädsel av oblekt blångarn. En ekkista, en gammal kanapé och två gamla furuskåp fullbordade möblemanget. Väggarna täcktes av »*gamle slarfwige strötapeter*», kanske från Björn Kaas dagar. På väggarna hängde också fyra äldre porträttmålningar samt en tavla som visade »*Israels barns bortgång utur Egypten*». I de fem fönstren hängde rutiga gardiner och uppvärmningen skedde med öppen spis.

De följande rummen, Gröna kammaren, Röda kammaren och Blå kammaren, var gästrum. I Gröna kammaren stod en större säng med gröna och vitrandiga lärftsgardiner och överkast. I två fönster hängde gardiner av nättelduk. Röda kammaren var ett verkligt paradgästrum med slottets dyrbaraste möbel, röda sängen, utstyrd med silvergaloner och gardiner och täcken i damast. Det fanns även en liten furusäng, som inte närmare beskrivs. Utmed väggarna tronade sex länstolar klädda i röd lärft. I

[14] I boupptecknigarna omnämns alltid kakelugnar och järnvindugnar, men i flera rum där dessa saknas, har man upptagit eldgafflar, eldtänger och eldskyfflar, vilket gör det troligt, att det funnits öppna spisar i dessa rum. I kabinettet omnämns ingetdera.

rummet fanns också ett avlångt furubord med en förgylld bordspegel, en större väggspegel med förgylld ram och en nattstol. Väggarna var klädda med röda papperstapeter medan fönstren inramades av röda och vita hemvävda gardiner. För uppvärmningen svarade en grön kakelugn. Blå kammaren var det sista gästrummet i sviten. Här fanns två sängar, den ena med blå och vita gardiner och täcken. Längs väggarna stod tre länstolar med blå och vit lärftsklädsel. Möblemanget avslutades med ett avlångt bord och en bordsspegel med förgylld ram, en gammal väggspegel med brun ram och en nattstol. Väggarna täcktes av blå och vita papperstapeter. Rummet uppvärmdes av en järnvindugn.

De ovan skisserade rummen bär prägel av fest och sällskapsliv. De ingår alla i en rumssvit lika väl ägnad representation som privatliv. När vi nu vandrar vidare med protokollsförättarna, kommer vi till betydligt enklare rum med vardagskaraktär. Biblioteket, det första rummet, är med sina drygt tusen volymer ganska omfattande, men möblemanget är ändå gammalt och enkelt: ett gammalt biblioteksbord, en gammal rysslädersöverdragen stol och ett söndrigt furuskåp. Det enda moderna inslaget i möbleringen är ett konsolbord med förgylld fot.

Bouppteckningarna lämnar nu andra våningen och fortsätter en trappa upp i södra längan. Översta salen, vars namn säger oss, att vi befinner oss ovanför den stora salen, var nästa rum på tur. Rummet stod omöblerat och innehöll endast några tunnor, ett klockfodral, en hink, en vattenkanna och en vagga.

I fru Petrés kammare fanns förutom ett par gardiner endast hennes privata saker, vilka naturligtvis inte är upptagna i bouppteckningarna. Vem fru Petré var är likaså höljt i dunkel.

Frökens kammare uppvärmdes av en järnvindugn. Här fanns ett sängställ med blå och vita lärftsgardiner, två små röda nattlådor till husets döttrar, en gammal koffert, två furulänstolar, ett litet lågt bord och tre stolar överdragna med blå och vit lärftsklädsel. I jungfrukammaren stod tre enkla sängar utan gardiner, två slagbord, ett avlångt furubord och en gammal koffert. Dessutom fanns här inte mindre än fem spinnrockar, en sybåge och ett runt thébord.

Den egentliga bostadsvåningen lämnas nu, och bouppteckningen fortsätter i *skafferiet* med ett rikt urval köksutensilier, *förstugan vid jungfrukammare*, *källaren* med saltkar och öltunnor, *bakstugan*, *brygghuset*, *bränneriet och kölnan* med vad där tillhör, *rullkammaren*, *köket*, *kökskammaren* och ytterligare ett *skafferi*. Nästa rum kallas *kyrkokammaren*, belägen i östra längans nordligaste del och omnämnd redan på 1600-talet, dock här använt som enklare gästrum. Vandringen genom slottet avslutas i några torftigt möblerade rum: *betjänternas kammare* med ett furuskåp, en gammal furusäng, en gammal slagbänk och två stolar, *inspektors kammare* med järnvindugn, furusäng, pulpet och stol, *ladufogdens kammare* med en mängd järnredskap, bord, bänk, säng och stol, *borgstugan* innehöll ett avlångt bord, en gammal bänk och tre sängar samt slutligen *rustkammaren* vars inventarier lämnas oomtalade. Utanför slottet låg smedjan och trädgårdshuset med drivbänkar.

Bouppteckningarna ger en klar bild av hur sjuttonhundratalsherrgården utnyttjats. De tre huvudkomponenterna bostadsdel, ekonomidel och ladugårdsdel låg oförändrat

kvar på sina ursprungliga platser. Själva bostadsdelen var grupperad runt sängkammaren. Lilla förmaket, vardagsmatsalen, bildade tillsammans med sängkammaren och stora förmaket den egentliga sällskapsvåningen. På större herrgårdar dubblerades gärna rumsviten runt salen, men på mindre herresäten som Bjersjöholm nöjde man sig med en svit, som var fruns, medan den andra sviten ersattes av kabinettet, som tjänade husfadern. Rummen var troligen arranggerade så att man vid fest kunde slå upp dörrarna mellan lilla förmaket, sängkammaren, stora förmaket och salen, och därigenom bilda en magnifik rumssvit. Förutom att slottet var en fast punkt för familj och nära vänner krävde även det sociala livet betydande gästrumssviter. På Bjersjöholm täcktes detta behov av fyra rymliga gästrum och ett stort antal extrasängar. Även värderingen av föremålen ger en uppfattning om gästrummens viktiga position.

Husets dyrbaraste möblerade rum var röda kammaren, ett av gästrummen. Enbart den praktfulla sängen värderas i bouppteckningen till 350 Rdr vilket motsvarade värdet av femtio svin eller tre fullgoda hästar. De stora kraven på representation understryks av det stora antalet sittmöbler i sällskapsrum och gästrum. Hela denna rumssvit innehöll inte mindre än sextio stolar och tre soffor. Även om möbleringen således först och främst tog hänsyn till fest och representation, skall dock inte våningens bekvämlighet och användbarhet till vardags underskattas. Som kontrast till sällskapsvåningen står de båda enkelt och billigt möblerade rum, som kallas frökens kammare och jungfrukammare. Förutom att de tjänstgjorde som barnkammare, vittnar blandningen av möbler, allt från spinnrockar till Thébord och från pallar till länstolar, om ett vardagsliv med inslag av arbete och avkoppling.

Lika påfallande som sammankopplingen av parad-, sällskaps- och privatvåning i ett är, lika framträdande är den väl genomförda enhetliga färgsättningen av rummen. Således var väggarna i röda kammaren täckta av röda papperstapeter, sängens damastgardiner och täcken röda, länstolarna klädda i röd lärft och gardinerna röda och vita. På samma sätt gick sängkammaren och blå kammaren i blått och vitt och gröna kammaren i grönt. Denna samstämmighet i färg mellan rummets olika delar, främst vägg och möbelklädsel, är ett drag som kännetecknar rokokotidens inredningar.

Hela slottets planlösning går knappast att med större exakthet fastställa enbart utifrån bouppteckningarna, men att bostadsvåningen var förlagd till slottets ovanvåning torde stå klart. Detta var kanske inte helt i linje med den rådande smaken men hade onekligen vissa fördelar, speciellt som byggnaden var belägen så gott som i en sjö! Den anställda arbetskraften, d.v.s. inspektor, fogdar, drängar och pigor fick däremot uthärda i den fuktiga bottenvåningen.

Det är värt att observera att bouppteckningarna inte nämner renässansanläggningens stora sal, som upptog hela västra längans ovanvåning. Det omtalas inte heller några rum, som kan knytas till denna del av slottet. En sal av så väldiga dimensioner tycks ha saknat funktion eller varit så svår att inkorperera i planlösningen, att den uteslutits. Man kan förmoda, att salen istället blivit ett tillskott till gårdens lagerutrymme.

7.3.3 Rekonstruktion av östra längans herrskapsvåning utifrån boupptecknigar (fig. 7: 8)

Det obeboliga tillstånd som slottet var i 1695 kan ha bestått ända till Peter Malmberg köpte det 1718. Hans inflyttning tyder på att avsevärda reparationer förekommit. Man kan förmoda, att ett ståndsmässigt iordningställande av byggnaden varken utfördes på kronans eller Hedvig Eleonora Stenbocks initiativ, utan att sådana arbeten måste ha gjorts av Peter Malmberg. De första bevisen på att en ombyggnad ägt rum finns i de båda boupptecknigarna efter Christina Catharina Palmcreutz och Georg Johan von Essen 1768 respektive 1769. Visserligen finns det även en bouppteckning efter Peter Palmcreutz 1766, men i denna ommämns ett så litet antal rum, att det inte går att orientera sig i huset. 1768 och 1769 års boupptecknigar är däremot så samstämmiga, att man får anse det klart, att boupptecknarna följt rummen i en logisk ordning från husets ena del till den andra. Det ges också vissa platsbestämmande namn såsom Övre salen och Kyrkokammaren. Med ledning av dessa uppgifter står det klart, att protokollsföraren börjat i bostadssviten i slottets övervåning och fortsatt upp i södra längans tredje våning och därefter via trapptornet nått till källaren och de övriga längornas bottenvåningar. I bostadsvåningen redovisas antalet gardinuppsättningar i de olika rummen, och därigenom får man indirekt besked om antalet fönster. En viss men osäker uppfattning om rummens storlek kan också erhållas genom deras möblering.

Det är inte möjligt att utifrån boupptecknigarna rekonstruera södra längans indelning eftersom varken rummen eller fönsterantalet (gardinuppsättningarna) stämmer överens med kända planer, senare avbildningar eller fotografier. Avvikelsen kan bero på att flera rum stått tomma eller varit möblerade av andra än dödsboet.

Rekonstruktionen bygger på antagandet att den från 1600-talets planritningar kända Frustugan i boupptecknigarna benämns Salen eller Stora salen. Antagandet styrks av att båda rummen låg mitt i respektive rumssviter samt att Frustugan hade lika många fönster som Stora salen hade gardinuppsättningar. Genom att boupptecknarnas väg genom huset har kunnat fastställas och Stora salen har identifierats kan de övriga rummen i östra längan inplaceras. Kabinettet med två fönster låg längst i norr och bör ha upptagit hela det förhöjda partiet ovanför Kyrkokammaren. Norra längan fanns ju fortfarande varför norrfönster var uteslutna. Därefter följde mot söder Lilla förmaket med ett fönster, Sängkammaren med två fönster och Stora förmaket med två fönster. Korridoren (B 201) bör ha haft direkt förbindelse med borggården via en trappa. Eftersom trappan inte är beskriven i boupptecknigarna har dess utformning baserats på den byggnadsarkeologiska undersökningen. Då Stora förmaket endast har två fönster måste korridoren löpt ända ner till den öppning som idag finns till södra längan. På 1760-talet låg således husets egentliga bostads- och paradsvit kvar i den ursprungliga våningen, men representationsvåningens viktigaste rum hade flyttats från den södra längan till den östra. En sådan förskjutning hade den uppenbara fördelen, att sällskapsrummens fönster kom att vetta mot trädgården istället som tidigare mot ladugården.

Efter Georg Johan von Essens död 1769 ärvdes gården av hans sexåriga dotter

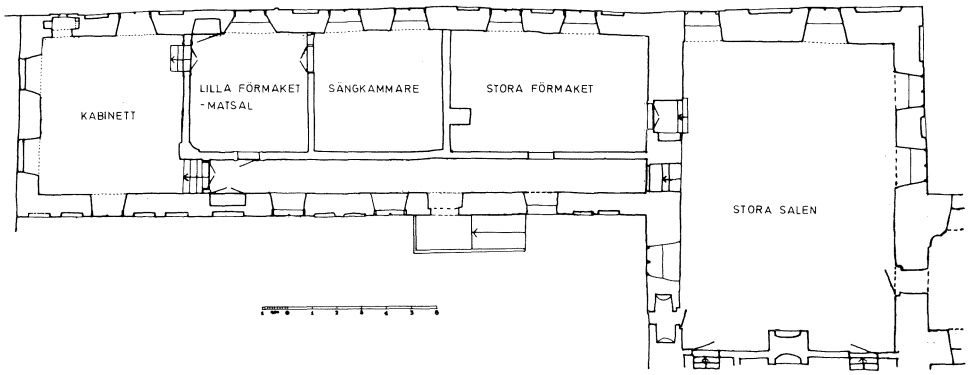

Fig. 7: 8. Rekonstruktion av Herrskapsvåningen i östra längans andra våning efter bouppteckningat 1768–69 enligt Erik Rosengren 1990. Ritad av Sölve Johansson 1990. Skala 1: 300.

Charlotta Ulrika. Familjens andra gods, Kronovall i Skåne, tillföll hennes syster Beata Elisabeth.[15]

För Bjersjöholms del medförde arvtagerskans ringa ålder, att slottet inte förändrades under de närmaste åren. Vi kan förmoda att eventuella moderniseringar på Bjersjöholm gjordes först efter hennes giftermål med Joachim Cock, då paret flyttade in på slottet. Enligt Ulrik Thersner nedrevs vindbryggan, trapptornet och norra längan 1790. H. H. von Schwerin har senare menat att rivningen ägde rum 1830, men då norra längan saknas på enskifteskartan 1814–15 men finns inritad på 1789 års lantmäterikarta får man förmoda, att Thersner har rätt[16] (fig. 7: 9 och 10). Raserandet måste ha inneburet, att köket flyttats till någon av de tre återstående byggnaderna. Rivningen av trapptornet visar också att en annan trappa till övervåningen redan fanns.

Vi har en tidig bild av slottet efter om byggnaden. Avbildningen återfinns i Ulrik Thersners ovan nämnda *Skånska utsigter* (1823) (fig. 7: 11) och återger borgen på det manér som karakteriserar hela detta praktfulla bokverk, nämligen med byggnaden sedd på avstånd från en höjd sydost om slottet, som är insvept i tät, nästan ogenomtränglig grönska. Bakom slottet ser man den gamla ollonskogen speglande sig i Bjersjöholmssjöns blanka vattenyta. Trots den överdådiga inramningen återger bilden åtskilliga detaljer på slottet. Den norra längan saknas, och även tinnarna på gavlarna är nedbrutna. Intressantast är ändå fasaderna, som inte verkar ha ändrats mycket sedan Burmans dagar. Mellan fönstren finns rundbågskrönta blindnischer, och såväl på porttorn som sydlängans östgavel och östra längan finns bågfriser. Man lägger också märke till den nisch i muren, i vilken vindbryggan satt i uppfällt läge.

[15] Kronovall inklusive S:t Olofs gård var på 4 och 4/48 hemman med 40 gatehus och torp. Enligt Gillberg uppfördes 1740 en stor grundmurad tvåvånings huvudbyggnad på Kronovall. J. L. Gillberg, a.a., s. 104. Huset kom att fungera som änkesäte åt byggherren Per Palmcreutz hustru Catharina Elisabeth Friesenhielm. Byggnaden finns avbildad på två akvareller av Carl Peter Hilleström dy. S. T. Kjellberg, a.a., s. 156–158.

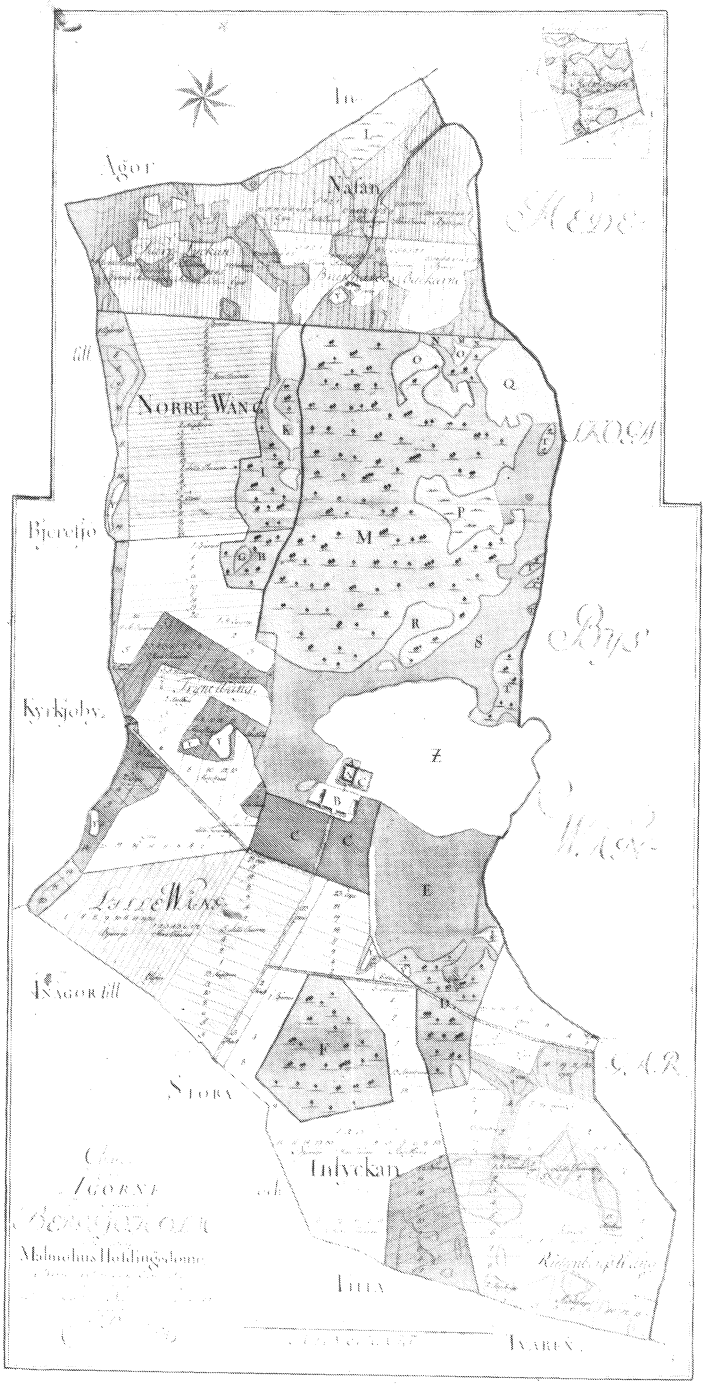

Fig. 7: 9. 1789 års lantmäterikarta över Bjersjöholm gods. (Lantmästeriverket, Gävle.)

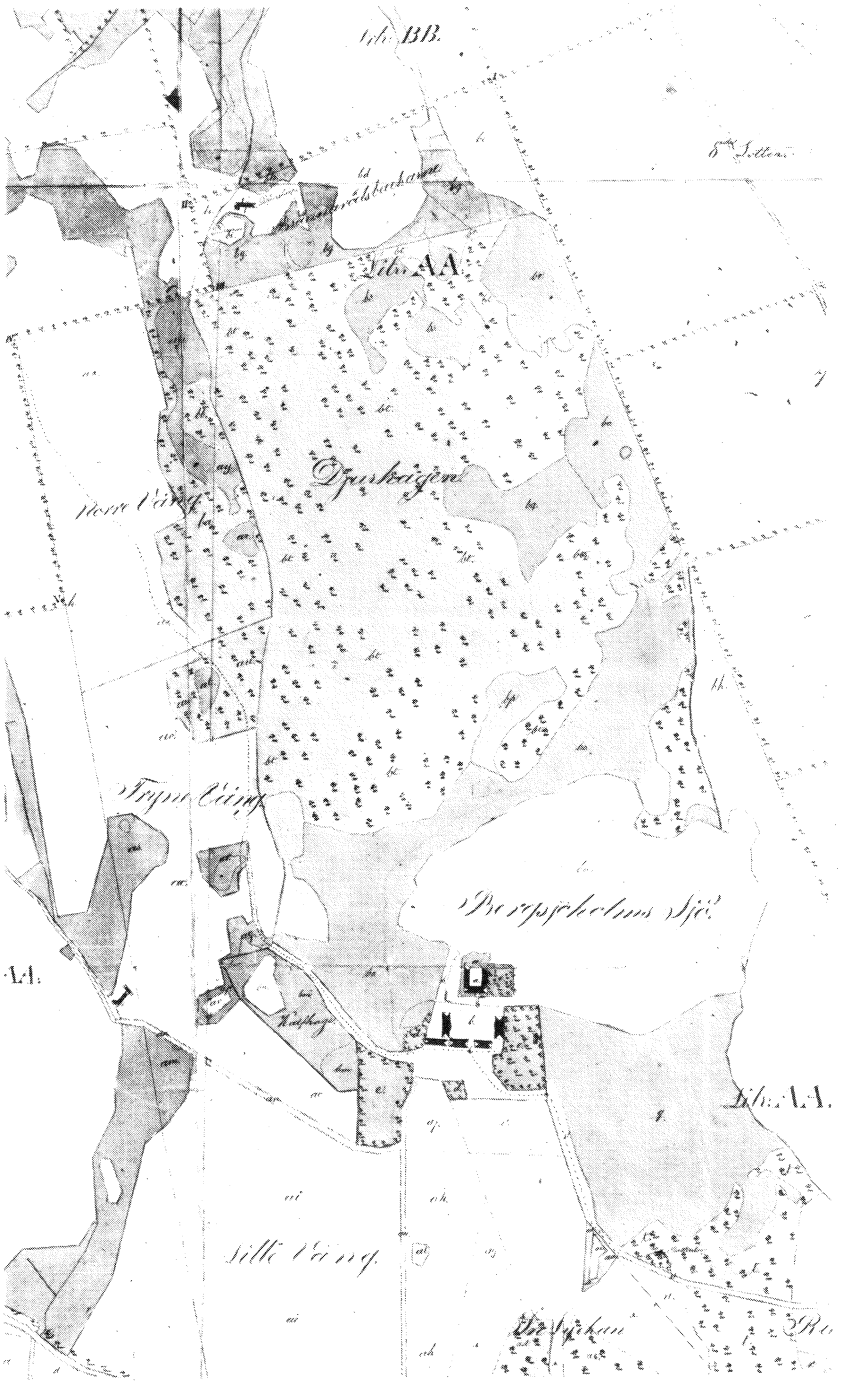

Fig. 7:10. 1814–15 års enskifteskarta över Bjersjöholms gods. (Lantmäteriverket, Gävle.)

Joachim Cock grundade 1793 ett garveri på Källesjö, en gård belägen i Lilla Tvären och tillhörigt Bjersjöholm. Garveriet konkurerade på goda villkor mot garvarna i Ystad, som var tyngda av fler pålagor och skatter.[17] Trots de goda förutsättningarna var Joachim Cock vid sin död 1804 djupt skuldsatt. Skulderna i garveriet var stora, men tyvärr ger boupptecknigarna inga detaljerade uppgifter om övriga skulder. Några större fodringar från byggmästare eller byggnadshantverkare förekom dock ej. Gården tillhörde änkan och var därmed räddad från gäldenärerna.[18]

Charlotta Ulrika Cock var 41 år gammal när hennes make dog. Efter att vid späd ålder blivit föräldralös och sedan tidigt änka kom hennes liv att kantas av nya sorger. Av hennes åtta barn uppnådde endast hälften, tre flickor och en pojke, vuxen ålder. Men pojken, Georg Johan, hann endast bli nitton år, innan han föll för en kula under tjänstgöring vid sin fars gamla regemente, de Mörnerska husarerna, i slaget vid Born höft 1813.[19] Återstoden av sitt liv kom Charlotta Ulrika Cock att ägna sig åt gårdens skötsel och till att uppfostra sina tre döttrar. Den trivsel och gästfrihet som under dessa år präglade godset är väl omvittnad.[20]

Under makarnas Cocks tid kom godset att genomgå början av de stora jordbruksreformer, som helt skulle omvandla den svenska landsbygden. Samtidigt inträffade en befolkningsexplosion. Stora delar av Bjersjöholms ägor låg i Bjäresjö socken. Denna socken dominerades helt av godset. Först 1825 friköptes några hemman. Genom enskiftets införande kom antalet gårdar i socknen att öka från 45 1805 till 65 1825 och antalet torp från 16 till 29 under samma tid.[21] I enskiftets spår följde nya rationella jordbruksmetoder, som för sätesgårdens del innebar att Bjersjöholmssjön runt slottet utdikades.

Fyra år efter Charlotta Ulrika Cocks död sålde arvingarna 1830 Bjersjöholm till assessor Carl Erland Colliander. Han var apotekare i Lund och tillhörde stadens ledande skikt. C. E. Colliander var en av initiativtagarna till Skånska Brands tillkomst 1828 och grundandet av Lancasterskolan i Lund 1827. Hans stora duglighet förskaffade honom titeln assessor.[22] Efter en snabb och framgångsrik yrkesbana som apotekare sålde Colliander 1831 sitt apotek och drog sig 38 år gammal tillbaka med familjen till sitt nya lantgods Bjersjöholm.[23] Uppe på kullen söder om det gamla slottet uppfördes »*ett dråpligt murat lusthus*» med fantastisk utsikt.[24] Under Collianders tid genomfördes nya jordreformer i Bjäresjö by där antalet gårdar minskade från 64 1830 till 25 1840 samtidigt som befolkningen ökade från 830 till 885 personer.[25] 1847 såldes Bjersjö-

[16] Ulrik Thersner, Skånska utsigter. Oo 1823. H. H. von Schwerin, Bjersjöholm. Lund 1933. Lantmäterikarta 1789. L 19–2: 1; Enskifteskarta 1814–15. L 19–2: 3. Lantmäteriverket. Gävle.

[17] Ystads historia III, s. 220.

[18] Boupptecknigar 1805, vol. 2 nr 34. Göta hovrätts arkiv. Jönköping.

[19] G. Anrep, a.a., del I, s. 458.

[20] N. C. Psilander, Ystads historia. Ystad 1858, s. 285–286.

[21] Bjäresjö kyrkoarkiv. Befolkningsstatistiska tabeller G: 1. Landsarkivet, Lund.

[22] R. Blomqvist, Lunds historia II. Lund 1978, s. 294 och 322.

[23] G. Anrep, Svenska släktboken. Stockholm 1871, s. 334–335.

[24] N. C. Psilander, a.a., s. 285.

[25] Bjäresjö kyrkoarkiv. Befolkningsstatistiska tabeller G: 1. Landsarkivet, Lund.

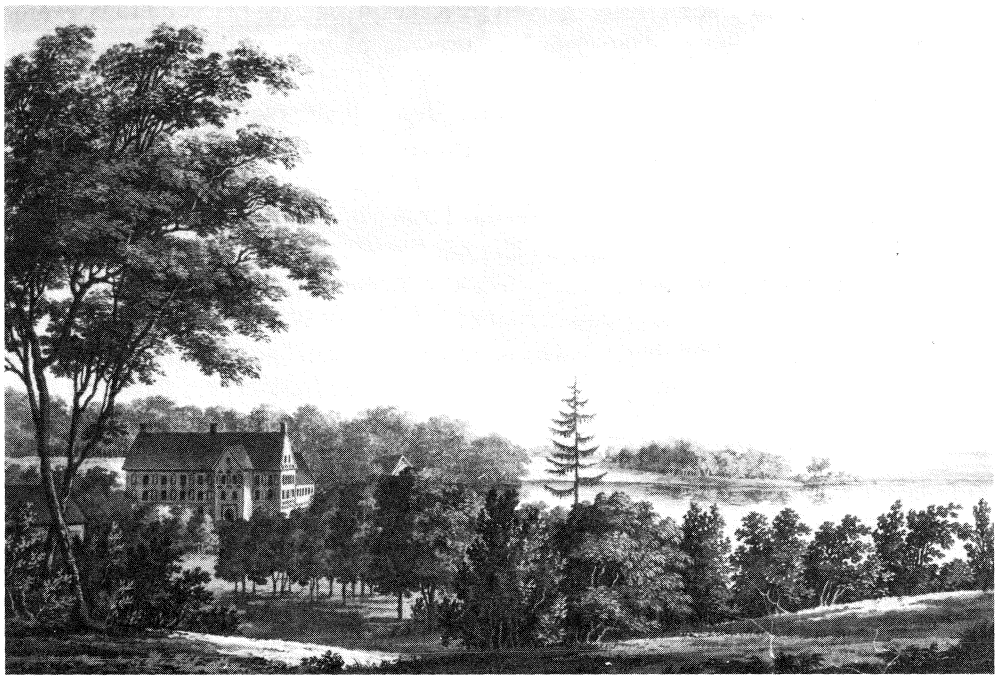

Fig. 7:11. Ulrik Thersners avbildning av Bjersjöholms gamla slott från sydost 1823. (U. Thersner (1823).)

holm till handelskapitalisten, lagmannen och borgmästaren i Ystad Tage Ludvig Sylvan, och därmed inleddes en ny epok i godsets historia.

7.3.4 Sammanfattning och slutsatser

Efter en period av förfall på 1600-talet inköptes gården 1718 av Peter Malmberg som sedan bodde där till sin död 1738. Inflyttningen kan knappast ha skett utan betydande reparationer, men den byggnadsarkeologiska undersökningen har inte kunnat påvisa några klara karolinska drag eller inslag. Däremot ger bouppteckningarna från 1766 och 1768 en uppfattning om hur huset förändrats. Liksom under 1600-talet låg herrskapsvåningen i södra längan och östra längans ovanvåning medan köksregionerna var förlagda till bottenvåningen i norra och östra längorna. De västra och norra längorna verkar i stort oförändrade sedan 1600-talet men notabelt är att den stora festsalen inte omnämns vilket tyder på att den stod omöblerad och troligen utnyttjades som magasin. Det är möjligt att utifrån bouppteckningarna rekonstruera östra längans herrskapsvåning (fig. 7: 8). Här fanns alla de viktiga sällskapsrummen, kabinettet, lilla förmaket, sängkammaren och stora förmaket. Rummen var möblerade i rokoko med tidstypisk individuell, men för varje rum enhetlig färgsättning. Genom ombyggnaden hade östra längan definitivt övertagit södra längans roll som representationsvåning.

Till sina huvuddrag avviker inte resultaten från den byggnadsarkeologiska undersökningen från ovanstående rekonstruktion. Men det finns väsentliga detaljskillnader och de byggnadsarkeologiska resultaten är otvetydiga (fig. 7:7). Avvikelserna finns i längans södra och norra del. Där bouppteckningarna anger två fönster i Stora förmaket redovisar undersökningen att rummet upptagit hela husbredden och haft fyra fönster. Likaså har planet ovanför kyrkokammaren varit indelat i två, senare i tre, rum, medan bouppteckningarna ger bilden av ett enda stort rum (kabinettet). Det finns två möjliga lösningar på problemet. Den ena är att bouppteckningarna är oriktiga vad gäller redovisningen av gardinerna och därmed fönstren. Detta antagande får delvis stöd av att det är hart när omöjligt att anpassa rumsbeskrivningarna av södra längan med den bild vi har av denna länga genom andra äldre och yngre källor. Det kan dock finnas andra skäl till att bouppteckningarna här är ofullständiga, t.ex. att vissa rum stått omöblerade eller innehållit föremål som inte tillhört dödsboet. En annan lösning av problemet är att bouppteckningarna redovisar planlösningen sådan den såg ut efter en ombyggnad antingen vid Peter Malmbergs tillträde omkring 1718 eller vid makarna von Essens vid mitten av 1760-talet, medan den byggnadsarkeologiska rekonstruktionen, som huvudsakligen baseras på snickeri-, stuckatur- och färgstudier, återger huset som det såg ut efter en ombyggnad i samband med den Cockska inflyttningen omkring 1790. Det är mycket vanskligt att säkert uttala sig om snickerierna är exempel på tidigt utvecklad rokoko från 1760-talet eller provinsiell 1780/90-tals rokoko. För det senare talar att inredningen aldrig moderniserades under 1800-talet och därför bör ha varit relativt ny och i gott skick vid århundradets början. Eftersom bouppteckningarna visar en hög detaljeringsgrad och stor noggranhet, åtminstone i de rum som beboddes av herrskapet, kan deras källvärde inte underskattas. Av denna anledning måste det senare alternativet hållas för troligast, d.v.s att bouppteckningarna och den byggnadsarkeologiskt baserade rekonstruktionen redovisar två olika skeden av rokokovåningens historia.

7.4 Perioden 1847–1989

7.4.1 Byggnadsarkeologiska iakttagelser

Nedan redogörs för de förändringar som är synliga i murverket. Många av förändringarna är dock av den naturen att de är svåra att på rent byggnadsarkeologiska grunder datera. Kronologin har därför i hög grad fått styras av vad som är känt från andra källor (se nedan). Den byggnadsarkeologiska undersökningen har i sin helhet presenterats i kapitel 4.

Av alla ingrepp som gjorts är ombyggnadsarbetena kring 1890 de mest drastiska (bilaga I fig. 15 och 17). Vid detta tillfälle revs större delen av södra längan, ett mejeri inrättades i östra längans bottenvåning och västra längan inreddes till arbetarbostäder och magasin. Av södra längan återstod efter rivningen endast källaren och bottenvåningen öster om portgången. Ett nytt gavelröste uppfördes på sydmuren och nya

takstolar restes så att sadeltaket fick samma riktningsom östlängans. I östra längans bottenvåning ändrades rumsindelningen i södra delen medan en del nya dörröppningar togs upp samtidigt som porten mot trädgården igensattes. Den gamla murade trappan till ovanvåningen ersattes av en mindre trätrappa. I mejeriet, som upptog hela bottenvåningen, lades delvis nya tegel- och kalkstensgolv medan två av valven förstärktes med gjutjärnskolonner. Den västra längan erhöll efter rivningen av södra längan en ny sydmur med gavelröste. Invändigt inreddes arbetarbostäder i den gamla festsalen som avdelades med korsvirkesväggar. Flera dörrar är av barock- och rokokotyp och är säkert hämtade från den rivna södra längan. Invändiga trappor ersatte den ursprungliga utvändiga trappan. I några av rummen finns fortfarande vinschar och andra arrangemang kvar från magasinstiden.[26]

Redan omkring sekelskiftet nedlades mejeriet och maskiner och inredning togs bort. Under 1920- och 1930-talen inreddes också östra längans ovanvåning till arbetarbostäder varvid nya innerväggar i regelverk och träfiberplattor sattes upp i Stora förmaket. Samtidigt avdelades södra längans ovanvåning i två rum och kök. Stomförändringarna var för övrigt mycket små; två dörrar och två mindre fönster igensattes.

Både 1890 och senare på 1920- och 1930-talen gjordes mycket små ytskiktsförändringar. Den gamla 1700-talsinredningen liksom innerväggarna målades om eller tapetserades med papperstapeter. Likaså behölls fasadernas 1700-talsputs men en del bågfrisfält och kritstensband knackades fram på 1920–30-talen. Vid rivningen av södra längan tillvaratogs en skulpterad sidopost från den monumentala sandstensspiseln i Frustugan/Stora salen och denna uppsattes tillsammans med den inskriptionstavla, som tidigare suttit ovanför porten, på den nya sydgaveln. Förutom lite kvaderstensimitationer i cement vid igensatta öppningar och ett förstorat kyrksalsfönster har inte några rekonstruktioner gjorts under 1930-talets »antikvariska» renovering av slottet.

7.4.2 Tryckta och arkivaliska källor

1847 inköptes Bjersjöholm av storkapitalisten, lagmannen och borgmästaren i Ystad Tage Ludvig Sylvan. Under 1800-talets första decenier upplevde Ystad ett stort ekonomiskt uppsving. I stadens ledning fanns en stor och rik handelsaristokrati.[27] Till det absolut ledande skiktet hörde familjen Sylvan. Tage Ludvig Sylvan följde i sin fars fotspår och tog juridisk examen i Lund, blev domare och vise häradshövding, sedermera kanslist i justitierevisionen för att 1826 återvända till Ystad för att bli magistratssekreterare, rådman 1829 och slutligen borgmästare 1830.

Han gifte sig med miljönären kommersrådet Carl Martin Lundgrens äldsta dotter. Tage Ludvig Sylvan var en kraftnatur med stor arbetsförmåga och intiativrikedom, en lysande ekonomisk begåvning, men också despotisk och därför i ständig konflikt med sin omgivning. Han blev en av Ystads största donatorer. Nästan undantagslöst köpte

[26] Framför allt i rum C 208.

[27] Ystads historia II. Ystad 1953.

de rikaste Ystadsfamiljerna stora lantegendomar, och den unge borgmästaren följde traditionen. Fram t.o.m. 1847 hade han kommit i besittning av Glimminge (1837), Bollerup (1844), Öja (1846) och Bjersjöholm (1847). Senare tillkom Köpingsberg. Hans ägor omslöt nästan hela Ystad åt landsidan. Utanför Skåne förvärvade han Stora Frösunda i Uppland, Håberg i Västergötland och Brunkebergs hotell i Stockholm. Sin förmögenhet uppskattade han själv till 3–4 miljoner kronor och i Ystadstrakten blev »*rik som Sylvan*» ett talesätt.[28] Sylvan var mycket intresserad av lanthushållning, och för att helt kunna ägna sig åt sina lantegendomar avgick han 1847 från borgmästarämbetet. Han vurmade speciellt för täckdikning och var en av de första som införskaffade maskiner för tillverkning av tegelrör.[29] De av honom anlagda tegelbruken på Bjersjöholm och Öja hade säkert denna tillverkning som huvudändamål. 1861 importerade han en ångplog till Öja, en maskin som kompletterades med en lokomobil och ångdriven tröska.[30] I sitt testamente donerade han hela Bollerups gods till den fortfarande verksamma Stiftelsen Lagman Tage Ludvig Sylvans lantbruksinstitut.

Tage Ludvig Sylvans brinnande intresse för sina egendomar inskränkte sig inte enbart till nya jordbruksmetoder utan tog sig också uttryck i tusentals tunnland nyodling och mängder av nya byggnader. Gustaf Ljunggren kunde 1861 i den sjätte och sista delen av Skånska herrgårdar summera, att det vid denna tid inte fanns någon jordägare i Skåne som med avsende på nybyggnation kunde mäta sig med Sylvan.[31] Sanningshalten i Ljunggrens påstående kan ifrågasättas men otvivelaktigt byggdes det mycket nya hus. Förutom ekonomibyggnader, tegelbruk, sockerbruk, arbetarbostäder m.m. försåg han fler av sina gods med nya huvudbyggnader. När den gamla gården Bollerup inköptes 1844 hade han redan drivit den som arrendator i flera år. På den stora lummiga vattenomflutna borgholmen låg ett putsat klassistiskt corps de logi med korsvirkesstomme uppfört av Carl von Platen i slutet av 1700-talet och två senmedeltida stenhus.[32] Sylvan lät riva det äldsta stenhuset och förlängde och moderniserade corps de logiet men tycks inte ha förändrat dess vid denna tid omoderna yttre.[33]

Öja gods skapades av Gustav III:s finansminister greve Eric Ruuth i början av 1800-talet men tillföll redan 1812 kommersrådet Peter Hemberg i Ystad. När dennes son gjorde konkurs 1846, inköptes gården av Sylvan. Boningshusen var två relativt anspråkslösa små envåningshus, som Sylvan lät riva. Om huvudbyggnaden på Bollerup var konservativ, kom det nya slottet på Öja att gå i samklang med tidens arkitekturströmningar. Som arkitekt anlitades Johan Daniel Herholdt, som också gjorde de första skisserna men sedan överlät arbetet på den unge och ännu helt okände Ferdinand Meldahl (fig. 7:12).[34] Den tjugoårige arkitekten hade just kommit hem från sin första större utlandsresa, som gått ner genom Tyskland till Berlin, Sachsen och via

[28] H. A. Isberg, Strövtåg. Herrestads härad. Ystad 1981, s. 197.
[29] J. Möller, Dikning i Skåne. Ale 2/1984, s. 16.
[30] H. A. Isberg, a.a., s. 197. Ystads historia II, s. 270–272.
[31] G. A. Ljunggren, Öja. Skånska herregårdar, 6:e bandet. Lund 1861.
[32] Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början: Skåne. Stockholm 1909, s. 98–99.
[33] G. A. Ljunggren, a.a.
[34] H. H. Madsen, Mehldals rædselsprogram. København 1983, s. 173.

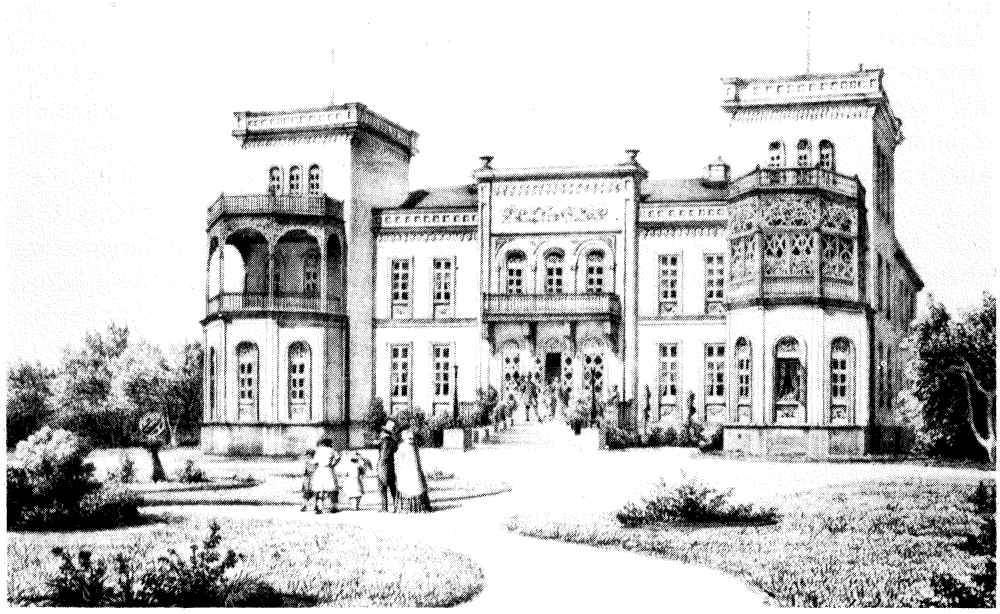

Fig 7:12. Litografi av Öja slott uppfört 1848–49. (G. A. Ljunggren (1861).)

Prag till München.[35] Full av uppfriskande nya idéer gick han till verket och ritade en villa i italiensk stil, inte så olik den beundrade Schinkels trädgårdsmästarbostad i Potsdam eller slottet i Tegel av samme arkitekt.[36] Det skulle vara för mycket begärt av den tidigare oprövade arkitekten, att han redan i detta sitt förstlingsverk skulle utveckla någon personlig stil. Öja slott skulle endast få en efterföljare: det året därpå (1850) påbörjade Bersjöholm (fig. 7:13). Efter en resa till Spanien, Frankrike och England 1850–1851 tog hans arkitektur nya riktningar.

Bjersjöholm inköptes året efter Öja. Det var ursprungligen Sylvans tanke att bosätta sig på den större gården men han kom till slut att fastna för Öja. Bjersjöholm kom alltså att stå obebott. Enligt en uppgift hos Ljunggren avsåg Sylvan att renovera det gamla slottet, men allvarliga skador i murverket fick honom att avstå. Man kan förmoda att slottets läge i den till sumpmark förvandlade sjön varit en bidragande orsak till beslutet. Förvånande nog nämner varken Psilander 1858 eller Brunius 1857 sprickbildningar och sättningsproblem i det gamla slottet.[37] Speciellt den senare med sitt stora byggnadstekniska intresse borde noga studerat skadebilden. Ljunggrens skildring av borgens tillstånd måste ändå anses tillförlitlig, även om den tekniska analysen nog är lånad från Sylvan. Enligt Ljunggren (1861) var Bjersjöholmssjön sedan

[35] Ibid., s. 31.

[36] A. Grisebach, Carl Friedrich Schinkel. München 1981, s. 100.

[37] N. C. Psilander, a.a., s. 284–286. C. G. Brunius, Konstantteckningar under en resa till Bornholm 1857. Lund 1869, s. 36–37.

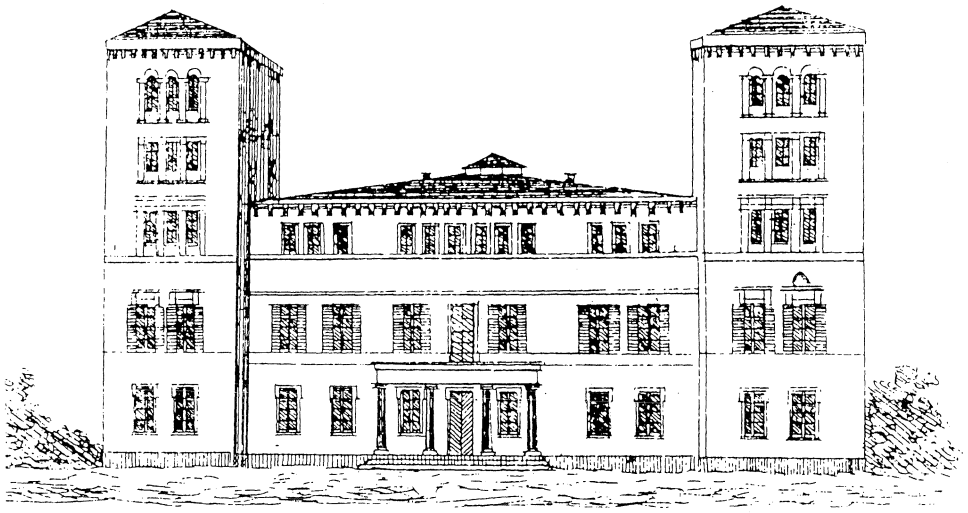

Fig. 7:13 Teckning av Bjersjöholms nya slott uppfört 1850. (N. C. Psilander (1858).)

länge urtappad och efter den därav resulterande uttorkningen hade pålning under murarna börjat ruttna och huset sjunka. Han skriver: »*de handsbreda springorna, de i höga vågor gående murarna låta åskådaren frukta att det hela i vilket ögonblick som helst kan störta samman.*»[38] Trots byggnadens skröplighet ser man på Richardts litografi hur en grupp lantarbetare kallas hem till middagen av vällingklockans ringande (se kap. 4 fig. 31). Ur skorstenen ryker det fortfarande från köksspisen. Full av nostalgiska minnen skriver den åldrade Psilander, att »*i den fordna så gästfria och trefliga herrgården är blott betjeningens vistelse. Det är nu rätt ödsligt och tomt . . .*»[39] Härmed hade borgen fått en ny roll. De omvälvande jordbruksreformerna hade drastiskt minskat antalet hemman i socknarna, samtidigt som huvudgårdens och dess arrendegårdars mark hade utökats. På Bjersjöholm behövdes bostäder för den nya och stora lantarbetarskara som skötte gården. Till expansionen behövdes också nya och stora ekonomiutrymmen, och där kom den fallfärdiga södra och den tomma västra längan väl till pass.[40] Det gamla slottet ersattes med ett nytt slott på höjden söder om den utdikade sjön. På platsen fanns redan ett lusthus uppfört av Colliander. Detta nedbröts nu. Den nya huvudbyggnaden uppfördes som ett tvillingslott till Öja. Bjersjöholm byggdes i tre våningar och med två flankerande femvåniga torn: Den medeltidsivrande Brunius hade naturligtvis inte mycket till övers för det nya huset: »*Hela hållningen af detta hus är mycket egen och tåler ingalunda en konstdomares granskning och bär ojäfaktigt vittnesbörd om arkitekturens låga ståndpunkt i vårt kära fäderneland.*»[41] Även

[38] G. A. Ljunggren, Bjersjöholm. Skånska herregårdar. Lund 1859.
[39] N. C. Psilander, a.a., s. 285–286.
[40] G. A. Ljunggren, a.a.
[41] C. G. Brunius, a.a., s. 37.

Ljunggren hyste ljumma känslor mot den nya arkitekturen: »*Men betraktar man båda byggnadernas läge ur skönhetens synpunkt . . . så måste man obestridligen lemna företrädet åt den gamla . . . Äfwen i arkitektoniskt hänseende stod denna byggnad i sitt ursprungliga skick framom den nya.*»[42]

Mellan det gamla och det nya slottet drogs en väg och på båda sidor om denna lades två flygelbyggnader i romansk stil. Bland övriga nybyggnader märks ladugården som fogades till de av brand 1850 delvis förstörda von Essenska ekonomibyggnaderna.[43] Vad Sylvan för övrigt lät bygga på Bjersjöholm är delvis höljt i dunkel. Ljunggren uppger (1859) att det väster om ladugården låg ett nybyggt stathus och strax väster om detta ett stall som tidigare varit bränneri.[44] Stathuset omnämns i brandförsäkringshandlingar från 1894 men är då upptaget som kontor och bostadslägenhet.[45] Väster om detta hus låg enligt samma handlingar förvaltarbostaden. Båda byggnaderna, som numera är rivna, blev fotograferade på 1930-talet. Huset närmast ladugården ser ut som en traditionell statarlänga med två ingångar medan förvaltarbostaden är ett stort putsat envåningshus med sadeltak och frontespis. Huset vilar på en hög stenfot. Uppenbarligen är detta samma hus som beskrevs i försäkringsprotokollet. Enligt Hagemann uppfördes byggnaden 1781.[46] Detta är uppenbarligen fel då den inte finns markerad på enskifteskartan 1814–15 eller på Skånska reknogoseringskartan 1812–1820.[47] Även om en äldre bränneribyggnad skulle ingå i förvaltarbostaden måste den vara uppförd relativt sent. Kan byggåret möjligtvis vara feltryckt och det rätta året 1871?

Försäkringshandlingarna ger ytterligare upplysningar. Byggnader tillkomna före dåvarande ägaren C. F. Neess tid är inte åldersangivna. Förutom de tidigare nämnda byggnaderna finns endast två mindre hus som inte är daterade och således kan tillhöra den Sylvanska epoken. Det ena är ett svinhus bakom statarlängan medan det andra är ett höns- och torvhus i korsvirke mellan det gamla slottets västra och östra längor (se kap. 5 fig. 16). Höns- och torvhuset kan knappast ha tillkommit förrän efter att det gamla slottet upphört som herrskapsbostad.

1872 sålde Sylvan Bjersjöholm till Carl Fredrik Neess. Troligtvis möjliggjorde försäljningen de båda stora donationer på tillsammans 80 000 riksdaler som Sylvan 1873 och 1875 gjorde till Ystad.[48]

Carl Fredrik Neess var en av Landskronas främsta handelsmän. Tjugosex år gammal startade han 1847 spannmålsfirman C. F. Neess, som med tiden blev en av landets största. C. F. Neess hade sin storhetstid på 1870-talet då spannmålsexporten enbart från Landskrona årligen kunde uppgå till en miljon kubikfot. Familjen Neess var

[42] G. A. Ljunggren, a.a.

[43] G. A. Hagemann, Bjersjöholm och Ruuthsbo gods. Ystad 1937, s. 45. G. A. Ljunggren, a.a.

[44] G. A. Ljunggren, a.a.

[45] Värderingsinstrument 18–20 september 1894. Allmänna Brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Stockholm.

[46] G. A. Hagemann, a.a., s. 27.

[47] Enskifteskarta 1814–15, L. 19–2: 3. Lantmäteriverket. Gävle. Skånska rekognoseringskartan, blad IV. Ö. 208. Lantmäteriverket. Gävle 1986.

[48] Ystads historia III, s. 45–50.

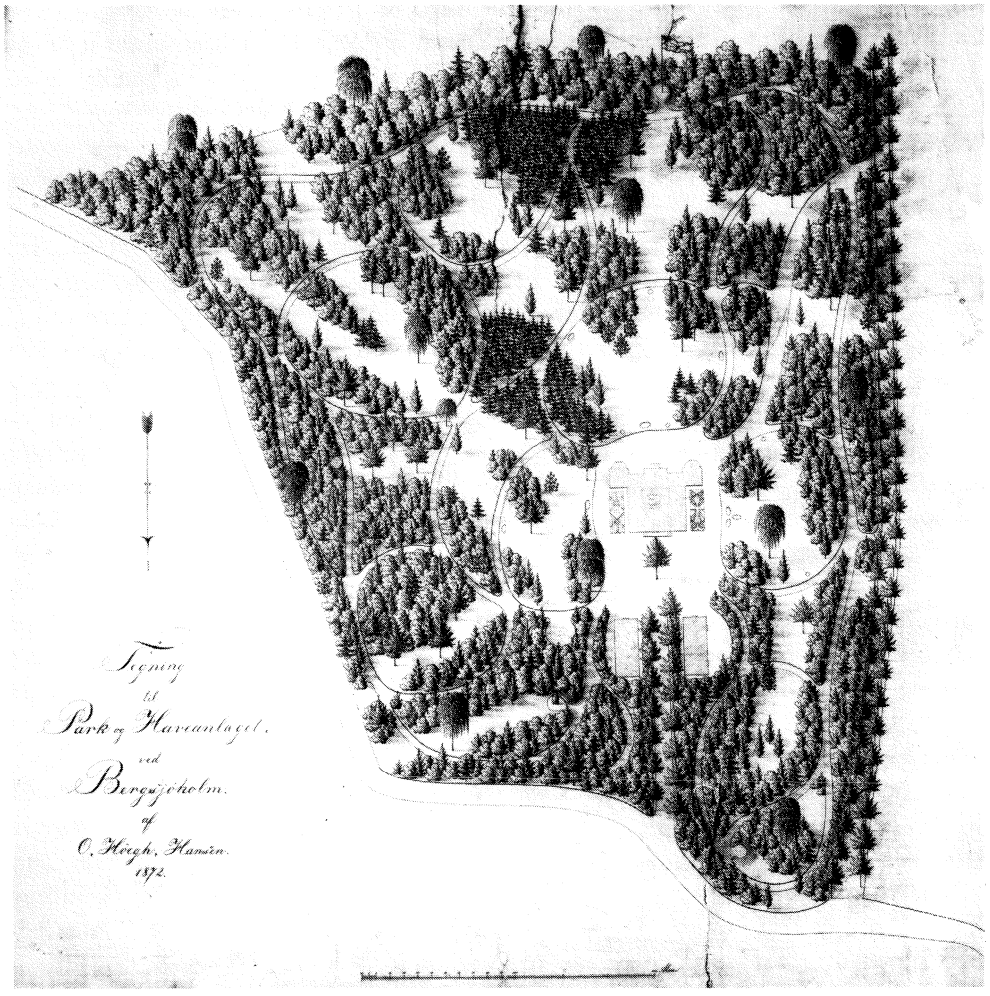

Fig. 7:14. Teckning av park och trädgårdsanläggning kring Bjersjöholms nya slott av O. H. Hansen 1872. (Lunds Universitetsbibliotek, Lund.)

under hela ägandetiden bosatta i Landskrona, medan Bjersjöholm, drivet av en inspektor, tjänade som sommarnöje.[49] Efter C. F. Neess död 1895 ägdes gården av hans döttrar till 1911.

Gårdens inspektor och senare, till 1920, arrendator Jacob Lundström var en modern lantbrukare och därför också en tillskyndare av mejerinäringen och en framstående sockerbetsodlare.[50] En av Neess första åtgärder var anläggandet av en ny park ritad av

[49] Pricipal, Tjänstemän och Arbetare vid Neess' spannmålsfirma kring 1900. Landskrona kulturnämnd uå.

[50] Ystads historia III, s. 25.

den danske trädgårdsarkitekten O. Höegh Hansen 1872[51] (fig. 7:14). 1879 byggdes ett nytt stathus i tegel på granitsockel med åtta rum och tre kök. Bakom huset lades en luta innehållande svinhus och vedbod. Elva år senare, samma år som det gamla slottets södra länga revs, uppfördes en trädgårdsmästarbostad, senare använd som inspektorsbostad, och ett stort spannmålsmagasin.[52] Det gamla slottets sydlänga fotograferades strax före rivningen 1890. Förändringarna jämfört med Richardts litografi från 1859 är obetydliga. Endast ovanvåningens fönster har ersatts med träluckor.

I brandförsäkringshandlingarna från 1894 beskrivs det gama slottet.[53] Husen är i gott skick, putsade och med tegeltak på läkt. I västra längans bottenvåning finns fyra yttre parportar och bakom dessa rymms förstuga, huggebod, tvättstuga och smedja. I ovanvåningen finns arbetarbostäder om tre rum, spiskammare och garderob i södra delen medan norra halvan innehöll sädesmagasin. Man får också veta att huset hade fyra invändiga trappor, sju invändiga dörrar, en bakugn, en järnspis, tre kaminer, en inmurad järnpanna och tjugofem fönsterlufter. Den östra längans välvda bottenvåning var inredd till mejeri med förstuga, separatorsrum, tjärnrum, smörrum, avkylningsrum med två tegel- och cementbassänger samt ett maskinrum med ångpanna. Skorstenen från den senare reste sig med gnistfångare hela tre meter över taknocken. Förstugan hade kalkstensgolv medan övriga rum var försedda med tegelgolv. Ovanvåningen beskrevs kortfattat: »*3 boningsrum, 1 större och 1 mindre förrådsrum*». Huset hade fyra ytterdörrar varav två var pardörrar. Den efter rivningen återstående delen av södra längan hade stentrappa till ovanvåningen, som innehöll förstuga och två boningsrum.

Den avancerade maskinutrustningen (centrifug med förvärmare, smörsmältningsmaskin och ångpanna med ångmaskin) kan knappast ha tillkommit förrän under Neess tid. Det bör ha varit i bruk till 1901 då på bl.a. inspektor Lundgrens initiativ Ystadsortens mejeriförening grundades.[54]

Den nye ägaren efter 1911 var en av Danmarks ledande industrimän och ingenjörer: Gustav Adolph Hagemann. Hagemann kom endast att leva ytterligare fem år och några nämnvärda förändringar tycks inte ha kommit till stånd under hans tid. Liksom Neess bodde han på gården endast under sommarna, men han avsåg att göra Bjersjöholm till ett fideikommiss, en strävan som aldrig fullföljdes. Bland Hagemanns många uppdrag kan nämnas posten som styrelseordförande i A/S De danske sukkerfabriker, och hans långa arbete i denna bransch avspeglas säkert i arrendator Lundgrens intresse för sockerbetsodling. Hagemann var också bl.a. styrelseordförande i Burmeister & Wain där han startade Danmarks första stålverk och initierade tillverkningen av vad som skulle göra varvet världsberömt: dieselmotorer. Det bör även tilläggas att han

[51] O. Høgh Hansen, Tegning til Park og Havneanleaget ved Bjersjöholm. Handritade kartor. Karta sv ort. LUB. Här finns också detaljerade planteringskartor m.m.

[52] Värderingsinstrument 18–20 september 1894. Allmänna Brandförsäkringsverket för byggnader å landet. Stockholm.

[53] Ibid.

[54] Ystads historia III. s. 124 f.

Fig. 7:15. Borggården med redskapshus, östra längan och södra längans återstående del omkring 1930. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

hyste rent demonstrativ ovilja mot de historiska vetenskaperna men var å andra sidan en stor konstvän och samlare.[55]

1916 ärvde G. A. Hagemanns son Gunnar Aage Hagemann Bjersjöholm. Under de första åren arrenderade patron Lundström gården. 1920 övertog Hagemann själv gårdens ledning.[56] Mellan 1922 och 1937 gjordes omfattande reparationsarbeten på godsets byggnader. Bl.a. installerades centralvärme och elektricitet i det nya slottet, takhöjden sänktes i vissa rum, och nya parkettgolv lades i hela huset.[57] Att G. A. Hagemann delade sin fars stora konstintresse framgick med all tydlighet, när han 1929 anlitade Wilhelm Scharff att utföra en monumental väggmålning i det nya slottets rotunda. Huvudmotivet i kompositionen blev sägnen om det gamla slottets tillkomst. Även ekonomibyggnaderna blev reparerade, i flera fall helt ombyggda, och utökade med nya svinstallar och ett stort trädgårdsmästeri.[58] Av största vikt blev den omfattande reparationen och restaureringen han lät utföra på det gamla slottet. Enligt H. H. von Schwerin påbörjades renoveringen 1923 men de första dokumenterade arbetena

[55] Danskt bibliografiskt lexikon. København 1980, s. 473–476.

[56] S. Skog, Torparepågens minnen från Bjersjöholm. Våra härader 1981. Ystad 1981, s. 23.

[57] G. A. Hagemann, a.a., s. 29.

[58] Ibid., s. 46.

Fig. 7:16. Borggården med västra längan och transformatorstornet omkring 1930. Observera att bottenvåningen av södra längans gavel då ännu fanns kvar. (Foto: A. Carlborn, Ystad.)

är kända från 1924, då en mur med port, ett transformatortorn och ett redskapshus uppfördes mellan västra och östra längorna på borggårdens norra del (fig. 7:15 och 16). För att bättre smälta in i miljön försågs de med medeltidsinspirerade bågfriser. Ovan porten infälldes en tresidig sköldprydd sandstensplatta med broskornamentik. Plattan hittades vid grundgrävningen till de nya byggnaderna.[59]

Under renoveringens gång fördes en viss korrespondens mellan G. A. Hagemann och Riksantikvarieämbetet, vilken finns arkiverad i ATA. 1926 skriver Hagemann till riksantikvarieämbetet och begär femtusen kronor till reparationerna. I sitt svar meddelade ämbetet, att man inte kunde anslå statsanslag till en byggnad i enskild ägo, men att man genom professor Otto Rydbeck i Lund kunde ge råd och sakkunnig ledning.[60] Skriftväxlingen upphör därefter till 1929, då Hagemann ger en kortfattad rapport över hur renoveringen fortgått. Båda flyglarnas tak är omlagda med ny läkt, takpannor understrukna och taksparrarna rättade. Han skriver vidare: »*En stor mängd intressanta friser och valv och kalksten (mon de samme som härhör från sagokyrkan i Tvären?) jämte blindfönster etc äro nu synbara*». Hagemann önskar fortsatt bistånd från Otto Rydbeck »*så att jag intet fel gör, utan vi just får fram det ursprungliga gamla*».[61] Först

[59] H. H. Schwerin, a.a., s. 26. G. A. Hagemann, a.a., s. 24.

[60] Dnr 3547/26 och dnr 3980/26, ATA. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

[61] Dnr 2474. 1929. ATA. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

nio år senare återupptas renoveringsarbetena. Denna gång erbjuder riksantikvarien Sigurd Curman sin närmaste man, Erik Lundbergs, tjänster liksom ammanuens Svanbergs, som för tillfället arbetade på Bollerups slott.[62] Mellan Erik Lundberg och G. A. Hagemann finns endast två brev bevarade, ingetdera ger några upplysningar om slottet. Man får endast veta att Erik Lundberg gärna vill diskutera restaureringsprinciperna, innan arbetet fortsätter.[63] Tyvärr finns inga PM eller andra dokument i ATA som beskriver arbetena. G. A. Hagemann skriver den 19/8 1938 »*Jag har . . . funnit många intressanta deteiller*».

Den ende författare som egentligen lämnar några upplysningar är H. H. von Schwerin som i sin monografi över det gamla slottet kort nämner att skorstenarna ombyggts, murarna konserverats, kvaderstenarna framtagits och att kyrkfönstret upphuggits till sin ursprungliga storlek. Vid en jämförelse mellan bilder tagna före och efter renoveringen kan man se att den igenmurade porten på östfasaden också tagits fram ur putsen.[64] Schwerin nämner även, att den danske arkitekten Torkel Møller medverkat vid renoveringen.[65]

Vad hade G. A. Hagemann för avsikter med slottet? I minnesskriften *Bjersjöholm och Ruuthsbo gods* nämner han att slottet används till arbetarbostäder, magasin och verkstäder.[66] Men i en artikel i *Stockholms Dagblad* 22/5 1931 framkastas storstilade planer. Under rubriken »Skånskt Skansen» lovar Hagemann den nybildade Ljunits och Herrestads häraders hembygdsförening en fast replipunkt på Bjersjöholm, där han erbjöd hembygdsföreningen lokaler i det gamla slottet. Närmast detta skulle lämpliga byggnader från trakten flyttas som en lillustration av svunna tidsepoker.

Under G. A. Hagemanns tid införlivades 1930 granngodset Ruuthsbo, som kom att drivas av hans son Gustav Alexander Hagemann.

Efter andra världskriget förändrades villkoren för godset. Det moderna jordbruket ställde högre krav på en ökad mekanisering och specialisering, som bl.a. resulterade i en mindre arbetsstyrka på gården, samtidigt som olönsamma enheter som slott och park blev allt svårare att underhålla. Det gamla slottet användes fortfarande som verkstad, förråd och arbetarbostad in på 1960-talet. G. A. Hagemann gjorde då ett misslyckat försök att hyra ut det. Slottet var i behov av reparationer, men taken underhölls fortfarande. Efter G. A. Hagemanns död såldes Bjersjöholm 1965 till Einar Ahlström. Gården genomgick en modernisering. Den gamla förvaltarbostaden revs. Något behov av bostadslägenheten i det gamla slottets södra länga fanns inte längre och den gamla smedjan i västra längan uppfyllde inte de krav som ställdes på en maskinverkstad.

[62] Brev från G. A. Hagemann till riksantikvarien 19/8 1938. Svar från Sigurd Curman till G. H. Hagemann den 20/8 1938. Brev från G. A. Hagemann till Erik Lundberg 21/9 1938. ATA. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

[63] Brev från Erik Lundberg till G. A. Hagemann 28/9 1938. ATA. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

[64] H. H. Schwerin, a.a.

[65] Ibid., s. 26. Kontakt har tagits med Arkitektfirmæt C. F. Møllers Tegnstue i Århus, som dock inte lyckats spåra Torkel Møllers ritningar trots eftersökningar i Ehrvervsarkivet i Århus, Den Gamle By, Århus, Stadsarkitekten Århus, Kunstakademiets bibliotek. København. Brev från C. F. Møller till förf. 26/1 1984.

[66] G. A. Hagemann, a.a., s. 24.

Borgen blev tom, i nutida terminologi en överskottsbyggnad. 1967 blåste västra längans tak sönder men kunde repareras med hjälp av försäkringspengar. 1971 tog den nuvarande ägaren kontakt med landsantikvarien för att undersöka möjligheten att genom beredskapsarbete få de förfallna byggnaderna iståndsatta. 1972 projekterade Riksantikvarieämbetet renoveringen och i januari 1973 inskickades handlingarna till Arbetsmarknadsstyrelsen för ansökan om beredskapsarbeten. Men något beredskapsarbete blev aldrig av med motiveringen att slottet var privatägt och att det framtida nyttjandet inte var utrett.[67]

Under slutet av 1970-talet fördes en intensiv debatt i lokalpressen som trots både politiskt och antikvariskt egnagemang inte resulterat i några konkreta upprustningsförsök.[68] Samtidigt hade förfallet snabbt tilltagit. Vid 1980-talets början var alla ytterdörrar och de flesta glasrutor sönder. I taken fanns stora hål. Väder och vind hade fått fritt tillträde och på vintrarna låg snödrivor i slottsgemaken. I detta läge gjorde ägaren Lars Ahlström ett desperat försök att rädda slottet genom att förklar slottet till salu för en krona mot att det rustades upp. Detta fick de antikvariska myndigheterna att reagera genom en första insats 1985 och 1986 anslog Riksantikvarieämbetet medel till att laga tak, dörrar och fönster samtidigt som byggnaderna förklarades som byggnadsminne.[69] Det senare ger Bjersjöholms gamla slott lagligt skydd mot rivning och garanterar i varje fall vissa vårdåtgärder.

7.4.3 Sammanfattning och slutsatser

Avsnittet 1847–1916 blev en tid av dittills aldrig skådad om- och nybyggnadsverksamhet. Byggnationen kom dock inte att få samma omfattning som på många andra skånska gods, kanske bl.a. därför att det efter det nya slottets tillkomst 1850 fanns en stor, delvis outnyttjad utrymmesreserv i det gamla slottet. Under Sylvans tid (1847–1872) byggdes t.ex. endast en statarlänga. Inte heller var de nya ekonomibyggnader, som uppfördes 1850, avsevärt större än de gamla. Det nya sädesmagasinet från 1890 var egentligen endast en ersättning för renässansslottets södra länga, som revs samma år. 1890 uppfördes även en trädgårdsmästarbostad. Ett resultat av godsets nya ägarstruktur var däremot den rivna inspektors- eller arrendatorbostaden, som troligen byggdes på 1870-talet. Med godsägaren boende på annat håll, och eftersom denne i fallen spannmålshandlare C. F. Neess (ägare 1872–1911) och industrimannen G. A. Hagemann (1911–1916) med all sannolikhet inte var kompetent att sköta gården, fick den istället drivas av en inspektor/arrendator. En arrendator till ett gods av Bjersjöholms

[67] Brev från landsarkivarien till riksantikvarieämbetet 2/11 1971. Projektering av beredskapsarbete röran-de Bjersjöholms slott. Landsarkivariens arkiv. Lund. Vid besök på AMS i Malmö 20/1 1977 uppgavs handlingarna försvunna.

[68] Sammanträdesprotokoll: Byggnadsnämnden 17/10 1973, 20/11 1973, Kulturnämnden 13/11 1973; Kommunstyrelsen 3/12 1973. Ystads koomunarkiv. Ystads Allehanda 22/7, 23/7, 6/8 1976 och 25/3 1980. Brev från länsarkivarien och Ljunits och Herrestads hembygdsförening till Ystads kommun 27/12 1976. Dnr 001535. Skånes Hembygdsförbunds arkiv. Lund.

[69] S. Johansson, 1700-talsvåningen på Bjersjöholms gamla slott. Ystad 1987.

storlek, strax över 1000 hektar, måste erbjudas en representativ bostad. Eftersom slottet användes som sommarnöje och jaktslott, kunde detta inte komma ifråga. Den nya arrendatorsbostaden gjordes därför ståndsmässig med en bred frontespis, som anspelar på 1700- och 1800-talens herrgårdsarkitektur.

För det gamla slottet betydde perioden en radikal omvälvning från herremansbostad till arbetarbostad och ekonomibyggnad. Ur antikvariskt perspektiv kanske det blev en positiv förändring, då nedklassningen innebar, att husen förskonas ifrån stilrenoveringar och modenycker. Invändigt blev däremot förändringarna avsevärda. De enda utrymmen som egentligen sparades var södra längans källare och östra längans herrskapsvåning. Ovanför den förra inrättades en bostad. I den senare igensattes dörröppningen mellan rum B 204 och rum B 206. På detta sätt avskiljdes tre boningsrum i norr från det mindre (B 207) och större (B 206) förrådsrum i söder som nämns i brandförsäkringshandlingar från 1894. Som ett minne från denna tid står fortfarande en köksbänk i rum B 202. Rokokodörren som avskiljer rum B 201 a och rum B 201 b är sekundärt ditsatt vid denna tid. Den ursprungliga dörren bör ha haft en rund mittfyllning av samma slag som fönsterboaseringarna i rum B 201 b, rum B 207 a och rum B 208. En ny bräddörr insattes mellan de båda nya förrådsrummen. Ett annat ingrepp var flyttningen av den yttre trappan, som betingades av förändringar i bottenvåningen. Den gamla 1700-talstrappan begränsade åtkomligheten till den centrala förstugan rum B 102. Senast när mejeriet installerades i bottenvåningen i slutet av 1800-talet, måste den gamla trappan ha rivits. Mejeriets kraftkälla var en ångmaskin, och denna bör ha stått i rum B 104 och utnyttjat skorstensstocken där. Bottenvåningens indelning är idag huvudsakligen sådan den beskrevs i brandförsäkringshandlingarna 1894. Om mejeriverksamheten minner de båda gjutjärnkolonner, som finns i rum B 103 och rum B 104.

Den västra längan är invändigt helt ett resultat av epoken och står idag vad gäller rumsindelning, dörr- och fönsteröppningar precis som på 1890-talet. I ovanvåningens norra del och på vinden inrymdes sädesmagasin, medan ovanvåningens södra del var bostäder åt arbetare. I bottenvåningen fanns tvättstuga och smedja.

Det var Tage Ludvig Sylvan som inledde omformningen av gården, en praktiskt lagd man, som försåg alla sina gårdar med de byggnader ett modernt jordbruk krävde. Vad som saknades var en övergripande estetisk vilja. De stora och pampiga och regelmässigt anlagda ekonomibyggnader, som samtidigt restes på gods som Vrams Gunnarstorp, Trolleholm, Charlottenlund m.fl., saknar motsvarighet på Sylvans gårdar. Undantaget är en jättelik ladugård på Öja med en magnifikt tinnad gavel väl synlig från havet och Ystad.

Sylvans efterföljare C. F. Neess tog vid, där hans föregångare slutat, och försåg Bjersjöholm med ett antal vackra tegelbyggnader: sädesmagasin, trädgårdsmästarbostad och statarlänga. Men han placerade dem inte intill de äldre husen utan ganska utspridda på helt nya platser rakt väster om det nya slottet och vid kanten av bokskogen vid den forna sjöns västra strand.

När Gunnar Aage Hagemann någon gång kring 1920 flyttade in i Bjersjöholms nya slott var det första gången på över sjuttio år som gården blev permanentbostad åt ägaren. En stor upprustning och modernisering av det nya slottet och gårdens eko-

nomibyggnader blev den omedelbara följden. Även bättre bostäder för lantarbetare, torpare och arrendatorer uppfördes. Byggnationen utfördes troligen till stora delar av gårdens eget byggnadslag. På tjugotalet bestod godsets arbetsstyrka även av fyra ryktare, ladugårdsföreståndare, stalldräng, magasinkarl, smedmästare och snickare förutom godsägarens personliga tjänarstab med bl.a.a chaufför och trädgårdsmästare. De sjutton paren arbetshästar kördes av fast anställda statkarlar och daglönare. För det gamla slottet blev förändringarna däremot få. Betydelsefullt var att det underhölls, genom att taken lades om och murarna kalkades. Men dess funktion i godsets praktiska liv tog ingen dramatisk vändning utan den behöll sin roll som arbetarbostad (i södra och östra längan), smedja och magasin. Just avsaknaden av ingrepp visar att det gamla slottets betydelse i gårdens ekonomi var i avtagande. Medan nyttoaspekten allt mer sjunker tillbaka börjar monumentfunktionen framträda allt starkare. En tendens med på lång sikt allvarliga följder. Den gryende arkitekturhistoriska vetenskapen började studera det gamla slottet allt flitigare. Även Hagemann inspirerades av detta och tog tidig kontakt med riksantikvarieämbetet, visserligen för att få ihop pengar men också för att be om råd. Arbetena på 1920-talet var uppenbarligen rena reparationer även om man vid underhållsarbetena upptäckte en del friser och band. Typiskt för den nya pietetsfullheten är de 1924 uppförda transformatortornet och redskapsboden med sin miljöanpassade fantasiarketektur, som närmast verkar vara inspirerad av tillfälligheetsbyggnader av den typ som fanns på expon som t.ex. Baltiska utställningen i Malmö 1914.

Arbetena 1938 var av en helt annan karaktär. I den magra brevväxlingen mellan Erik Lundberg och G. A. Hagemann framskymtar, att det var en rent antikvarisk restaurering som åsyftades. Detta framgår också vid en jämförelse mellan fotografier från mitten av trettiotalet och senare bilder, där man ser, att de nya arbetena uteslutande inneburit att nya friser, som t.ex. på södra längans sydfasad, tagits fram. G. A. Hagemanns engagemang i hembygsrörelsen fick också rent museala uttryck. Runt det restaurerade till hembygdsmuseum förvandlade gamla slottet skulle ett nytt Skansen byggas upp med ditflyttade hus.

Efterkrigstidens nya ekonomiska expansionspolitik slog drömmarna i spillror. Byggnaderna användes in på sextiotalet men efter ägarbytet 1966 kom de omoderna lokalerna att i huvudsak stå oanvända. På sjuttiotalet upphörde alla underhållsarbeten och slottet förföll snabbt. De antikvariska myndigheterna stod oförberedda för sin nya roll och saknade ekonomiska resurser att vårda monument av Bjersjöholms slag. Byggnaderna stod i tio år med sönderslagna fönster, utfallna dörrar och portar samt stora hål i taken. 1500-talstakstolens konstruktion utan undertak har dock räddat den från rötskador och även vindens fria spel tycks tillsammans med den höga virkeskvalitéen bidragit till att avsevärt minska de invändiga rötangreppen.

År 1985 inleddes dock en vårdinsats, som i varje fall tillfälligt stoppade förfallet och gav en möjlighet att rädda det gamla slottet åt eftervärlden. Att det äger ett högt kulturhistoriskt värde, framgår av byggnadsminnesförklaringen 1986. Idag representerar Bjersjöholms gamla slott i huvudsak tre epoker: 1500-talet, med de fantasifulla fasaderna, östra längans takstol, dekorationsmåleriet och de smäckra volymerna; 1700-

talet, med rumsindelningen och de ljusa, lätta interiörerna samt den vita kalkputsen och slutligen 1800- och 1900-talen, då slottet förvandlades till nyttobyggnad med smedja, arbetarbostäder etc. och kompletterades med ny arkitektur i form av tranformatortorn m.m.

7.5 Källor och litteratur

7.5.1 Otryckta källor

Allmänntopografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Bjersjöholms slott, Bjäresjö socken, Herrestads härad.

Allmänna Brandförsäkringsverket för byggnader på landet, Stockholm

Värderingsinstrument 18–20 september 1894 för Bjersjöholms slott.

Göta hovrätts arkiv, Jönköping

Bouppteckningar efter Per Palmcreutz, Catharina Palmcreutz och Georg Johan von Essen. 1766 nr 3; 1768 nr 13 och 1769 nr 19.
Bouppteckning efter Joachim Cock. 1805, vol. 2.

Kammarkollegiets arkiv, Stockholm

Andra provinskontorets arkiv:

Syn av Bjersjöholm 7/11 1695 (konvolut 146: 3).

Landsarkivet, Lund

Bjäresjö kyrkoarkiv:

Befolkningsstatistiska tabeller G: 1.

Lantmäteriverkets arkiv, Gävle

Lantmäterihandlingar för Bjäresjö socken, Herrestads härad.

Lunds universitetsbibliotek, Lund

O. Høegh Hansen. Teckning til Park og Havneanleaget ved Bjersjöholm. Handritade kartor. Karta sv ort.

Skånes Hembygdsförbunds arkiv, Lund

Handlingar rörande Bjersjöholms slott, Bjäresjö socken, Herrestads härad.

Ystads kommunarkiv, Ystad.

Sammanträdesprotokoll från byggnadsnämnd, kulturnämnd och kommunstyrelse 1973.

Johannson, S., Rosengren, E. *Rapport från översiktlig byggnadshistorisk undersökning av Vrams Gunnarstorps slott.* Institutionen för konstvetenskap. Lund 1984.

Johansson, S., *1700-talsvåningen på Bjersjöholms gamla slott.* Rapport från översiktlig utredning med förslag till vidare åtgärder som grundlag för kommande restaureing. Ystad 1987.

Lindberg, B., Skans, B., *Bjersjöholm – Rapport angående färgtekniska undersökningar.* Institutionen för konstvetenskap. Lund 1986.

7.5.2 Litteratur

Anrep, G., *Svenska adelns ättar-taflor, del 1*. Stockholm 1858.
dens.,*del 3*. Stockholm 1862.
dens., *Svenska släktboken*. Stockholm 1871.
Bjersjöholm med Ruuthsbo gods. Ystad 1937.
Blomqvist, R., *Lunds historia 2*. Lund 1978.
Brunius, C. G., *Konstanteckningar under en resa till Bornholm år 1857*. Lund 1860.
Grisebach, A., *Carl Friedrich Schinkel*. München 1981.
Gillberg, J. L., *Beskrifning öfwer Malmöhus Lähn*. Lund 1765. (Facsimilupplaga Lund 1980.)
Dens., *Beskrifning öfwer Christianstads Lähn*. Lund 1767. (Facsimilupplaga Lund 1980.)
Isberg, H. I., *Strövtåg*. Herrestads härad. Ystad 1981.
Kjellberg, S. T., *Slott och herresäten i Sverige. Skåne 3*. Mamö 1966.
Linné, C. von., *Carl Linnaeus Skånska resa år 1749*. Stockholm 1975.
Ljunggren, G. A., *Bjersjöholm. Skånska herregårdar, Band 6, Häfte 1*.
dens., Öja. *Skånska herregårdar, Band 6, Häfte*.... Lund 1861.
Madsen, H. H., *Meldahls rædselsprogram*. København 1983.
Möller, J., Dikning i Skåne. *Ale. Historisk tidskrift för Skåneland 2/1984*. Lund 1984.
Principal, Tjänstemän och arbetare vid Neess spannmålsfirma kring 1900. Landskrona Uå.
Psilander, N. C., *Ystads historia*. Ystad 1858.
Schwerin, H. H. von., *Bjersjöholm*. Lund 1933.
dens., *Skånska herrgårdar efter Roskildefreden*. Lund 1933.
Skog, S., Torparepågens minnen. *Våra härader 1981*. Ystad 1981.
dens., När gårdarnas betydelse räknades i antalet hästar. *Våra härader 1985*. Ystad 1985.
Skånska rekognosceringskartan framställd av fältmätningsbrigaden 1812–1820. Lantmäteriverket. Gävle 1986.
Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Skåne. Stockholm 1909.
Thersner, U., *Skånska utsigter*. Uo 1823.
dens., *Fordna och närvarande Sverige*. Lund 1946.
Weibull, C. G., Carl Hallenborgs anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa. *Historisk tidskrift för Skåneland 1913*. Lund 1913.
Ystads historia, del 2. Ystad 1953.
dens., *del 3*. Ystad 1954.

ENGLISH SUMMARY

8 Bjersjöholm. The estate and the ancient castle

1. The remains of the castle of Bjersjöholm, situated a few of miles to the northwest of Ystad, is a good example of an Scanian castle from the transitional period between the Late Middle Ages and the Renaissance. As Bjersjöholm has been unhabitated since the 1960's it offers special opportunities for an architechtural and archeological survey. There are many castles and manor-houses in Scania but suprisingly few of them have been the object of a closer examination. In Denmark, however, the situation is quite the opposite which makes it possible to compare Bjersjöholm with contemporary buildings.

Bjersjöholm is situated in the parish of Bjäresjö in the *härad* of Herrestad in rolling countryside. The "new" manor-house was built in 1848–50, when the old 16th century castle was abandoned and rapidly fell into decay.

The old castle consisted of four wings and was erected on a little islet in Bjäresjö Lake that was drained during the 19th century when the castle also lost its moats. The north wing was demolished about 1790 and the south wing was pulled down in 1890. Today the east and west wings remain almost intact.

2. The forerunner of Bjersjöholm is to be found in the village of Bjäresjö a few miles to the west of the present buildings. Archaeological evidence shows that there was a farmstead in Bjäresjö during the Viking age. It is however impossible to determine its extent. In the 12th century it developed into an estate when the manor and the church were erected at the same time. The manor-farm was rebuilt during the 13th century but was located in the village until the middle of the 14th century. Then both archaeological evidence and written sources show that the manor was moved from the village to Bjäresjö Lake, where a precursor of Renaissance castle was built. This may be connected with the fact that many private castles were erected in Denmark in the middle of the 14th century both as a symbol of the power of the nobility against a desorganized central kingship and as a precaution in a troublesome age that made defence necessary. The move of the manor-house from the village must be seen in this context. In order to obtain a site easy to defend, it was necessary to move to a more secluded place.

The developement of the estate of Bjersjöholm during the Late Middle Ages is uncertain. The noble family of Rotfeld was the main proprietor, but its manor farm

was Bratskov in Jutland. It was however common during this period that the noble land-proprietors had their manors in various districts in Denmark. The manors were usually administration centres where a bailiff attended to the running of the surrounding farms.

In the village church of Bjäresjö there are tombs that can be traced to the landowners of the parish and perhaps also the owners of Bjersjöholm. The church tower holds some Romanesque stone-cists and a crypt under the floor of the choir was used as a burial-place from the Late Middle Age into the 18th century.

At the end of the Middle Age Bjersjöholm was obviously a simple construction and there is no evidence as to the extent of the estate.

When the renaissance castle was built in the late 16th century it involved significant interference in the cultural landscape. The building of the castle principally emphazised the power and influence of the builder, its extravagance being in proportion to the extent of the farming and the estate. The fiscal sources seem to show that the estate of Bjersjöholm was of an average size in Scania of that period. Certainly the estate grew in extent and got more tenant farmers but the grandeur of the castle was out of proportion to the growth of the estate. In 1632/33 the estate of Bjersjöholm had not even control of half of the land of the parish of Bjäresjö. It is however true that the builder, Björn Kaas, was not a local yeoman farmer, but he was best known for his official and political achievements and Bjersjöholm must be seen as a demonstration of power and influence during an age when the nobility in Denmark had attained a dominating position in society.

3. Björn Nielsen Kaas was born c 1520 and belonged to an old (and today defunct) noble family, which showed a chevron in its escutcheon, and which had strong connections in the northern part of Jutland since c 1300. The 16th century was an age of power for the family and Björn and his brothers held various influential positions as officials and politicians at the same time as they extended the family estates.

Björn received an standard education of the period with studies abroad in his twenties and he probably also saw military service. In 1554 he married Christence Nielsdatter Rotfeld and through his wife he received a quarter-share of Bjersjöholm.

When Frederik II (1559–1588) became king Björn Kaas started his career as a public administrator. He held various posts as *länsman* until he in 1565 received the important *län* of Malmöhus in Scania. This meant a considerable influence in Scania and he also held several military commands during the Nordic Seven Years War. He was however not very successful but nevertheless he was appointed to the council of the realm. This was probably due to the fact that his younger brother Niels was the king's chancellor. Niels Kaas held this post until his death in 1594 and was during his years in office a steadfast supporter of his brothers.

During the 1570's Björn Kaas also administrated the *län* of Lundagård and he successfully conducted diplomatic missions on behalf of his brother the chancellor.

In 1580 Björn Kaas left Scania as an old man. He then held the office of *länsman* in a minor district in Jutland but he died shortly afterwards in 1581.

On his death he was in possession of five manors in Jutland: Stårupgård, Vangekær, Kærsgård, Ellinggård, Vorgård and a quarter share of Bratskov. In Själland he owned Tyberggård and in Scania Bjersjöholm. He also had some houses in Malmö and Copenhagen. As a builder he was active, apart from Bjersjöholm, at Stårupgård, where he erected the main building which is still standing, and at Bratskov.

In his marriage with Christence Rotfeld he had seven children. None of these made any noteworthy career. Christence used Bjersjöholm as a dower-house until her death in 1601 when the castle was inherited by her son Gabriel.

4. The main sources for a reconstruction of the Renaissance castle of Bjersjöholm are the remaining buildings which have been the object of an archeological survey. There are however some extremely valuable sources from the 17th century, namely the drawings made by Christopher Hartung in 1680 and the minutes of a legal survey from 1695 together with numerous plans and drawings from different periods.

The renaissance castle along with estate offices was built at the south-west end of Bjersjön Lake between the lakelet and a little hill. The estate buildings were erected as a U-shaped *förborg* with a threshing-barn, a tithe-barn and an oxshed. The whole design also included the garden-islet in the lakelet.

The building of the castle as a four-wing construction took place in different stages. The main building was the south wing which was erected in 1576 with a gate tower to mark the entrance to the renaissance quadrangular court-yard. The ground-floor was divided in two semi-cellars situated on both sides of the tower entrance. The two apartement-floors were organized after the *parstuga*-plan. The gate-tower led to a corridor which to the south led to a small room and to the east and the west there were two gable-rooms.

Soon after the building of the south wing, the east and west wings were added in 1577. The east wing included a passageway from the main wing to the garden islet. The close connection between the south and east wings also shows in the remaining masonry of the gable in the attic of the east wing which was never intended to be seen from the outside. The north gable of the east wing is much more complete and may prove that it stood free for a while before the north wing was added. The original division of rooms in this wing was greatly altered during the 18th century. This is also true of the west wing which included a great hall on the upper floor only accessible by an outdoor flight of steps.

As the north wing also included the kitchen it is probable that it was built few years after the other wings unless it was possible to use some part of the medieval buildings for a longer period. The north wing was demolished without a trace as early as 1790 and this may be evidence for the fact that it was erected as a separate wing from the beginning.

5. As a special part of the constuction the roof-truss of the east wing appears to be original from the building period. A dendrochronological survey of the rafters show that the trees (oak and pine) were felled in 1576 or 1577.

The fundamental feature of the roof-truss of Bjersjöholm is a W-truss with two tie beams and short braces against the wall and a horizontal eaves overhang resting on two wall plates. This construction was once supported by a long truss in the centre of the roof space but this was demolished in connection with the building of chimneys. The roof truss bears the characteristic features of the Late Middle Age but with a special phenomenon in its short diagonal braces which have the same function as the more elaborate cross braces. This construction is known in Western Denmark but in Eastern Denmark Bjersjöholm is the only known example. The first examples of it belong to the mid-16th century.

6. Bjersjöholm as a four wing construction is no exception in the building history of Denmark and Scania in the 16th century. The problem is whether it was designed as such.

The main building was the south wing which contained the principal rooms of the family. It was designed after the *parstuga*-plan. The distinguishing mark of this dwelling-house plan is the central entrance corridor, in the further part of which either a small chamber or also a fireplace may have been partitioned off. At the same time the Renaissance plan with a corridor to the courtyard gained influence in castlebuilding all over Denmark. A special feature of the south wing was also the use of two-naved barrel-vaults, a vault-form which Björn Kaas used in his manors in north Jutland.

The plan and design of rooms in the east wing suggest that it fullfilled its purpose as a well-planned manor and in the west wing the upper storey was designed as a single room, giving the castle a large hall.

The exterior decoration at Bjersjöholm is exceptional. There is a great variation in the various elements of decoration used, e.g. arched mouldings, wall arcades and so on. The east gable of the south wing showed a strong resemblance to the gables of Stårupgård, one of Björn Kaas' manors in Jutland.

When Bjersjöholm was completed in about 1580–85 it must have been regarded as rather old-fashioned. The rich decorations of the mural surface that had dominated the buildings of the middle of the 16th century were at the end of the century superseded by a more restrained external decoration. In comparision with manors like Torup (1545) and Vanås (1566) Bjersjöholm may be seen as a somewhat degenerated example of a style that dominated in the middle of the century.

7. During the 17th century Bjersjöholm gradually fell into decay. In 1718 the new owner became resident at Bjersjöholm. Obviously, Bjersjöholm had then to undergo extensive repairs but the archeological survey has not been able to demonstrate these. However, inventories from 1766 and 1768 show the extent of the alterations.

During the 17th century the principal family rooms were situated in the south wing and in the upper part of the east wing. The kitchen, scullery and laundries were situated on the ground floor of the north and west wings. These two wings did not undergo any notable changes but it is noteworthy that the great hall in the west wing was unfurnished and probably used as a storehouse. The reconstruction of the mansion

during the first part of the 18th century put all the principal rooms in the east wing where they were decorated and furnished in rococo style. The apartement in the east wing therefore succeded the south wing as the public rooms.

During the period from 1847 to 1916 Bjersjöholm underwent large-scale renovation but the construction was not of the same great extent as in many of the Scanian mansions and castles of that period. The new mansion, erected in 1850, could therefore make use of the extensive unused space in the old castle. The north wing had already been demolished in 1790 but the rest was now primarily used as workmen's dwellings and as estate offices. This also meant that the buildings were preserved from fashionable alterations. However the interior was radically changed. Only the cellars of the south wing and the upper storey of the east wing with the state rooms were spared although the latter were altered to apartements.

At the end of the century the south wing was demolished and a dairy was installed in the ground floor of the east wing.

The west wing, as it stands today, is as a whole a result of the changes accomplished during the 19th century. The attic and the northern part of the upper storey were used as a granary and the rest of the upper storey was made into workers' dwellings. On the ground floor there were laundries and a smithy.

About 1920 G.A. Hageman took up residence at the new mansion of Bjersjöholm which then for the first time for seventy years acquired a resident owner. The new mansion was modernized and new workers' homes were constructed. The old castle did not undergo any significant changes but it was kept in good repair and although its place in the economy of the estate diminished gradually, the historical and archaeological aspects of the buildings grew more prominent.

G.A. Hageman saw the possibility of turning the castle into a regional historical museum but the economic realities of the post-war era put this vision out of the question. The castle was used into the 1960's but after Bjersjöholm changed hands in 1966 the old-fashioned buildings have mostly remained unused. In the 1970's the maintenance of the buildings was stopped, and the process of dereliction advanced rapidly. In 1985 it was possible to stop the decay, at least temporarily.

Today Bjersjöholm represents three periods of style: the 16th century with the decorated exteriors, the truss of the east wing and the decorative paintings; the 18th century with the dividings of room and the light rococo interiors; and lastly the 19th and 20th centuries when the castle was changed into utility buildings.

BILAGA I
Aktuella uppmätningar med murverksanalyser

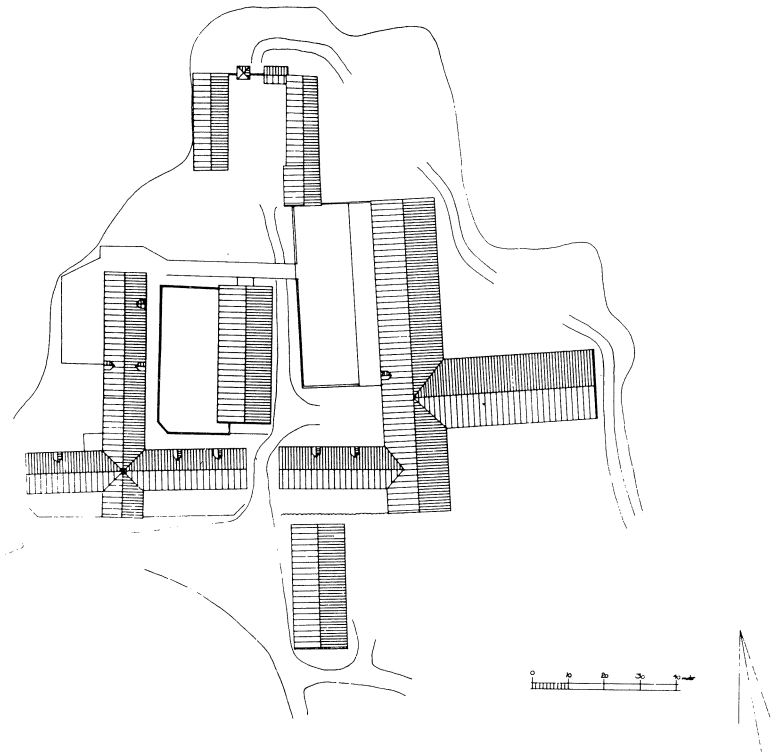

Fig. I:1. Situationsplan. Upprätad av Lars Berggren, Anette Landen och Erik Rosengren 1977–78. Renritad av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:2000.

Fig. I: 2. Slottets södra fasad. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1: 300.

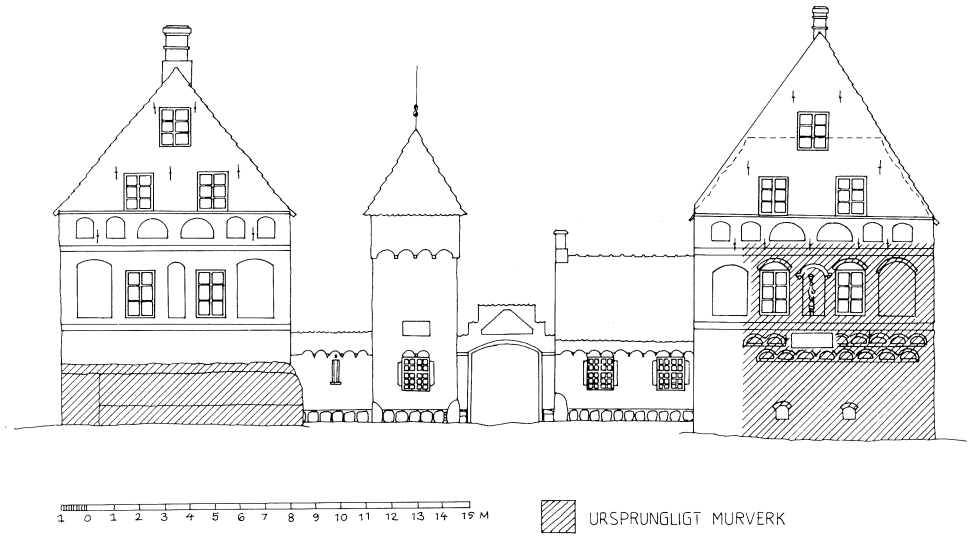

Fig. I: 3. Murverksanalys av södra fasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1: 300.

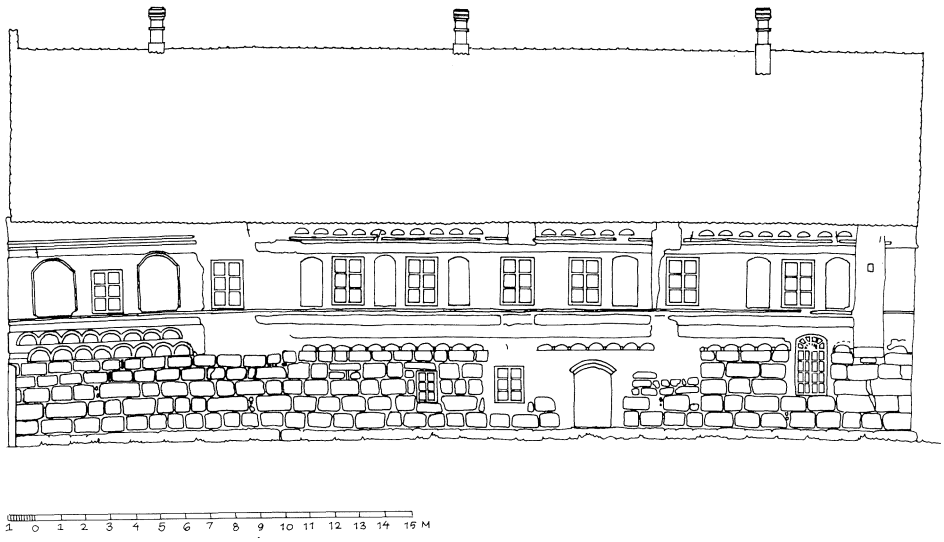

Fig. I: 4. Östra fasaden. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1: 300.

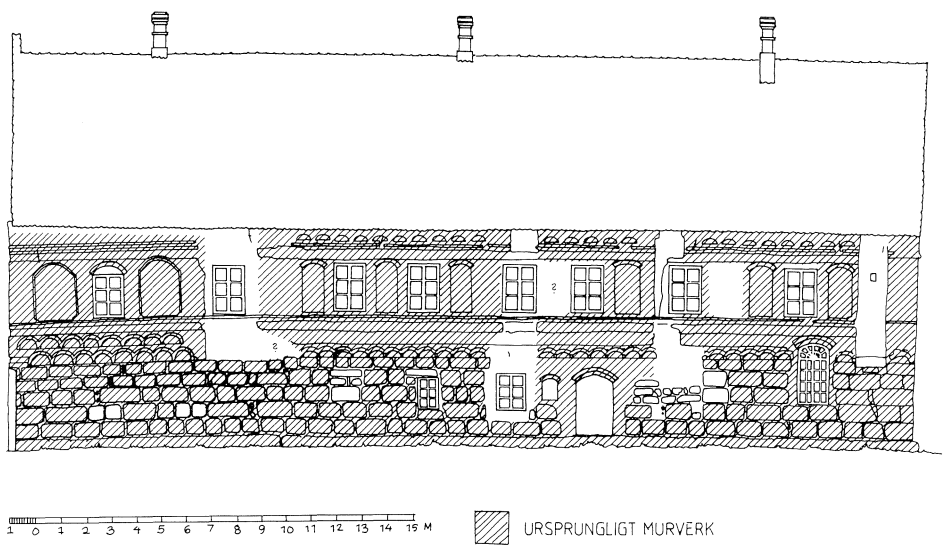

Fig. I: 5. Murverksanalys av östra fasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1: 300.

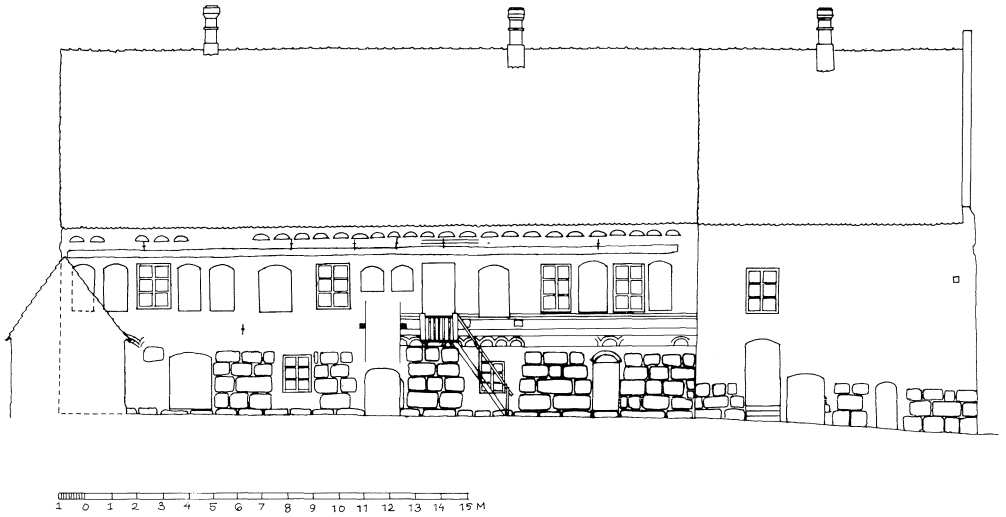

Fig. I: 6. Östra borggårdsfasaden. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1: 300.

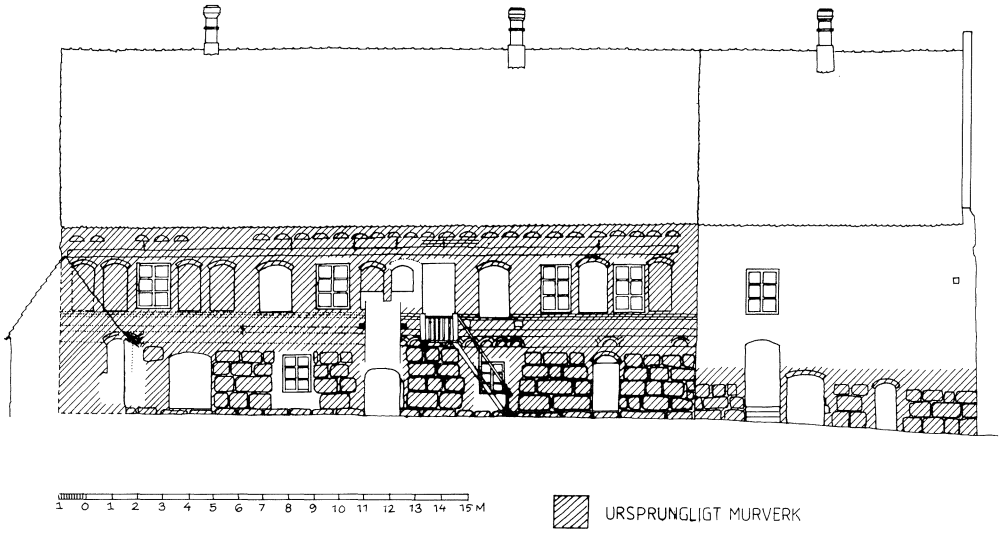

Fig. I: 7. Murverksanalys av östra borggårdsfasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1: 300.

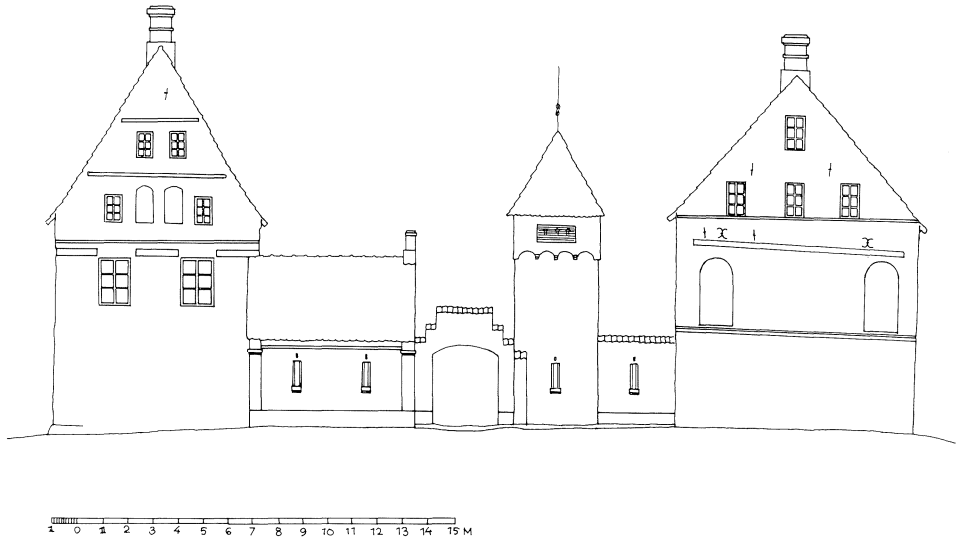

Fig. I: 8. Norra fasaden. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1: 300.

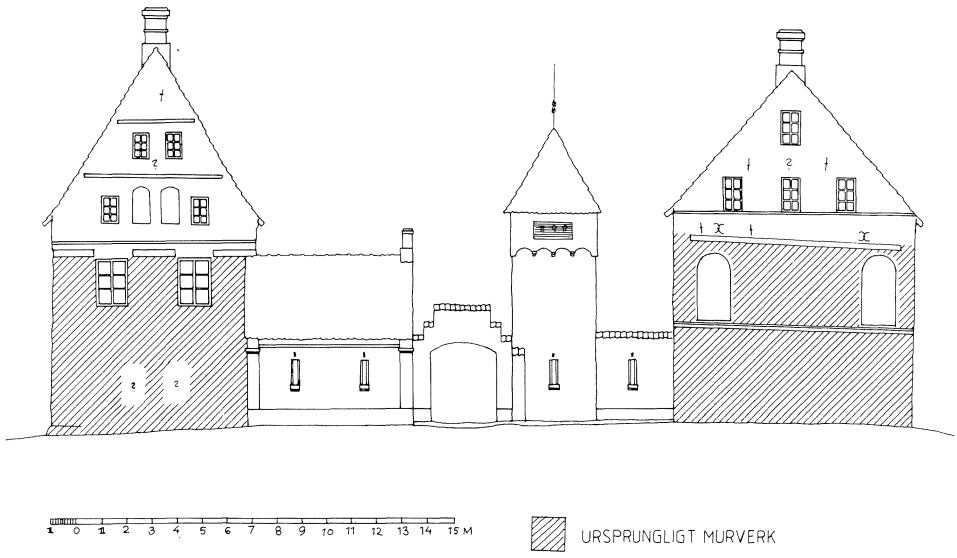

Fig. I: 9. Murverksanalys av norra fasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1: 300.

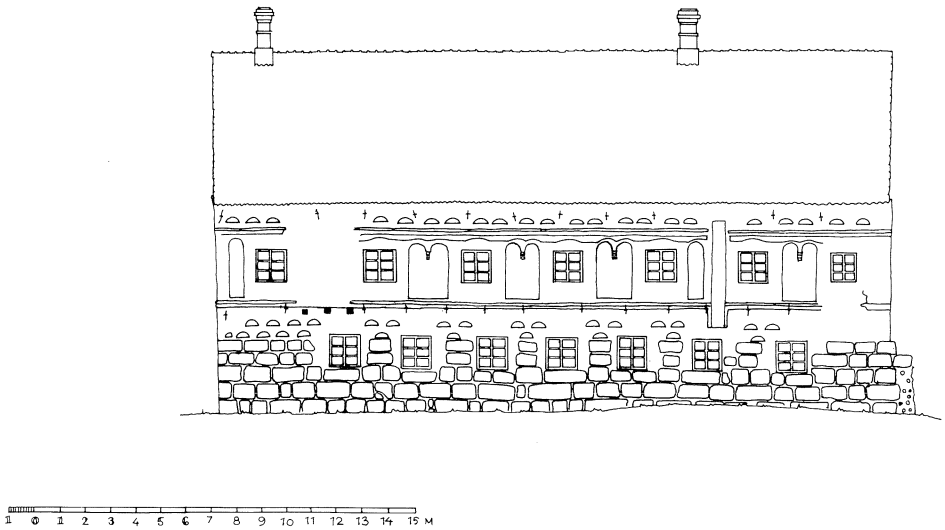

Fig. I:10. Västra fasaden. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1:300.

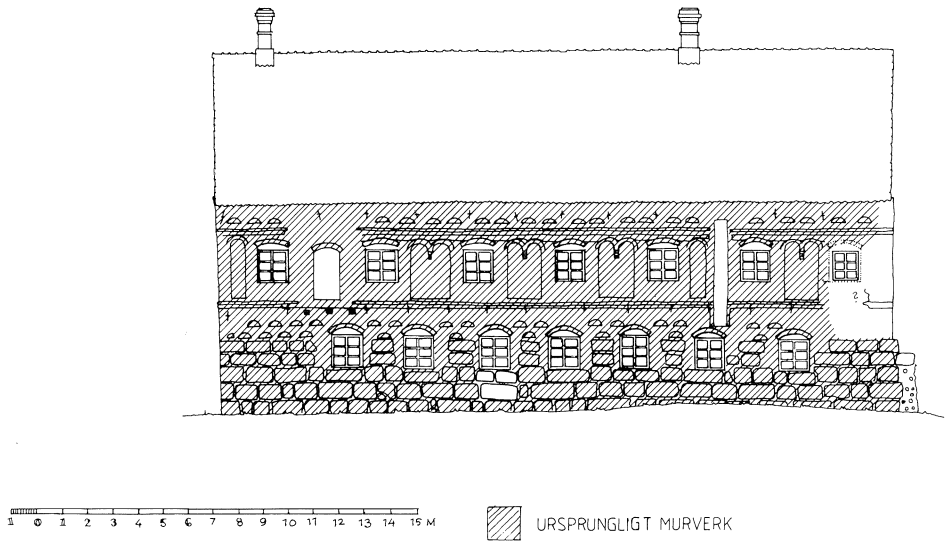

Fig. I:11. Murverksanalys av västra fasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1:300.

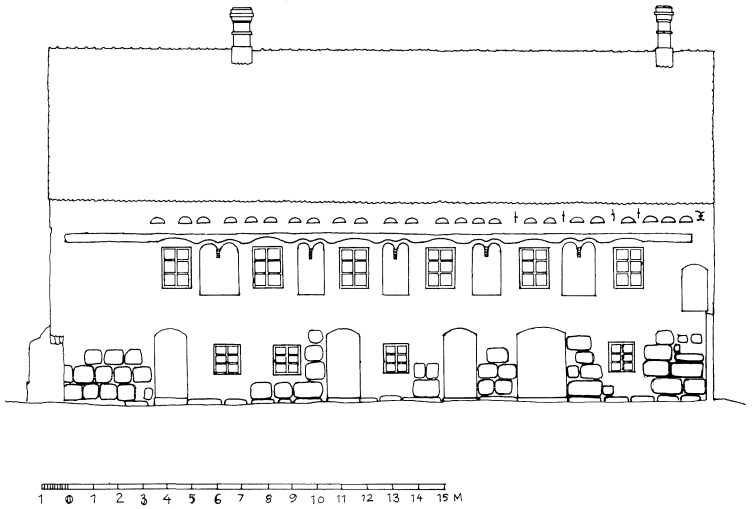

Fig. I:12. Västra borggårdsfasaden. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1977–78. Skala 1:300.

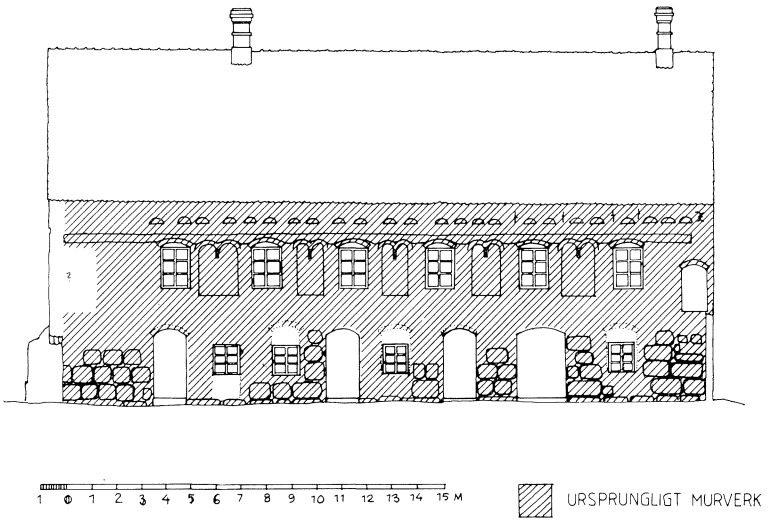

Fig. I:13. Murverksanalys av västra borggårdsfasaden. Sölve Johansson 1988. Skala 1:300.

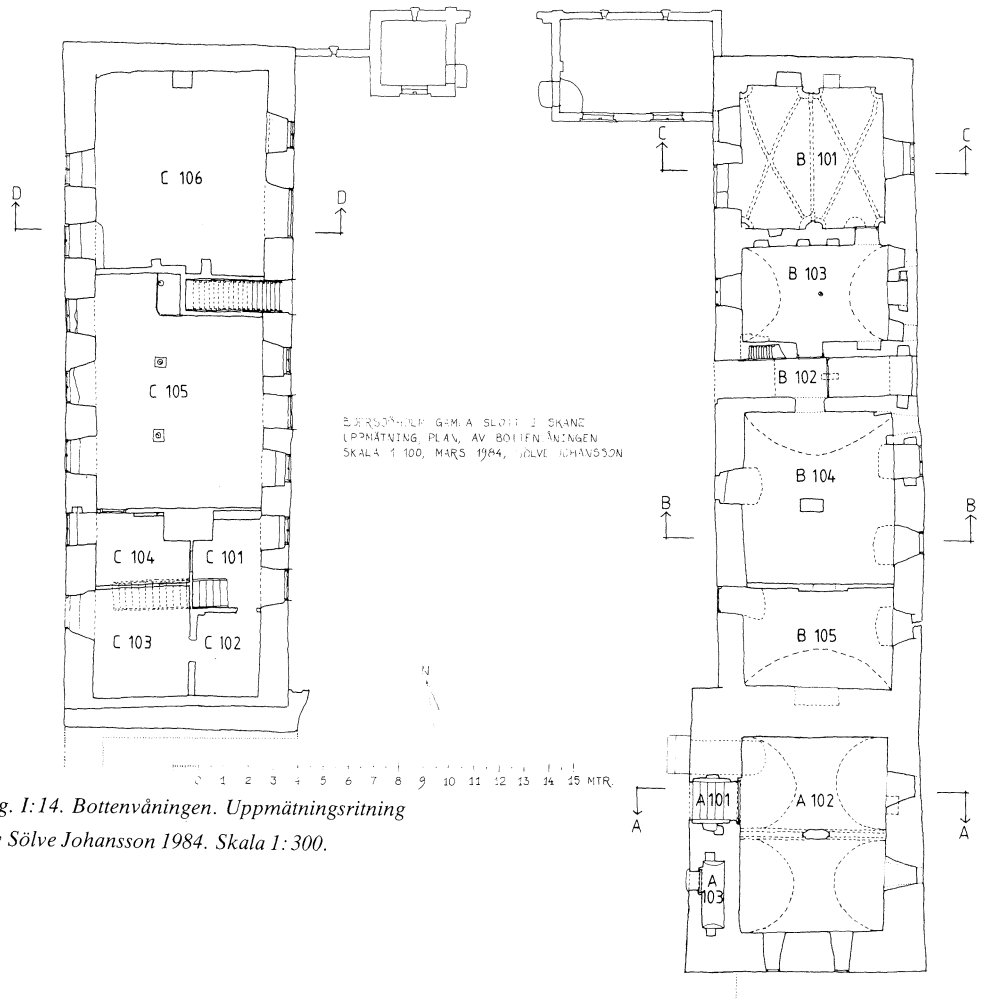

Fig. I:14. Bottenvåningen. Uppmätningsritning av Sölve Johansson 1984. Skala 1:300.

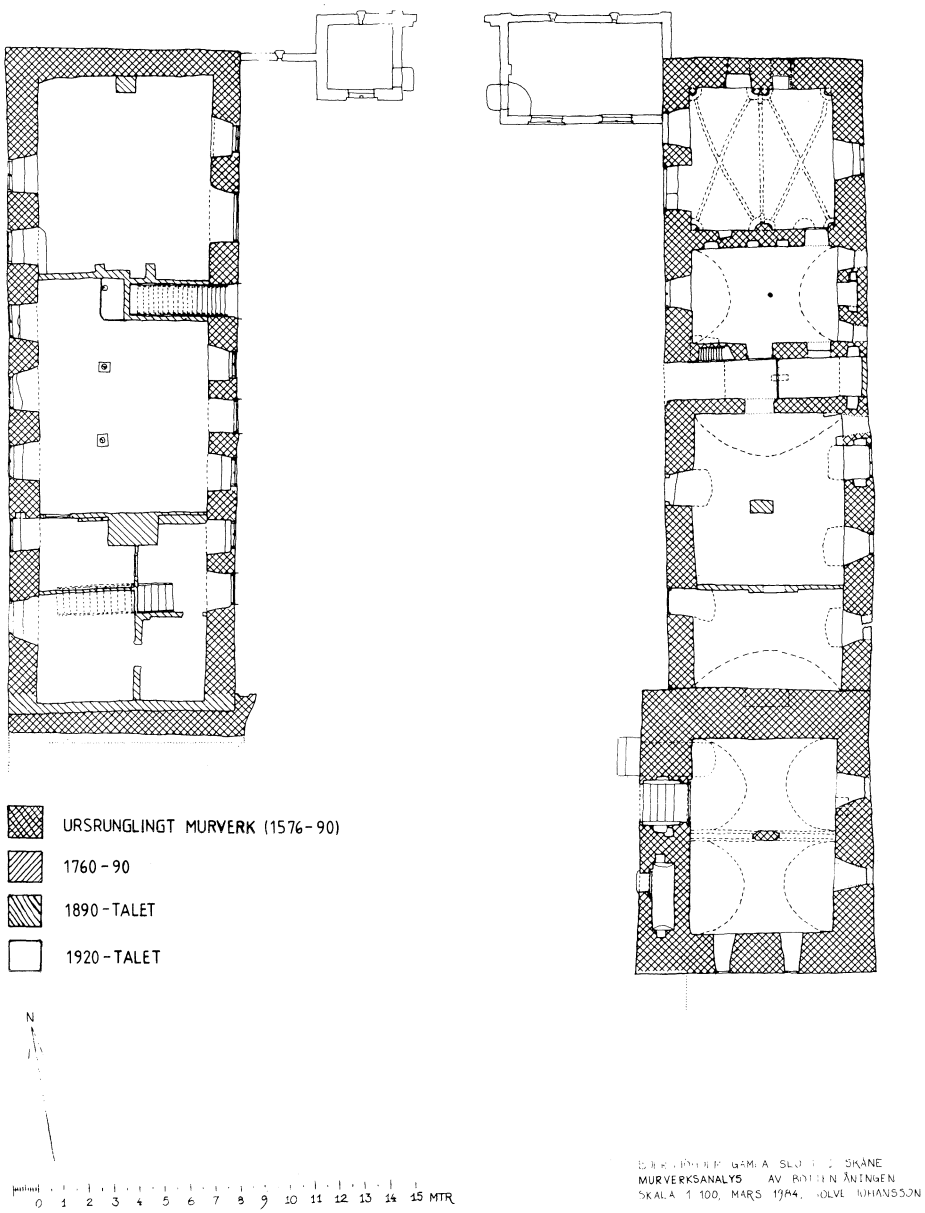

Fig. I:15. Murverksanalys av bottenvåningen. Sölve Johansson 1984. Skala 1:300.

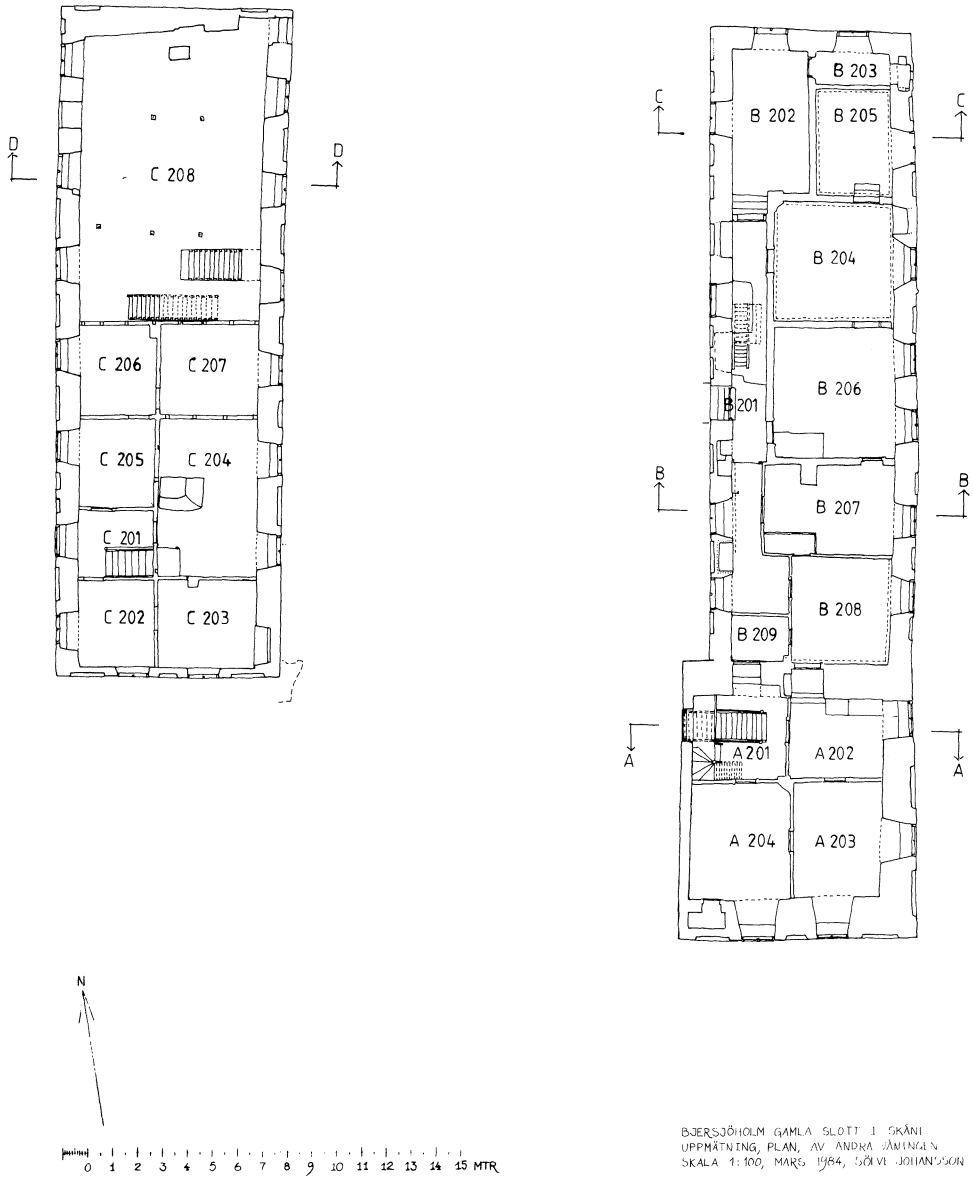

Fig. I:16. Andra våningen. Uppmätningstritning av Sölve Johansson 1984. Skala 1:300.

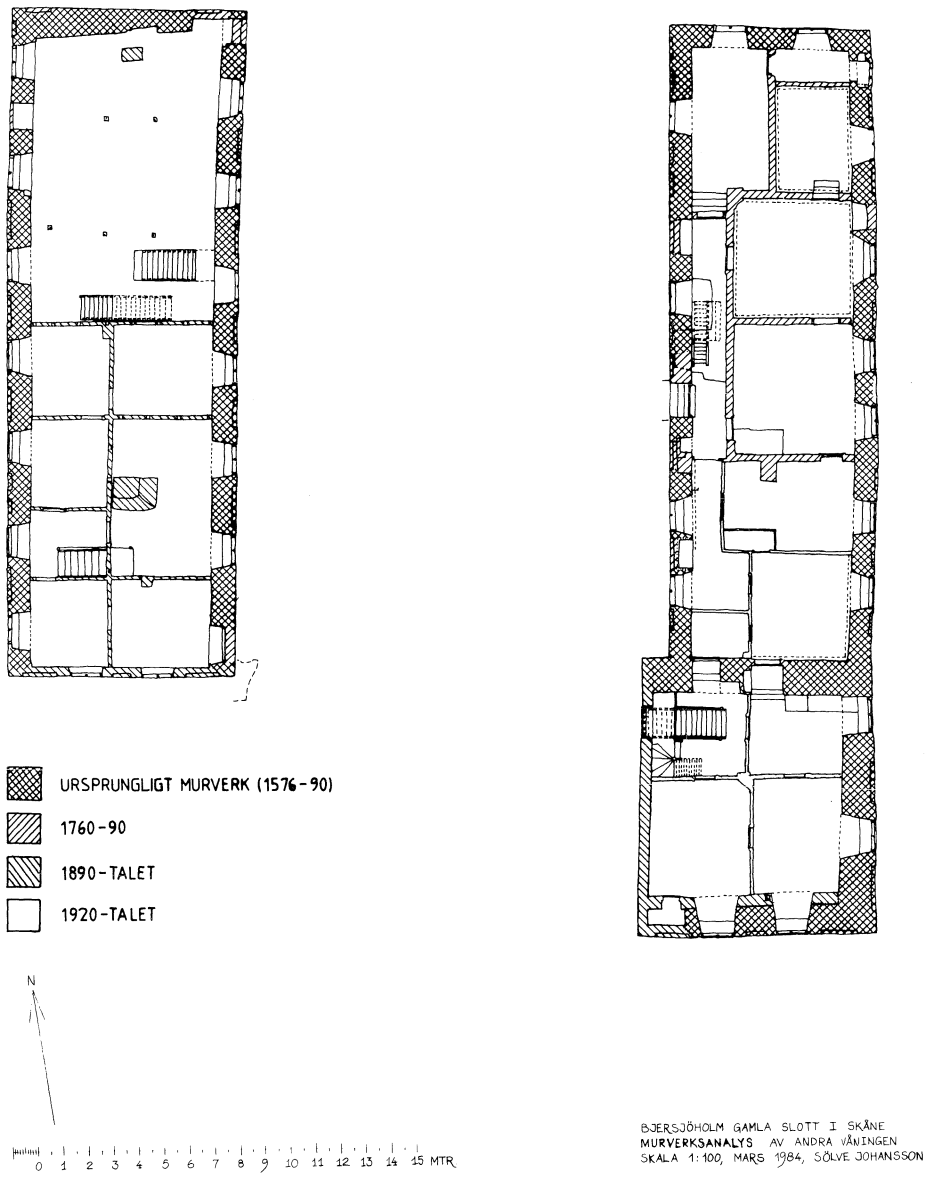

Fig. I:17. Murverksanalys av andra våningen. Sölve Johansson 1984. Skala 1:300.

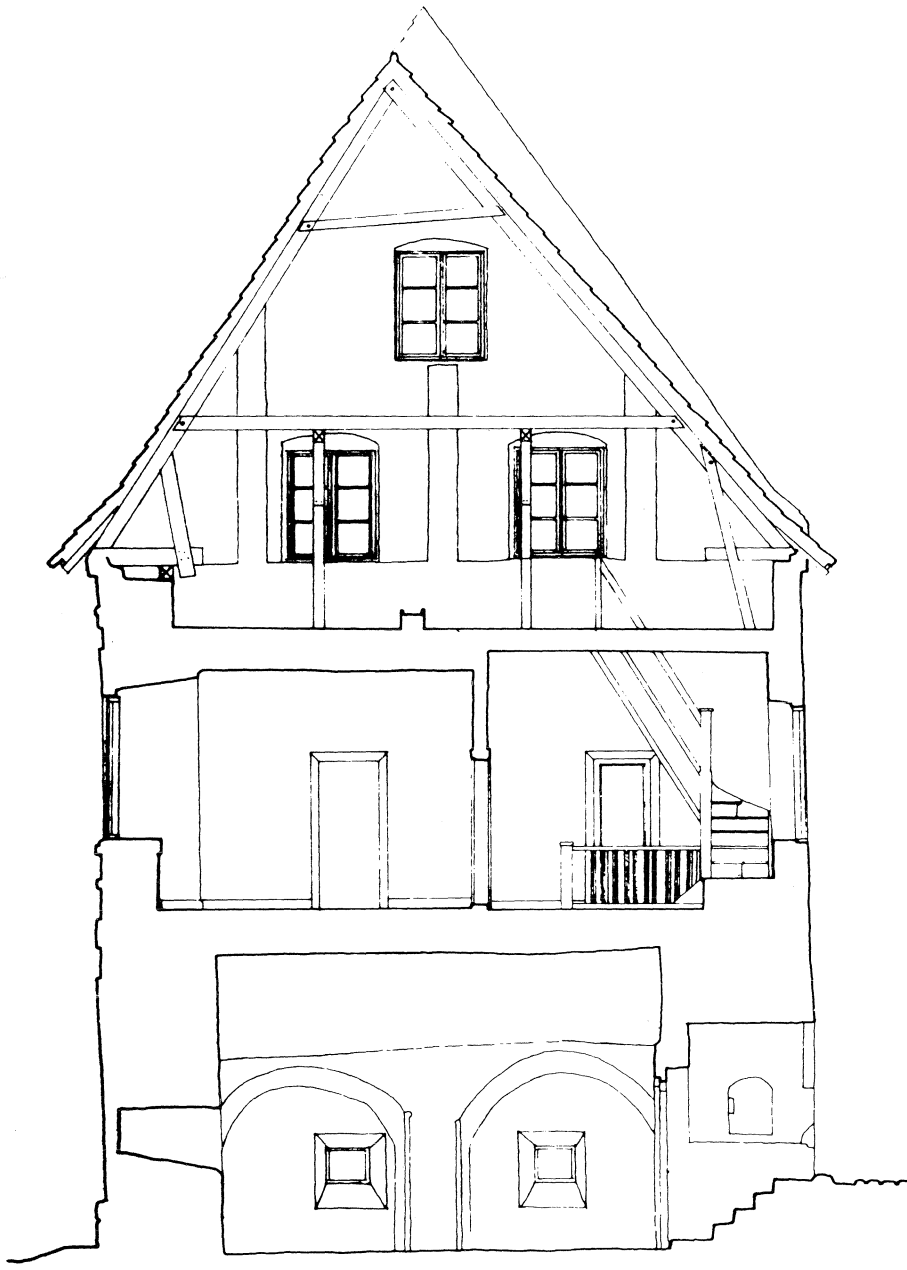

A-A

Fig. I:18. Sektion genom södra längans återstående del åt söder (A–A på planritningen) av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:100. OBS! Detta är idag en tvärsektion men är egentligen den östra delen av en längdsektion.

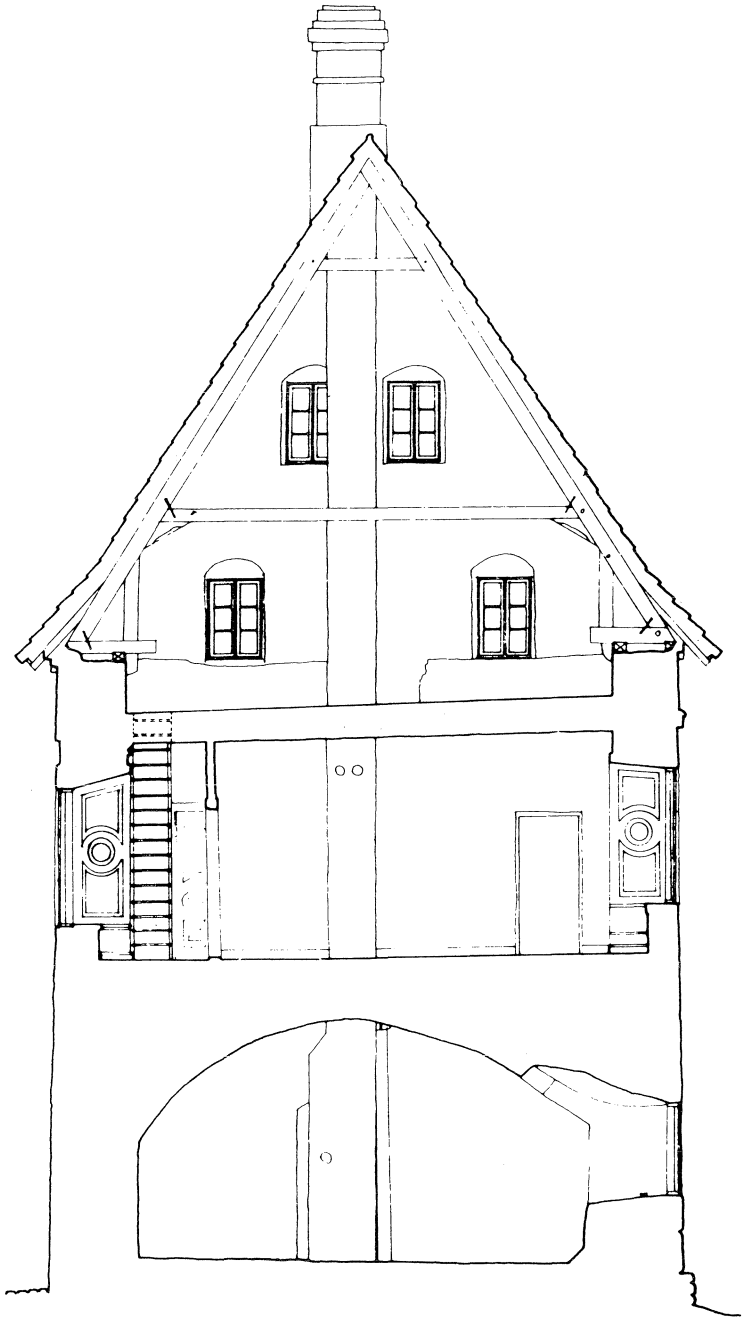

Fig. I:19. Sektion genom östra längans södra del åt norr (B–B på planritning) av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:100.

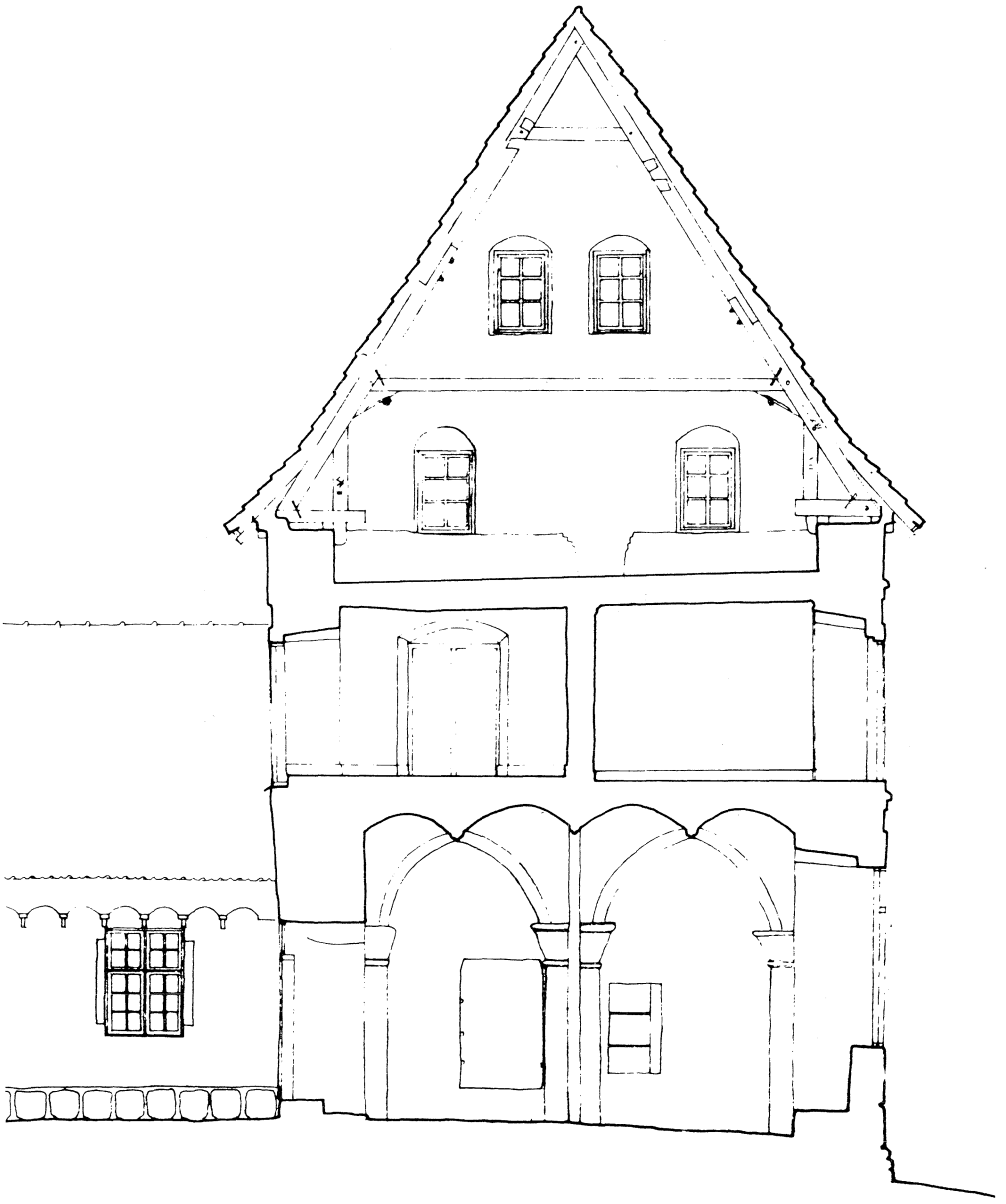

Fig. I: 20. Sektion genom östra längans norra del åt norr (C–C på planritning) av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:100.

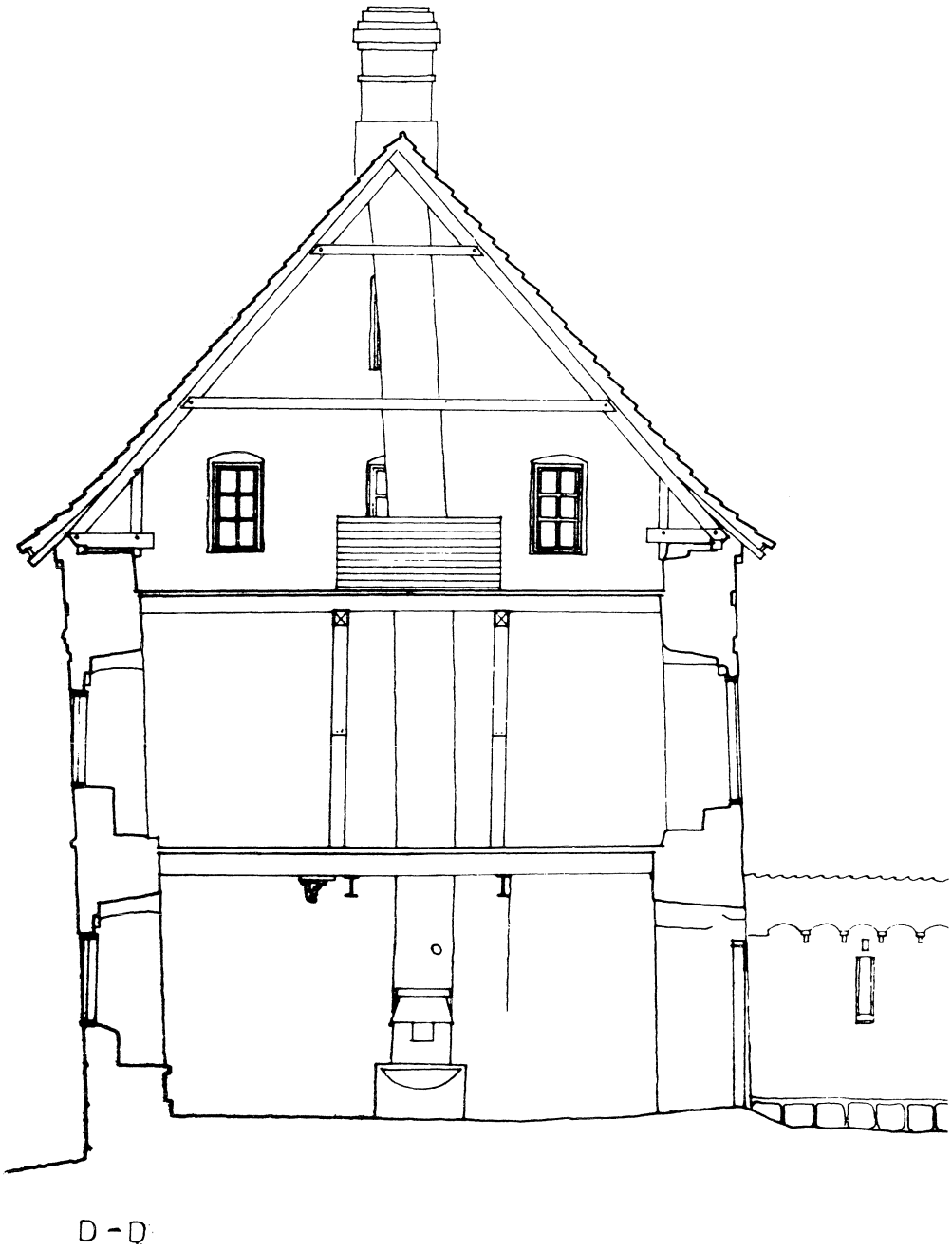

Fig. I: 21. Sektion genom västra längans norra del åt norr (D–D på planritning) av Jan Bloch Lynbech 1981. Skala 1:100.

BILAGA II
Christopher Hartungs uppmätningar från 1680

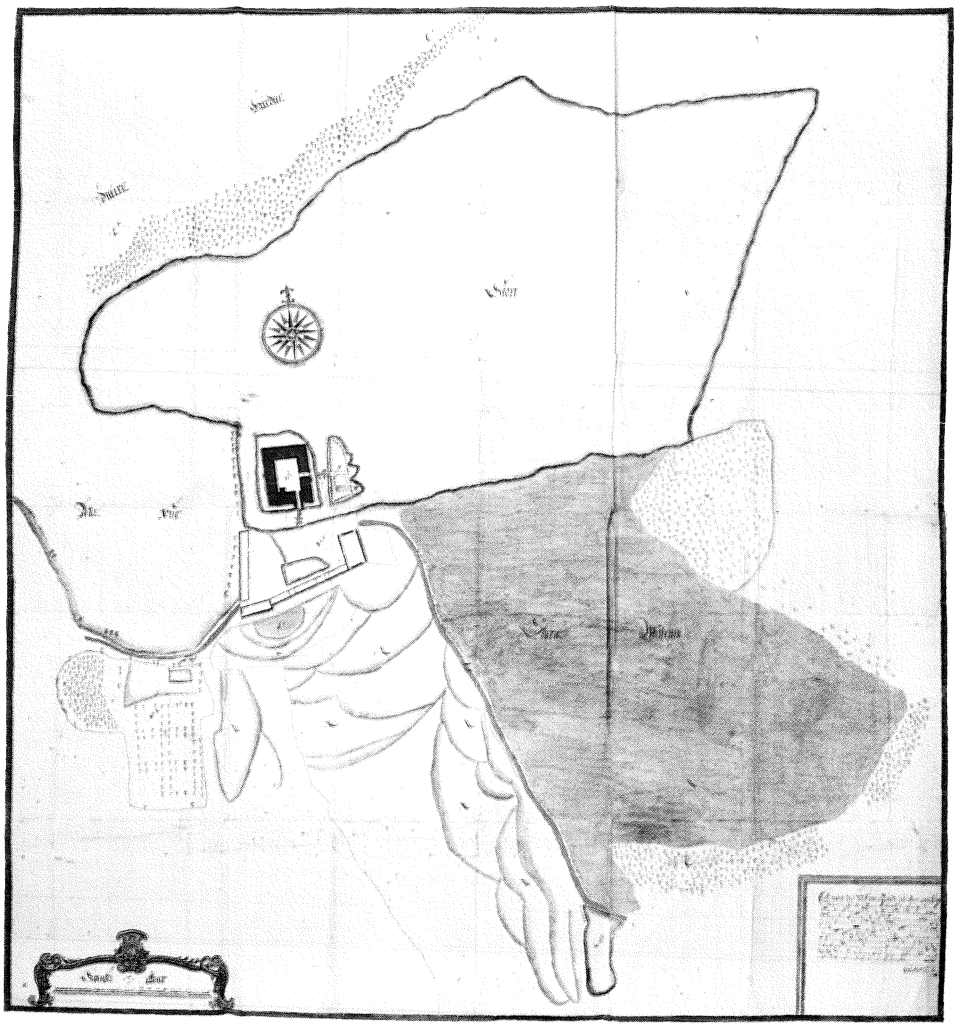

Fig. II:1. Situationsplan. Helhet.

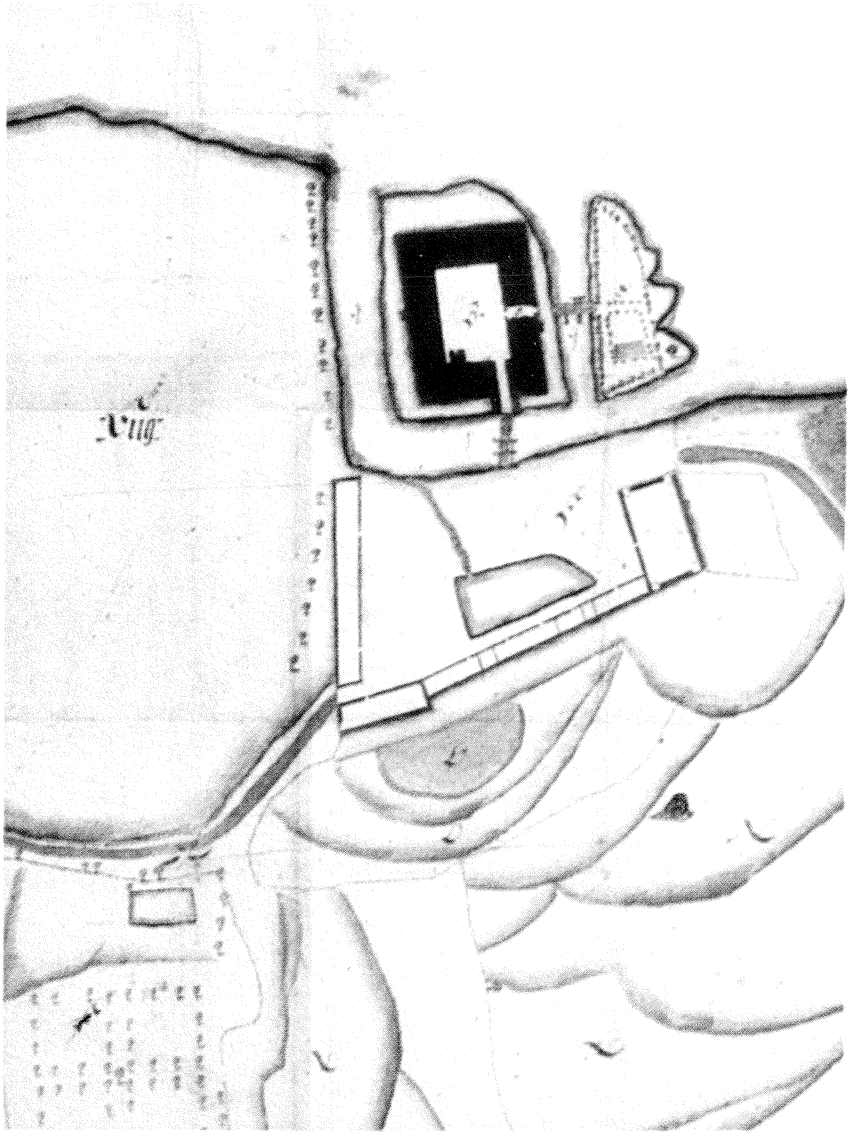

Fig. II: 2. Situationsplan. Utsnitt. Skala 1:2000.

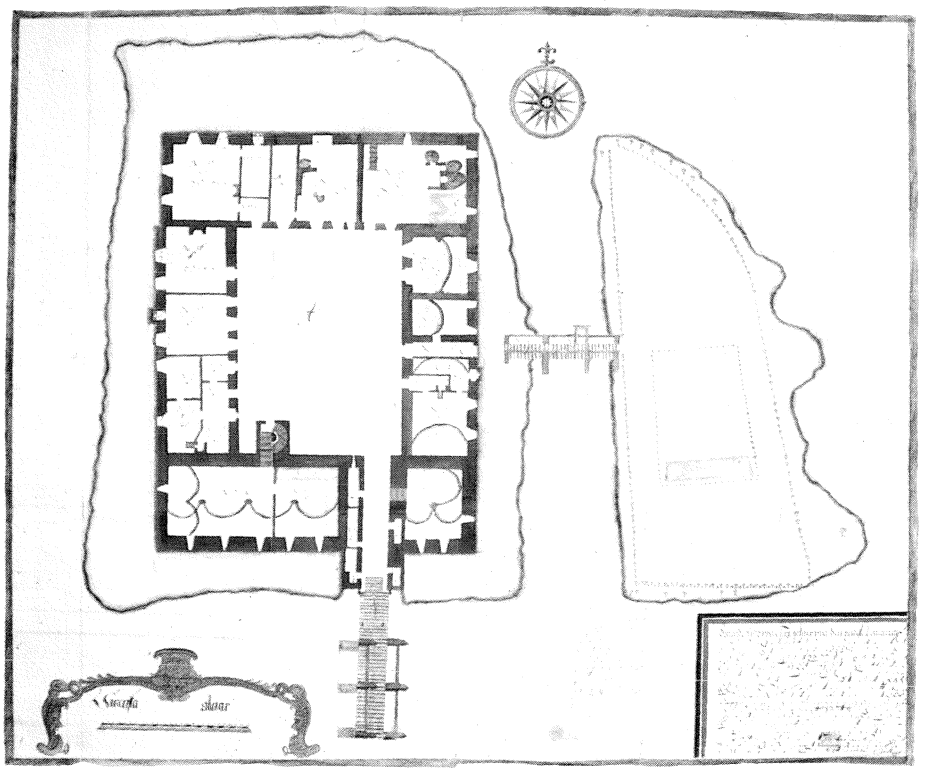

Fig. II: 3. Bottenvåningen och trägårdsholmen. Helhet.

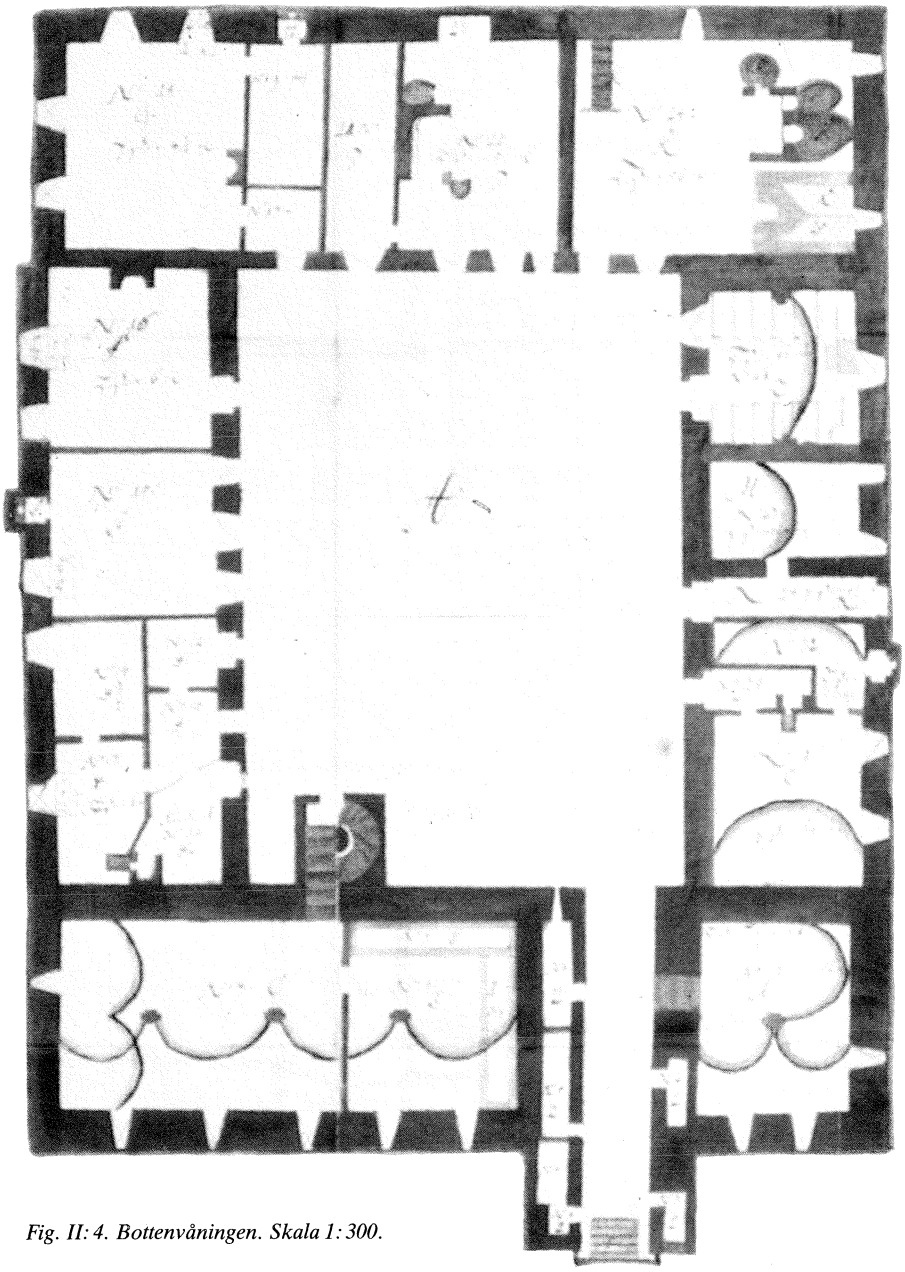

Fig. II: 4. Bottenvåningen. Skala 1: 300.

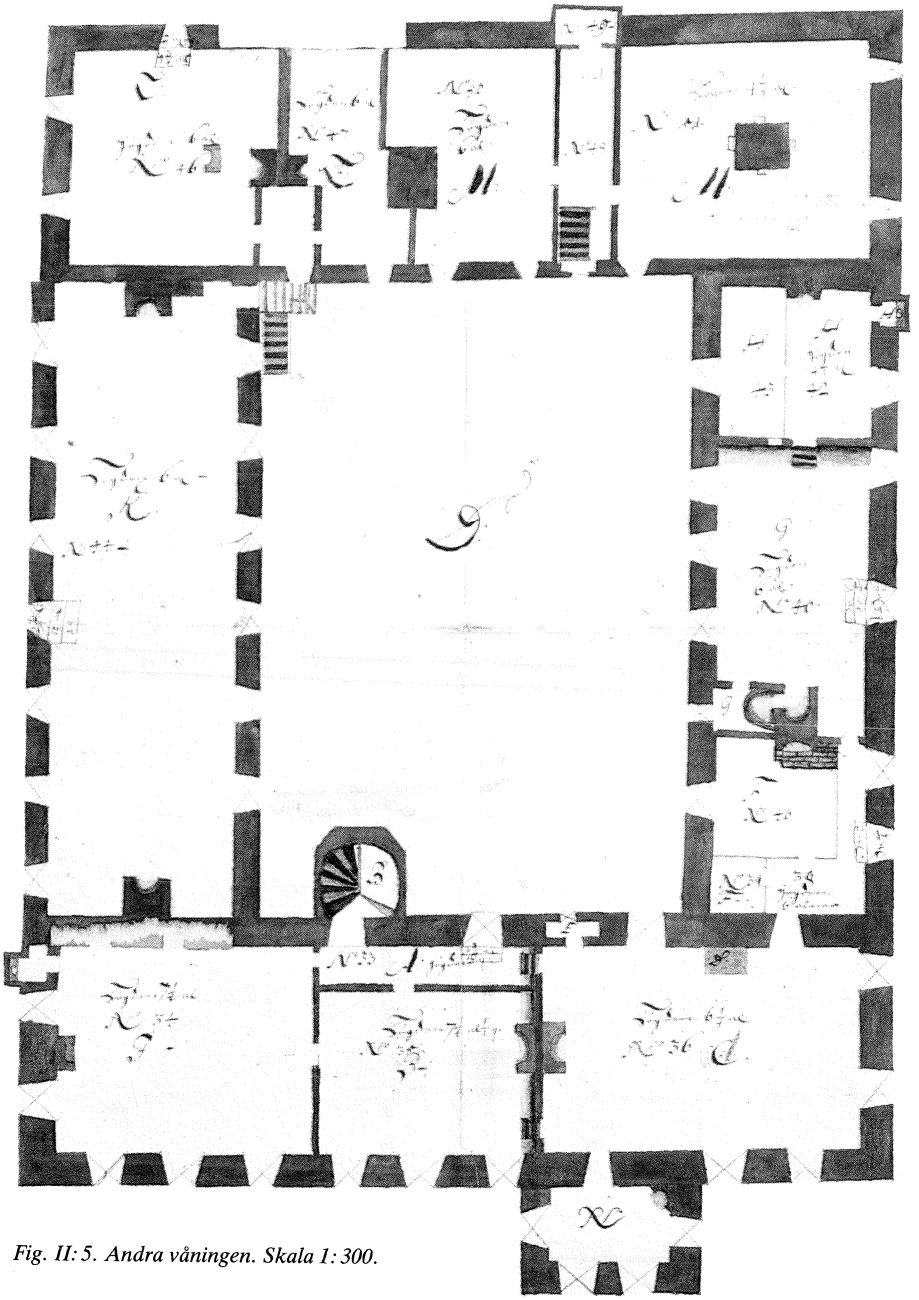

Fig. II: 5. Andra våningen. Skala 1: 300.

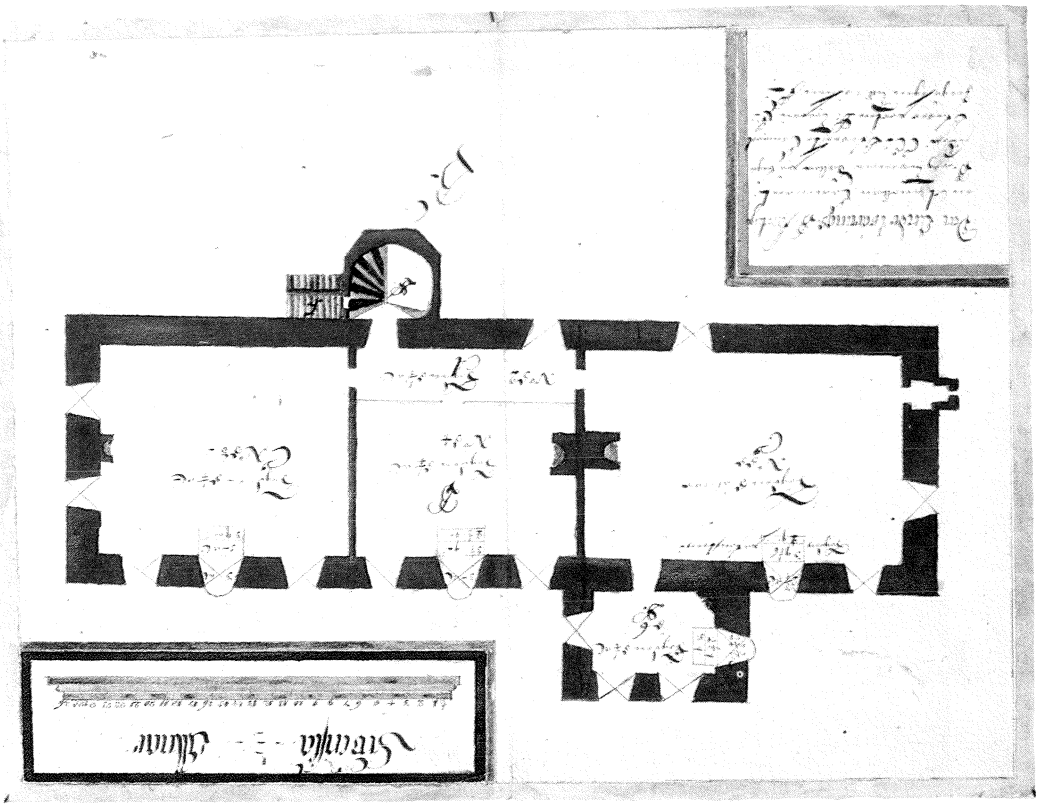

Fig. II: 6. Tredje våningen södra längan. Skala 1: 300.

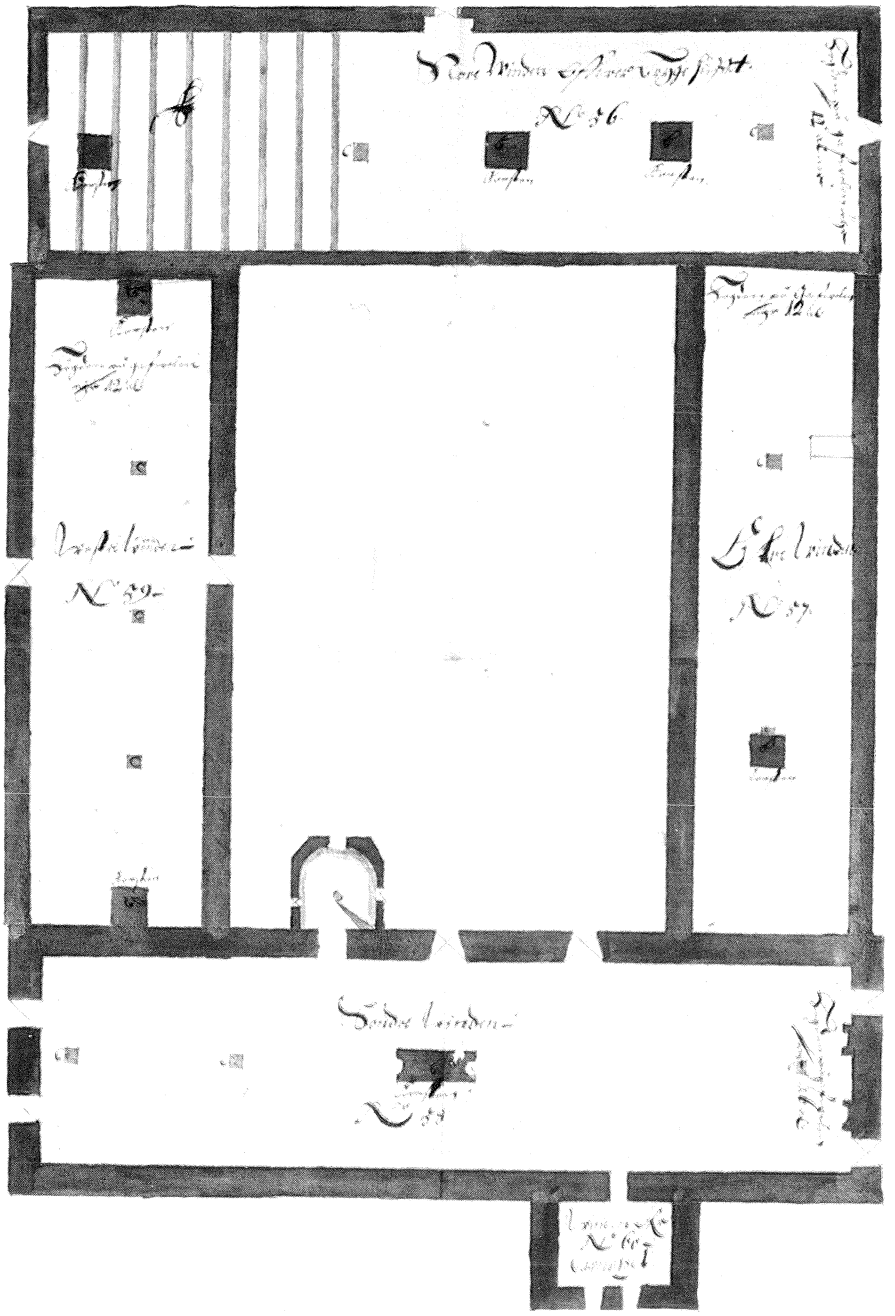

Fig. II: 7. Vindsvåningen. Skala 1: 300.

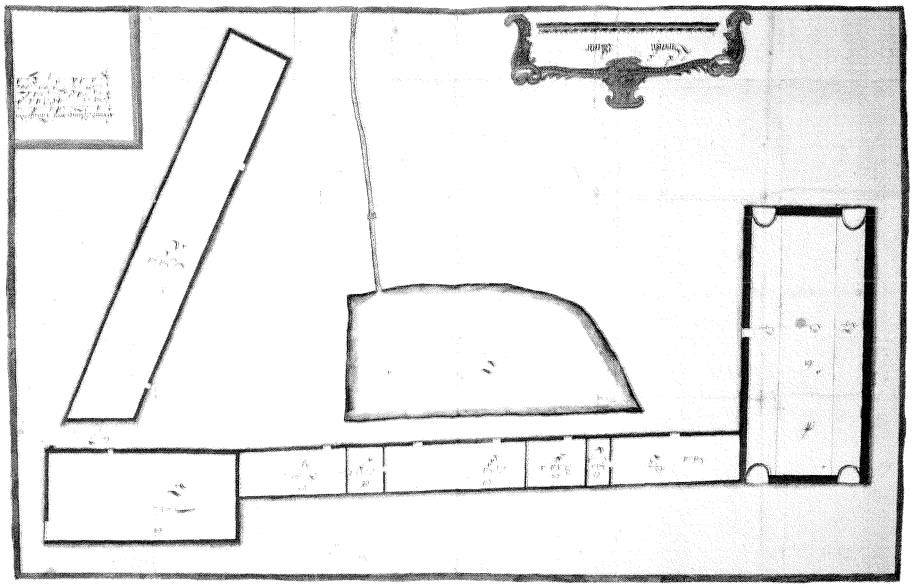

Fig. II: 8. Ladugården.

BILAGA III
1695 års syneprotokoll

Anno 1695 d. 7 Novembris Blef till föllie af Hans Excell:s General Lieutenamptens och Gouverneurens Höghwällborne Baronens h:r Otto Vellingks Order af Stockholm den 8 May A:o 1694 hållen Lagha Huussessyn öfwer Konungzgården Biersiöholm; hwilcken Arrendatoren Wällbetrodde Jöns Kock för Arrende bebodt och ännu innehafwer. Närwarande 10. Nämbdemänn, Sampt dessuthan Een Muuremästare, een Smedh, Een Glaasmästare och Een Timmerman.

D E B E T.

Såsom dhå dhenne Konungzgården till Kongl. Maij:tt och Crohnan indragen blef, som berättas skiedt A:o 1690. Jngen behörigh huussesyn öfwer dhe dhå befintelige Mann och Ladugårdz huusen hållen ähr; Altså har man icke heller något wist Specificera kunnat, huru bem:te Mann- och Ladugårdzhuusen hållen ähr; Altså har man icke warit, uthan hwadh den nu der uppå befundne fehlacktigheeten anbeträffar, blifwer dhen omständeligen uthfördh.

MANGÅRDEN medh 4 Grundmurade Flyglar omkringbygdh.

INGÅNGEN

Till Winnebryggans reparation requireras		
8 tolffter Bräder à- 3 Dlr	24:—	
600 st. Spijk à 16 öre	3:—	
Arbetzlöhn för Timmermannen	8:—	35:—

PORTHGÅNGEN HWALFDER.

EEN KIÄLLAREGÅNGH.

EEN KIÄLLARE.

SÖNDRA FLYGELEN.
NEDERSTA WÅHNINGEN.
INGÅNGEN.

KIÄLLARETRAPPAN.

Till Trappans reparation requireras. Nembl.		
Timmerwärcke och Arbetzlöhn för	2:—	
Murningh medh Materialer och Arbetzlön	2:—	

1 nyckell till Kiällare dörrs låsen		—:16	
1 Järnstapell i Muren sådan som dertill behöfwes		1:16	6:—

KIÄLLAREN BESTÅÅR AF
3. Affdehlningar.

DEN ÖSTRA AFDELNINGEN.

MEDLERSTA AFDEHLNINGEN.

DEN WÄSTRA AFDEHLNINGEN.

EEN TRAPPA UPP TILL ANDRA WÅHNINGEN. _____

GÅNGEN I ANDRA WÅHNINGEN. _____

WÄSTRE GIÄST CAMMAREN. _____

EEN AFDEHLNINGH

Fastänn lååsen kan upläsas medh Hufwudnyckelen böör icke dess mindre der till een särdehles nyckell wara, som å nyo att giöra låtna kostar			—:16

ETT HEMBLIGT HUUS. _____

MELLOM CAMMAREN. _____

GRÖÖNSTUGUN. _____

FRUSTUGUN. _____

1 CONTOIR öfwer Porthen

Fattas här ett fönster		1:—	
			1:—

3:die WÅHNINGEN.

EEN WINDELTRAPPA.

GÅNGEN OFWAN FÖR TRAPPAN

Hwaruthi Golfwet kann Lagas medh			
400 st. Golfsteen af tegell à 2 dlr		8:—	
Arbetzlöhn		2:—	10:—

WÄSTRA SAHLEN.

Vthi hwilcken fattas 13 st. Fönster à 5 mk		16: 8	
Till Golfwetz reparation			
400 st. Tegell à 2 dlr	8:—		
Arbetzlöhn	2:—	10:—	
			26:—

MELLOM CAMMAREN AF DELHT MEDH BRÄDER			
Golfwet kan repareras medh			
400 st. Tegell à 2 dlr		8:—	
Arbetzlöhn		2:—	
Fönster 9. st. å nyo att anskaffa kosta à 5 mk		11: 8	21: 8
ÖSTRE SAHLEN.			
Till Golfwet behöfwes			
400st. tegellsteen à 2 dlr		8:—	
Arbetzlöhn		2:—	
7 st. fönster nya à 5 mk		8:24	18:24
EEN LIJTEN CAMMAR ÖFWER CONTOIRET			
Hwilckens reparation requireras			
1 ny dörr medh tillbehöör för		3:—	
11 st. fönster à 5 mk		13:24	
1 Fönsterrahm af Eck till 4 fönster		4:—	20:24
4:e WÅHNINGEN.			
HAFFRELOFTET			
kan repareras medh 4 tolffter Bräder à 3 dlr	12:—		
300 st. Lechtespijk à 16 öre	1:16		
Arbetzlöhn	4:—	17:16	
400 st. Taaktegell à $2^1/_2$ dlr	10:—		
$1^1/_2$ Läst Kalck	6:—		
Arbetzlöhn	16:—	32:—	49:16
ETT LOFT ÖFWER CONTOIRET			
TRAPPETORNET			
Till sielfwa lofftet			
3 Tolffter Bräder à 3 dlr	9:—		
250 st. Spijk à 16 öre	1: 8		
Arbetzlöhn	3:—	13: 8	
Till Luukor för fönsterhohlen			
2 Tolft:r Bräder à 3 dlr	6:—		
200 st. spijk à 16 öre	1:—		
Arbetz löhn	2:—	9:—	22:—
WÄSTRA LÄNGAN, som är täckt medh tegell, behöfwer repareras medh			
500 st. taaksteen à 10 mk		12:16	
2 Läster Kalck à 4 dlr		8:—	
Arbetzlöhn		20:—	40:16
ÖFWERSTA LOFFTET			
kan repareras medh			
4 Tolffter Bräder à 3 dlr		12:—	
300 st. spijk à 16 öre		1:16	
Arbetzlöhn		4:—	17:16

ANDRA WÅHNINGEN

EEN TRÄÄTRAPPA

kan repareras medh			
1 tolfft Bräder		3:—	
100 st. spijk		—:16	
Arbetzlöhn		1:—	4:16

SAHLEN

der till synes fuller fast änn Låssen medh			
Hufwudnyckelen kan upplässas, bööra wara			
een särdehles nyckel, och fördhenskull uth-			
föres derföre		—:16	
Golfwet kan giöras godt medh			
14 Tolffter bräder à 3 dlr	42:—		
700 st. spijk à 16 öre	3:16		
Arbetzlöhn	14:—	59:16	
Muuren som på åthskillige ställen bör fördön-			
nikas der till fordras för Materialier och			
arbetzlöhn		12:—	
6 st. fönster som fattas à 5 mk		7:16	79:16

NEDRA WÅHNINGEN.

EEN STUGU. _____

SÄNG CAMMAREN. _____

ÄNN EEN CAMMAR _____

HÖNSE CAMMAREN.

1 fönster som fattas		_____	1: 8

KIÖÖKET AFPLANCKAT MEDH BRÄDER. _____

SPIJS CAMMAREN _____

FÖRSTUGUN. _____

PACKHUUSET.

8 st. fönster nya kosta à 5 mk		_____	10:—

NORRE LÄNGAN

NEDRA WÅHNINGEN.

BRYGHUUSET.

Lofftet kan å nyo giöras medh			
14 tolffter Bräder à 3 dlr	42:—		
700 st. Spijk à $^1/_2$ dlr	3:16		
Arbetzlöhn	14:—	59:16	
3 st. fönster kosta à 1 dlr		3:—	62:16

KIÖÖKET.

till 3 st. nya fönster à 1 dlr			3:—

KIÖÖKZ CAMMAREN.

till 1 nydt fönster			1:—

ANDRA WÅHNINGEN.

EEN CAMMAR ÖFWER KIÖÖKET.

Till Brädeslofft och golff requireres			
15 tolffter Bräder à 3 dlr	45:—		
1100 st. Spijk à 16 öre	5:16		
Arbetzlöhn	15:—	65:16	
Fönstren kunna lagas för		— 8	
Wäggarnes upplagningh			
1/2 Läst Kalck	2:—		
Arbetzlöhn	2:—	4:—	
Heemblige Huusetz upplagning medh behöör			
kommer att kosta		3:—	72:24

RUST CAMMAREN

Till hwilckens reparation requireres			
12 st. fönster à 5 mk		15:—	
Till Tegelgollf behöfwes			
200 st. tegell à 2 dlr	4:—		
Arbetzlöhn	1:—	5:—	20:—

ÖFWERSTA MALTHLOFTET

Till dess reparation			
8 tolfft:r Bräder à 3 dlr	24:—		
600 st. spijk	3:—		
Arbetzlöhn	8:—	35:—	
Tegell tacket kan repareras medh			
600 tegell à 10 mk		15:—	
2 Läster Kalck à 4 dlr		8:—	
Arbetzlöhn		20:—	78:—

ÖSTRE LÄNGAN.

NEDERSTA WÅHNINGEN.

KIYRCKAN HWALFDH.

GÅNGEN UTH TILL ÖÖN HWALFDH.

MIÖLCKHUUSET HUALFT

2 st. Nya fönster requireras			2:16

FÖRSTUGUN TILL GAMBLA BORGSTUGUN HWALFDH

Een Odugel. Spijs som kan Lagas medh Kalck tegell			
och Arbetzlöhn			12:—

GAMBLA BORGSTUGUN HWALFDH			
1 fönster som fattas kostar			1:—
EEN LIJTEN CAMMAR.			
1 fönster nydt		1:—	
Fönsterkarm		1:16	2:16
ANDRA WÅHNINGEN.			
EEN CAMMAR ÖFWER KIYRCKIAN.			
RÖÖSTUGUN.			
4 st. nya fönster komma att kosta à 5 mk			5:—
GÅNGEN TILL FRUSTUGUN.			
3 st. Fönster nya kosta à 5 mk		3:24	
Golfwetz reparation kan skiee medh			
200 st. Tegell à 2 dlr	4:—		
Arbetzlöhn	1:—	5:—	
Een ny bielke i stället för dhen afrutne kostar	5:—		
Arbetzlön för dess inläggiande	4:—	9:—	17:24
ÖFWERSTA LOFTET I DENNA LÄNGAN			
Till Hwilketz reparation requireras			
24 tolfft:r Bräder à 3 dlr		72:—	
1750 st. spijk à 16 öre		8:24	
Arbetzlöhn		24:—	104:24
TAAKET AF TEGELL			
Till hwilketz reparation requireras. Nembl.			
1500 tegell à 25 dlr 1000:det		37:16	
8 Läster Kalck à 4 dlr		32:—	
Arbetzlöhn		90:—	159:16
BROEN TILL ÖÖEN medh een Porth, kan			
repareras medh			
8 Tolffter bräder à 3 dlr		24:—	
600 st. Spijk à 16 öre		3:—	
Arbetzlöhn		8:—	35:—
LADUGÅRDEN			
ÖSTRA TRÖSKELADAN Grundmuradh			
45 al:r långh och 22 al:r Breedh,			
Finnes een förderfwadhBiälcke, J Hwilkens			
ställe Een Ny kostar		5:—	
Arbetzlöhn för den sammas innläggiande		7:—	12:—
SÖNDRE LÄNGAN.			
Till Taaketz reparation requireras			
30 traf:r Halm à 6 mk		45:—	
Arbetzlöhn à 10 öre traf:n		9:12	
4 Tolffter Leckter à 6 mk	6:—		
Arbetzlöhn à 8 öre	1:—	7:—	61:12

VTHI HWILCKEN LÄNGA

EEN STALL

STAll CAMMAREN.

Een ny bielcke i den odugel. ställe			
kostar	1:16		
Arbetzlöhn	1:16	3:—	
Till Lofftet behöfwes			
3 Tolffter Bräder à 3 dlr	9:—		
200 st. spijk à 16 öre	1:—		
Arbetzlöhn	3:—	13:—	16:—

GIÄSTESTALL.

Till 8 st. Spiltrums å nyo giörande			
sampt kuubbor och häckars ährforfras			
Nembl.			
7 Tolfft:r Bräder à 3 dlr	21:—		
9 st. Stolpar à 8 öre	2: 8		
Arbetz löhn	-20:—	43: 8	
Een ny dörr kostar		1:—	44: 8

KOSTALL.

Een ny dörr			1:—

ÄNN EEN KOOSTALL.

ETT KALFHUUS.

Een dörr ny		1:—	
Järnhängsler		—:16	1:16

FÅÅRHUUS.

HEHLA DENNA LANGAN

Lutar in åth gården, hwilcken att rätta och			
upskrufwa kostar			10:—

TIJONDE LADAN.

Taaket kan repareras medh			
12 traf:r Halm à 6 mk		18:—	
Arbetzlöhn à 10öre		3:24	
Till Portharne			
$1^1/_2$ tolfft Bräder à 3 dlr	4:16		
100 spijk	—:16		
Arbetzlöhn	1:16	6:16	
Järnhängsler till dhen Eena Porthen		2:—	
Till den Eena Gaflen fattas een win-			
skiedh hwilcken kostar	—:16		
Samma Gafwell dessuthan att förbättra			
1 tolfft bräder	3:—	3:16	33:24

WÄSTRA LÄNGAN der uthi Oxeladan			
Till Porthar requireras			
2 Tolfft:r bräder à 3 dlr	6:—		
150 st. spijk à 16 öre 100:det	—:24		
Arbetzlöhn	2:—	8:24	
Till Taaketz förbättringh			
24 traf:r Halm à 6 mk	36:—		
Arbetzlöhn à 10 öre	7:16		
3 tolfft:r Lächter à 6 mk	4:16	48:—	
Till wäggarnes reparation			
400 Tegell à 6 mk	6:—		
3 Läster Kalck à 4 dlr	12:—		
Arbetzlöhn	12:—	30:—	
Änn fattas			
2 halfdörrar som å nyo kosta		3:—	
Een bielcke som är bröstfölligh kostar	4:—		
Arbetzlöhn een annan att insättia	3:—	7:—	96:—
VTHSÄDET.			
ENGEN.			
TRÄÄGÅRDH.			
SKUGH.			
GIÄRDESGÅRDAR.			
	Summa		1217:20

Datum Biäresiöholm ut Supra.

Carl Lilliengrijp
(Sigill)

Lasse (Bom.) Rasmuss. i Bromma.
Anders (Bom.) Michelss. i Folkestorp.
Oluf (Bom.) Perss. i L. Kiöpinge.
Hans (Bom.) Nilss. i Fårarp.
Anders (Bom.) Larsson i Öja.
Nils (Bom.) Anderss. i Herestadh.
Oluf (Bom.) Jacobss. i Ebbarp.
Oluf (Bom.) Kylling i Biersiöö.
Per (Bom.) Anderss. i Lilla Kiöpinge.
Påhl (Bom.) Nillsson i Hedeskough.

Nils Hanss (Bom.) Glaasmästare.

Oluf (Bom.) Swensson
Timmerman.

C R E D I T.

HWADH MANN OCH LADUGÅRDZHUUSENS
närwarande tillståndh wedkommer, Så före wetter
dermedh som föllier.

MANGÅRDEN MEDH) GRUNDMURADE FLYGLAR
omkringbygdh, Sampt dessuthan af een
Siöö omfluten till

INGÅNGEN I MANGÅRDEN
är
1 Winnebrygga medh behörige Järnlänker betarfwar
mothstående reparation

PORTHGÅNGEM HWALFDER
deruthi på Sijdorne
5 st. arrest hohl 3 st. medh dörrar och hängslor.

EEN KIÄLLAREGÅNGH medh
6 st. trappesteegh af trää.
1 stoor Kiällaredörr medh Dito iärnhängsler hasp
och krampa i Muren.

EEN KIÄLLARE medh Krysshwalff
Afbygdh medh bräder i 3 Rum
1 dörr medh Hängsler hasp och Morna
3 st. Gluggar.

SÖDRA FLYGELLEN.

NEDERSTA WÅHNINGEN.

INGÅNGEN
1 dörr medh 3 stoora Järnhängsler och Lååss
Tegelgolf.

KIÄLLARETRAPPAN
Medh 11 trappstegh af trää betarfwar mootstående
reparation.
1 stoor dörr medh hängsler och Lååss men ingen
nyckell.
Stapell i muren fattas.

KIÄLLAREN beståår at
3 Afdehlningar.

DEN ÖSTRA AFDELNINGEN
1 dörr medh Låås och hängsler
3 Gluggor

MEDLERSTA AFDEHLNINGEN.
1 dörr medh hängsler och hasp
1 Glugg.

DEN WÄSTRA AFDEHLNINGEN.
1 dörr medh Hängsler och hasp
2 Gluggar
2 st. Murade Salthoar medh 4 rum
Leergolf.

EN TRAPPA UPP TILL ANDRA WÅHNINGEN
medh 10 trappstegh af trää.

GÅNGEN I ANDRA WÅHNINGEN.
Brädeslofft, Tegellgolff
4 st. Fönster

WÄSTRE GIÄST CAMMAREN.
1 Spijs af tegell betarfwar reparation.
Tegelgolff
Brädeslofft.
12 st. fönster i 3 Rahmar

EEN AFDEHLNING AF BRÄDER
derföre dörr medh hängsler och Låås uthan nyckell
berättas i stället bruckas een till Hehla Huuset
hörigh Hufwudnyckell.
1 dörr till Mellan Cammaren medh hängsler

ETT HEMBLIGITT HUUS
Dörr medh hängsler

MELLOM CAMMAREN
1 dörr till gången medh Låås och hängsler
1 Dito till Stugun medh hängsler handfohgn
och klincka.
4 fönster i een Karm medh gångiärn
Tegellgolff
Brädeslofft.

GRÖÖNSTUGUN.
1 dörr till gången medh Lucht Låås och hängsler.

Brädes lofft
Tegellgolff
Tegelspijs
Pannehyllor grööna anstrukna
8 st. fönster i 2. Rahmar medh gångiärn och behörigt beslagh.

FRUSTUGUN.
1 dörr till Gröönstugun medh Handhfang klincka
och gångiärn.
Brädeslofft och Golff
1 Spijs af Huggen steen
20 st. fönster i 5 Rahmar medh Gångiärn
1 Lijtet Dito öfwer dörren till gången
1 dörr till gången medh iärnhängsler och
dubbell luckt Låås

ETT CONTOIR ÖFWER PORTHEN.
1 dörr medh Låås och hängsler, hwartill hufwud-
nyckelen gåår.

1 Tegell spijs
16 st. fönster 1 4 Rahmar medh gångiärn,
Tegell golff och brädeslofft.
1 Lijtet Rum dertill een dörr medh hängsler och hasp.

3:die WÅHNINGEN.

EEN WINDELTRAPPA UPP AF TRÄÄ
medh 21 steegh och i Trappegången 1 fönster.

GÅNGEN NÄST OFWAN FÖR TRAPPAN
Brädeslofft.
4 st. fönster
Tegellgolf som behöfwer Lagas

WÄSTRA SAHLEN.
1 Spijs af tegell
1 dörr medh hängsler och Låås
1 Brädes afdehlningh
20 st. fönster i 8 Rahmar af hwilcka 13 st.
fattas.
Tegellgolff måste repararas
Brädeslofft.

MELLOM CAMMAREN AFDEHLT
medh bräder
1 dörr medh hängsler och hasp
Tegelgolf Tarfwar reparation
12 st. Fönster i 3 Rahmar, hwaraf 9 st fattas
1 tegellspijs.

ÖSTRE SAHLEN
1 dörr medh låås hängsler och hasp
Brädeslofft
Tegellgolff behöfwer reparation
1 Tegell spijs
16 st. Fönster hwaraf 4 fattas
1 hembligt huus medh dörr och hängsler

EEN LIJTEN CAMMAR öfwer
CONTOIRET.
1 dörr fattas
16 fönster uthi 4 rahmar 11 st. deraf fattas
tillijka medh een fönsterrahm af Eck.
Brädeslofft
Tegell spijs

4:de WÅHNINGEN.

HAFRE LOFTET
Taaket att tegell Sammaledes
6 st. Fönsterhohl och brädes luukor före
4 st. tegell spijsar

1 LOFFT ÖFWER CONTOIRET
2 fönsterhohl medh lukor före
1 dörr medh hängsler och hasp

TRAPPETORNET
Lofftet tarfwar mothstående reparation.

WÄSTRE LÄNGAN är täckt medh tegell och behöfwes på taaket mothstående förbättringh.

ÖFWERSTA LOFFTET.
2 st. Stoora Luckor medh hängsler och Klinckor
1 dörr medh hängsler och hasp

ANDRA WÅHNINGEN.

EEN TRÄÄTRAPPA
Medh brädestaak öfwer tarfwar mothstående reparation.

SAHLEN.
1 dörr medh Låås och hängsler, Men ingen nyckel
föregifwes ingen nyckell dertill warit annan änn Hufwudnyckelen.
Brädesgolf behöfwer förbättras
Muren på några ställen sammaledes att fördönnikas.
2 spijsar af tegell
På wästre sijdan 7 st. fönster Carmar medh
Brädes luukor före
På den Östra sijdan fönster 24 st. uthi 6 st.
fönsterkarmar, deraf 6 st. fönster finnas odugel.

NEDRA WÅHNINGEN

EEN STUGU.
4 st. fönster i Een karm
Leergolff
Brädeslofft.
1 dörr medh Låås, hängsler handfangh och klincka
till förstugun.
2 små dörrar till Sängen
1 dörr till ett inmurat skååp medh hängsler låås
och nyckell.
1 Dito till Säng Cammaren medh Låås och nyckel

SÄNG CAMMAREN.
4 st. Fönster i Een Karm
1 Brädes sängh
Lergolff
Brädes lofft

SÄNG CAMMAREN
4 st. Fönster i Een Karm
1 Brädessängh
Leergolff
Brädes lofft

ÄNN EEN CAMMAR
1 dörr medh Låås och hängsler
4 st. Fönster i een karm
Brädeslofft och Golff
1 hembligt huus medh dörr före och hängsler
1 dörr uth till Hönse Cammaren med Låås och hängsler

HÖNSE CAMMAREN
1 dörr till gården medh hängsler, hasp och Morna
Vthi 2 Rahmar 4 st. Fönster ett fattas
Leergolff
Brädeslofft

KIÖÖKET AFPLANCKAT medh bräder deruthi
1 Spijs
2 fönster
2 hyller
Leergolff
Brädeslofft

SPIJS CAMMAREN
1 fönster
1 dörr medh Lääss nyckell och hängsler

FÖRSTUGUN
2 halfdörrar medh 4 iärnhängsler, een Klincka hasp och Morna

PACKHUUSET
1 dörr medh hängsler och hasp
1 tegell spijs
8 st. fönster i 2 Karmar fattas
Leergolff
Brädeslofft

NORRE LÄNGAN

NEDRE WÅHNINGEN

BRYGGHUUSET
1 stoor Spijs af tegell
2 st. halfdörrar
2 st. Bagare Vgnar
1 Kiöllna medh alt tillbehöör

Golff af Kampsteen
Brädeslofft odugeligit
9 st. fönster 3 fattas
1 trappa af trää åth andra wåhningen

KIÖKET
1 spijs
1 dörr medh hängsler och klincka
3 st. fönster fattas
1 skååp i muren medh hängsler och låås.

KIÖKZ CAMMAREN
1 dörr medh hasp och hängsler
2 fönster 1 fattas
Brädeslofft leergolff

ANDRA WÅHNINGEN

EEN CAMMAR ÖFWER KIÖÖKET
1 dörr medh hängsler
1 Spijs af tegell
Brädes golf odugeligit
Dito lofft
4 st. fönster i een Rahm kunna repareras
1 heembligit huus är förderfwadh

RUST CAMMAREN.
1 dörr medh Låås och hängsler
1 igienmuradh tegellspijs
12 st. fönster medh dess Rahmar fattas
Tegelgolf borde och repareras
1 heembligit huus medh dörr och hängsler

ÖFWERSTA MATTHLOFTET
Taaket på hla denna längan täckt medh tegell

ÖSTRE LANGAN.

NEDERSTA WÅHNINGEN

KIYRCKIAN HUALFDH
10 st. fönster i 2 Rahmar och 2 bogar
2 Rader stohlar 5 st. på Hwardehra sijdan
1 Prädiko stohl medh bilthuggare Arbete på der
till een trappa
1 Altare murat af steen
Kyrckio dörrem medh stoora hängsler,
sampt een stoor Låås och nyckell

GÅNGEN UTH TILL ÖÖN HUALFDH
1 dörr uth till Siöön medh iärnhängsler

MIÖLKHUUSET HWALFT
2 fönster fattas
1 dörr medh Luckt låås, och iärnhängsler
Leergolff

FÖRSTUGUN TILL GAMBLA BORGSTUGUN HWALFDH
1 spijs odugeligt

GAMBLA BORGSTUGUN HWALFDH
1 dörr medh låås och hängsler
2 fönster deraf ett Odugeligt
Leergolff

EEN LIJTEN CAMMAR
dörr medh hängsler
1 fönster och dess Karm fattas

ANDRA WÅHNINGEN.

EEN CAMMAR ÖFWER KIYRCKIAN
1 dörr medh Hängsler, klincka och krock
Brädesgolff
4 st. Fönster i een Rahm till gården 4 Dito
1 Afdeehlningh medh dörr före, hängsler och hasp
1 heembligit huus medh dörr och hängsler

RÖÖSTUGUN.
20 st. fönster i 5 karmar. 4 deraf skohla nya giöras.
Brädeslofft och Golff
1 spijs af tegell medh een lijten baakugn
1 dörr medh hängsler

GÅNGEN TILL FRUSTUGUN.
4 st. fönster i 2 Rahmar 3 st. Odugel. med trääluckor före.
Tegelgolff tarfwar reparation
1 Biälcke afbruten
1 Afdehlning medh bräder deruthi
Brädeslofft och Golff
4 fönster i een Rahm
1 tegellspijs
1 dörr medh hängsler och hasp
Ännu en mindre Afdehlning medh
Een dörr hängsler och hasp

ÖFWERSTA LOFTET I DENNA LÄNGAN
odugeligit, betarfwar moothstående reparation.

BROEN TILL ÖEN
medh een Porth.

LADUGÅRDEN

ÖSTRA TRÖSKELADAN
grundmuradh 45 al:r Långh och 22 al:r Breedh,
täckt medh nytt halmtaak.
Långz effter mitt uthi och på hwar sijdan
1 Loga
2 Porthar på ändan af hwar medh stoora
iärnhängsler
2 Halfdörrar medh Järnhängsler hasp och Morna

SÖNDRE LÄNGAN
aff korsswärck och tegell, 101 al:r långh och
11 al:r bredh medh Halmtaak hwilcket behöfwer
moothstående reparation

VTHI HWILCKEN LÄNGA EEN STALL deruthi
10 st. Spiltrum medh tillie, krubbor och häckar
Hööhiäll öfwer
2 halfdörrar medh iärnhängsler
3 st. fönsterhohl, medh bräder igien slagne
Golfwet af Kampsteen

STALL CAMMAREN
1 dörr medh Lååss och hängsler
1 Biälcke fattas
Lofft af Bräder odugel.

GIÄSTESTALL.
Jnga Spiltrum
1 Odugelig dörr medh Järnhängsler

KOOSTALL
Hööhiäll öfwer
1 dörr medh träähängsler odugel.

ÄNN EEN KOOSTALL
Hööhiäll öfwer
1 dörr medh iärnhängsler
Skillierum emillan denna och den förra af Leerwäggar

ETT KALFHUUS.
Een dörr och hängsler dertill fattas

FÅÅRHUS.
Hööhiäll
dörr medh Järnhängsler

HEHLA DENNA LÄNGAN
Lutar inn åth gården

TIJONDE LADAN
aff Korsswärck och Tegell 39 al:r Långh och 18 al:r Bredh
Täckt medh Halm betarfwar moothstående raparation
1 dörr medh hängsler och hasp
Een Loga twärth före
Twå st. Ladugolff
Een Logha långz effter derpå
1 Porth på Hwardehra Ändan odugelige
den Eene uuthan hängsler

WÄSTRE LÄNGAN
88 al:r Långh och 13 al:r Bredh af Korsswärck och tegel, deruthi oxeladan
2 halfportar odugelige medh hängslen
Heela denna Längan täckt medh Halm
61 st. bååssar
Golfwet af Kampsteen
Hööhiähl öfwer

VTHSÄDET
24 Tun:r Rough
32 Tun:r Korn och
35 Tun:r Haffra

ENGEN
kan i Medell måttige Åhrs gånger af sigh gifwa till 200 knubbor laas Höö.

TRÄÄGÅRDH.
Medh några Gambla trään mäst förwuxne uthi der före 2 Halfportar medh stoora Iärnhängsler
Een Kåhl- och Kiöökzhage

SKOUGH
af Eek och Book till 100 st. Swijns Ollon när Ållonåhr ähro.

GIÄRDES GÅRDAR

Humblehage gieren af Enkell steen medh törne på		380 f:r
Vthgiären omkringh Wångorna af Steen och Törne		1340 »
Från Tränebiärs ledt till Trägården steen och Rijs		280 »
Diurgårdz giärdzgården af rijss och stafwer	480	
Dito	1560	2040 »
Kringh Maan steengiärre medh rijss		300 »
Hästhaga giären rijs och stafwar		140 »
Trääg ård z giärdet af steen och törne		280 »
Brannerydz backen i Diurgården Rijs och stafwar		240 »
Omkringh Kåhlhagen af dubbl. steen och törne		100 »

Kringh Södra Wångh Enkell steen		1200 »
Swijne Holma giärden 2/3 af steen och 1/3:deehl af rijs och stafwer		260 »
	S:a	6560 f:r

AFWELSBRUCKET
Förrättas af dhe dher till anslagne bönderne.

REPARATIONEN och Nybyggnaden
Såssom nu intet till kienna gifwit bewijst eller begiärth ähr någon reparation eller Nybyggnadh skiedd wara sedan denne gården till Kongl. Maij:tt och Crohnan heemfallen worden, altså kan och icke häller något derföre godtgiöras.

BRÖSTFÄLLIGHEETEN
som nu härpå ähr befunnen på andra sijdan Specificerad och heemställes Nådige Öfwerheetens godtfinnande, antingen Arrendatoren effter Contractet, eller förra härskapet för Differentzen komma att graveras som Arrendatoren dhe i Liquidationen uthförde 225 dlr smt betalt, som derpå böör afgåå, men är nu tillsammans 1217:20

Summa 1217:20

Liqvidation medh Arrendatoren Jöns Kock, Angående Konungzgården Biersiöholm, I anledningh af den efter Hans Excell:tz Högwällborne Baronens h:r General Lieutenantens och Gouverneurens h:r Otto Vellingks nådgunstige Order, deröfwer håldne Huusessyn, som Lagl. ähr affattadh d. 1. Novembris Anno 1695.

D E B E T.

REPARATIONEN till Huusens wedh mackt hållande i dett tillståndh som dhe warit dhå gården till Kongl. Maij:tt och Crohnan indraget blef, hwilcken Arrendatoren i Anledningh af Huusesyns Ordningen praestera bordt, Sampt effter Hans Excell:tz General Lieutenamptens och Gouverneurens, Högwälborne Baronens h:r Otto Vellingks gifne Methode, Af ett Heelt Hemman Åhrl. 3 Dlr S:mt beräcknas böör; och fördhenskull af denna Konungzgården i anseende till 3. heemman hwarföre dhen considereras, Betyger uthi 5 åhr à 9 dlr S:mt som är fierdeparthen af den åhrl. Nybyggnaden

Silfwermynt 45:—

DEN ÅHRLIGE NYBYGGNADEN som Arrendatoren lijkmättigt Huusesyns Ordningen praesterat bordt, Blifwer sammaledes effter Hans Excell:tz Högwällborne Baronens h:r General Lieutenemptens och Gouverneurens nådgunstige gifne Methode och Order i proportion af 3 heehla Hemman à 500 dlr S:mt Arrende, Hwarföre denne Konungzgården till Arrendatoren ähr uppdragen worden och 36 dlr S:mt åhrl:n Hwilcket i 5 åhr giör een Summa af Silfwermyndt 180:—

Summa 225:—

C R E D I T.

Hwaremoth Alldhen stund Arrendatoren intet wijst och förklarat nu wedh dhen håldne Huusesynen sigh vnder dhen tilden, sedan gården till Kongl. Maij:tt och Crohnan indragen blef, Någon reparation och Nybyggnadh praesterat och giordt hafwer, Jcke häller något afföras och godtgiöras kan

Pro Saldo 225:—

Summa 225:—

Såsom Arrendatoren Iöns Kock i Anledningh af Huusesyns-Ordningen warit skyldigh för dhen tijden, han denne Konungzgården under Arrende innehafft och den Kong. Maij:tt och Crohnan är heemfallen worden, att praestera så wäll een Åhrl. Nybyggnadh som reparation, till Huusens wedh machthållande, och han wedh den hållne Huusessynen intet bewijst eller förklarat sigh någon reparation eller nybyggnadh praesterat, Altså emedan förbem:te Nybyggnadh och reparation effter Hans Excell:tz Högwällborne Baronens h:r General Lieutenamptens och Gouverneurens h. Otto Vellingks gifne Methode i proportion af 3. Heehla Hemman, som denne Konungzgården kan considereras före och effter sielfwa Landzorthens beskaffenheet ähr således i Penningar taxerat, som förrestående liquidation omständel. utthwijsar; Hwareffter Arrendatoren een Summa af Twåhundrade Tiugu och Fämb dahl:r Smt skyldigh blifwer; För dhenskull ähr effter vndfångne Order och Instruction skiähligt befunnit, dett böör Arrendatoren berörde Twåhundrade Tiugu fämb dahl:r Smt ährliäggia och betahla. Actum Biersiöholm ut Supra

På Embetes wägnar

Carl Lilliengrip.

(Sigill) (Sigill)

BILAGA IV

Registreringsschema över östra längans takstol av Flemming Beyer och Niels Erik Jensen 1985

BJERSJÖHOLM, SKÅNE

ÖVERSIGT ÖVER TAKVERK. (ØSTRE LÆNGE)

SPÆR NR. (FRA SYD)	FORM / TILSTAND ═ OPR. ▬ NYERE SHB = SVALEHALEBLAD ALB = ALHÅNDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR. ~~GÅRD~~ ØST	~~GÅRD~~ VEST	HANEBÅND ØVRE	NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ ØST	~~GÅRD~~ VEST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ ØST	~~GÅRD~~ VEST	KON-GER	BOMÆRKER. FORM / FIXERING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B × H) - TØMMERTYPE (HELTØ. - HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (ØKSEHUG, SAVTRÆT) SPÆR. ~~GÅRD~~ ØST FOD / KIP	TYPE / BEARBEJDN.	~~GÅRD~~ VEST FOD / KIP	TYPE / BEARBEJDN.	HANEBÅND. ØVRE	NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ ØST	GÅRD VEST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ ØST	~~GÅRD~~ VEST	KONGER.	~~MURREM~~
1.	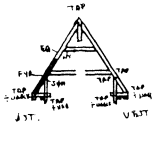	⁄ (TOP) — (OVERKANT) HULS. 5 MM		× TAPH.	I AFS.S.	? / HULS.				I SAVSKÆR ØST.		FYR 19×19 CM (RESP.) / EG (HUG.) 16,5×18	II / HELTØ.	EG 15,5×19	HELTØ. HUG.	NYT	BYT: FYR 12×20 HALVTØ. HUG. ▯ SAV / VEST: HALVTØ. 19,5×19 FYR.	EG (BEVG) 12,5×19 (TYVSKÆRING)	EG 11×16	EG 20×15,5 L-20	EG 11×14,5 SAV. L-15	FYR 16×19 HALVTØ. HUGET ▯ SAV HUGER STÅR PÅ GULVBRÆDDE.	KOPS. EG ½ TAP. 1 HALT. (EN) / VEST HAL. OGSÅ VEST 18
2.	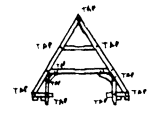	═ H.S. 2(3)TT.	// 3 STYKKER	//	ØST: // VEST //	// H.S.	//	//	//			EG 16,5×19,5	HELTØ. HUG.	EG. 17×22	HELTØ. HUG.	FYR. 13,5×19	13×19 / 15×22 FYR. HALVTØ. HUG (3) ▯ SAV	EG 10,5×19,5 HUG.	EG 12×16 HUG.	EG 18,5-14,5 HUG. L-19	EG 19×17 1/4 TØ SAV. L-19		ØST: KOPS. E. EG. HUG NI. // TAP. I TÆRE + HALS. / VEST: FYR. HUG. TAP. NI. //
3.	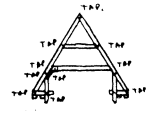	/// 2 STYKK : VÆRK	/// 3 STYKK	(ØST) /// + /// (VEST)	///	///	///	///				EG. 16×20	HEL. HUG.	EG. 14×19	HELTØ. HUG.	FYR SAV. + HUG. 3 15×19	16×21 / 16×19,5 SAV. / FYR.	12×16,5 EG.	EG 12×14,5 HUG.	L=16 16×19 EG HALVTØ SAV 1 HUG 3	EG. 16×20 HALVTØ 3 HUG + 1 SAV. L=16		VEST: FYR. HUG. /// / ØST: FYR, HUG /// . TAP. I HAE 1 IDAG + HAUER.

BJERSJÖHOLM, SKÅNE.

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØSTRE LÆNGE)

SPÆR NR. (SE JW)	FORM / TILSTAND = OPR. = NYERE SKB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR. ØST	SPÆR. VEST	HANESÅND ØVRE	HANESÅND NEDRE	SPÆRSTIVER GADE ØST	SPÆRSTIVER GADE VEST	SPÆRFOD GADE ØST	SPÆRFOD GADE VEST	KON-GER.	DØMMERKER. FORM / PLACERING VÆRKTØJ
4.	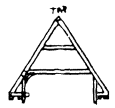	IIII 2 STÆR + UDER	IIIIΓ 2 STÆR + UDER	IIII (ØST) ÷ (VEST)	VEST: 14,5×20 / 13,5×19 IIIIΓ ØST: IIII	IIII	IIIIΓ	IIII	IIIIΓ		
5.	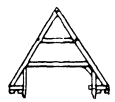	V (2 UDER)	V (2 STÆR) + UDER	V (ØST) V (VEST)	V (ØST) V (VEST)	V	V	V	V		
6.	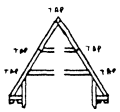 VEST ØST	VII 2 STÆR + HEDR + ØVRE	VII 2 STÆR + ØVRE	VII (ØST) VEST ÷	VII (VEST)	VII	VII	VII	VII		ØSTSIDE / HOBSIDE X (Ø: HUG, MS ØVRE).

SPÆR NR. (SE JW)	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B × H) - TØMMERTYPE (HELTØ. = HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (AKSEHUG., SAVSKÆRET) SPÆR. ØST FOD / KIP	SPÆR. ØST TYPE / BEARBEJDN.	SPÆR. VEST FOD / KIP	SPÆR. VEST TYPE / BEARBEJDN.	HANESÅND. ØVRE	HANESÅND. NEDRE	SPÆRSTIVER GADE ØST	SPÆRSTIVER GADE VEST	SPÆRFOD GADE ØST	SPÆRFOD GADE VEST	KONGER.	MURREM.
4.	16×20 EG	HELTØ. HUG.	18×18,5 EG	HELTØ. HUG.	EG. 3 HUG. 1 SAV 10×18	FYR 3 HUG 1 SAV HALVTØ.	14×16 HUG. EG	10×16,5 EG/HUG	16×20 EG/HALVTØ 3 HUG 1 SAV L: 17	13,5×20 EG/HALVT. 1 SAV 3 HUG L: 17		VEST: KOPÆUD FYR/HUG IIIIΓ 2 UDLER : TÆRT I HELSTØMM ØST: KOPÆ, FYR 1 SAV. 3 HUG IIII 2×2 UDLER
5.	16×18 EG	HELTØ. HUG.	12×20 EG.	HELTØ. HUG.	FYR SAV. 12×19,5	13,5×20,5/ 15×20,5 FYR/1SAV 3 HUG. / HALVTØ	12×19,5 EG/HUG.	11×16,5 EG/HUG	20×19 EG/KVARTTØ 2 HUG 1 SAV 1 ? L: 20	20,3×19,5 EG/KVARTTØ 2 SAV. 1 HUG L: 20		ØST: KOPÆ, FYR 1 SAV. HUG. UD. V 2×2 UDLER VEST: KOPÆ FYR, HUG 1 SAV 2×2 UDLER V
6.	16×20 EG	HELTØ HUG.	15×20 EG (15×20)	HUG. HELTØ.	FYR 13×21	14,5×19/ 12,3×13,5 FYR/HALVT. 2 HUG 1 SAV.	13,5×20,5 EG/HUG	12×19,5 EG/HUG.	16×22 EG/KVART 1 SAV 2 HUG 2 LUSTER L: 16	13×20 EG/KVART 1 SAV 2 HUG ? L: 16		VEST KOPÆ. FYR. 2 HUG 1 SAV VII 2×2 UDLER. ØST KOPÆ. FYR. SAV. VII 2×2 UDLER

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØSTRS LÆNGE)

SPÆR NR. (FRA SYD)	FORM / TILSTAND ═ OPR. ▬ NYERE SHB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR. ØST	SPÆR. VEST	HANEBÅND ØVRE	HANEBÅND NEDRE	SPÆRSTIVER ØST	SPÆRSTIVER VEST	SPÆRFOD ØST	SPÆRFOD VEST	KON-GER	BEMÆRKNINGER. FORM / FLÆCKNING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B x H) - TØMMERTYPE (HELTØ = HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (HAKSEHUG., SAVSKÆRET) SPÆR. ØST FOD / KIP	SPÆR. ØST TYPE / BEARBEJDN.	SPÆR. VEST FOD / KIP	SPÆR. VEST TYPE / BEARBEJDN.	HANEBÅND. ØVRE	HANEBÅND. NEDRE	SPÆRSTIVER ØST	SPÆRSTIVER VEST	SPÆRFOD ØST	SPÆRFOD VEST	KONGER.	MURREM.
7.	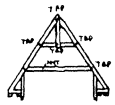	VI ÷ NEDRE	VI 2 STYKKE	VI (ØST) VI (VEST)	÷	VI	VI	IA	AI	VI		17 x 19,5 EG	HELTØ HUG. ÷ UDG. TIL KOPB.	19 x 16 EG	HELTØ. HUG. ÷ HAKESKÆR TIL KOPB.	FYR. 15 x (ØST) 15 x (VEST)	18 x 18/ 20 x 18 FYR / HELTØ. (UTÆRE)	11 x 15,5 EG / HUG	12 x 12,5 EG / HUG	16,5 x 17,5 EG/KVART 2 HUG 2 SAV L: 17	16 x 13,5 EG/KVARTT. 2 SAV 2 HUG L: 6	FYR. 16 x 18 ~~VÆRKSKÆR~~ HELV. HUG!	KOPB. (VST) EG/2 SAV 2 HUG ÷ UDG ÷ NR. KOPB. (VST) EG./HUG ÷ UDG ÷ UG. (UTÆT!) SKÆVT.
8.	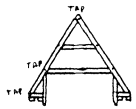	VIII ÷ NEDRE	VIII ÷ STYKKE	AIII (ØST) ÷ (VEST)	VIII (VEST) AIII (ØST)	VIII	VIII	A::	AIII			19 x 18 EG	HELTØ. HUG.	17 x 19 EG	HELTØ. HUG.	FYR 16 x 21	13,5 x 20/ 14,5 x 18 FYR 2 HUG 1 SAV (HALVTØ.)	11 x 16 EG / HUG	12 x 17 EG / HUG	15 x 16 EG / HALV 3 HUG 1 SAV L: 14	14,5 x 16,5 EG / KVART 2 SAV 2 HUG L: 13	KOPB. (VEST): FYR. 2 HUG 1 SAV IIIA 2 x 2 NAGL. KOPB (ØST) 2 HUG 1 SAV IIIA (VE) 2 x 2 NAGL.	VÆRKSKÆR PÅ HALVTØMMER KERSKÆT SKÆVT ÆRKEHUG
9.	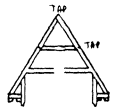	VIIII ÷ UDGÅR	VIIII ÷ STYKKE	VIIII (ØST) ÷ (VEST)	IIIIA (ØST) IIIIA (VEST)	VIIII	VIIII	AIIII ÷ NEDRE	IIIIA			14,5 x 20,5 FYR	HELVTØ. 2 HUG 1 SAV	13,5 x 20,5 FYR	HALVTØ 1 SAV 3 HUG	12,5 x 13,5 EG.	11 x 16,5/ 12 x 12,5 FYR / HUG.	14,5 x 18 EG. / HUG	13,5 x 12 EG / HUG	15 x 12 EG / KVART 2 SAV 2 HUG. L: 16	14,5 x 16,5 EG / KVART 2 SAV 2 HUG L: 16	KOPB. (ØST) FYR. 2 HUG + 1 SAV AIIII 2 x 2 NAGL. KOPB. VEST FYR. / 2 HUG 1 SAV IIIIA 2 x 2 NAGL.	

BJERSJÖHOLM, SKÅNE

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØSTRE LÆNGE)

SPÆR NR. (FRA SYD)	FORM / TILSTAND ═ OPR. ▬ NYERE SHB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR. GAOR ØST	SPÆR. ~~GÅRD~~ VEST	HANEBÅND ØVRE	HANEBÅND NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GAOR~~ ØST	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ VEST	SPÆRFOD ~~GAOR~~ ØST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ VEST	KON-GER	BOMÆRKER FORM / PLACERING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B x H) - TØMMERTYPE (HELTØ. - HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (ØKSEHUG., SAVSKÅRET) SPÆR. ~~ØST~~ ~~GAOR~~ FOD / KIP	SPÆR. TYPE / BEARBEJDN.	SPÆR. ~~GÅRD~~ VEST FOD / KIP	SPÆR. TYPE / BEARBEJDN.	HANEBÅND. ØVRE	HANEBÅND. NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GAOR~~ ØST	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ VEST	SPÆRFOD ~~GAOR~~ ØST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ VEST	KONGER.	MURREM.
10.	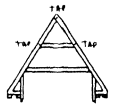	X 3 STEDER	X ÷ NEDRE	X (ØST) ÷ VEST	X (VEST) X (ØST)	X	X	X	X			18 x 17,5 EG	HELTØ. HUG	16,5 x 18,5 EG.	HELTØ. HUG.	FYR 13 x 21 1 SAV 3 HUG	12 x 19,5/ 13,5 x 20,5 FYR/HALVT 3 HUG 1 SAV	11 x 17 EG/HUG	11 x 17 EG/HUG	16 x 19 EG/KVART 2 SAV 2 HUG b=16	19,5 x 19,5 HUG. EG KVART ? b=18	VEST KOPBÅND: FYR, 2 HUG X 1 SAV 2 x 2 NAGL. ØST KOPBÅND: FYR 2 HUG + X 1 SAV 2 x 2 NAGL.	
11.	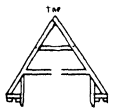	X| 3 STEDER	X| ÷ ØSTE	X| (ØST) ÷ (VEST)	|X (ØST) X| (VEST)	X	X	X|	X|			17 x 17 EG	HELTØ. HUG.	15 x 18 EG.	HELTØ HUG	FYR 14 x 21 1 SAV 3 HUG	13,5 x 18/ 13 x 20 FYR/HALV 3 HUG 1 SAV	11,5 x 18 EG/HUG.	11,5 x 18,5 EG/HUG	21,5 x 17 EG/HALVTØ 3 HUG 1 SAV ? b=22	19,5 x 22 EG/HELTØ HUG. b=19	KOPB. ØST FYR, 2 HUG + [illegible] /X 2 x 2 NAGL. KOPB. VEST: FYR 2 HUG + 1 SAV 2 x 2 NAGLER X|	
12.	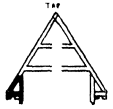 VEST ØST	X|| ÷ NEDRE	X|| 2 STEDER	X|| (ØST) X|| (VEST) [illegible] (BRUGS)	VÆK	NY	X	X||	NY			17 x 18 EG	HELTØ. HUG	20,5 x 19,5 EG.	HELTØ. HUG.	12 x 24 FYR 3 HUG 1 SAV	VÆK	11 x 19 EG/HUG	NY	17 x 19 EG/HELTØ HUG. b=17	NY	VEST 2 HULLER FOR KOPB. I SPÆR KOPB. VÆK, HUG 2 NAGLER I SPÆR	

BJERSJÖHOLM, SKÅNE

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØSTER LÆNGE).

SPÆR NR. (PRÆ 320)	FORM / TILSTAND OPR. NYBYG SHB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. SPÆR. ØST	SPÆR. GÅRD VEST	HANEBÅND ØVRE	HANEBÅND NEDRE	SPÆRSTIVER ØST	SPÆRSTIVER GÅRD VEST	SPÆRFOD ØST	SPÆRFOD GÅRD VEST	KON-GER.	BEMÆRKER FORM / PLACERING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B x H) - TØMMERTYPE (HELTØ. - HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (ØKSEHUG., SAVSNIT) SPÆR. ØST FOD / KIP	SPÆR. ØST TYPE / BEARBEJDN.	SPÆR. GÅRD VEST FOD / KIP	SPÆR. GÅRD VEST TYPE / BEARBEJDN.	HANEBÅND. ØVRE	HANEBÅND. NEDRE	SPÆRSTIVER ØST	SPÆRSTIVER GÅRD VEST	SPÆRFOD ØST	SPÆRFOD GÅRD VEST	KONGER.	MURREM.
13.	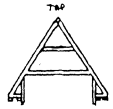	3 x 1 HUG	÷ HUGG	(ØST) ÷ (VEST)	(ØST) (VEST)							19 x 19 EG	HELTØ HUG.	14 x 18 EG	HELTØ. HUG	FYR 15,5 x 22 3 HUG 1 SAV	13,5 x 19 / 13,5 x 19 FYR/HALVT. 2 HUG 1 SAV	19,5 x 16 EG/HUG	19,5 x 15 EG/HUG.	19 x 17 HELTØ/HUG EG	17 x 18 HELTØ/EG	KOPB ØST: FYR. 2 HUG 1 SAV 2 x 1 NAGLER KOPB VEST FYR 2 HUG 1 SAV 2 x 1 NAGLER	
14.	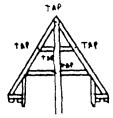											15 x 19 EG	HELTØ HUG.	19 x 20 EG	HELTØ HUG	FYR 12 x 24 (BLEGET) 3 HUG 1 SAV (HALVTØ)	12 x 20 (VEST) 13 x 20 (ØST) FYR. HALVTØ. 3 HUG + 1 SAV	13 x 15,5 EG/HUG.	12,5 x 18 EG/HUG	19 x 18 EG/HUG 2 SAV 2 HUG	19 x 17 HALVTØ. EG/2 SAV 1 HUG	KOPB (VEST SAV ÷ NR. ÷ NAGLER KOPB. ØST EG 1 SAV 1 HUG ÷ NR ÷ NAGLER	KONGE: 14 x 24 3 HUG 1 SAV FYR (HALVTØ)
15.	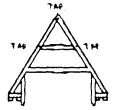	HUGGE	HUGGE HUGGE	(ØST) ÷ (VEST)	(VEST) (ØST)							20 x 19,5 EG.	HELTØ HUG	15 x 18 EG	HELTØ ? HUG	FYR 12,5 x 20 1 SAV 3 HUG	14 x 20 / 16 x 20 FYR/1 SAV 3 HUG HALVTØ.	11,5 x 19 EG/HUG	11 x 12,5 EG/HUG	12,5 x 12,5 EG/HUG HELTØ	15,5 x 17,2 EG/HUG HELTØ.	KOPB. VEST FYR 1 HUG 1 SAV 2 x 1 NAGLER KOPB. ØST 2 HUG + 1 SAV FYR 2 x 1 NAGLER	

VEST ØST

BJERSJÖHOLM, SKÅNE

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØSTER LANGE)

SPÆR NR. (FRA SYD)	FORM / TILSTAND ═ OPR. ▬ NYERE SHB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR. ~~GÅRD~~ ØST	~~GÅRD~~ VEST	HANEBÅND ØVRE	HANEBÅND NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ ØST	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ VEST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ ØST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ VEST	KONGER	DOMMERKER FORM / PLACERING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B × H) – TØMMERTYPE (HELTØ. = HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEMÆRKNING (AKSENUM., SANSKÆRET) SPÆR. ~~GÅRD~~ ØST FOD / KIP	SPÆR. ~~GÅRD~~ ØST TYPE / BEMÆRKNING	SPÆR. GÅRD VEST FOD / KIP	SPÆR. GÅRD VEST TYPE / BEMÆRKNING	HANEBÅND. ØVRE	HANEBÅND. NEDRE	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ ØST	SPÆRSTIVER ~~GÅRD~~ VEST	SPÆRFOD ~~GÅRD~~ ØST	SPÆRFOD GÅRD VEST	KONGER.	MURREM.
16.	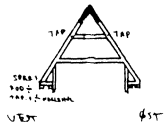	3 ~ NUM.		(ØST)	NY		(PÅ BEC-NM.)		÷			19 × 18 EG	HELTØ HUG	19 × 19 EG	HEL HUG	FYR 16 × 23	NY	10 × 14,5 EG / HUG	15 × 19 FYR 3 HUG HALVTØ, 1 × 20 NYERE.	21 × 12,5 EG / b. 21	20 × 13,9 FYR, 1 × 20 3 HUG TUBERNUM-LE HULLER	KOPB. NY, DOG SPÆR I SPÆRRATTA TO NAGLER KOPB. NY, DOG 2 NAGLEHULL I SPÆR.	VESTMS. SPÆR. (FORN)
17.	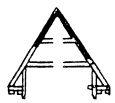	4 STOVE	4 STOV	NY	NY							19 × 19 EG	HELTØ. HUG.	14,5 × 20 EG	HELTØ. HUG.	NY	NY	13,5 × 12,1 HALVTØ / HUG EG	14 × 17 EG / HUG	18,5 × 20 EG / HUG, HELTØ. b. 19	19 × 12 EG / HELTØ HUG.	KOPB. VEST NYT DOG 2 NAGLEHULL I SPÆR KOPB. ØST MST, DOG TO NAGLEHULL I SPÆR	
18.	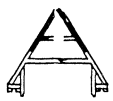			NY	NY							15,5 × 22 EG	HELTØ. HUG	17 × 18 EG	HELTØ HUG.	NY	NY	12 × 12,5 EG / HUG	11 × 16 EG / HUG	17 × 15 EG / HELTØ b. 18	18 × 18 EG / HEL HUG b. 17	KOPB. ØST, NYT EET NAGLEHUL I SPÆR. KOPB. VEST NYT TO NAGLEHUL I SPÆR	

BJERSJÖHOLM, SKÅNE.

OVERSIGT OVER TAGVERK. (ØJTRE LÆNGE)

SPÆR NR. (~~MED JND~~)	FORM / TILSTAND ═ OPR. ▬ NYRÆK SNB = SVALEHALEBLAD ALB = ALMINDELIGT BLAD TAP = TAPFORBINDELSE	AFBINDINGSMÆRKER PÅ TØMMER. FORM / VÆRKTØJ / TYPE SPÆR.		HANEBÅND		SPÆRSTIVER		SPÆRFOD		KON-GER.	BEMÆRKER FORM / PLACERING VÆRKTØJ	DIMENSIONER PÅ TØMMER (B x H) - TØMMERTYPE (HELTØ. - HELTØMMER, HALVTØ., KVARTTØ.) BEARBEJDNING (ØKSEHUG., SAVSKÆRET) SPÆR.				HANEBÅND.		SPÆRSTIVER		SPÆRFOD		KONGER.	MUREM.
		~~ØSTTØ.~~ ØST	~~VESTTØ.~~ VEST	ØVRE	NEDRE	~~ØVRE~~ ØST	~~NEDRE~~ VEST	~~ØVRE~~ ØST	~~NEDRE~~ VEST			~~GRÆS~~ ØST FOD / KIP	TYPE / BEARBEJDN.	~~GRÆS~~ VEST FOD / KIP	TYPE / BEARBEJDN.			~~ØVRE~~ ØST	~~NEDRE~~ VEST	~~ØVRE~~ ØST	~~NEDRE~~ VEST		
19.	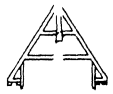 VEST ØST	X|||| ~~1 MÆRK KUN PÅ ØST SIDEN~~	X|||| 1(2) STK (PÅ ~~BEG~~ SIDEN)		NY	X|||| PÅ ~~BEG~~ SIDEN	X|||| PÅ ~~BEG~~ SIDE	X|||| ~~PÅ BEG~~ SIDE	X||||			12 x 19 EG	HELTØ HUG	16 x 10,5 EG	HELTØ HUG	FYR	NY	10,5 x 17,5 EG/HUG	10,5 x 19 EG/HUG	19 x 21 ~~EG~~/HUG HEL b = 19	11 x 21 EG/HELTØ HUG. b = [illegible]	KOPB. NYT INDEN HANEBÅND EFTER. KOPB. NYT, ~~[illegible]~~	
	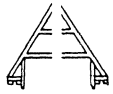																						
	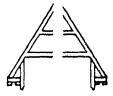																						

BILAGA V
Ägarlängd

?–1344–1350–?	Ingemar Karlsen Thott
?–1366–1376–?	Åge Ingvarsen Båd
1376–1383	Änkan Anne Gerhardsdatter Snakenborg
1383–1387–?	Peder Munk (Lange) genom giftemål med A.G.S.
–1422–1452	Erik Nielsen Rotfeld
1452–1472	Sonen Niels Eriksen Rotfeld
1472–?	Sonen Erik Nielsen Rotfeld
?–1492–1505	Brodern Jens Nielsen Rotfeld
1505–1543	Änkan Birgitte Andersdatter Bing
1543–1552	Sonen Niels Jensen Rotfeld
1552–1558	Sonen Jens Nielsen Rotfeld
1558–1576?	Systrarna Kirsten, Johanne och Christenze
1576?–1581	Björn Nielsen Kaas genom giftemål med Christenze Nielsen Rotfeld
1581–1601	Änkan Christenze Nielsen Rotfeld
1601–1605–?	Sonen Gabriel Kaas
?	Systern Kirsten Björnsdatter Kaas gift med Ove Ovesen Urup
?–1612	Sonen Björn Ovesen Urup
1612–1621	Brodern Axel Ovesen Urup
?	Systern Kirsten Urup gift med Tage Ottesen Thott
?–1638	Sonen Anders Tagesen Thott
1638–1658	Godset indraget till Svenska kronan och förärat Catharina Charlotta De la Gardie men återlämnat till Ove Thott
1658–1674	Genom köp Ebba Brahe
1674–1681	Sonen Magnus Gabriel De la Gardie
1681–1688	Genom köp Otto Wilhelm von Königsmarck
1688–1716	Indraget till Svenska kronan
1716–1718	Genom bördsrätt Hedvig Eleonora Stenbock
1718–1738	Genom köp Peter Malmberg adlad Palmcreutz
1738–1743	Sonen Per Palmcreutz
1743–1753	Änkan Catharina Elisabeth Hueck-Friesenheim
1753–1764	Sonen Per Palmcreutz
1764–1769	Systern Christina Catharina Palmcreutz gift med Georg Johan von Essen af Zellie
1769?–1826	Dottern Charlotta Ulrika von Essen gift med Joachim Cock
1826–1830	Stärbhus
1830–1847	Genom köp Carl Edvard Colliander
1847–1872	Genom köp Tage Ludvig Sylvan
1872–1895	Genom köp C.F. Naess
1895–1911	Döttrarna Helga och Blenda Naess
1911–1916	Genom köp G.A. Hagemann
1916–1965	Sonen G.A. Hagemann
1965–	Genom köp Einar Ahlström

I skriftserien

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

har utkommit:

1. Gösta Johannesson: *Den skånska kyrkan och reformationen*. 1947.
2. Nils Gösta Sandblad: *Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658*. 1949.
3. Karl F. Hansson: *Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658*. Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950.
4. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950.
5. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952.
6. K. G. Ljunggren och Bertil Ejder: *Lunds stifts landebok*. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965.
7. Gösta Johannesson: *Jordeböcker över Lunds ärkesätes gods vid Medeltidens slut*. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953.
8. Wilhelm Norlind: *Tycho Brahe*. En levnadsteckning. Med nya bidrag belysande hans liv och verk. 1970.
9. Salomon Kraft: *Tre senmedeltida godsorganisationer*. 1971.
10. Knut Knutsson och Göte Paulsson: *Dalby klosters intäktsbok 1530–1531* utgiven med inledning och kommentarer. 1983.
11. Sten Skansjö: *Söderslätt genom 600 år*. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. Per Ingesman: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen*. 1990.
13. Sölve Johansson, Sten Skansjö, Flemming Beyer, Niels Erik Jensen, Hans Henrik Engqvist, Erik Rosengren: *Bjersjöholm. Gods och slott*. 1992.

Lund University Press

Art nr 20225
ISBN 91-7966-169-6